T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ayşe ÇIVAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalını

Şubat-2018
KARAMAN
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hazırlayan

Ayşe ÇIVAK

150431103

İktisat Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ

KARAMAN-2018

SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi:18.01.12018

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan: Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ

Üye: Doç. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK

Üye: Yrd. Doç. Dr. Tuba AKAR

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 04.01.2018 tarihli ve 2018/01-03 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL

Mühür
İmza

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Türkiye'nin 19 ülke ile imzalanan serbest ticaret anlaşmalarının ülke dış ticaret gelişimine etkileri araştırılmıştır. Serbest ticaret anlaşması, ülkelerin ihtiyaç duydukları malları daha uygun fiyata birbirlerinden tesis etmek için anlaşarak bir tercihli ticaret sistemi oluşturulmaktadır. Anlaşma yapan tarafların dış ticarette birbirlerine vergi kolaylıkları sağlaması, kısıtlamaları, kota ve engelleri kaldırması ve tercihli fiyat oluşturulmasıdır. Bu tür ikili anlaşmaların amacı ekonomik olmakla birlikte, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerde de etkili olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın araştırılmasında, planlanmasında, oluşumunda ve yürütülmesinde ilgi ve alakasını, desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ' e, hem lisans eğitimimim sürece hem de tez çalışmamda engin bilgi ve fikirlerinden yararlandığım Doç. Dr. Sinem YAPAR SAÇIK' a, yardımları dokunan bütün Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi kütüphane personeline teşekkürü bir borç bilirim. Aynı zamanda bu süreç boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve özellikle babama, samimiyetiyle seven ve destekleyen arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Takasla başlayan dünya ticareti sanayi devrimiyle birlikte hız kazanmış ve önemli seviyeye ulaşmıştır. Dünya ekonomisinde Büyük Buhran, Petrol Krizleri, SSCB'nin dağılması gibi olaylar ise dünya ticaretini geriletmiştir. Ancak dünya ticaretini serbestleştirmek ve önündeki engelleri kaldırmak amacıyla 1948' de kurulan GATT ve 1995'de kurulan DTÖ gibi kuruluşlar dünya ticaret hacminin artmasına katkı sağlamışlardır. Mal ticaretinin, sermayenin serbestleşmesi ve hareketliliğinin artması, ÇUŞ'ların yaygınlaşması ve ileri teknoloji ihracatının artması globalleşmeye hız kazandırmış ve dünyanın adeta küçük bir köy haline gelmesine neden olmuştur diyebiliriz. Globalleşmenin hız kazandığı dönemlerde bölgesel hareketler de yaşanmaya başlamıştır. Entegrasyonun aşamalarından ilki olan serbest ticaret anlaşmalarının, üye ülkeler üzerinde; ödemeler dengesine katkı sağlama, dış ticaret hacimlerini arttırma, pazar çeşitliliği sağlama, pazar payını arttırma gibi beklenen pozitif etkileri yerine getirmesi beklenir. Çalışmada, anlaşmaların bu hedefleri sağlayıp sağlamadığı ve ülkelerin dış ticaret gelişimlerine uygun olup olmadığını ortaya koymak amacıyla önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmamız, literatürde anlaşmalar üzerine yeteri kadar ve geniş perspektifte bir çalışmanın olamamasından dolayı da önemlidir. Analiz sonucunda anlaşmaların, her ne kadar ödemeler dengesine pozitif katkı yaptığı, dış ticaret hacmini arttırdığı, pazar paylarını arttırdığı görülse de ülkeler üzerinde olası olumlu etkilerden sadece bir kısmını yerine getirebildiği saptanmıştır. Yine analizde, 19 ülkenin anlaşmaya konu olan mal ihracatının toplam ihracat içindeki payının çok az arttığı, serbest ticaret anlaşması imzaladığımız 19 ülke ile dış ticaret hacminin, toplam dış ticaret hacmi içindeki payının çok düşük oranlarda seyrettiği tespit edilmiştir. Ayrıca 19 ülkenin dış ticaret dengesinin ülke toplam dış ticaret dengesi ve cari açığına negatif veya pozitif etkisi çok düşüktür. Bunların

neticesinde; STA'ların ekonomik amaçlardan ziyade sosyal, kültürel, siyasi amaçlardan dolayı imzalandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bölgeselleşme, Entegrasyon, Serbest Ticaret Anlaşması

FOREİGN TRADE ON EFFECTS OF FREE TRADE AGREEMENTS: THE SAMPLE OF TURKEY

ABSTRACT

The world trade beginning with barter has accelerated with industrial revolution and reached a significant level. Events such as the great depression,the oil shocks, collapsing of the Soviet Union in the world economy,have caused the world trade to regress. However, in order to liberalize world trade and remove the obstacles to do it, organizations such as GATT,established in 1948 and World Trade Organization in 1995, have contributed to increase in the volume of world trade.Having increased liberalization and mobilization of commodity trade and capital,expansion of multinational corporations and increasing of exports of high technology has accelerated the globalization and caused the world to become a sort of small village.During the periods of accelerating globalization regional movements have also been experienced.Free trade agreements,which are the first integration phases are expected to be contributing the balance of payments, increasing foreign trade volume,providing market diversity and increasing market share on the member countries.In the study, it is very important whether the agreements provide us these objectives and crucial that if it is compatiple in terms of disclosure foreign trade developments of the countries.In addition,our study is also important in that there is not enough and broad perspective study on the agreement in the literature. As a result of the analysis,although the agreements made positive effects on the balance of payments,increasing foreign trade volume and market share,it has been determined that it could perform only minor part of the possible positive effects on the countries. Again, in the analysis it has been determined that the share of goods exported by 19 countries in total exports has slightly increased and the rate of foreign trade in the total free trade has been observed in very low rate with these countries that we signed free trade

agreement.Moreover, the negative or positive effect of the country's total foreign trade balance and the current account deficit, on the balance of foreign trade of 19 countries is very low. As a result of these;It would not be wrong to say that free trade agreements have been signed for the social, cultural, political purposes rather than economic objectives.

Key Words: Regionalization, Integration, Free Trade Agreement

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i
ÖZET ii
ABSTRACT iv
İÇİNDEKİLER vi
KISALTMALAR xi
TABLOLAR xiv
ŞEKİLLER xx
GİRİŞ 1
I. BİRİNCİ BÖLÜM 5
EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI VE TÜRKİYE'NİN STA'SI OLAN 19 ÜLKE İLE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ 5
I.1.Serbest Dış Ticaret, Küreselleşme, Bölgeselleşme Kavramları ve Gelişimi 5
I.1.1.Serbest Dış Ticaret 6
I.1.2.Küreselleşme 10
I.1.2.1.Küreselleşme Yaklaşımları 12
I.1.1.3.Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi 15
I.1.2.4.Ekonomik Küreselleşme Alanları 19
I.1.2.5. Küreselleşme Literatürü 43
I.1.3. Bölgeselleşme 46
I.1.3.1. Bölgeselleşmenin Tarihsel Gelişimi 47
I.1.3.2. Ekonomik Entegrasyonun Başarı Koşulları 52
I.1.3.3. Ekonomik Entegrasyonların Etkileri 54
I.1.3.4.Bölgeselleşme Literatürü 59
I.1.3.5. Bazı Ekonomik Entegrasyon Örnekleri 63
I.1.3.6. Ekonomik Entegrasyonun Amaçları 74
I.1.3.7.Ekonomik Entegrasyon Aşamaları 74
II.BÖLÜM 81
TÜRKİYE'NİN STA TARAF ÜLKELERLE ANLAŞMA ÖNCESİ VE SONRASI DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ 81
II.1.Türkiye-EFTA Serbest Ticaret Anlaşması 81
II.1.1.Genel Görünüm 81

II.1.2.Ekonomik Görünüm 84
II.1.3. Türkiye-EFTA Ticari İlişkileri 88
II.2.Türkiye-İsrail Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması 91
II.2.1.Genel Görünüm 92
II.2.2.Ekonomik Görünüm 94
II.2.3.Türkiye-İsrail Ticari ilişkileri 95
II.3.Türkiye-Makedonya Serbest Ticaret Anlaşması 99
II.3.1.Genel Görünüm 99
II.3.2.Ekonomik Görünüm 100
II.3.3.Türkiye-Makedonya Ticari İlişkileri 102
II.4.Türkiye- Bosna-Hersek Serbest Ticaret Anlaşması 105
II.4.1.Genel Görünüm 105
II.4.2.Ekonomik Görünüm 106
II.4.3. Türkiye-Bosna-Hersek Ticari İlişkileri 108
II.5.Türkiye-Filistin Serbest Ticaret Anlaşması 111
II.5.1.Genel Görünüm 112
II.5.2.Ekonomik Görünüm 112
II.5.3.Türkiye-Filistin Ticari İlişkileri 113
II.6.Türkiye-Tunus Serbest Ticaret Anlaşması 117
II.6.1.Genel Görünüm 117
II.6.2.Ekonomik Görünüm 118
II.6.3.Türkiye-Tunus Ticari İlişkiler 120
II.7.Türkiye-Fas Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması 123
II.7.1.Genel Görünüm 123
II.7.2.Ekonomik Görünüm 124
II.7.3.Türkiye-Fas Ticari İlişkileri 126
II.8.Türkiye-Mısır Serbest Ticaret Anlaşması 129
II.8.1.Genel Görünüm 130
II.8.2.Ekonomik Görünüm 131
II.8.3.Türkiye-Mısır Ticari İlişkileri 132
II.9.Türkiye-Suriye Serbest Ticaret Anlaşması 135
II.9.1.Genel Görünüm 136

II.9.2.Ekonomik Görünüm 139
II.9.3.Türkiye-Suriye Ticari İlişkileri 141
II.10.Türkiye-Arnavutluk Serbest Ticaret Anlaşması 145
II.10.1.Genel Görünüm 145
II.10.2.Ekonomik Görünüm 146
II.10.3.Türkiye-Arnavutluk Ticari İlişkileri 148
II.11.Türkiye-Gürcistan Serbest Ticaret Anlaşması 151
II.11.1.Genel Görünüm 151
II.11.2.Ekonomik Görünüm 153
II.11.3.Türkiye-Gürcistan Ticari İlişkileri 154
II.12.Türkiye-Karadağ Serbest Ticaret Anlaşması 158
II.12.1. Genel Görünüm 158
II.12.2.Ekonomik Görünüm 159
II.12.3.Türkiye-Karadağ Ticari İlişkileri 160
II.13.Türkiye-Sırbistan Serbest Ticaret Anlaşması 164
II.13.1.Genel Görünüm 165
II.13.2.Ekonomik Görünüm 166
II.13.3.Türkiye-Sırbistan Ticari ilişkileri 167
II.14.Türkiye-Şili Serbest Ticaret Anlaşması 171
II.14.1.Genel Görünüm 171
II.14.2.Ekonomik Görünüm 172
II.14.3.Türkiye-Şili Ticari İlişkileri 174
II.15.Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması 177
II.15.1.Genel Görünüm 177
II.15.2. Ekonomik Görünüm 178
II.15.3.Türkiye-Ürdün Ticari İlişkiler 180
II.16.Türkiye-Güney Kore Serbest Ticaret Anlaşması 183
II.16.1.Genel Görünüm 184
II.16.2.Ekonomik Görünüm 184
II.16.3.Türkiye-Güney Kore Ticari İlişkileri 186
II.17.Türkiye-Mauritius Serbest Ticaret Anlaşması 189
II.17.1.Genel Görünüm 190

II.17.2.Ekonomik Görünüm 191
II.17.3.Türkiye-Mauritius Ticari İlişkiler 192
II.18.Türkiye-Malezya Serbest Ticaret Anlaşması 196
II.18.1.Genel Görünüm 196
II.18.2.Ekonomik Görünüm 197
II.18.3.Türkiye-Malezya Ticari İlişkiler 199
II.19.Türkiye-Moldova Serbest Ticaret Anlaşması 202
II.19.1.Genel Görünüm 202
II.19.2.Ekonomik Görünüm 203
II.19.3. Türkiye-Moldova Ticari İlişkileri 204
III. BÖLÜM 208
SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ 208
III.1.Çalışmanın Amacı 208
III.2.Çalışmanın Önemi 209
III.3.Çalışmanın Kısıtları 209
III.4. Yürürlükteki 19 Serbest Ticaret Anlaşmasının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 210
III.4.1.Türkiye-EFTA Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 210
III.4.2. Türkiye-İsrail Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 218
III.4.3.Türkiye-Makedonya Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 225
III.4.4. Türkiye-Bosna Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 232
III.4.5. Türkiye-Filistin Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 238
III.4.6.Türkiye-Tunus Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 246
III.4.7.Türkiye-Fas Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 253
III.4.8.Türkiye-Mısır Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 260
III.4.9. Türkiye-Suriye Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 267
III.4.10.Türkiye-Arnavutluk Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 274
III.4.11.Türkiye-Gürcistan Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 281
III.4.12.Türkiye-Karadağ Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 288
III.4.13.Türkiye-Sırbistan Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 294
III.4.14.Türkiye-Şili Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 301
III.4.15.Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 307
III.4.16.Türkiye-Güney Kore Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 314

III.4.17.Türkiye-Mauritius Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 320
III.4.18.Türkiye-Malezya Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi..... 326
III.4.19. Türkiye-Moldova Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi 333
III.5.GENEL DEĞERLENDİRME..... 339
SONUÇ 350
KAYNAKÇA..... 356

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ACM: Orta Doğuda Arap Ortak Pazarı

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AFTA: ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi

ANDEAN: And Ülkeleri Paktı

AR-GE: Araştırma Geliştirme

APEC: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği

ASEAN: Güney Doğu Asya Ulusları birliği

AT: Avrupa Topluluğu

CARIFTA: Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi

CEAO: Afrika'da Batı Afrika Ekonomik Topluluğu

CEPGL: Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu

CUSFTA: Kanada-Birleşik Devlet Serbest ticaret anlaşması

ÇUŞ: Çok Uluslu Şirketler

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

DYY: Doğrudan Yabancı Yatırım

ECOWAS: Batı Afrika Devletleri Topluluğu

ECU: Avrupa Para Birimi

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi

EİT: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

EUI: Economist Intelligence Unit

EURATOM: Avrupa Atom Enerjisi Komitesi

EUROSTAT: European Community Statistical Office

FAO: Dünya Gıda Örgütü

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GB: Gümrük Birliği

GTB: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı

GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla

GSYİH: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

H-O: Heckscher Ohlin

IBM: Watson Business Machines

IBRD: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası

IMF: Uluslararası Para Fonu

İTO: İstanbul Ticaret Odası

İTO: İzmir Ticaret Odası

KBGSYİH: Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

LAFTA: Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği

LCD: Liquid Crystal Display

LNG: Likit Doğal Gaz

NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi

NATO: Kuzey Atlantik Paktı veya Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

SADC: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu

SBTM: Saray Bosna Ticaret Müşavirliği

SSCB: Sosyalist Sovyetler Cumhuriyeti Birliği

STA: Serbest Ticaret Anlaşması

STA K.K.O.M.İH/Ü.Y.T.İH: STA Kapsamına Konu Olan Malların İhracatı/Ülkeye Yaptığımız Toplam İhracat

STA K.K.O.M.İT/Ü.Y.T.İT: STA Kapsamına Konu Olan Malların İhracatı/Ülkeye Yaptığımız Toplam İthalat

STO: Söke Ticaret Odası

ŞİÖ: Şangay İşbirliği Örgütü

TUİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UDEAC: Orta Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği

UNCTADSTAT: United Nations Conference On Trade And Development

WTO: World Trade Organization

19 Ü.T.İH: 19 Ülkeye Toplam İhracat

19 Ü.T.İT:19 Ülkeden Toplam İthalat

19 Ü.T.İH/T.İH:19 Ülkeye Toplam İhracatı/Toplam İhracat

19 Ü.T.İT/T.İT:19 Ülkeden Toplam İthalat/Toplam İthalat

19 Ü.STA. K.O.T.M.İH/T.İH:19 Ülkenin STA Konu Olan Toplam Mal İhracat/Toplam İhracat

19 Ü.STA. K.O.T.M.İT/T.İT:19 Ülkenin STA Konu Olan Toplam Mal İthalatı/Toplam İthalat

19 Ü.T.D.T.D: 19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi

19 Ü.T.DT. D/D.T.A: 19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi/Dış Ticaret Açığı

19 Ü.T.D.T.D/C.A: 19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi/Cari Açık

TABLOLAR

Tablo 2.1: EFTA Üyesi Norveç'in Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.2: EFTA Üyesi İsviçre'nin Temel Ekonomi Göstergeleri

Tablo 2.3:EFTA Üyesi İzlanda'nın Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.4: EFTA Üyesi Lihtenştayn'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.5: Türkiye-EFTA STA Öncesi Dış Ticaret (1985-1991, Milyon ABD $)

Tablo 2.6: Türkiye-EFTA STA Sonrası Dış Ticaret (1992-2002, Milyon ABD $)

Tablo 2.7: İsrail Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.8: Türkiye-İsrail STA Öncesi Dış Ticareti (1990-1996, Milyon ABD $)

Tablo 2.9: Türkiye-İsrail STA Sonrası Dış Ticareti

Tablo 2.10: Makedonya'nın Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.11: Türkiye-Makedonya STA Öncesi Dış Ticaret (1996-1999, Milyon ABD $)

Tablo 2.12: Türkiye-Makedonya STA Sonrası Dış Ticaret (2000-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.13: Bosna-Hersek'in Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.14: Türkiye-Bosna Hersek STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2002, Milyon ABD $)

Tablo 2.15: Türkiye-Bosna Hersek STA Sonrası Dış Ticaret (2003-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.16: Türkiye-Filistin STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2004, Milyon ABD $)

Tablo 2.17: Türkiye-Filistin STA Sonrası Dış Ticaret (2005-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.18: Tunus'un Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.19: Türkiye-Tunus STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2004, Milyon ABD $)

Tablo 2.20: Türkiye-Tunus STA Sonrası Dış Ticaret (2005-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.21: Fas'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.22: Türkiye-Fas Arasındaki STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2005, Milyon ABD $)

Tablo 2.23: Türkiye-Fas Arasındaki STA Sonrası Dış Ticaret (2006-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.24: Mısır'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.25: Türkiye-Mısır STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2006, Milyon ABD $)

Tablo 2.26: Türkiye-Mısır STA Sonrası Dış Ticaret (2007-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.27: Suriye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.28: STA Öncesi Türkiye-Suriye Dış Ticareti (1996-2006,Milyon ABD $)

Tablo 2.29: STA Sonrası Türkiye-Suriye Dış Ticareti (2007-2016,Milyon ABD $)

Tablo 2.30: Arnavutluk'un Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.31: Türkiye-Arnavutluk STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2007, Milyon ABD $)

Tablo 2.32: Türkiye-Arnavutluk STA Sonrası Dış Ticaret (2008-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.33:Gürcistan Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.34: Türkiye-Gürcistan STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2007, Milyon ABD $)

Tablo 2.35: Türkiye-Gürcistan STA Sonrası Dış Ticaret (2008-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.36: Karadağ'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.37: Türkiye- Karadağ STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2005, Milyon ABD $)

Tablo 2.38: Türkiye-Karadağ STA Sonrası Dış Ticaret (2006-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.39: Sırbistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.40: Türkiye-Sırbistan STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2005, Milyon ABD $)

Tablo 2.41: Türkiye-Sırbistan STA Sonrası Dış Ticaret (2006-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.42: Şili'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.43: Türkiye-Şili STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2010, Milyon ABD $)

Tablo 2.44: Türkiye-Şili STA Sonrası Dış Ticaret (2011-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.45: Ürdün'ün Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.46: Türkiye-Ürdün STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2010, Milyon ABD $)

Tablo 2.47: Türkiye-Ürdün STA Sonrası Dış Ticaret (2011-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.48: Güney Kore'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.49: Türkiye-Güney Kore STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2012, Milyon ABD $)

Tablo 2.50:Türkiye-Güney Kore STA Sonrası Dış Ticaret (2013-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.51: Mauritius Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.52: Türkiye-Mauritius STA Öncesi Dış Ticareti (1996-2012, Milyon ABD $)

Tablo 2.53: Türkiye-Mauritius STA Sonrası Dış Ticareti (2013-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.54: Malezya'nın Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.55: Türkiye-Malezya STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2005, Milyon ABD $)

Tablo 2.56: Türkiye-Malezya STA Sonrası Dış Ticaret (2015-2016, Milyon ABD $)

Tablo 2.57: Moldova'nın Temel Ekonomik Göstergeleri

Tablo 2.58: Türkiye-Moldova STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2006, Milyon ABD $)

Tablo 3.1: STA Öncesi Türkiye-EFTA Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1985-1991, Milyon ABD $)

Tablo 3.2: STA Sonrası Türkiye-EFTA Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1992-2004, Milyon $)

Tablo 3.3: STA Öncesi Türkiye-İsrail Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1990-1996, Milyon $)

Tablo 3.4: STA Sonrası Türkiye-İsrail Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1997-2016, Milyon $)

Tablo 3.5: STA Öncesi Türkiye-Makedonya Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-1999, Milyon $)

Tablo 3.6: STA Sonrası Türkiye-Makedonya Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2000-2016, Milyon $)

Tablo 3.7: STA Öncesi Türkiye-Bosna Hersek Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2002, Milyon $)

Tablo 3.8: STA Sonrası Türkiye-Bosna Hersek Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2003-2016, Milyon $)

Tablo 3.9: STA Öncesi Türkiye-Filistin Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2004, Milyon $)

Tablo 3.10: STA Sonrası Türkiye-Filistin Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2005-2016, Milyon $)

Tablo 3.11: STA Öncesi Türkiye-Tunus Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2004, Milyon $)

Tablo 3.12: STA Sonrası Türkiye-Tunus Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2005-2016, Milyon $)

Tablo 3.13: STA Öncesi Türkiye-Fas Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2005, Milyon $)

Tablo 3.14: STA Sonrası Türkiye-Fas Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2006-2016, Milyon $)

Tablo 3.15: STA Öncesi Türkiye-Mısır Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2006, Milyon $)

Tablo 3.16: STA Sonrası Türkiye-Mısır Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2007-2016, Milyon $)

Tablo 3.17: STA Öncesi Türkiye-Suriye Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2006, Milyon $)

Tablo 3.18: STA Sonrası Türkiye-Suriye Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2007-2016, Milyon $)

Tablo 3.19: STA Öncesi Türkiye-Arnavutluk Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2007, Milyon $)

Tablo 3.20: STA Sonrası Türkiye-Arnavutluk Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2008-2016, Milyon $)

Tablo 3.21:STA Öncesi Türkiye-Gürcistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2007, Milyon $)

Tablo 3.22: STA Sonrası Türkiye-Gürcistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2008-2016, Milyon $)

Tablo 3.23: STA Öncesi Türkiye-Karadağ Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2009, Milyon $)

Tablo 3.24: STA Sonrası Türkiye-Karadağ Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2010-2016, Milyon $)

Tablo 3.25: STA Öncesi Türkiye-Sırbistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2009, Milyon $)

Tablo 3.26: STA Sonrası Türkiye-Sırbistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2010-2016, Milyon $)

Tablo 3.27: STA Öncesi Türkiye-Şili Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2010, Milyon $)

Tablo 3.28: STA Sonrası Türkiye-Şili Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2011-2016, Milyon $)

Tablo 3.29: STA Öncesi Türkiye-Ürdün Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2010, Milyon $)

Tablo 3.30: STA Sonrası Türkiye-Ürdün Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2011-2016, Milyon $)

Tablo 3.31: STA Öncesi Türkiye-Güney Kore Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2012, Milyon $)

Tablo 3.32: STA Sonrası Türkiye-Güney Kore Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2013-2016)

Tablo 3.33: STA Öncesi Türkiye-Mauritius Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2012, Milyon $)

Tablo 3.34: STA Sonrası Türkiye-Mauritius Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2013-2016, Milyon $)

Tablo 3.35: STA Öncesi Türkiye-Malezya Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2014, Milyon $)

Tablo 3.36: STA Sonrası Türkiye-Malezya Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2015-2016, Milyon $)

Tablo 3.37: STA Öncesi Türkiye-Moldova Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2016, Milyon $)

Tablo 3.38: 19 STA' sının Toplam İhracatının ve İthalatının Toplam İhracat ve İthalat İçindeki Payı (1996-2006)

Tablo 3.39: 19 STA' da Anlaşmaya Konu Olan Malların İhracat ve İthalatlarının Toplam İhracat ve Toplam İthalata Oranı (1996-2016)

Tablo 3.40: 19 STA' sının Toplam Dış Ticaret Dengesinin Dış ticaret Açığına ve Cari Açığa Oranı (1996-2016)

Tablo 3.41: Anlaşma sonrası Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarının Analiz Sonucu

ŞEKİLLER

Şekil 1.1: Dünya Mal ve Hizmet Ticaretinin Gelişimi (Milyon $)

Şekil 1.2: Dünya Mal ve Hizmetler Dengesi (Milyon $)

Şekil 1.3:Dünya Mal ve Hizmet Ticareti Hacminin % Değişimi

Şekil 1.4: Dünyada Portföy Net Varlık Girişi (Milyar $)

Şekil 1.5: Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişi (Milyar $)

Şekil 1.6: İnternet Kullanıcıları (Nüfusun %)

Şekil 1.7: Dünyada Yüksek-Teknoloji İhracat (Trilyon $)

Şekil 1.8: Dünya Araştırma ve Geliştirme Harcamaları (GSYH'nin %'si)

Şekil 1.9: Dünya Bilim ve Teknik Dergi Makaleleri (Milyon $)

Şekil 1.10: DTÖ'ye Bildirimi Yapılan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Gelişimi (1948-2016)

Şekil 1.11: NAFTA'nın Cari Fiyatlarla Toplam Ticareti ve Grup-İçi Ticareti (1995-2015, Milyon $)

Şekil 1.12: Türkiye-NAFTA Dış Ticaret Gelişimi (1996-2015, Milyon $)

Şekil 1.13: Türkiye- AB (28) Dış Ticaret Gelişimi (1996-2016, Bin ABD $)

Şekil 1.14: Türkiye-İçi İthalatın Gelişimi, En Önemli 5 Ürün Grubu (1994-2013, Milyon £)

Şekil 1.15: AB-İçi İhracatın Gelişimi, En Önemli 5 Ürün Grubu (1994-2013, Milyon £)

Şekil 1.16: AB(28) ASEAN Dış Ticaret Gelişimi (2004-2014, Milyon £)

Şekil 1.17: ASEAN-İçi ASEAN-Dışı Ticaretin Gelişimi (1993-2014, Milyon $)

Şekil 1.18: Türkiye-ASEAN Dış Ticaret Gelişimi (1996-2016, Bin $)

Şekil 2.1: Türkiye-EFTA STA Öncesi Dış Ticaret (1985-1991, Milyon ABD $)

Şekil 2.2: Türkiye-EFTA STA Sonrası Dış Ticaret (1992-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.3: Türkiye-İsrail STA Öncesi Dış Ticaret

Şekil 2.4: Türkiye-İsrail STA Sonrası Dış Ticaret

Şekil 2.5: Türkiye-Makedonya STA Öncesi Dış Ticaret (1996-1999, Milyon ABD $)

Şekil 2.6: Türkiye-Makedonya STA Sonrası Dış Ticaret (2000-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.7: Türkiye- Bosna Hersek STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2002, Milyon ABD $)

Şekil 2.8: Türkiye-Bosna Hersek STA Sonrası Dış Ticaret (2003-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.9: Türkiye-Filistin STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2004, Milyon ABD $)

Şekil 2.10: Türkiye-Filistin STA Sonrası Dış Ticaret (2005-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.11: Türkiye-Tunus Anlaşma Öncesi Dış Ticaret (1996-2004, Milyon ABD $)

Şekil 2.12: Türkiye-Tunus STA Sonrası Dış Ticaret (2005-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.13: Türkiye-Fas Arasındaki STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2005, Milyon ABD $)

Şekil 2.14: Türkiye-Fas Arasındaki STA Sonrası Dış Ticaret (2006-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.15: Türkiye-Mısır STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2006, Milyon ABD $)

Şekil 2.16: Türkiye-Mısır STA Sonrası Dış Ticaret (2007-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.17: Türkiye-Suriye STA Öncesi Dış Ticareti (1996-2006, Milyon ABD $)

Şekil 2.18: Türkiye-Suriye STA Sonrası Dış Ticareti (2007-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.19: Türkiye-Arnavutluk STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2007, Milyon ABD $)

Şekil 2.20: Türkiye-Arnavutluk STA Sonrası Dış Ticaret (2008-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.21: Türkiye-Gürcistan STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2007, Milyon ABD $)

Şekil 2.22: Türkiye-Gürcistan STA Sonrası Dış Ticaret (2008-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.23: Türkiye-Karadağ STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2005, Milyon ABD $)

Şekil 2.24: Türkiye-Karadağ STA Sonrası Dış Ticaret (2006-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.25: Türkiye-Sırbistan STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2005, Milyon ABD $)

Şekil 2.26: Türkiye-Sırbistan STA Sonrası Dış Ticaret (2006-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.27: Türkiye-Şili STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2010, Milyon ABD $)

Şekil 2.28: Türkiye-Şili STA Sonrası Dış Ticaret (2011-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.29: Türkiye-Ürdün STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2010, Milyon ABD $)

Şekil 2.30:Türkiye-Ürdün STA Sonrası Dış Ticaret (2011-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.31:Türkiye-Güney Kore STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2012, Milyon ABD $)

Şekil 2.32:Türkiye-Güney Kore STA Sonrası Dış Ticaret (2013-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.33: Türkiye-Mauritius STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2012,Milyon ABD $)

Şekil 2.34: Türkiye-Mauritius STA Sonrası Dış Ticareti (2013-2016, Milyon ABD $)

Şekil 2.35: Türkiye-Malezya STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2014, Milyon ABD $)

Şekil 2.36: Türkiye-Moldova STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2016, Milyon ABD $)

Şekil 3.1: Anlaşma Öncesi Türkiye-EFTA Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1985, 1991)

Şekil 3.2: Anlaşma Sonrası Türkiye-EFTA Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1992, 2016)

Şekil 3.3: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1985-2016, Milyon $)

Şekil 3.4: Anlaşma Öncesi Türkiye-İsrail Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1990-1996)

Şekil 3.5: Anlaşma Sonrası Türkiye-İsrail Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1997-2016)

Şekil 3.6: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1990-2016, Milyon $)

Şekil 3.7: Anlaşma Öncesi Türkiye-Makedonya Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-1999)

Şekil 3.8: Anlaşma Sonrası Türkiye-Makedonya Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2000-2016)

Şekil 3.9: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.10: Anlaşma Öncesi Türkiye-Bosna Hersek Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2002)

Şekil 3.11: Anlaşma Sonrası Türkiye-Bosna Hersek Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2003-2016)

Şekil 3.12: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.13: Anlaşma Öncesi Türkiye-Filistin Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2004)

Şekil 3.14: Anlaşma Sonrası Türkiye-Filistin Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2005-2016)

Şekil 3.15: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.16: Anlaşma Öncesi Türkiye-Tunus Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2004)

Şekil 3.17: Anlaşma Sonrası Türkiye-Tunus Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2005-2016)

Şekil 3.18: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.19: Anlaşma Öncesi Türkiye-Fas Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2005)

Şekil 3.20: Anlaşma Sonrası Türkiye-Fas Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2006-2016)

Şekil 3.21: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.22: Anlaşma Öncesi Türkiye-Mısır Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2006)

Şekil 3.23: Anlaşma Sonrası Türkiye-Mısır Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2007-2016)

Şekil 3.24: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.25: Anlaşma Öncesi Türkiye-Suriye Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2006)

Şekil 3.26: Anlaşma Sonrası Türkiye-Suriye Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2007-2016)

Şekil 3.27: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.28: Anlaşma Öncesi Türkiye-Arnavutluk Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2007)

Şekil 3.29: Anlaşma Sonrası Türkiye-Arnavutluk Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2008-2016)

Şekil 3.30: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.31: Anlaşma Öncesi Türkiye-Gürcistan Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2007)

Şekil 3.32: Anlaşma Sonrası Türkiye-Gürcistan Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2008-2016)

Şekil 3.33: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi(1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.34: Anlaşma Öncesi Türkiye-Karadağ Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2009)

Şekil 3.35: Anlaşma Sonrası Türkiye-Karadağ Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2010-2016)

Şekil 3.36: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.37: Anlaşma Öncesi Türkiye-Sırbistan Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata ve Toplam İthalata Oranı (1996-2009)

Şekil 3.38: Anlaşma Sonrası Türkiye-Sırbistan Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2010-2016)

Şekil 3.39: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.40: Anlaşma Öncesi Türkiye-Şili Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2010)

Şekil 3.41: Anlaşma Sonrası Türkiye-Şili Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2011-2016)

Şekil 3.42: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.43: Anlaşma Öncesi Türkiye-Ürün Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2010)

Şekil 3.44: Anlaşma Sonrası Türkiye-Ürdün Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2011-2016)

Şekil 3.45: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.46: Anlaşma Öncesi Türkiye-Güney Kore Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2012)

Şekil 3.47: Anlaşma Sonrası Türkiye-Güney Kore Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2013-2016)

Şekil 3.48: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.49: Anlaşma Öncesi Türkiye-Mauritius Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2012)

Şekil 3.50: Anlaşma Sonrası Türkiye-Mauritius Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2013-2016)

Şekil 3.51: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.52: Anlaşma Öncesi Türkiye-Malezya Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2004)

Şekil 3.53: Anlaşma Sonrası Türkiye-Malezya Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2015-2016)

Şekil 3.54: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.55: Anlaşma Öncesi Türkiye-Moldova Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2016)

Şekil 3.56: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Trendi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.57: 19 STA' sının Toplam İhracatının ve İthalatının Toplam İhracat ve İthalat İçindeki Payı (1996-2006)

Şekil 3.58: 19 STA' da Anlaşmaya Konu Olan Malların İhracat ve İthalatlarının Toplam İhracat ve Toplam İthalata Oranı (1996-2016)

Şekil 3.59: 19 STA' sının Toplam Dış Ticaret Dengesinin Dış ticaret Açığına ve Cari Açığa Oranı (1996-2016)

GİRİŞ

Dünyada dış ticaretinin doğuşunun takas yöntemiyle başladığını söyleyebiliriz. Fakat takas yapılabilecek mallara karşılıklı talebin oluşmaması, zamanla takas yönteminin yetersiz hale gelmesine ve paranın icadıyla dış ticarette değişim aracı olarak paranın kullanılmasına neden olmuştur. Aynı zamanda paranın icadı uluslararası ticaretin artmasına yol açmıştır. Dünya ekonomisinde 1929-1930 Büyük Buhranın, 1970-1980 dönemleri arasında petrol şoklarının yaşanması ülkelerin korumacı politikalar uygulamasına ve dünya ticaret ilişkilerinin yavaşlamasına neden olmuştur.

1980'lerden sonra ülkelerin serbestleşmeye yönelik politikalarının artması dış ticaret hacminin giderek artmasına neden olmuştur.1980 sonrası ülkelerin dış ticareti serbestleştirme yönünde izledikleri politikalar ve 1980-1990 yılları arasında artan globalleşmenin de etkisiyle dünya ticaret hacmi giderek artan bir seyir izlemiştir. Dünya ticaret hacmini artıran bir diğer unsur da dünya ticaretinin önündeki engelleri ve kısıtlamaları kaldırmaya yönelik yapılan uluslararası anlaşmalar olmuştur. 1948 yılında imzalanan GATT anlaşması dış ticaretin serbestleşmesi yönünde önemli bir adımdır.1995'te kurumsallaşarak DTÖ olan birlikmal ticaretinin yanı sıra hizmetler ticaretininde serestleştirilmesinde diğer önemli bir adım olmuştur.

Globalleşmenin literatürde geri kalmış ülkeler üzerinde olumlu veya olumsuz birçok etkisi olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Globalleşmenin, ulus devleti ortadan kaldırması veya tamamen kaldırmayıp siyasi, sosyal ve ekonomik anlanlarda ulus devletin kendini yenilemek zorunda kalması ülkeler üzerindeki etkilerinden bazılarıdır.Globalleşme sürecinde ülkelerin birliğiyle sağlık alanında bazı hastalıkların yenilmesi olumlu etkileri arasında yer almaktadır. Fakat globalleşme sonucu 3.dünya ülkelerinn spekülasyon hareketlerine, finansal

sermaye hareketlerine karşı hassas ve açık hale gelmeleri, globalleşmeye ayak uyduramayan veya geçiken ulus devletlerin gelişmiş ülkelerin kültürel, siyasi ve ekonomik etkilerine maruz kalması olumsuz etkileridir.Globalleşmenin etkilerinin zamanla artması uluslararası anlamda azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin refahını ve uluslaraarası piyasadaki rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir.Bu durumun1990 lardan sonra bölgesel anlaşmaların daha çok artmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu bölgesel entegrasyonların serbest ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve parasal birlik ve siyasi birlik olmak üzere altı aşaması bulunmaktadır. Bu aşamalardan iki taraflı ve çok taraflı gerçekleştirilen, tercihli ticaret anlaşmalarından Türkiye' nin de hali hazırda yürürlükte 21 adet serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde; birinci en iyi teori olarak kabul gören serbest dış ticaret ve GATT'tan DTÖ'ye kadar gelişiminin ardından globalleşme ve serbest ticaretin işlemediği durumlarda ikinci en iyi teori olan ve dünya refahını arttıracağı düşünülen bölgeselleşme ve ülkeler üzerindeki olumlu veya olumsuz etkileri anlamaya çalışmak için örneklerine yer verilmiştir. Bunlara ilaveten çalışmaının asıl amacını oluşturan serbest ticaret anlaşmalarınında arasında yer aldığı ekonomik entegrasyon aşamalarına da açıklık getirilmeye çalışıldı.

Çalışmanın ikinci bölümünde; Türkiye'nin imzalanmış 35 serbest ticaret anlaşmasının, 11'i ülkelerin AB'ye üyeliğinden dolayı reddedilmiştir. Ancak çalışmaya başlanılan dönemde 19 serbest ticaret anlaşması yürürlükte olduğundan çalışma 19 serbest ticaret anlaşması üzerinden yürütülmüştür. Bunun yanı sıra 2017 yılında Singapur ve Fareo Adaları ile imzalanan serbest ticaret anlaşmaları yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Lübnan, Sudan ve Kosova serbest ticaret anlaşmaları yürürlüğe girmek için iç onay süreçlerinin tamamlanmasını beklemektedir.19 Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Mısır, Suriye, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili,

Ürdün, Güney Kore, Mauritius, Malezya ve Moldova ülkelerinin genel görünümü (ülke nüfusu, yönetim şekli, sahip oldukları araziler, ülkenin kentleri vd.) hakkında bilgi verilmiştir. Buna ilaveten ülkelerin makroekonomik görünümü (sahip oldukları doğal kaynakları, nüfusu, ülkelerin üretim yapıları, dış ticarete konu olan malları, işsizlik oranları, enflasyon oranları) ve Türkiye ile anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret ilişkileri analiz edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; Türkiye'nin 19 serbest ticaret anlaşması metinlerindeki amaçlar arasında, gümrük vergilerinin hızlı bir şekilde kaldırılarak taraflar arasındaki mal ticaretini teşvik etmek, karşılıklı olarak dış ticaretin genişletilmesi, iktisadi ilişkilerin gelişmesini sağlamak, taraflar arasında adil rekabet sağlamak, ticaretteki engelleri kardırarak dünya ticaretinin gelişimini sağlamak ve üye ülkelerin yaşam standartlarını yükseltmek yer almaktadır. Bu amaçlar kapsamında, iki ülke arasında mal ticaretinin arttırılması, ikili ticari ilişkilerin geliştirilmesi sonucu anlaşma sonrası iki ülke arasında toplam dış ticaret hacminin, anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin ve toplam dış ticaret içinde anlaşmaya konu olan malların payının artması anlaşmaların olası etkileridir diyebiliriz. Ayrıca adil rekabetin sağlanması ve üye ülkelerin refahlarının arttırılması amaçlarına bağlı olarak anlaşmaların ödemeler dengesi güçlüklerinin giderilmesine katkı sağlaması veya negatif etkilemesi, üye ülkeler üzerindeki olası etkilerden bir diğeri olabilir. Bu olası etkilerin Türkiye'nin dış ticaret dengesini nasıl etkilediği analiz edilmiştir. Serbest Ticaret Anlaşması çerçevesince imtiyaza tabi olan fasılların anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret veri setleri TUİK veri tabanından alınıp bir araya getirilmiştir. Bu analiz gerçekleştirilirken Serbest Ticaret Anlaşmalarının yürürlüğe giriş tarihlerindeki farklılıklardan dolayı EFTA'da 1985-2016 yılları, İsrail'de 1990-2016 yıllarındaki 25-97 fasıllarının veri setleri baz alınmıştır. Diğer 17 ülke de 1996-2016 yıllarındaki dış ticaretin, toplam ihracatının ve toplam ithalatının

ne kadarının serbest ticaret anlaşması kapsamına konu olan mallardan oluştuğu ortaya konacaktır.

Çalışmamızın genel değerlendirme kısmında ise; anlaşmaların yürürlüğe giriş tarihlerindeki farklılıklardan dolayı 17 ülke ile 1996-2016 yılları arasında, EFTA ile 1985-2016, İsrail ile 1990-2016 yıllarında gerçekleşen dış ticaretin Türkiye'nin toplam ihracat ve toplam ithalatı içindeki payı, anlaşma kapsamına konu olan toplam mal ihracatının Türkiye'nin toplam ihracatına oranlanmıştır. Aynı şekilde serbest ticaret anlaşması kapsamına konu olan toplam mal ithalatı Türkiye'nin toplam ithalatına oranlanarak, anlaşmaların dış ticaretindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışıldı. Türkiye'nin 19 serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkelerin dış ticaret dengesinin, Türkiye'nin toplam dış ticaret açığına ve cari açığına oranını tablo ve şekiller yardımıyla ortaya koyarak, serbest ticaret anlaşmalarının toplam dış ticaret hacmi, toplam dış ticaret dengesi ve cari açık içindeki paylarının ülke ekonomisini nasıl etkilediği analiz edilmeye çalışılmıştır.

I. BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI VE TÜRKİYE'NİN STA'SI OLAN 19 ÜLKE İLE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Bu bölümde serbest dış ticaret, küreselleşme, bölgeselleşme kavramları ve tarihsel gelişimleri, Türkiye'nin 18 ülke 1 ülke grubu ile yürürlükte olan serbest ticaret anlaşmaları (ikili anlaşmalar) analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ülkelerin genel görünümleri (ülke nüfusu, yönetim şekli, sahip olduğu topraklar, ülkenin kentleri), ekonomik görünümleri (sahip oldukları yer altı ve yer üstü kaynakları, ülkelerin üretim yapılarından ve ne ürettiklerinden, dış ticarette alınıp satılan mallardan, işsizlik oranlarından, enflasyon oranlarından) hakkında genel bilgiler verilmiştir. Genel bilgilerin ardından Türkiye'nin 19 ülke ile anlaşma öncesi ve sonrası gerçekleştirdiği dış ticaretteki değişimler veri setleriyle analiz edilmiştir.

I.1.Serbest Dış Ticaret, Küreselleşme, Bölgeselleşme Kavramları ve Gelişimleri

Birinci en iyi teori olarak kabul gören, uluslararası mal ve hizmet ticaretinin önündeki engellerin kalkması neticesinde dünya refahının artacağını savunan serbest dış ticaret, küreselleşme sürecine katılamayan, uluslararası piyasada rekabet gücünü, dış ticaret hacmini arttırmak isteyen ülkelerin iki taraflı veya çok taraflı gerçekleştirdiği ikinci en iyi teori olarak kabul gören bölgeselleşme kavramı ve tarihsel gelişimlerine yer verilmiştir. Ayrıca küreselleşmenin çeşitli görüşlerce tanımı yapıldıktan sonra küreselleşme yaklaşımları, küreselleşmenin tarihsel gelişimi, ekonomik küreselleşme alanları hakkında da bilgi verilmeye çalışmıştır. Küreselleşme sürecinde başlayan bölgeselleşme, bölgeselleşmenin tarihsel gelişimi, ekonomik entegrasyonun başarı koşulları, ekonomik entegrasyonun etkileri, bölgeselleşme literatürüne, ekonomik entegrasyon örnekleri, ekonomik entegrasyonun amaçları ve ekonomik entegrasyon aşamaları hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

I.1.1.Serbest Dış Ticaret

Serbest dış ticaret, uluslararası mal ve hizmet ticaretinin önünde hiçbir engelin olmamasıdır. Dünya refahını en yüksek seviyeye çıkartması bakımından, tam rekabet ve serbest ticaret en iyi politika olarak değerlendirilir ve bu politikalara "*birinci en iyi teori"* denilir (Özdemir ve Delice, 2012: 139). Fakat serbest ticaret teorisi uygulamada tam anlamıyla mümkün olmamaktadır. Çünkü ülkeler ekonomik çıkarlarının yanı sıra sosyal ve siyasal amaçlardan dolayı hükümetlerin yaptığı müdahaleler, dışsallıklar, monopoller, mal ve hizmet ticaretinde uygulanan kotalar ve görünmez engeller tam anlamıyla serbest ticaret teorisinin gerçekleşmesini engellemekte ve bu nedenlerle ülkelerin refahını beklenilen seviyede arttırmayabilir.

Dolayısıyla en azından bölgesel anlamda ticareti arttırıcı bir girişim olarak değerlendirilen "*gümrük birlikleri*" kabul gören "*ikinci en iyi teori"* dir ve bu teorinin beklenen pozitif etkiyi göstermesi için meydana getirdikleri ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden büyük olması gerekmektedir (Karagül, 2010: 205). Hükümetlerin serbest piyasa sistemini etkileyecek herhangi bir müdahalede bulunmaması birinci en iyi politika iken, bu durumun sağlanamaması halinde piyasa önünde var olan engelleri dengeleyecek mesela tarife politikasının kullanılması gibi başka müdahaleci önlemlerin alınması ikinci en iyi politikadır. Örnek vermek gerekirse, yurtiçinde üretilen yerli bir malın üretiminden alınan kdv vergisi alınması fakat bu malın ithalatından herhangi bir verginin alınmaması yerli malı pahalılaştırarak ithalatın artmasına neden olarak ülkede döviz kaybı yaşanmasına neden olacaktır. Ancak hükümetin yerli malın tabi olduğu oranda ithal mala vergi koyması sonucunda ülke refahına katkı sağlayabilir (Bayraktutan, 2010: 48). Aslında teori öncelikle yurtiçi fiyatlarla piyasa fiyatı arasında farklılığa neden olan problemlerin giderilmesini öngörürken bunun sağlanamadığı durumlarda ikinci en iyi politikalarının uygulanmasını önermektedir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra ülkeler meydana gelen sorunları aşabilmek için ekonomide devlet müdahalesinin olmaması gerektiğini savunan klasiklerin aksine yüksek gümrük tarifelerinin, ithalat yasaklarının ve kısıtlamalarının aynı zamanda ihracata yönelik teşviklerle ekonomide iç ve dış dengeyi sağlamaya yönelik korumacı ve müdahaleci iktisat politikaları uygulanmıştır. Bu durum bir ülkenin ihracatı diğer ülkenin ithalatını gerektiren ikili ilişkiler olduğu için dünya ticaret hacminin daralmasına ve ekonomik krizin ulusal bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Fakat ikinci dünya savaşından sonra dış ticaretteki serbestleşme eğilimleri ve serbestleşmeye yönelik gelişmeler hız kazanmıştır. Yapılan çalışmalar savaş sonrası yıkılan ekonomilerin (Avrupa Ekonomileri) düzelmesini sağlama ve uluslararası ekonomiyi ve mali sistemi kurtarmak adına gerçekleştirilmiştir. 1944 yılında Uluslararası ticaretin yeniden başlaması ve dünya savaşları dönemi uluslararası para sisteminin çökmesinin nedenleri arasındadır.

BrettonWoods konferansında IMF ve IBRD' nin kurulmasıyla uluslararası parasal ve mali alanda işbirliği sağlanmasının ardından, diğer alanlarda da benzer işbirliği ve örgütlere ihtiyaç duyulmaktaydı. İşbirliğine ihtiyaç duyulan önemli konular ise, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve dünya ticaretinin geliştirilerek ve belli bir istikrarın sağlanmasıdır. Bu amaçla Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması imzalanmış ve 10 Ocak 1948 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Güran ve Aktürk, 2001:130).Üye ülkeler arasında miktar kısıtlamaları ve yasaklarının kaldırılması, gümrük vergilerinin azaltılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve ülkeler arasındaki dış ticaret politikalarını üye ülkeler arasında uyumlu hale getirmek temel amacıdır. 1 Ocak 1995 de Dünya Ticaret Örgütü kurulmuş, GATT'ın devamı şeklinde olup dünya ticaretini serbestleştirme çabalarını sürdürmek üzere GATT anlaşmasını değiştirerek kendi bünyesine almıştır. Uygulandığı ticari faaliyetler ve ticaret politikalar açısından da daha geniş bir alanı kapsamaktadır. GATT, sadece mal ticaretini kapsarken, DTÖ mal, hizmet

ticaretinin serbestleştirilmesi ve fikri mülkiyet haklarını da bünyesinde bulundurması nedeniyle daha kapsamlı bir örgüttür (Seyidoğlu, 2013: 226-227). Dünya ticaretini geliştirmeyi ve serbestleştirmeyi amaç edinen DTÖ'nün, taraf ülkelerde yaşam seviyesini, milli geliri yükseltmek, tam rekabet koşullarının sağlanması, üretim ve ticaretin geliştirilmesi, dünya kaynaklarının verimli kullanılmasını sağlamak gibi de amaçları bulunmaktadır (Büyüktaşkın, 2014). GATT'ın temel ilkeleri şöyledir:

En Çok Kayırılan Ülke Kuralı: İhracatçı ülkelerin çıkarlarını korumak amacıyla üye ülkelerden biri başka bir ülkeye imtiyaz tanıması halinde aynı imtiyazdan diğer ülkelerinde yararlanabilmesidir. Bu ilke, anlaşmaya taraf ülkeler arasında ayrım yapılmamasını zorunlu kılmaktadır (Şanlı, 2004: 162). En çok kayrılan ülke kuralının bazı istisnaları vardır. Bunlar, serbest ticaret anlaşmaları, gümrük birlikleri gibi bölgesel ticaret anlaşmaları ve gelişmekte olan ülkeler lehine gümrük vergisinin alınmaması veya düşük gümrük vergisi alınması gibi ayrımcı özellikteki uygulamalar ile GATT'ın uygun gördüğü antidamping ve telafi edici vergiler gibi bazı diğer uygulamalardır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009: 5-6). Mesela üye ülkelerden birinin ödemeler dengesi zorluğu yaşaması durumunda belli bir süre ithalata kota koyabilmesi gibi.

Fiyat Mekanizmasına uyulması Kuralı: Dış ticarette her zaman piyasa mekanizmasının var olması koruyuculuğun ve dış ticarette uygulanan gümrük tarifeleri, kotalar gibi katı koruma yöntemlerinin olmaması, olabildiği kadar hem korumayı hem de rekabetin sağlaması gerektiği kuralıdır (Şanlı, 2004: 162). İç piyasaya dair düzenlemeler ve uygulamalar yönünden yerli ve ithal mallar arasında ayrım yapılmaması gerektiğini ifade eden bir ilkedir. Ulusal muamele ilkesi bir hizmet, mal ve fikri mülkiyet piyasaya girdikten sonra uygulanır bu sebeple ülke içi üretimden gümrük vergisine eş bir vergi alınmamış olmasına rağmen, ithal mal

üzerinden alınan gümrük vergisi ulusal muamele ilkesine aykırı bir durum değildir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009: 6).

Gümrük Vergilerinin İndirilerek Vadesinin Uzatılması: GATT sınırlarınca öncelikli amaç anlaşmaya taraf ülkeler arasında gümrük tarifelerinin indirilmesi olmuştur. Ayrıca taraf ülkelerin taviz listesinde yer alan oranlar bağlı oranlar olarak adlandırılmış ve üye ülkeler uygulamada belirlenen bu oranların üstüne çıkamamaktadır. Ancak ülkeler ticaret gerçekleştirdiği ülkeyle mütalaa etmesi sonucu arttırabilmektedir ki Uruguay Round mütalaalarının, üye ülkelerin taviz listelerini geliştirmeleri ve bağlı oranlar sınırlarınca ticaretin artması meydana getirdiği en önemli sonuçlarındandır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009: 6).

Tarifeler Yöntemiyle Koruma: GATT tarife dışı engellerin belli başlı istisnalar dışında tamamen yasaklanmasını, tarifelerinde giderek azaltılmasını uygun görmektedir ki tarım mallarındaki ithalat kısıtlamaları büyük oranda tarifelere dönüştürülmüş ve bu dönüştürülme dönemi *"tarifikasyon"* olarak adlandırılmaktadır (AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2016). GATT ilkelerini ve bütün fonksiyonlarını kapsayan Dünya ticaret örgütünün fonksiyonlarını ise şöyle sıralanabilir (Seyidoğlu, 2015: 231); DTÖ'yü oluşturan çok taraflı ve çoklu ticaret anlaşmalarının uygulanmasını ve denetimini sağlamak, çok taraflı ticaret etütlerinin yürütüldüğü bir forum oluşturmak, ticari uyuşmazlıkların çözümünde arabuluculuk mekanizması kurmak, taraf ülkelerin ulusal ticaret politikalarını takip etmek, diğer uluslararası kuruluşlarla, küresel ekonomik politikalarla ilgili işbirliği sağlamak, geçiş sürecinde ve gelişme yolundaki ekonomilerin çok taraflı ticaret sistemi ile bütünleşmelerine yardımcı olmaktır.

Dünya ticaretinin serbestleşme sürecini 1929-1930 Dünya Buhranı, I. ve II. Dünya savaşları, 1970'li yıllarda petrol şoklarının yaşanması, 1989'da Berlin Duvarının yıkılması

gibi ekonomik ve siyasi konjonktürlerin sekteye uğrattığını söyleyebiliriz. Ayrıca 1991 yılında S.S.C.B'nin dağılması ile çift kutuplu dünya düzeninden ABD merkezli tek kutuplu dünya düzenine geçilmesi de dünya ticaretinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ancak GATT ve DTÖ bölgesel düzeyde ticaretin serbestleştirilmesini, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yolunda bir adım olarak kabul etmiş ve bölgesel iktisadi bütünleşmelere olanak sağlamıştır. Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ve geliştirilmesi üye ülkelerin birbirleriyle yaptıkları ticaretteki kota ve engellerin kalkması dış ticaretin gelişimine katkı sağlamış olabilir. Ayrıca üretim maliyeti yüksek olan malların üye ülkelerden daha ucuza ikame edilebilmesi ve fiyatların düşmesi, üretim faktörlerinin israfının önlenmesi ve bunların ihraç mallarının üretimine kanalize edilmesi dış ticareti olumlu etkilemiş olabilir. Yanı sıra ülkeler arasında rekabetin artmasında ve pazar ağının genişlemesinde de önemli ölçüde etkili olmuştur diyebiliriz. Fakat ülkeler arasındaki ticaret engellerinin ve kotalarının kaldırılması yani serbestleşmenin gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde doğurduğu sonuçların aynı olmadığını söylemek yanlış olamayacaktır.

I.1.2.Küreselleşme

Küreselleşme kavramının tam anlamıyla bir tanımı olmamakla birlikte bunun nedeni kavramın homojen bir yapıya sahip olmamasıdır. Küreselleşme kavramı dünya ticaretinin evrensel boyutlarda serbestleşmesini ifade eden bir kavramdır. Fakat bu yalnızca ekonomik bir kavram olmayıp kültürel, siyasal, sosyal ve teknolojik alanları da kapsayan çok yönlü bir kavramdır. Küreselleşme kavramı için yapılan bazı tanımlar ise şöyledir;

Aydemir (1998) ise küreselleşmeyi, üretim, AR-GE, pazarlama, teknoloji, finans ve insan kaynaklarının ulusal ve uluslararası boyutların ötesinde dünya yönelimli olarak planlanması ve uygulanması şeklinde ifade etmiştir.

Aktel (2001)'e göre, küreselleşme, ekonomik alanda serbest piyasa ekonomisi, siyasi alanda liberal demokrasi ve kültürel alanda farklılıkları ortaya çıkaran evrensel boyut kazanmış bir kavramdır.

Aktel (2001), dünya insanlarının tek bir dünya toplumunda yani küresel toplumda bütünleştirilmesini "tek bir mekan olarak tüm dünyanın kristalleştirilmesini", "bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaşmasını", ve bununla birlikte "dünyanın sıkışmasını" ifade eden bir kavramdır.

Dulupçu (2001), temelinde liberalizme dayanan dünya pazarının finans, üretim, sermaye ve özellikle kaynak kullanımı açısından arkasına teknolojinin desteğini alan entegrasyon, küreselleşme olarak tanımlamaktadır.

Kazan ve Uygun (2002), küreselleşmeyi iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve milli sınırları aşarak dünya çapında yayılmasını ifade eden bir kavram olarak tanımlamışlardır.

Aslan (2005), taşımacılık giderlerinin düştüğü, ticaret engellerinin azaldığı, iletişim teknolojisinin geliştiği ve sermaye akımlarının hızlandığı günümüz dünyasında, toplumların ve ekonomilerin giderek birbirine daha fazla yaklaşması en genel anlanma küreselleşmeyi ifade etmektedir.

Özel (2011)'e göre küreselleşme kavramı, dünya genelinde mal ve hizmet ticareti önündeki ulusal sınırların ve engellerin kaldırılmasını ve sermaye hareketlerinin, teknolojinin, insanların, bilgi ve fikirlerin önündeki ulusal engellerin kaldırılması sürecini de kapsar (Özel, 2011; 92)

Kıvılcım (2013), küreselleşme kavramı için tam ve net bir tanım yapmak mümkün olmasa da, hizmet mal ve sermayenin hareketliliğinin artması sonucu sınır ötesi karşılıklı ekonomik bütünleşme ve ulusal ekonomilerin dünya piyasalarına dahil olma sürecinde dünyanın farklı

bölgelerinde yaşayan devletler ve toplumlar arasındaki iletişimin ve etkileşimin artması ve karşılıklı bağımlı hale gelinmesi olarak ifade etmiştir.

Özdoğan (2016), OECD ye göre küreselleşmenin, farklı ülkelerdeki piyasaların ve üretimin, hizmet ve ürün sunumlarıyla ve sermaye ve teknolojinin hareketliliği vasıtasıyla sürekli birbirine bağımlı hale geldiği bir süreç olarak tanımlamakta ve bu tanımıyla da küreselleşmenin yoğunlaşma ve iç içe geçme halini anlattığını ifade etmektedir. Küreselleşme kavramı için dünyanın küçük bir köy haline gelmesi, yeni dünya düzeni veya düzensizliği, dünyanın tek bir pazar haline gelmesi, sınırların olmadığı, ulus devletin işlevlerini yitirdiği ya da kendini yenilemek zorunda kaldığı ve 21. Yüzyıl da emperyalizmin adı şeklinde tanımlamalar yapılmaktadır.

I.1.2.1.Küreselleşme Yaklaşımları

Bugüne kadar küreselleşme kavramı konusunda yapılan literatür çalışmalarında küreselleşme sürecinin yanında veya karşısında olan farklı görüşlere yer verilmiştir. genel anlamda bu görüşleri "aşırı küreselleşmeciler", "kuşkucular" ve "dönüşümcüler" olarak sınıflandırmak mümkündür.

i. Aşırı Küreselleşmeciler: Aşırı küreselleşmeci yaklaşıma göre, bugün ulus devlet kavramının önemini yitirmekte, onun yerini dünya toplumunun almakta, buna ilaveten devletin idari ve politik gücü yerine piyasa mekanizmasının geçerek bireysel otonominin başarısı artmaktadır. Bu görüşe katılanlar kendi aralarında iyimser Neoliberal yaklaşım ve kötümser Neomarksist yaklaşım olarak ayrılmaktadır. Neoliberal yaklaşıma göre küresel rekabet nedeniyle bazı ülkelerin ekonomik durumu kötüleşse bile bütün ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belli başlı mallar olacak ve onlara göre küresel iletişim alt yapısı uluslararası işbirliğini kolaylaştırmaktadır (Aslan, 2005: 6-7). Neoliberal yaklaşım ile Neomarksist yaklaşım arasında farklılıklar olmasına rağmen her ikisi de küreselleşmenin

ekonomik bir fenomen olduğu konusunda hem fikirdir. Küresel ekonomide artan şekilde bir bütünleşmenin var olduğu ve küresel sermayeye duyulan gereksinimin hükümetler üzerinde Neoliberal bir ekonomik düzeni zorunlu hale getirdiği düşüncesi ve bunun yanı sıra ekonomik küreselleşmenin küresel rekabette oyunun sonucunun her zaman sıfır toplamlı olmayacağı fakat yeni kazanan ve kaybedenler yaratacağını savunmaktadırlar (Cebeci, 2011: 369-370). Yani başka bir ifadeyle bir diğer adı da radikaller olan yaklaşıma göre piyasalar artık devletlerden daha güçlü durumdadır. Devletlerin otoritesindeki bu değişimin nedenini ise, diğer kurumların ve birliklerin ve bölgesel/yerel otoritelerin artarak yaygınlaşmasına bağlamakta olup geleneksel ulus devletlerin yerini dünya toplumunun aldığı ya da alacağını ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin ortaya çıkmaya başladığını düşünmektedirler (Kaya, 2009: 5).

ii. Kuşkucular : Küreselleşme karşıtı olan kuşkucular ise, küreselleşme olgusunun yeni bir süreç olmadığını 19 yy da önemli derecede mal ve para piyasalarında hareketlenmelerin olduğunu ve iş gücü hareketlerinde de serbestleşme bulunduğunu ileri sürmekte olup, yine yaklaşıma göre küreselleşmenin devleti otoritesini ortadan kaldıran ve sosyal devletin küçülmesinin gerekli olduğunu savunan ideolojik bir kavram olduğunu ve aynı zaman da küreselleşmeyi sadece kar maksimizasyonunu hedefleyen ulus ötesi veya çok uluslu şirketlerin hâkimiyeti olarak görmektedirler (Aslan, 2005: 7). Ayrıca küreselleşme karşıtı olarak bilinen kuşkucular *şüpheciler* olarak da ifade edilmektedir. Bu yaklaşımı savunan akla gelen ilk isimler Naomi Klein ve Hertz olmak üzere Hirst, Thompson, Stiglitz vb isimlerde küreselleşmeyi büyük ölçüde eleştiren isimler arasında olup bu yaklaşıma göre uluslararası ekonomik ilişkilerin paralelinde hükümetlerin düzenleyici rolünün daha önemli hale geldiğini savunmaktadırlar (Cebeci, 2011: 370-372). Hirst ve Thompson küreselleşme olgusu üzerindeki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedirler (Kürkçü, 2013: 7); Mevcut uluslararası

ekonominin bazı özellikleriyle 1870-1914 yılları arasında geçerliliği devam eden rejimden daha az açık ve daha az bütünleşmiş olduğunu, çoğu kurumun temel de ulusal olduğu ve ulusal üretim ve satış bölgelerinin gücüne oranla çokuluslu ticaret yapıldığını, sermaye hareketliliğinin, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yüksek oranda yatırım ve istihdam yaratma şeklinde gerçekleşmediğini, yatırımın, ticaretin ve finansal hareketlerin daha çok Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika üçgeni arasında yoğunlaşmış olmasından dolayı dünya ekonomisinin aslında küreselleşmeden çok uzak olduğunu, bu ekonomik güçlerin politikalarını doğru bir şekilde koordine ettikleri sürece finansal piyasalar ve diğer ekonomik hareketler üzerinde güçlü bir baskı kurma potansiyellerinin bulunduğunu ileri sürmektedirler.

Yine Hirst ve Thompson'a göre küreselleşen uluslararası ekonominin uluslararası politik sistemde çok kutupluluğun artmasına neden olduğu, çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisinin baş aktörleri olarak ulus ötesi şirketlere dönüşerek küresel piyasalara hizmet etmektedirler. Bu ulus ötesi şirketlerin ulus-devletlerin politikaları tarafından kontrol edilemez hale geldiğini yani ulus ötesi şirketlerin gerçekten küreselleşmiş ekonominin temel göstergesi olduğunu savunmaktadırlar. Ayrıca Hirst ve Thompson'a göre örgütlü emeğin politik etkisinin ve pazarlık gücünün azaldığını bunun nedeninin ise küreselleşmiş piyasaların ve ulus ötesi şirketlerin ihtiyaç duydukları emek sınıfına göre (vasıflı-vasıfsız emek) emeğin maliyet ve arz bakımından en uygun bölgeleri seçerler. Bölgelere yerleşerek üretimini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan emek gücünün bütün avantajlarından yararlanabilmesi gibi bazı kaçınılmaz sonuçları doğurduğunu ifade etmektedirler (Yücel ve Erdem, 2007: 37-38). Bir diğer ifadeyle kuşkuculara göre küreselleşme kavramı liberalizm ve kapitalizmden kopuk bir olgu olmayıp, işsizlik, yoksulluk, yabancı düşmanlığı, çevre kıyımı, sömürü, yabancılaşma gibi birçok sorunun globalleşme ile birlikte içinden çıkılamayan bir hal aldığını ve ayrıca küreselleşmenin kültürel anlamda dünyanın tek bir kültürel yapının saldırısı altında olup bu tek tipleşme

sürecinin ulusal değerleri ve kimlikleri aşındırdığı düşüncesi kuşkuculara göre küreselleşmenin adalet olgusunu ayaklar altına alan, eşitsizliği teşvik eden, çatışma ortamını, riski ve belirsizliği tetikleyen dinamik bir yapıyı ve bu durumun bazı ülkeler için sömürüyü, yoksulluğu ve mutsuzluğu ifade ettiğini savunmaktadırlar (Aydeniz, Silinir ve Karhan, 2012: 1019-1020).

iii. Dönüşümsel Yaklaşım: Dönüşümsel yaklaşıma göre ise; küreselleşme kavramını günümüz dünyasını yeniden şekillendiren siyasal, sosyal ve ekonomik değişmelerin temelini oluşturan siyasal bir güç olarak görmektedirler. Günümüzde dünya ekonomisinin geldiği nokta 19 yy küreselleşmesiyle karşılaştırılamayacak kadar farklı bir durumda olduğundan ayrıca dünya ticaret hacminde yaşanan artış ve gerekse hizmet sektörünün öneminin artması gibi etkenlerden dolayı dönüşümcüler aşırı küreselleşmecilerin görüşü olan "*ulus devletin önemini kaybettiği*" ve kuşkucuların da "*fazla önemli bir değişimin olmadığı*" düşüncülerini reddetmektedir. Neticede küreselleşmenin ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırdığını savunmaktadırlar (Aslan, 2005: 7). Bu görüşü savunanlar arsasında Rosenau, Scholte, Giddens ve Castel bulmaktadır. Küreselleşmenin dünya düzenini ve modern toplumları şekillendirecek politik, sosyal ve ekonomik alanlardaki değişiklerin merkezinde itici güç olarak küreselleşmenin olduğunu ifade ederler. Yine dönüşümcülere göre, küreselleşme aslında tarihsel sürecinin çelişkilerle dolu olmasından dolayı bu değişim yönündeki silkelenmenin doğrultusunun tahmin edilemez dolayısıyla sürecin belirsiz olduğunu ileri sürmüşlerdir (Kürkçü, 2013: 9).

I.1.1.3.Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi

Küreselleşme sürecinin ne zaman başladığına dair net bir tarih olmamakla birlikte küreselleşmenin ilk aşaması sanayi devrimi ve 1.Dünya savaşı arasında kalan dönemi kapsamaktadır. İkinci aşaması ise 1.Düya savaşı ile 2.Dünya savaşı arasında kalan dönemi

kapsamakla birlikte ülkelerin yaşadığı savaşlar ve 1929 dünya ekonomik buhranı nedeniyle ülkelerin daha çok korumacı politikalar izlediği bir dönem olup, üçüncü aşama ise 2. Dünya savaşı sonrası uzun bir dönemi kapsamaktadır(Özel, 2011: 92). Küreselleşmenin tarihi gelişim sürecinde öncelikli olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş dönemi ve bu dönemde ki ekonomik ve toplumsal olguları göz önünde bulundurmak gerekir. Küreselleşme süreci, ikinci dünya savaşı öncesinde bir yanda liberal ekonomik sistemi savunan ABD ve diğer tarafta komünist sistemin savunucusu S.S.C.B'nin yer aldığı çift kutuplu bir dünyadan sosyalist bloğun çökmesiyle dünya tek kutuplu hale gelmiş ve küreselleşme süreci hız kazanmıştır(Kürkçü, 2013: 3).

Dünya bankası ise küreselleşme sürecini şu şekilde sıralamaktadır (Aslan, 2005: 7);

-İlk Küreselleşme Dönemi (1870-1914)

-Ulusçuluğa Geri Dönüş (1914-1945)

-İkinci Küreselleşme Dönemi (1945-1980)

-Yeni Küreselleşme Dönemi (1980 ve sonrası) şeklindedir.

i. İlk Küreselleşme Dönemi (1879-1914): 1879-1914 yılları arasında yaşanan ilk küreselleşme dönemi yoğun bir birikim sonucunda oluşmuş ve bu dönemler arasındaki küreselleşmenin dinamikleri "yayılma" ve "değişim" iken, küreselleşmenin gerekçesi ise ekonomi olmuştur. Bu dönemde telgrafın icadı, denizcilik alanındaki ve tren yolundaki ilerlemeler sayesinde batının o zamana kadar ulaşamadığı denizaşırı ülkelere askeri, siyasal ve ticari etkisini yayması içinde fırsatlar yakalamalarına olanak tanımıştır (Kıvılcım, 2013: 221). Aslında 16. Yy ve 18. Yy da batı Avrupa, koloni ekonomilerine bağlı olan bir ekonomik sistem niteliğindeydi ve bu süreçte kolonilerden elde edilen hammadde merkez ülkede nihai mala veya mamul mala dönüştürülerek çevre ülkelere ihraç edildiği sömürge ekonomisinin hüküm sürdüğü ve bu nedenle bu dönemin yoğun bir şekilde emek ve sermaye akımlarının

yaşandığı böylece dünya ekonomik entegrasyonun ilk adımlarının atıldığı bir süreç olarak ifade edilebilir (Aslan, 2005: 8).

ii. Ulusçuluğa Geri Dönüş (1914- 1945): Bu dönem de ikinci küreselleşme dalgasının hızını yavaşlatan tüm dünya ekonomisini etkileyen olumsuz olaylar meydana gelmiştir. Aslında yine bu dönemde iletişim de ve ulaşım teknolojisinde gelişmeler devam etmiştir. Ancak 1914 yılında 1. Dünya Savaşının patlak vermesi ve ardından 1920'lerin sonu ve 1930'ların başlarında meydana gelen *Büyük Buhran* ülkelerin ekonomik yapılarını önemli ölçüde zayıflatmış ve buna bağlı olarak dünya ticaret hacmi daralmış ve ülkeler dışa kapalı ekonomi politikaları izleyerek ulusçuluk dönemine geri dönmek zorunda kalmışlardır.

iii. İkinci Küreselleşme Dönemi (1945- 1980): Bu küreselleşme süreci ulusçuluk dönemini takip eden 1945-1980 dönemini kapsayan bu süreçte 2.Dünya Savaşından sonra Avrupa ekonomisi zayıflamış ve tahrip olan ekonomileri canlandırmak ve daralan uluslararası ticareti tekrar canlandırmak için ABD dünyanın hakim sosyal ve ekonomik gücü olarak yeniden liberalleşme eğilimlerini ön plana çıkarmış ve bu doğrultuda dünya ekonomisini yönlendirecek uluslararası kuruluşların kurulması çalışmalarına başlanmış, 1944 de Bretton Woods Konferansı'nda 1947'de IMF(Uluslararası Para Fonu) ve 1945'de IBRD-Dünya Bankası(Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)'nın kurulması ve uluslararası ticaretin önündeki engellerin azaltılması yönünde kararlar alınmıştır (Aslan, 2005: 8). Yukarıdaki gelişmelerin yanında ikinci küreselleşme döneminin dönüm noktası niteliğinde olan önemli gelişmelerden biri de 1970'li yıllarda gerçekleşmiş olan Bretton Woods Sistemi'nin çökmesi ile sabit kur sistemi terk edilmiş olması ve gelişmiş ülkeler başta ABD, Almanya, Japonya ve İngiltere arka arkaya sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmışlardır. Ülkelerin sermaye hareketleri üzerindeki engelleri kaldırılması, finansal küreselleşme ile olağanüstü bir hız kazanmış ve yine 1970 yılında küreselleşmenin hız kazanmasında itici güç olan diğer bir

neden ise teknoloji ve artan üretim piyasalarının dışa açılması olmuştur (Kıvılcım, 2013: 222). 2.Dünya Savaşından sonra özellikle de 1960'larda bunun ekonomik faaliyetlerin geliştiği ve bunun yönetişim sorunlarını yarattığı düşüncesi ve 1960 sonrası dönemde aynı zamanda çok uluslu şirket faaliyetlerinin ortaya çıktığı ve uluslararası ticaretin hızla geliştiğinin düşünüldüğü bir dönemdir (Yücel ve Erdem, 2007: 44). Dünya coğrafi mekân olarak önemli bir kısmını 1945-1975 yılları arasında serbest pazar ilişkilerine açmış, 1945 öncesinde var olan dünya ticaretinden daha farklı bir dünya ticareti alanı ortaya çıkmış gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sermaye kendine daha serbestçe dolaşabileceği bir zemin bulmuştur. Serbest piyasa ekonomisine, kapitalist sisteme geçen ülkeler artmış veya bir başka ifadeyle *"üçüncü dünya"* denilen ülkelerde kapitalizmin gelişimi ivme kazanmış, yani kısaca bu dinamiği 1980'lerdenitibaren şekillenecek olan küreselleşmeyi hazırlayan en önemli gelişmelerin birincisi olarak kabul edebiliriz (Kürkçü, 2013: 3).

iv. Yeni Küreselleşme Dönemi(1980 ve sonrası): Bu süreç içerisinde batı ekonomilerinde 1980'li yıllarda petrol fiyatlarında aşırı artış yaşanması ekonomileri stagflasyona sürüklemesi, ABD'nin dış ticaret açıkları nedeniyle Bretton Woods sistemi çökmesi, doların Avrupa'da işlem görmesi sonucunda Euro dolar ve Euro tahvil piyasasının gelişmesi ve bu sayede para ve sermaye piyasaları uluslararası arenada nitelik kazanması 1970'li yıllarda yaşanan önemli gelişmeler olmuş ve 1980 yıllarına gelindiğinde gelişmekte olan üçüncü dünya ülkelerinin dış borç sorunları dünya finans piyasalarını etkileyecek kadar önemli bir boyuta gelmiş, uluslararası sermaye akımları da sınırları zorlayacak duruma gelmiş ve birçok üçüncü dünya ülkesinin de bu sermaye akımlarına güvendikleri açıkça ortadadır (Aslan, 2005: 8). Bloklaşmaların artması ve ekonominin uluslararasılaşması 1980 ve 1990'lı yıllarda dünyanın teknolojik, ekonomik ve kültürel coğrafyasını yeniden şekillendirmiş, ayrıca dünya siyasi eğiliminde meydana gelen yumuşama yeni pazar imkânlarının bölgesel birliklerin ve

entegrasyonların artmasını sağlamıştır. Buna ilaveten tüketim yapısında değişmelere neden olmuş, ekonominin uluslararasılaşmasında geleneksel anlamdaki ürünler yerine, farklı ulusların katılımıyla piyasaya sürülen ürünler farklılaşmış ve ulusal pazar yerine uluslar aşırı pazarlar ortaya çıkmıştır. Bu pazarda farklı kültürlere sahip tüketicilerin zevk ve tercihleri doğrultusunda "homojenlik", "dünya tüketim kültürünün" oluşmasını ve gelişmesini sağlayarak aslında ülkeler, kurumlar ve kültürler arasındaki farkları kaldırarak küresel çapta oluşan bu istek ve ihtiyaçların karşılanmasına çalışmaktadırlar (Kürkçü, 2013: 4). Yeni küreselleşme veya üçüncü dönem küreselleşme olarak da sınıflandırılan bu küreselleşme süreci diğer küreselleşme süreçlerinden oldukça farklı ve karmaşıktır. Üçüncü dönem küreselleşmenin daha geniş bir yelpazeye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunun nedenleri ise; teknolojideki gelişmeler ve dünya ülkelerine yayılımının giderek artması, iletişim ağlarının (internet vb) gelişmesi ve kolaylıkla erişiminin sağlanması, çok uluslu şirketlerin 1960'lı yıllardan sonra artmaya başlaması ve zamanla ulus ötesi şirketler haline dönüşmesidir diyebiliriz. Ayrıca üretim teknolojilerindeki ilerlemeler, ürün farklılaştırmalarının artması nedeniyle uluslararası rekabetin artması, piyasa ve pazarların hızla değişebilmesi, insan yaşamının ve çevrenin değişiminin yanında en önemli nedenlerinden biride bölgesel entegrasyon hareketlerinin zamanla artmasıdır diyebiliriz.

I.1.2.4.Ekonomik Küreselleşme Alanları

Ekonomik küreselleşme alanları ticari küreselleşme, finansal küreselleşme, üretimde küreselleşme, iş gücünün küreselleşmesi ve bilgi ve teknoloji piyasalarının küreselleşmesidir. Bu başlık altında finansal küreselleşmeden, üretimde küreselleşmenin dünya ekonomisi için önem arz eden DYY, çok uluslu şirketler ve çok uluslu şirketlerin ev sahibi ve merkez ülke üzerinde doğurabilecek olası olumlu ve olumsuz etkilerine değinilmiştir. Aynı şekilde iş gücünün küreselleşmesi, uluslararası piyasada serbest bir şekilde dolaşımını kapsayan emek

göçü, beyin göçünün, beyin göçü alan ve veren ülke ekonomilerini pozitif veya negatif etkileri açıklanmıştır. Bunlara ilaveten bilgi ve teknoloji piyasalarındaki gelişmelerin dünya ekonomisi ve finansal sektörün küreselleşmesine sağladığı katkı veya olumsuz etkileri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

i. Ticari Küreselleşme: Ticari anlamda küreselleşme, ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegre olmasını, yani dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle ticari küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle aynı doğrultuda, ülkeler arasında mal, sermaye ve emek değişim hızının artması sonucu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğun bir hal alması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşmasını ifade eder. Ticari küreselleşme sürecinde, mal ve hizmetler ile uluslararası sermaye hareketleriyle ilgili sınır ötesi işlemler çeşitlenerek artmakta ve teknoloji uluslararası anlamda daha hızlı bir şekilde yayılmaktadır (Çelik, 2012: 68). Ticari küreselleşme sürecinde meydana gelen en önemli gelişmelerden biri olan yoğunlaşan ticari ilişkiler ve faaliyetlerdir. Ayrıca bu faaliyetlerin neden olduğu, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın ve benzerliğin giderek artmasıdır. Ülkeler arasındaki ticari bağlar arttıkça ulusların arasındaki ilişkiler değişmekte, uluslararası tercihler gelişmektedir (Aslan,2005: 13). Ticaretin liberalleştirilmesi yönündeki gayretler İkinci Dünya Savaşı sonrası hız kazanmıştır. Bu gayretler 1947 tarihinde yürürlüğe giren gümrük tarifeleri ve ticaret genel anlaşmasıyla (GATT) şekillenmiştir. 1995 yılına kadar yürürlükte kalan bu anlaşma çerçevesinde ülkeler belli aralıklarda bir araya gelip gümrük indirimlerini müzakere etmişler; "*en çok kayrılmış ülke kuralı*" ve "*ulusal işlem kuralı*" temel alınarak karşılıklı olarak özellikle sanayi mallarında gümrükleri azaltma yoluna gitmişleridir (Özdemir ve Delice, 2012: 823). 1995 yılında DTÖ'nün kurulmasıyla, fikri ve sınai mülkiyet haklarıyla ilgili uluslararası standartlar belirlenmiş, sanayi mallarının yanı sıra tarım ürünleri ve hizmetler sektöründe de gümrük indirimlerinin yapılması, miktar kısıtlamalarına önemli

ölçüde son verilmesi bu sürecin daha da hızlanmasını sağlamıştır (Özdemir ve Delice, 2012: 824).

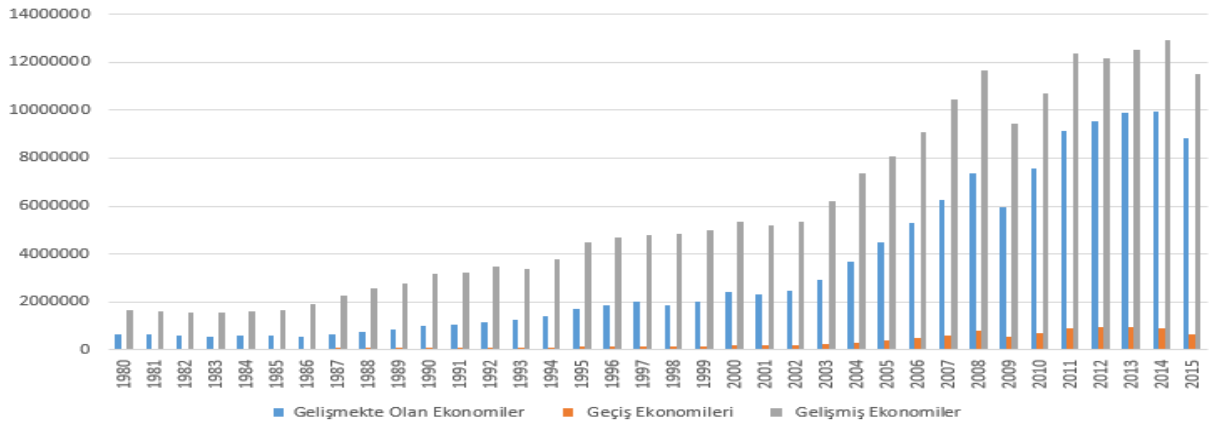

Kaynak: (UNCTADSTAT, 2016)

Şekil 1.1:Dünya Mal ve Hizmet Ticaretinin Gelişimi (Milyon $)

1980 sonrası mal ve hizmetlerin ihracatı ve ithalatı verileri incelendiğinde 1990 yılından sonra gelişmiş ekonomilerin ve gelişmekte olan ekonomilerin mal ihracatının ve ithalatının yıllar itibariyle artan bir trend seyrettiğini söyleyebiliriz. Bunun nedenleri ise 1980 sonra dünyada liberal ekonomik sisteme geçişlerin başlaması ve dış ticareti serbestleştirmek amacıyla GATT, DTÖ, Gümrük Birliği gibi kuruluşların kurulması olabilir. Ayrıca ülkeler arasında ticareti serbestleştirmek adına gerçekleştirilen çok taraflı, ikili anlaşmalar etkili olmuştur diyebiliriz ki küreselleşen veya küreselleşmeye devam eden bir ekonomide amaç dış ticarette yeterince aktif rol alamayan ekonomilerin daha aktif rol almasını sağlamaktır.

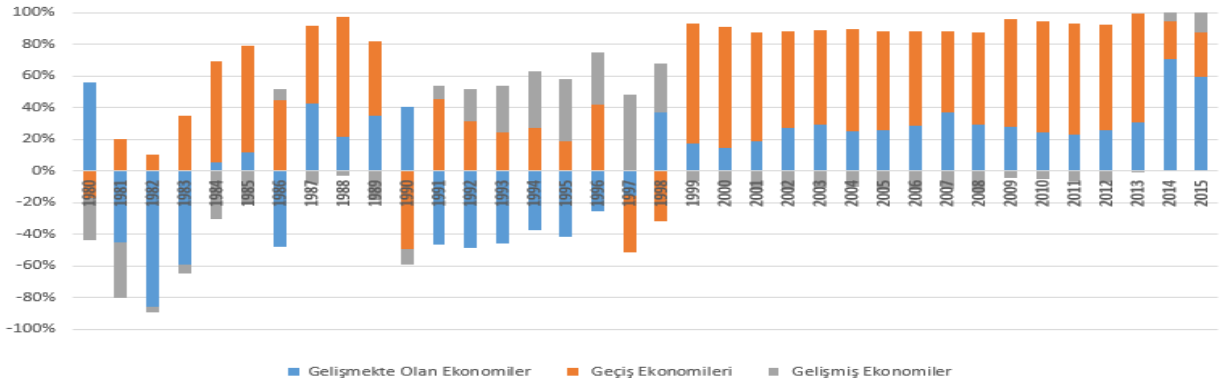

Kaynak: (UNCTADSTAT, 2016) veri tabanından veriler alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Şekil 1.2: Dünya Mal ve Hizmetler Ticaret Dengesi (Milyon $)

Gelişmekte olan ekonomiler 1998 yılı öncesi yıllar itibariyle ticaret dengeleri negatif iken 1998 yılından sonra ticaret dengeleri pozitif vermeye başlamış fakat 1999 yılından sonra gelişmiş ekonomilerin 2013 yılı da dahil sürekli olarak ticaret dengelerinde negatif bir durum söz konusudur. Bu negatif dış ticaret dengesinin gelişmiş ülkelerin mal ve hizmet ithalatının mal ve hizmet ihracatından fazla gerçekleşmesi sonucu olmuştur diyebiliriz. Şekil 1.2'de geçiş ekonomilerinin ticaret dengesinde özellikle 1999 yılından sonra sürekli olarak pozitif bir durum söz konusudur. Bunun nedeni Çin ve Sovyetler Birliğinin Doğu Bloğundaki ülkelerin 1991 öncesinde başlayıp Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ivme kazanan merkezi planlı bir ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçmeleri ve başarılı olmaları, günümüzde dönüşüm ekonomisi de olarak da adlandırılan bu ekonomilerin sermaye birikimlerinin artması ve zamanla zengin bir birikime sahip olmalarıdır diyebiliriz.

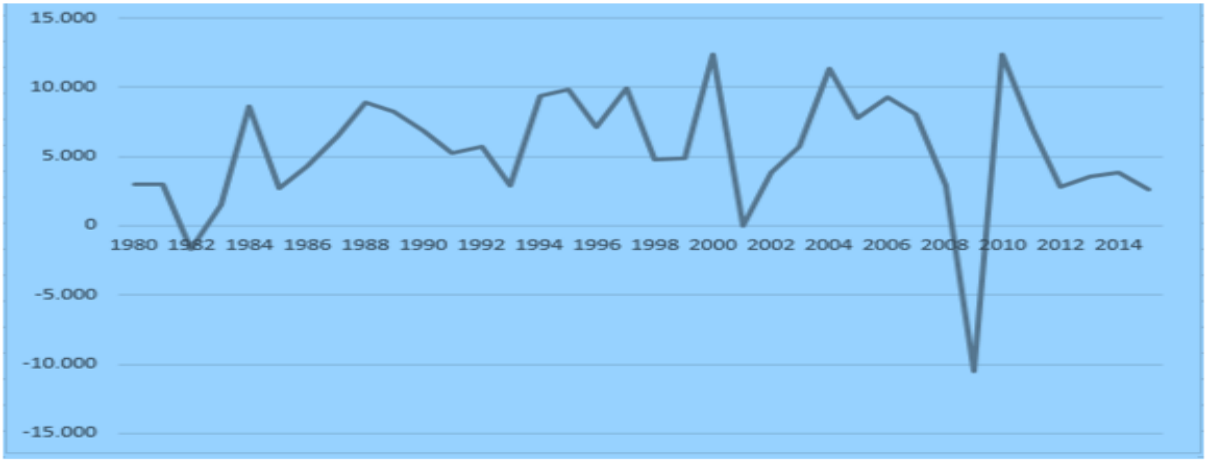

Kaynak: (UNCTADSTAT, 2016)

Şekil 1.3: Dünya Mal ve Hizmet Ticareti Hacminin % Değişimi

Dünya ticaret hacminin yıllar itibariyle artan ve azalan bir trend seyrettiğini söyleyebiliriz. Fakat artan ticaret hacmi dünyada yaşanan krizler ve petrol fiyatlarındaki, ihraç ve ithal malların fiyatlarının yükselmesinden dolayı dış ticaret hacminde bozulmalara neden olmuştur diyebiliriz. Örneğin 2008 de ABD de meydana gelen küresel krizden dolayı dünya ticaret hacminde ciddi anlamda gerileme yaşanmış ancak 2008 sonrası ticaret hacminde artan bir trend söz konusudur. Dış ticaretin serbestleşmesinde yaşanan bu ilerlemeler sonucu ticaretin küreselleşmesi hız kazanmıştır demek yanlış olmayacaktır. Ancak dış ticarette görünmez engeller ve korumacı politikalar önemini korumaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin yaşadığı işsizlik sorunu nedeniyle ülkelerin ithalatı kısıtlayıcı çeşitli politikalar izlemelerine neden olmaktadır. Bu durum sonucu ise ihracat yaparak pazarına girmeyi başaramayan ülkeleri o ülkelerde yatırım yaparak ülke pazarına girmeye ve pazara hakim olmaya sevk edebilir.

ii. Finansal Küreselleşme: Ticari ve finansal serbestleşme anlamında son dönemlerde sağlanan gelişmeler küreselleşme sürecine önemli derece de hız kazandırmıştır. Ticaretin serbestleşmesi ve artan küreselleşme yabancı sermaye akımlarının uluslararası arenada artmasına neden olmuştur diyebiliriz. Finansal piyasalardaki küreselleşme ve finansal entegrasyon süreci önce gelişmiş ülkelerin ardından gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretlerini

ve sermaye hareketlerini düzenleyen kuralları serbest hale getirmeleriyle başlamıştır. Bu doğrultuda iletişim ve elektronik teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin yaşanması ve ardından bankanlar dışındaki mali kuruluşların da küresel finans piyasalarına katılması finansal entegrasyonu başlatan ve hızlandıran sebeplerdir (Taban ve Kar, 2004: 334) İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası ticareti geliştirmek için 1944 yılında Bretton Woods ile beraberinde kurulan IMF iki dünya savaşı arasında sermaye hareketlerine karşı oluşan olumsuz tutum nedeniyle sermayenin serbest dolaşımına engellerin getirilmesi uygun görülmüştür. Bu nedenledir ki IMF sabit kur sistemini korumak ve olası döviz krizlerinin önüne geçmek için sermaye hareketlerine yasak getirmiştir. Böylece ülkeler bağımsız bir şekilde aktif para politikaları uygulama fırsatı yakalarken yaklaşık 20 yıl kadar süreci kapsayan bu dönemde sermaye hareketlerinin hızı oldukça düşmüştür. Ancak 1960 yılından sonra sermaye hareketlerinin önünde durmak mümkün olmamış ve sabit kur sistemi yani Bretton Woods'un çökmesiyle bu süreç son bulmuştur (Ceylan vd, 2011: 50).

Genellikle 1970'lerin başlarında Bretton Woods sisteminin başarısız olması sonucu başlatılan finans piyasalarında küreselleşme, sabit kur sistemi terkedilip serbest kur sistemine geçilmesiyle birlikte kurların dalgalanmaya bırakılması sonucu, paralar arasındaki kur değişimleri ihtimali paradan para kazanma olasılığını doğurmuştur. Ayrıca döviz işlemlerinin hızlı bir şekilde artması neticesinde çok büyük bir döviz piyasası ortaya çıkmıştır. Bilgisayar teknolojilerindeki ilerlemeler sayesinde de 24 saat açık olan dünyanın en büyük piyasasında bir paradan başka bir paraya geçmek mümkün olurken, ülkelerin finansal olarak entegrasyonu artmıştır. Ancak bunun yanında uluslararası finans piyasalarının karşılıklı bağımlılıkları da artmıştır (Ganiev, 2014: 119).

1973 yılından sonra körfez ülkelerinin kazançlarının da Avro-para piyasalarına eklenmesiyle hız kazanan ve büyüyen bu finansal sistem sonucunda 1982 yılında borç krizi

yaşayan gelişmekte olan ülkelerin borç krizi sorununu çözmek için 1980'lerin sonuna doğru Brady Tahvilleri geliştirilmiştir. Yükselen ekonomiler için tahvil piyasaları ortaya çıkmış, 1980'lerde finansal piyasalarda azalan denetim sonucu 1990 yılında kapital hareketliliği hız kazanmış ve bu ilerleme Asya'daki yükselen piyasa ekonomisi olan ASEAN, geçiş ekonomisi olan Çin ve yeni sanayileşen ekonomilerin sergilediği büyüme başarıları tarafından desteklenmiştir (Ceylan vd, 2011: 52).

Fakat finansal küreselleşme sürecinin 1970'lerin başında başladığını kesin olarak söylemek mümkün olmadığı gibi sürecin başlangıcının 1950'lerin sonuna kadar gittiğini ifade edebiliriz. Çünkü Sovyetler Birliği ve ABD arasında yaşanan siyasi gerilim neticesinde Sovyetler Birliği petrolden elde ettiği kazançlara ABD tarafında el konulması korkusu ile ABD bankalarına yatırmaktan ziyade Avrupa bankalarına yatırmışlardır. İngiltere bu fonları diğer ülkelere borç vererek oluşan finans piyasasından gelir elde etmiştir. Daha sonra bu gelirlere petrol krizinden sonra Körfez ülkelerinin kazançlarının da eklenmesi neticesinde Avro-dolar piyasası olarak ortaya çıkan finansal sistem Avro-para piyasaları haline gelmiş ve hızla büyümüştür (Ganiev, 2014: 119).

Yine 1980 ve 1990'lı yıllarda finansal piyasalarda bankaların hareket sahalarının genişlemesi fakat piyasaya dahil olanların mali risklerinin de arttığı, günümüzde evrensel bankacılığın daha çok yapılır hale gelmesi, akışkanlığı yüksek döviz ve türev piyasaları gibi yeni piyasaların ortaya çıkması finans piyasalarının küreselleşmesini hızlandırmıştır. Buna ilaveten enformatik (bilişim) teknolojilerindeki ilerlemelerin sermaye hareketleri ve bankacılık sektörünün coğrafik olarak genişlemesi gibi önemli gelişmelerin yaşanması da küresel entegrasyonun itici güçleri olmuştur (T.C. Merkez Bankası, 2000, 1-2). Küreselleşme sürecinde üretim ve dış ticaretin küreselleşmesini tamamlayıcı nitelikte olan önemli bir aşama ise finansal sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Para, tahvil, hisse senedi, türev piyasalar ve

borç piyasası şeklinde sermayenin uluslararası anlamda dolaşım hızı artmıştır. Para, tahvil ve hisse senedi piyasasında işlem hacmi, 1930-1945 döneminde reel kesim faaliyet hacminin yaklaşık iki katı iken, bu oran 1990'lı yıllarda 50 katına çıkmıştır (Aslan, 2005: 15).

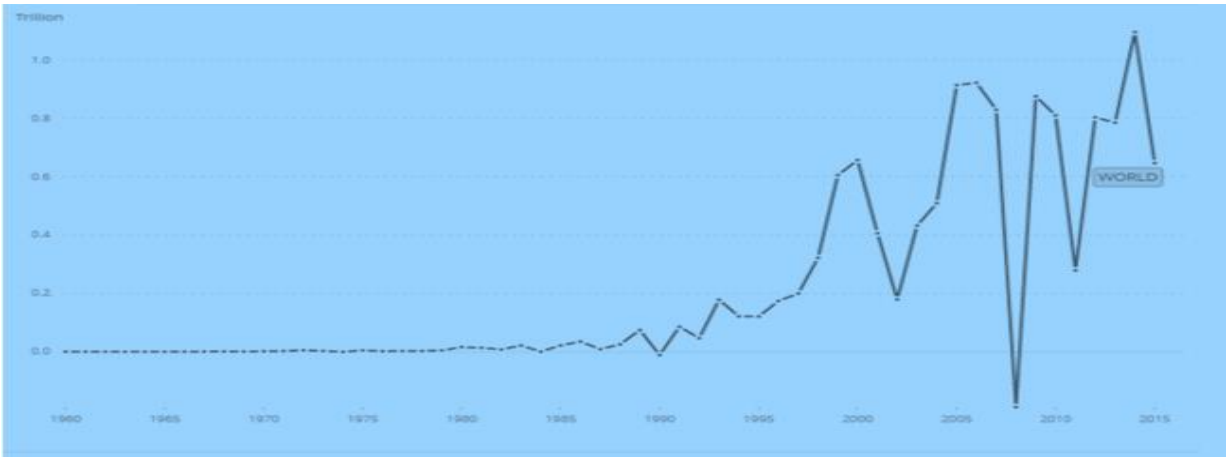

Kaynak: (The World Bank, 2016)

Şekil 1.4: Dünyada Portföy Net Varlık Girişi (Milyar $)

Dünya bankası tarafından 5'er yıl ara ile hesaplanan 1960-2015 yılları arasında ki portföy net varlık girişleri doğrudan yatırım olarak kaydedilenler hariç, hisse senetleri, mevduat makbuzları (Amerikan ya da küresel) ve yabancı yatırımcılar tarafından yerel borsalarda doğrudan hisse alımları da dahil olmak üzere, menkul kıymetlerden net girişleri içermekte ve veriler cari dönemdeki ABD doları cinsinden hesaplanmıştır. Portföy girişlerinde şekilde de görüldüğü gibi önemli değişiklikler yaşanmış olup küreselleşmenin etkilerinin sermaye girişlerini de etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Şekil 1.4'te görüldüğü gibi; 1960 yılında dünya da yaklaşık 162, 097 milyon portföy girişi yaşanırken, 1962'de -28,162 milyon, 1970 yılında 1,363 milyar, 1987 de 8,594 milyar olup 1999'da bu rakam 605,613 milyara yükselmiş ve 2008'de -189, 925 milyar dolara gerilemiş ve 2014'te portföy net varlık girişinde ciddi bir artış yaşanarak 1,096 Trilyona kadar yükselmiştir. Sonuç olarak portföy net varlık

girişlerinde artan ve azalan bir trend söz konusudur. Bunun nedeni ise; küreselleşen dünyada yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal istikrarsızlıklar veya küresel krizlerdir diyebiliriz.

Dünya ticaretinde mal ihracatı ve mal ithalatının serbestleşmesiyle başlayan süreç, 20. Yy başlarından itibaren sermayenin serbestleşmesi ve buna binaen sermaye ihracının önem arz ettiği bir döneme geçilmiştir (Delice ve Özdemir, 2012: 499). Bu gelişmelerden hareketle küreselleşme, yatırımcıların zaman ve mekan sınırlaması olmadan hızla hareket edebildiği ve çeşitli piyasalarda işlem yapabildiği, hükümet politikalarını ve merkez bankası kararlarını etkisiz hale getiren sıcak para hareketlerinin sermaye piyasalarını istikrarsızlaştıran bir hal almıştır (Aslan, 2005: 15). Öncelikle Dünya dış ticaret hacmi artmış ardından sermaye küreselleşmiş ve sonunda üretimin küreselleşmesi gerçekleşmiştir.

iii. Üretimde Küreselleşme: Üretimin küreselleşmesi işletmelerin ülke sınırları dışında üretimin farklı aşamalarını veya üretimlerini farklı ülkeler de merkez ülkedeki işletmeye bağlı şubeler açarak gerçekleştirmesi şeklindedir ve ulus ötesi şirket veya çok uluslu şirket olarak adlandırılan bu işletmeler, dikey veya yatay bütünleşmelere giderek üretimin küreselleşmesinin odak noktasını oluşturmuşlardır (Aslan, 2005: 11). Çok uluslu şirket veya ulus ötesi şirketlerin genel bir tanımını yapmak gerekirse yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede ana merkeze bağlı şirketlerle sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan ya da çeşitli yöntemlerle bağlı şirketlerin kararlarını etkileyebilen şirketlerdir (Alpar, 1980: 30). Yukarıda bahsedilen çok uluslu şirketlerin bütünleşme şekilleri olan yatay ve dikey bütünleşmeyi kısaca açıklayacak olursak yatay yatırımlar, ülkenin ürettiği bir malı, taşıma maliyetlerinin yüksek olması ve ticaret engellerinden dolayı başka bir ülkeye ihraç edemediği durumlarda ülke pazarına sahip olmak için o ülkede malın üretimi gerçekleştirmesidir. Bu sayede yatay yatırım yaptığı ülkenin pazarına da satış yapma imkanı bulmaktadır (Demirel, 2006: 18).

Dikey yatırımlar, lojistikteki ve haberleşmedeki ilerlemeler ve tüm liberalleşme hareketlerine rağmen, halen daha ülkeler arasındaki faktör donanımları ve faktör fiyatlarındaki farklılıklardan dolayı yapılan yatırımlardır. Bu nedenle farklı üretim faktörleriyle üretimi gerçekleştirilen ürünlerin üretim aşamaları her bir üretim aşaması faktörün ucuz olduğu ülkeye kaydırılarak gerçekleştirilir. Emek yoğun aşaması emeğin ucuz olduğu bir ülkede, sermaye yoğun aşaması ise sermayenin ucuz olduğu bir ülkeye kaydırılarak gerçekleştirilir (Demirel, 2006: 18). Ülkelerin üretim maliyetlerini minimize ederek daha fazla kar elde etmelerini sağlayan bu yatırımlar üretim boyutunda küreselleşmeyi arttırıcı bir etken olmuştur. Yatırımı gerçekleştirdiği ülkenin piyasasına pazar olarak ulaşan yatırımcılar aynı zamanda o ülkenin pazarlarına da ürettiği malı ihraç etme fırsatı yakalamaktadırlar.

Yukarıda anlatılan küreselleşmeyi arttıran yatırım yöntemlerinin yanında bir diğer yatırım şekli ise *Caves Ekonomileri*dir. Bu yatırım yönteminde ise yatırımın başka bir ülke de gerçekleştirilme sebebi diğerlerinden farklıdır. Ülke de üretilen bir malın ülke içinde talebinin kalmaması ya da var olan teknolojinin eskimesi sonucu o malın üretim sürecini malın talebinin olduğu ülkeye taşınmasıdır. Örneğin; tüplü televizyon üretiminin olduğu bir ülkede zamanla teknolojinin ilerlemesiyle LCD TV üretimine geçilmesi sonucunda talep tüplü TV den LCD TV ye kayar. Bu durumda üretici üretimini devam ettirebilmek için tüplü TV ye talep olan bir ülkeye bütün üretim sürecini topyekûn taşımasıdır (Alagöz, Hizmet İçi Eğitim, 2015).

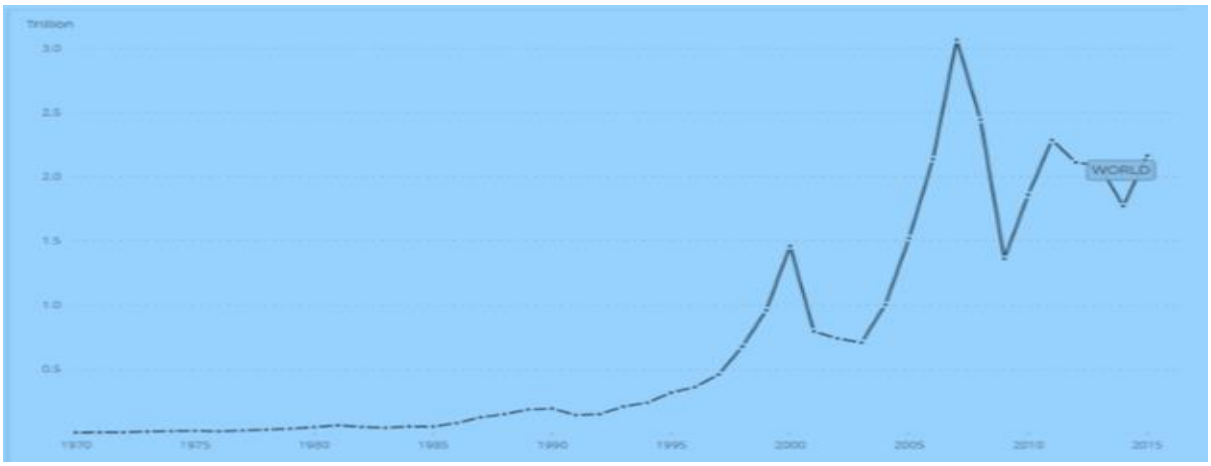

Kaynak: (The World Bank, 2016)

Şekil 1.5: Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişleri (Milyar $)

Şekil 1.5'te görüldüğü gibi 1995 yılından sonra dünya da net doğrudan yabancı yatırımlarının girişlerinde ciddi artışlar yaşanmıştır. Dünya bankasının verilerine göre 1970 yılında DYY net girişleri dünya da 10,172 milyon iken 2000 yılında bu rakam 1,461 trilyona kadar yükselmiştir. 2007 de 3,065 trilyona yükselen DYY net girişleri 2008 küresel krizinin yaşandığı yıl 2,444 trilyona gerileşmiş ve 2009 da bu düşüş devam ederek net girişler 1,361 trilyona kadar düşmüştür. Kısaca üretimin tamamen veya üretim süreçlerinin farklı ülkelere taşınıp o ülkelerde gerçekleştirilmesi ve dünyada yaşanan krizlerin veya ülkelerde yaşanan ekonomik, siyasi, sosyal istikrarsızlıkların DYY yatırım girişlerinin azalmasına neden olması gibi belirtilere bağlı olarak üretimin de küreselleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Küreselleşmenin etkisiyle dünyanın adeta küçük bir köy haline gelmesinde en büyük katkıyı yapanların başında Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) bulunmaktadır. Geçmişi 19. yy ortalarına kadar uzanan ÇUŞ' lar ikinci dünya savaşından sonra dünya ekonomisinde ve dünya siyasetinde etkili olmaya başlamışlardır ve uluslararası yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Küreselleşmenin hızlanmasıyla ön plana çıkan ÇUŞ'lar güçlü sermaye yapıları, ileri teknolojiye sahip alt yapıları ve faaliyet gösterdikleri alanın genişliği sebebiyle küresel alanda rekabet güçlerini ve faaliyetlerini kolaylıkla gerçekleştirebilmektedirler (Işık, 2007: 225).Çok

uluslu şirketlerin yapmış oldukları yatırımların hem merkez ülke üzerinde hem de ev sahibi ülke üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Çok-Uluslu Şirketlerin Ev Sahibi Ülke Üzerindeki Etkileri; Ekonomik anlamda geri kalmışlığın kısır döngüsünü kırmaya çalışan gelişmekte olan ülkeler için başta teknolojik gelişme ve marjinal tasarruf eğiliminin düşük olması gibi sebeplerden dolayı sermaye birikimi yetersizliği olmak üzere bu eksiklikleri gidermede en önemli yollardan biri hiç şüphesiz DYY'dir ve DYY'nin yatırımın yapıldığı ülke açısından ekonomik etkileri; istihdam, ödemeler dengesi, pazarlama, sermaye birikimi sağlama, fiziksel ve yönetsel teknoloji ve uluslararası ilişkilere etkisi olarak sıralayabiliriz (Işık, 2007: 248-249). *Sermaye Birikimi;* gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biri marjinal tasarruf oranlarının düşük olmasından dolayı sermaye birikimlerinin yetersiz oluşudur. GOÜ'lerin refah seviyelerini arttırabilmeleri için yatırımlarını arttırmaları ve buna bağlı olarak üretimlerini arttırmaları ve böylelikle kişi başına düşen milli geliri arttırmaları gerekmektedir. Ancak GOÜ'ler bunu tek başına gerçekleştirecek iç dinamiklere sahip olmadığından ülkeye gelen yabancı sermaye sayesinde hem başlangıçta hem de elde ettikleri karları tekrar gittiği ülkede yatırıma dönüştürerek ev sahibi ülkenin sermaye birikiminin ve üretim kapasitesinin doğrudan artmasını ve buna bağlı olarak GOÜ'lerin refah seviyelerinin artmasını sağlayacaktır (Seyidoğlu, 2001: 676). Fakat ÇUŞ'lerin karlarını ev sahibi ülkede yatırıma dönüştürdüğü sürece bu refah artışı sağlanabilir. Aksi halde karlarını transfer etmeleri sonucunda üretimlerini gerçekleştirdikleri ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde olumsuz sonuçlar meydana gelebilir. *Ödemeler Dengesi;* Çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkelerin ödemeler dengesi üzerindeki etkisi ihracat ve ithalat durumlarına göre değişmekte olup şirketlerin gerçekleştirdikleri bütün ihracatlar ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yaparken yaptıkları ithalatların etkisi olumsuz yönde olmaktadır. Bu nedenle yatırımın gerçekleşmesini kabul eden

ülke yöneticileri, çok uluslu şirketlerin daha çok ihracata yönelik faaliyetlerde bulunmasını ve ithalat gibi ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki yapan kâr transferlerinin de olabildiğince yatırıma dönüşmesini isterler (Çam, 1987: 108). Yatırımın gerçekleşmesiyle başlangıçta ev sahibi ülkeye sermaye girdisi sağlaması nedeniyle ödemeler dengesinde bir rahatlama sağlayacaktır. Ancak üretimi gerçekleştirebilmek için gerekli olan makine teçhizatın yurt dışından getirilmesi, bunun yanında yatırım yapan ülkenin ev sahibi ülkede üretimini gerçekleştirdiği malın üretiminde kullandığı ara malı, hammadde, yedek parça gibi diğer girdilerin ithal edilmesi ödemeler dengesine negatif etkileyebilir. Ayrıca elde edilen karların ev sahibi ülkede yatırıma dönüştürülmemesi, karların transfer edilmesi de ödemeler dengesini olumsuz etkileyen durumlardan biridir. Bunun yanında üretilen mal ve hizmetlerin ihraç edilmesi ise ödemeler dengesini olumlu etkileyen bir durumdur (Işık, 2007: 250). Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ÇUŞ'ların üretim sürecinde hammaddeleri yerli kaynaklardan kullanmayıp ithalat yoluyla ana merkezlerinden sağlamaları ve karlarını da transfer etmeleri sonucunda ödemeler dengesi üzerinde baskının artmasına neden olmaktadırlar (Seyidoğlu, 2001: 678). *İstihdam Yaratma*; Yapılan yatırımların yeni iş olanakları yaratması sonucu ev sahibi ülkelerde var olan işsizlik sorununun çözülmesinde fayda sağlayabilir. GOÜ'lerin en önemli sorunlarından biri işsizlik problemidir. Bu problemin giderilebilesi ülkede yatırımların artması yani yeni istihdam sahalarının oluşturulmasıyla mümkün olmaktadır. GOÜ'lerin kendi iç dinamikleriyle yeni istihdam sahaları meydana getirmeleri mümkün olmasa da dış dinamiklerle bunu gerçekleştirmek mümkündür. Yapılan yatırımlar GOÜ'ler de istihdamı arttırabilir fakat bu yatırım yapan ülkenin ülkeye getirdiği teknolojinin emek veya sermaye yoğun oluşuna göre istihdam üzerindeki etkisi değişebilir. Şöyle ki ÇUŞ'lar daha çok vasıflı (nitelikli) işgücü kullanma ve sermaye yoğun teknolojiler kullanmayı tercih ettikleri için bu şirketler çalışanlarını gerek ev sahibi ülkelerde ve gerekse ana şirketin bulunduğu ülkeye

göndererek belli bir eğitim sürecinden geçirir. Ya da ev sahibi ülkedeki vasıflı işgücünü yüksek ücret ödeyerek kendi bünyelerinde tutmaya çalışırlar. Yani hem nitelikli işgücü tercih etmeleri hem de ileri teknoloji kullanmaları yatırım sonunda beklenen istihdam artışının tam tersi olan istihdamda azaltıcı etki yapması beklenmektedir (Sandalcılar, 2012: 275). *Fiziksel ve Yönetsel Teknoloji;* Bir ülke ekonomisinde sermaye stoku artmasa bile teknolojik ilerlemeler sayesinde ürün ve verim artışı sağlanabildiğinden çok önemli bir faktördür ki GOÜ ile gelişmiş ülkeler arasında teknolojik yönden büyük bir uçurum vardır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri ise AR-GE harcamalarıdır ve gelişmiş ülkelerin sermaye birikimlerinin yüksek düzeyde olmasından dolayı yeni teknolojileri geliştirirken büyük miktarda fonlar ayırabilmekte fakat GOÜ'ler de AR-GE harcamalarının yetersiz oluşu veya yanlış sektörlere aktarılması nedeniyle, yurtdışından patent, lisans, yönetim anlaşmaları ve know-how şeklinde teknoloji ithali maliyetli olduğu için ancak yabancı yatırımlar yoluyla teknoloji transferi imkanına sahip olabilmektedirler (Işık, 2007: 250). Fakat ÇUŞ'lar AR-GE faaliyetlerini yatırımı gerçekleştirdikleri ülkede değil ana merkezlerinde gerçekleştirirler ve bu nedenle ev sahibi ülke araştırma çalışmalarına katılamadığından, yeni teknikleri sürekli dışarıdan ithal etmek zorunda bırakıldığından gelişmekte olan ülkelerin zamanla teknolojik bağımlılıklarının artmasına neden olur (Seyidoğlu, 2001: 678).

Çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdikleri teknoloji transferi, Knowhow'dan en geniş anlamda, yönetim yöntemlerinden personel eğitimine kadar bütün tekniklerini kapsamakta ve teknoloji transferinin sadece üretime değil ekonominin bütün faaliyetlerini etkilemesi nedeniyle gelişen ülkelerin gelişmesine büyük katkı sağlayabilir (Çam, 1987: 107). Mesela teknoloji transferinin dışa açık politikalar izleyen ülkeler için uluslararası piyasalara açılmasında olumlu bir etkisi olabileceği gibi ev sahibi gelişmekte olan ülkeler teknolojiyi taklit edebilme yeteneğine sahipse (örneğin Çin) ülkenin böyle bir durumda teknoloji

bağımlılığının azalmasında olumlu bir etki sağlayabilir. Teknoloji transferinin diğer bir özelliği de yönetim teknolojisi alanında olmasıdır ki fiziksel teknoloji gibi, işletme teknolojisi de üretimde ve pazarlamada verimliliğin önemli ölçüde artmasını sağlayabilir. Örneğin 1980'den sonra Türkiye'de bankacılık sektöründe var olan yerli bankalarda modernleşmenin yaşanması ve yeniden yapılanma çalışmaları yerli bankaların yabancı sermayeli bankalarla rekabet edebilecek seviyeye gelmeleri diyebiliriz (Işık, 2007: 250). *Pazarlama, Vergi Geliri Sağlama ve Uluslararası İlişkilere Etkisi;* ÇUŞ'ların ev sahibi ülkeye sağlayabileceği yararlardan bir diğeri de elde ettikleri karlar ölçüsünde yerel hükümetler için bir vergi kaynağı oluştururlar (Seyidoğlu, 2001: 677). Ancak ÇUŞ'ların yerel hükümetlere vergi geliri sağlaması için elde ettikleri karları ev sahibi ülkede yatırım yapmaları sonucunda üretim gerçekleştirmeleri ile mümkündür. ÇUŞ'ların elde ettikleri karları transfer etmesi durumunda yerel hükümetlere vergi geliri sağlamayacağı gibi bu durum ödemeler dengesinde de açığa neden olabilir. GOÜ'lerin kendi iç dinamikleriyle, kendi güçleriyle tek başına girmesi çok zor olan pazarlara ÇUŞ'lar dünya çapında yayılmış düzenleriyle birlikte bu ülkelere yatırım yaparak gelmesi sonucunda pazarlara girme güçlüğü yaşayan GOÜ'lere pazarlara girme fırsatı sağlamaktadır. Aynı zamanda ev sahibi ülkenin dış dünya ile ilişkilerinin siyasi ve ekonomik boyutunun gelişmesine katkı sağlayabilir ve sermaye ihraç eden ülkelerle politik ilişkilerinde dinamizm sağlarlar (Işık, 2007: 251).

ÇUŞ'ların yukarıda bahsedilen ev sahibi ülke üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri dışında, yabancı sermaye yatırımları bir ülkede ne kadar çok artarsa dolaylı olarak o ülkede ekonomi üzerinde yabancıların denetimi de artar. Bunun nedeni ise yabancı sermaye yatırımı yapan ülkeler zamanla ülke ekonomisindeki ana sektörleri ele geçirebilir, ekonomiyi denetim altına alabilir ve ülkenin ekonomik ve politik bağımsızlığını olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere getirilen üretim teknolojilerinin veya tekniklerinin ileri

düzeyde olması fakat diğer sektörlerde daha çok geleneksel yöntemlerin kullanılması ülke ekonomisinde düal yani ikili bir yapıya neden olabilir. Yine ülkeye getirilen ileri üretim tekniklerinden dolayı yerli firmalar yabancı sermaye şirketleri ile rekabet edebilecek kapasiteye sahip olmadığından yabancı şirketlerin haksız rekabet üstünlüğü elde etmelerine neden olabilir (Seyidoğlu, 2001: 677).

Çok-Uluslu Şirket Yatırımlarının Merkez Ülke Üzerindeki Etkileri; Çok uluslu veya ulus ötesi şirketler üretimlerini tamamen veya üretim aşamalarının bir kısmını farklı ülkelerde gerçekleştirebilme imkânına sahip olmalarından dolayı gerçekleştirdikleri yatırımlar sayesinde birçok avantaj sağlayabilirler. ÇUŞ'lerin avantajlarından bazıları üretimlerini sermaye güçlerine, AR-GE faaliyetlerine ve ölçek ekonomilerine dayandırmış olmalarıdır ve ulus ötesi şirketler gerektiğinde düşük ücret maliyetlerinin olduğu bölgelerde üretimlerini gerçekleştirerek maliyet avantajı sağlayabilir ve bu şekilde ürettiği malları bağlı bir şirketi aracılığı ile diğer pazarlara satabilme imkanı elde ederek hem pazar ağını genişletebilir hem de karını maksimize edebilir (Batmaz ve Tunca, 2005: 11).

ÇUŞ'ların ev sahibi ülkeye getirdikleri teknoloji emek yoğun ise iş gücü maliyetinin düşük olduğu üçüncü dünya ülkelerinde yatırımını gerçekleştirerek maliyetlerini minimize etme avantajı yakalayabilecektir. Ayrıca ev sahibi ülkelere kıyasla üretim teknoloji veya tekniklerinin daha ileri olması ve ürettikleri ürünlerin yerli firmalar tarafından üretilememesi sonucu rekabet üstünlüğü sağlayarak zamanla ana sektörleri ele geçirme fırsatı yakalayabileceklerdir. Elde edebilecekleri en önemli avantajlardan biri de karlarını sürekli olarak ev sahibi ülkeden gelir elde edebilecekleri bir durum olan ülkeleri teknoloji bağımlılığına itmeleridir. Bunun nedeni ise ev sahibi ülkeye uygun olmayan ülke iç dinamikleriyle üretilemeyecek ileri teknolojileri getirmeleri sonucu malın üretiminde kullanılan ara malı, yedek parçalar, hammadde gibi malları ana merkezin bulunduğu ülkeden

ithal edilmesidir. Ulus ötesi şirketin bu stratejik hareketi sonucunda ev sahibi üçüncü dünya ülkesi veya ülkelerinin ithalat bağımlılıkları artabilir fakat bu durum ÇUŞ'lerin karlarını maksimize etmesini sağlayabilir. Ayrıca elde ettikleri avantajlardan biri de dış ticaret önünde engel olan ve o ülkelere ihracat yapıldığında maliyeti arttırıcı etki yapan kotalardan, gümrük vergilerinden, gümrük tarifelerinden ve görünmez engellerden muaf olarak bu piyasalarda üretimlerini gerçekleştirerek daha fazla gelir elde etme olanağı sağlayabileceklerdir.

iv. İşgücünün Küreselleşmesi: Küreselleşme alanlarından bir diğeri de emek piyasasının küreselleşmesidir. Fakat emeğin tam anlamıyla küreselleşmesinden yani uluslararası piyasada tam anlamıyla dolaşımından bahsetmek mümkün değildir. Hükümetlerin ülke içinde yaşadıkları istihdam sorunundan dolayı emeğin uluslararasılaşmasına olumlu bakmamaları ve kişilerin yaşadıkları yeri terk etmelerinin güç olması temel nedenlerdendir. Ülkelerin teknoloji yoğun mal üretimi vasıflı işgücü talebini artırırken vasıfsız işgücü talebini azaltmaktadır (Aslan, 2005: 18). Eğitim düzeyi yüksek olan ve buna bağlı olarak vasfa sahip işgücünün, en genel ifadeyle daha iyi yaşam standardı ve çalışma fırsatları sunan ülkelere gitmesi olarak tanımlanabilecek beyin göçü, son dönemlerde uluslararası göç hareketleri içinde payı en fazla artan göç kategorisidir. Beyin göçüne ilişkin tam ve kesin verilere ulaşma olanağımız mümkün olmasa bile yapılan çalışmalar, son on beş yıllık süreçte, beyin göçünün, önemli ölçüde artığını göstermektedir. 1990-2000 yıları arasında OECD ülkelerine gerçekleşen göçler arasından, vasıfsız emek göçmenlerinin payı %28 artarken, vasıflı işgücünün göçü %70 oranında artış sergilemiştir (Gökbayrak, 2003: 72). Yüksek vasıflı ve eğitimli bireylerin yaşamak ve çalışmak amacıyla kendi ülkelerini terk ederek başka bir ülkeye gitmesi *"beyin göçü"* olarak adlandırılmaktadır. Daha çok gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen beyin göçünün gerçekleşmesinde, bireylerin göçe karar vermesinde her ülkenin koşullarına göre farklılaşabilen itici ve çekici etkenler bulunmakta ve temelde dört noktada

toplayabileceğimiz bu etmenler şöyledir (Toksöz, 2006: 226); Gelişmekte olan ülkelerdeki ücretlerin yetersiz olmasından kaynaklanan mali sorunlar ve ekonomik istikrarsızlık, bu ülkelerde teknoloji ve bilime gerektiği kadar önem verilmemesi sonucunda mesleki alanda çalışma şartlarının yetersizliği, potansiyel yetişmiş emeğin sahip olduğu mesleklere ilişkin istihdam alanı yetersizliği ve bunun sonucu olan işsizlik, gelişmekte olan ülkelerde var olan etnik köken ayrımı uygulamalar, yaşanan siyasi istikrarsızlar ve çatışmalı ortamın var oluşudur.

Yukarıda bahsedilen itici güçlerin yanı sıra gelişmiş ülkelerin ödediği ücret hadlerinin yüksek olması, ülkelerde yaşam standardının yüksek olması, uygun çalışma ortamları ve en önemlisi de ekonomide bir istikrarın olması beyin göçünü gelişmiş ülkelere çeken etkenlerdir diyebiliriz. Beyin göçünün göç veren ülke ve göç alan ülke açısından doğurduğu olumlu veya olumsuz bazı etkileri olabilir. Beyin göçü veren ülke açısından olumlu ve olumsuz etkilerine dair çıkarımlar şu şekildedir (Pazarcık, 2010: 42-43); *Olumlu Etkiler;* Göç ya da göç etme umudu ile kişiler eğitimlerini devam ettirmek için motive olabilirler ve bu durum göç veren ülkede eğitimi teşvik edebilir. Göç eden bireylerin göç ettikleri ülkede elde ettikleri dövizleri ülkelerine geri göndermeleri durumunda göç veren ülke ekonomisinde fayda sağlayabilir. Birde beyin göçünün geri bildirim etkisi vardır ki bu da belli bir süre göç ettiği ülkede kalan bireyin orada bilgi ve deneyimlerini arttırarak donanımlı bir şekilde ülkesine dönmesi durumunda ülke kalkınması üzerinde olumlu bir etki yaratması ve bu bilgi ve deneyimlerini ülkelerine aktarması şeklinde olabilir. *Olumsuz Etkiler;* Gelişmekte olan ülkeler ya da göç veren ülkeler sınırlı iç dinamikleriyle yetiştirdikleri bireyleri göç nedeniyle kaybetmesi ülkelerin kalkınma hızlarını daha da yavaşlatmaktadır. Beşeri sermayesi yüksek olan bu bireylerin eğitimleri sürecinde hiçbir maliyete katlanmayan göç alan ülkeler ise kalkınma hızlarına bu sayede ivme kazandırmaktadır.

Yukarıda bahsedilen faydalar ancak eğitimli bireylerin beşeri sermayelerini arttırdıktan sonra kendi ülkesinde kalıp kalkınmaya katkı sağlamasıyla ekonomi üzerinde pozitif bir etki yapacaktır. Aksi halde eğitimli emek daha yüksek ücret haddi elde etmek için başka ülkelere göç ederse göç veren ülke üzerinde olumsuz bir etki yapabilir. Yine ülkeye gönderilen dövizlerin göç veren ülke ekonomisine fayda sağlayabilmesi için yatırıma dönüştürülmesi gerekmektedir. Gönderilen dövizler hane halkının tüketiminde kullanıldığı takdirde bu fayda sağlanamayabilir. En son bahsedilen fayda ise ancak bireyin kendi ülkesine dönmesi durumunda mümkün olmaktadır ki yüksek ücret haddi, yaşam standardının yüksek olması ve bulunduğu ülkeye adapte olmasından dolayı bireyler kendi ülkesine dönmeyebilir ve hatta ailesini de yanına alabilir.

Beyin göçünün göç alan ülke açısından olumlu ve olumsuz etkileri ise şöyledir; *Olumlu Etkiler;* Ülkeye gelen yüksek vasıflı işgücünün artması ülkelerdeki ekonomik ve AR-GE çalışmalarını arttırabilir, veren ülkeyle işbirliği ve bilgi akışı sağlayabilir, girişimciliği arttırabilir, kültürel çeşitlilik sağlayabilir. Ayrıca göçmen girişimciler şirket ve iş yaratıcılığını teşvik eder destekler, iş ve istihdam olanakları sağlar, emek eksikliği olan yüksek gelişme gösteren sektörlerde ücretlerin yeniden düzenlenmesini sağlayabilir ve üniversitelerdeki araştırmacıların ve öğretim elemanlarının emekliliklerinden doğabilecek kayıpları dengeleyebilir (Pazarcık, 2010: 45). *Olumsuz Etkiler;* Göç alan ülkedeki devlet kadar ülkedeki yerli bireylerin göç eden insanlar karşısındaki tutumu ötekileştirme yani ırkçılık problemini doğurabilir. Irkçılık probleminin göçmenler üzerinde meydana getirdiği kötü atmosferi dağıtmak, ırkçı saldırıların meydana getirdiği güvensizlik, korku ve içe kapanma tavırlarını aşmak ve göç eden bireylerin karşı karşıya kaldığı siyasi, ekonomik, sosyal eşitsizlikleri aşmak için göç alan ülkeler entegrasyon kavramını kullanmaktadırlar fakat entegrasyon muhtevası gereği esnek bir kavram olup bazen asimilasyonu bazen de çok kültürlülüğü

kastetmek için kullanılabilir (Toksöz, 2006: 32-37). Bir diğer olumsuz etki ise uzun vadede meydana gelmektedir. Ülkeye gelen göçmenler bazı sektörlerde daha fazla beceri elde etmede yerel işgücü üzerinde caydırıcı olumsuz bir etki doğurabilir ve bilim ve teknoloji alanında ise yabancı ve o ülkenin dostu olmayan ülkelere doğru bir teknoloji transferi meydana getirerek uzun vadede ülkeyi ciddi problemlerle karşı karşıya bırakabilir (Pazarcık, 2010: 46). Beyin göçünün meydana getirdiği sonuçlar dışında birde işgücü yani emek piyasasında meydana gelen göçlerin doğurduğu sonuçlar vardır. İşgücü göçü, işçi ihraç eden ülke ve işçi ithal eden ülkeler üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler meydana getirmektedir. İşçi ihraç eden ülke üzerine olumsuz etkisi beşeri sermaye kaybı yaşamasıyken olumlu etkileri ödemeler dengesini iyileştirme, yurtiçi tasarruflar arttırma, işsizliği azaltma, işçilerin bilgi ve görgülerini arttırmaları olarak sıralanabilir. İşçi ithal eden ülke açısından ise işgücü eksikliğini azaltarak sermayesinin tam kapasite ile çalıştırılmasını sağlama fırsatı yakalar yani ülke işçilerin yetişmelerine katkıda bulunmadan hazır bir sermayeyi elde edebilir (Seyidoğlu, 2013: 719).

v. Bilgi ve Teknoloji Piyasalarının Küreselleşmesi: Küreselleşme, son dönemlerde yaşanan ve bilişimde devrim yaratan teknolojik gelişmelerin hem nedeni hem de sonucu olmuştur. Fiziki uzaklıkların sebep olduğu yüksek maliyetler ve engeller, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri teknoloji ve bilgi alışverişini önemli ölçüde kısıtlamaktadır(Taban ve Kar, 2015: 233).Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan bazıları; fiber optik teknoloji, uydu haberleşmesi, elektronik posta, internet, fax gibi gelişmiş telekomünikasyon sistemleri düşük maliyetli ve hızlı ulaşım kargo taşımacılığı ve özel evrak gönderme sistemleri, multimedya veri bankaları veri tabanları gibi sıralanabilir(Seymen ve Bolat, 2005: 39).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki(bilgisayar, uydu vb.) gelişmeler, düşünce ve ekonomik ilişkiler üzerindeki engelleri önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Uluslararası finansal piyasalar

teknoloji sayesinde küresel bir boyut kazanmıştır. Milyarlarca dolar, saniyeler içinde kıtalar arasında dolaşmaktadır. Teknolojik gelişmeler o kadar ilerlemiştir ki ticaretin bileşimi değişmiştir. Elektronik ticaretin sağladığı olanaklarla bir kişi evinden çıkmadan başka bir kıtadan mal sipariş edebilmek, ödemeleri kredi kartı ve diğer elektronik araçlarla yapabilmek ve dünyanın diğer ucundaki sermaye piyasalarında yatırımcı olarak yer almak mümkün hale gelmiştir (Taban ve Kar, 2015: 233).

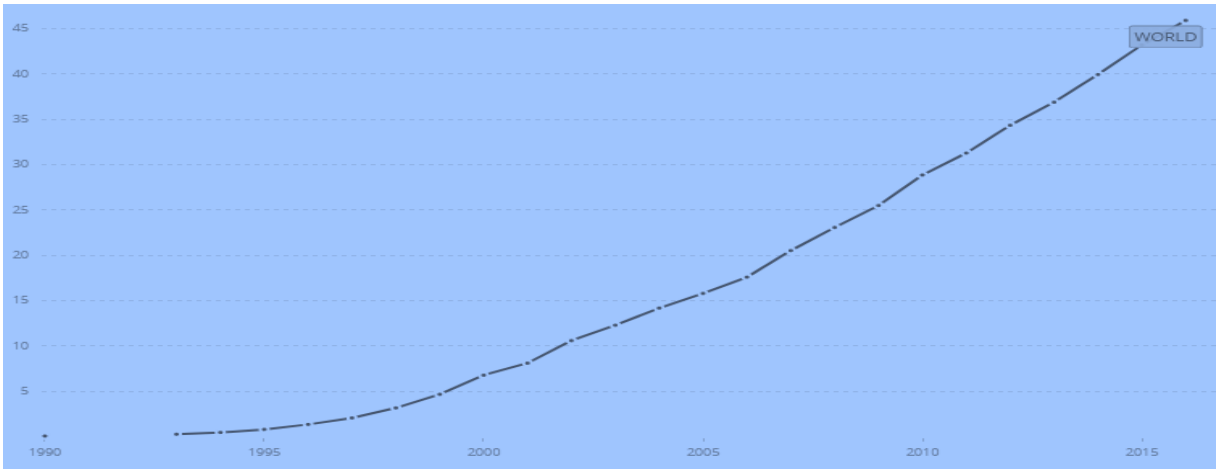

Kaynak: (The World Bank, 2016)

Şekil 1.6: İnternet Kullanıcıları (Nüfus %)

Dünya bankası, internet kullanıcılarını, son 12 ayda herhangi bir yerden interneti kullanmış kişiler olarak ifade etmekte ve internetin bir bilgisayar, cep telefonu, oyun makineleri, dijital TV ler, kişisel dijital asistanlar vb. şeyler aracılığıyla kullanılabileceğini açıklamış ve veri setleri bu durumlar dikkate alınarak hesaplanmıştır. 1990 ve 2015 yılları arasında özellikle internet kullanıcılarının sayısında 1996 yılından sonra önemli derecede bir artış yaşandığını söyleyebiliriz ve yıllar itibariyle internet kullanıcılarındaki artış ivme kazanmıştır diyebiliriz. İletişim teknolojisi olan internet sayesinde internet bankacılığı, internet üzerinden insanların başka bir ülkeden mal satın alabilmesi ve yine internet sayesinde milyonlarca veya milyarlarca paranın hızlı bir şekilde ülkeler arasında dolaşabilmesine olanak

sağlamaktadır. Dünyada internet kullanıcı sayısının 1994 ve özellikle 1996 yılından sonra hızlı bir şekilde artması telekomünikasyon sektörünün dünya çapında hızlı bir şekilde globalleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

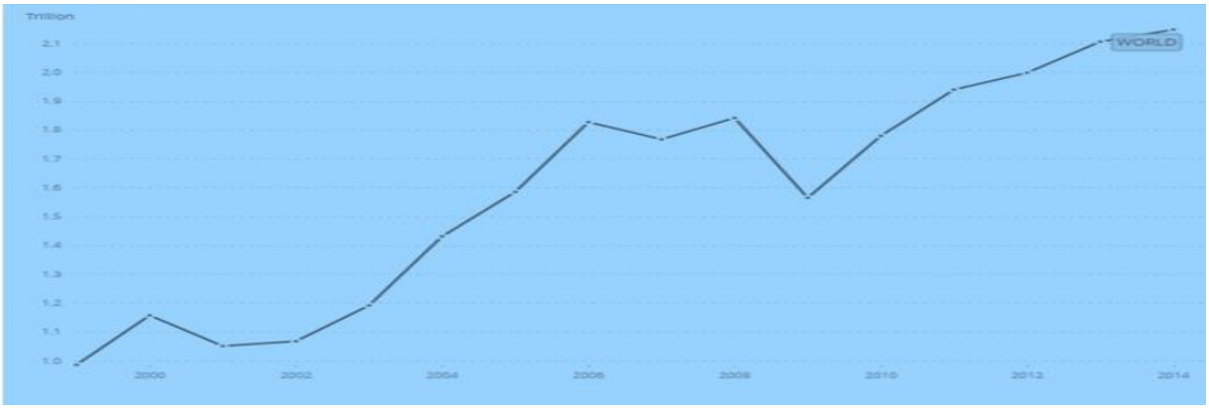

Kaynak: (The World Bank, 2016)

Şekil 1.7: Dünyada Yüksek-Teknoloji İhracatı (Trilyon $)

Dünya bankasının açıklamalarına göre yüksek teknoloji ihracatı, havacılık, bilgisayar, ilaç, bilimsel aletler ve elektrikli makine gibi yüksek Ar-Ge yoğunluğuna sahip ürünleri içermektedir. Dünya bankası verilerine göre 1999 yılında ileri teknoloji ihracatı 987,008 milyon iken 2006 yılında bu rakam 1,828 trilyona yükselmiş fakat küresel krizin yaşandığı 2008 yılında 1,842 trilyon iken 2009 da bu rakam 1,565 trilyona gerilemiş. Ancak 2009'dan sonra yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi yükselmeye devam etmiş ve 2014'te bu rakam 2,148 trilyon olmuştur. Yüksek teknoloji ihracatı verilen yıllar arasında artan ve azalan bir trend seyretse de 1999 yılıyla kıyaslandığında ciddi bir artış yaşanmıştır. Teknoloji ihracatının artması ülkelerde ekonomik etkinliği arttırmış ve yeni iş imkânları sağlamış olabileceği gibi teknoloji üretemeyip ithal eden ülkelerin teknolojide bağımlı hale gelmesine de neden olabilir. İhracı gerçekleşen mallar Ar-Ge yoğunluğuna sahip mallar olduğu için dünya da Ar-Ge harcamalarının trendine de bakmak yanlış olmayacaktır.

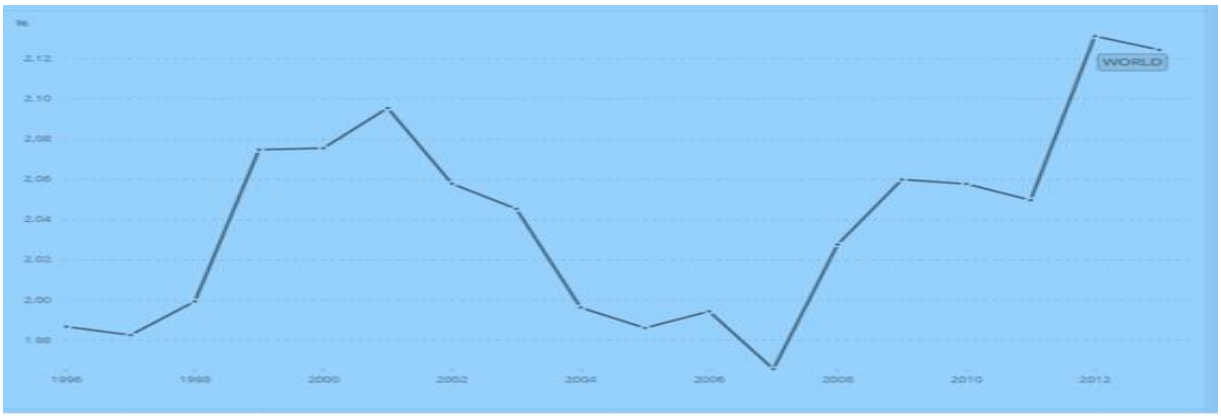

Kaynak: (The World Bank, 2016)

Şekil 1.8: Dünya Araştırma ve Geliştirme Harcamaları (GSYH'nin %'si)

Dünya bankasının tanımlamasına göre, araştırma ve geliştirme harcamaları, insanlık, kültür ve toplum bilgisi dahil olmak üzere bilgiyi artırmak için sistematik olarak üstlenilen yaratıcı çalışmalarla ilgili (hem kamu hem de özel) harcamalar ve yeni uygulamalar için bilginin kullanılmasıdır ve Ar-Ge, temel araştırmaları, uygulanan araştırmaları ve deneysel gelişmeyi kapsamaktadır. 1996-2013 yılları arasında araştırma ve geliştirme harcamalarının dünya GSYH'nden aldığı pay azalan ve artan bir trend seyretmektedir. 1996 yılında %1,99 iken bu oran 2001 yılına kadar artmış fakat 2007 yılına kadar azalarak bu oran 2007 de % 1,96 gerilemiş fakat dünyada bu oran 2013 yılında % 2,12 ye kadar yükselmiştir. Kısacası dünya da AR-GE harcamalarının artması, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ülkeler arasındaki fiziki mesafelerin kısalmasına ve dünyanın adeta küçük bir köy haline gelmesine neden olmuştur diyebiliriz. Ticaretin internet üzerinden gerçekleştirebilmesi veya insanların internet üzerinden alışverişlerini gerçekleştirebilmelerini basit bir örnek olarak verebiliriz.

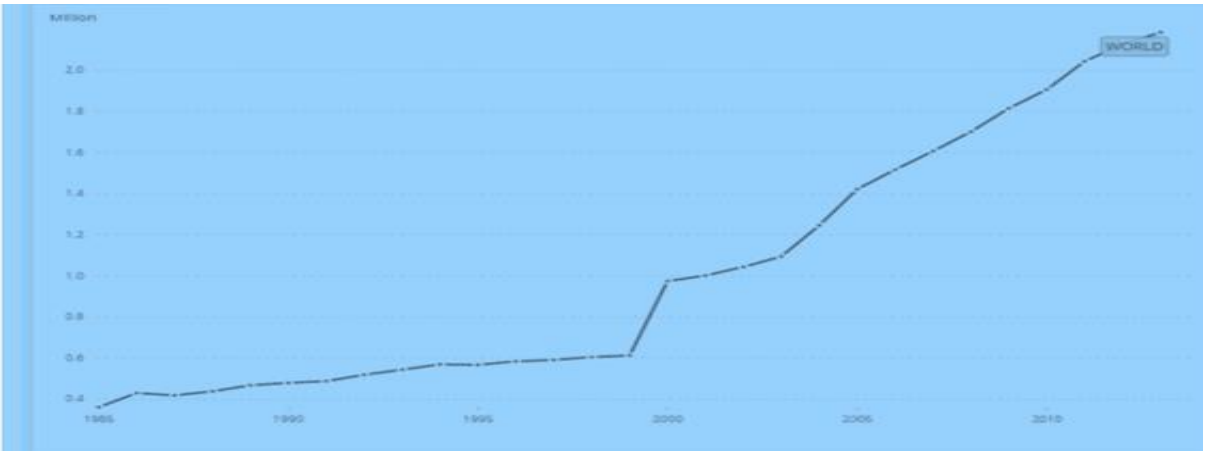

Kaynak: (The World Bank, 2016)

Şekil 1.9: Dünya Bilim ve Teknik Dergi Makaleleri (Milyon $)

Şekil 1.9' da 1985-2013 yılları arasında dünya bankasının açıklamalarına ve verilerine göre bilimsel ve teknik dergi makaleleri, fizik, biyoloji, kimya, matematik, klinik tıp, biyomedikal araştırmalar, mühendislik ve teknoloji ve yer ve uzay bilimleri alanlarında yayınlanan bilimsel ve mühendislik makalelerinin sayısına karşılık gelen veriler göz önüne alındığında 1985 yılında 360,871 milyon iken bu rakam 2013 yılında dünyada 2, 184, 419 milyona ulaşmıştır. dünya da bilimsel ve teknik dergilerde makale sayısında yaşanan bu ciddi artışa bağlı olarak düşünce ve bilgi önündeki engellerin önemli ölçüde kalktığını söyleyebiliriz.

Küreselleşme sürecinde ekonomik faktörlere ilaveten, teknolojik gelişmelerin lider ve ağırlıklı rolü, küreselleşme sürecini hızlandırma da çok etkili olmuştur. Aynı zaman da ülkeler arası ticaret, üretim, sermaye hareketlerinin ve teknolojinin rekabette yeni olanaklar sağlaması, mal ve faktör piyasalarının duvarlarında incelmeler meydana getirmiştir. Makroekonomik anlamda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret politikalarının, mali politikalar, kur politikaları ve bir bütün olarak iktisat politikalarının birbirine ileri derecede bağımlı hale gelmesi, küreselleşme olgusunun meydana getirdiği sonuçlar arasındadır (Şahin, 1989: 324). Teknolojik ilerlemelerin hızlanması ve uluslararası anlamda maliyetlerin azalması

dünya ticaret hacminin giderek artmasına olanak sağlamıştır. Küreselleşme sürecinin ülkeler açısından sağladığı faydalar ve yararlar farklılık gösterebilir. Bazı ülke ekonomileri üzerinde olumlu etkiler yaratırken bazı ülke ekonomileri için olumsuz etkiler yaratabilir. Bu olumlu ve olumsuz etkilere yapacağımız literatür çalışmasında açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

I.1.2.5. Küreselleşme Literatürü

Karabıçak (2002) küreselleşme sürecinden bu olguyu önceden anlayan ve avantajlarından yararlanabilen ülkelerin memnun olduklarını fakat buna ayak uyduramayan gelişmekte olan ülkelerin bu sürece adapte olamadıkları için son dönemlerde art arda kriz yaşadıkları görüşündedir. Bu krizinde küreselleşmeyle birlikte rekabetin niteliğinin, yönünün değişmesine ve yabancı sermayenin yeni yatırımlara aktarılmayıp borsada hisse senedi olarak tutulmasına yani finansal piyasalardaki dönüşüme bağlamakta ve bu durumun gelişmekte olan ülkeleri olumsuz yönde etkilediği sonucuna varmıştır.

Köse (2003), küreselleşme sürecinin ulus devletlerin bazı işlevlerini yitirmesine neden olurken bazı yeni özellikleri bünyesine aldığı ve insanoğlundan sonra küreselleşmeden en çok etkilenen süje olarak ifade etmiştir.

Şaylan (2003), küreselleşme yani yeniden yapılanma sürecinin ortaya çıktığı 1980 sonrasında gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkların daha da derinleştiğini fakat bunun yanında finans piyasalarında yaşanan liberalleşme sayesinde gelişmekte olan ülkelere borç şeklinde de olsa bir kaynak akışının olumlu bir etki olabileceğini ifade etmiştir.

Balay (2004), küreselleşme sürecinin ülkelerin işbirliğiyle sağlık alanında var olan bazı hastalıkların yenildiği, çocuk ve bebek ölümlerinin azalması ve bireylerin yaşam sürelerinin uzaması gibi olumlu etkiler meydana getirdiği, dünyadaki ülkelerde tüketim ve üretim kapasitesinin aynı olmadığını ve bu durumda gelişmiş ülkelerin daha üstün olduğunu, ayrıca

gelişmiş ülkelerle entegre olmak zorunda kalan küreselleşmeye ayak uydurmada gecikmiş ulusal devletlerin kültürel, ekonomik ve siyasi yönden gelişmiş ülkelerin etkisine maruz kalması gibi olumsuz etkileri de meydana getirdiğini ileri sürmüştür.

Baytar (2011), globalleşmenin sonucu olarak 3.dünya ülkeleri olarak da bilinen az gelişmiş ülke ekonomilerinin spekülasyon hareketlerine hassas finansal sermaye hareketlerine açık hale geldiklerini, krizlerin zamanla azalacağı yere küresel boyutta yayıldığını ve krizlerin çevresel felaketleri, gelir dağılımındaki dengesizlikleri ve kutuplaşma hareketlerini giderek güçlendirdiğini ifade etmiştir.

Bakan ve Tuncel (2012), çalışmalarında globalleşme ile birlikte ulus devletin küçüldüğü, zayıfladığı, otorite ve egemenliğinin aşındığı düşüncesinin kısmı olarak doğru olduğunu fakat bu durumun tamamen ulus devleti ortadan kaldırmadığını aksine ulus devletlerin küreselleşmeyle birlikte siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda kendilerini yenilemek zorunda kaldıklarını ve bazı eski alışkanlıklarından vazgeçmek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Adıgüzel (2013) yılında ekonomik küreselleşmenin Türkiye ekonomisi üzerinde etkilerini incelediği çalışmasında Türkiye'nin küresel ekonomiye yoğun bir şekilde 1980'den sonra entegre olduğunu ve ekonomik küreselleşmenin alt birimlerinden olan ticaretin küreselleşme, finansal küreselleşme ve yatırım/üretimin küreselleşmesi bağlamında analiz etmeye çalıştığı çalışma sonucuna göre, 1980'den sonra dış ticaret hacminin arttığı fakat ithalatın ihracattan fazla artmasından dolayı ülke ekonomisinde kronik cari açık problemine neden olduğunu ve günümüzde cari açığın düşük istihdam, düşük büyüme hızı ve dış borç gibi maliyetleri arttırması sonucu ise ekonomide kırılganlığı arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Kürkçü (2013) küreselleşmenin "evrenselleşme" ve "yerelleşme" olarak iki yüzünün olduğuna ve globalleşme sürecinin benzeşme(evrenselleşme) ve farklılaşma(yerelleşme)

doğrultusunda aslında iki dinamiği de bünyesinde bulundurduğuna ve ikisinin birbiriyle olan ilişkisini harekete geçiren sonuç olarak ikisini de dönüştüren bir süreç olduğunu ifade etmiştir.

Memiş (2014) yılında küreselleşme ve yoksulluk ilişkisini analiz ettiği çalışmasında küreselleşmenin avantajlarından sadece gelişmiş ülkelerin fayda sağladığını ve gelişmekte olan ülkelerin olumsuz etkilendiğini küreselleşmenin avantajlarından gelişmekte olan ülkelerinde faydalanabilmesi için küresel işbirliğine ihtiyaç olduğunu ifade etmiş ve yoksulluğun ciddi boyutlara ulaşarak küresel bir problem haline geldiği sonucuna varmıştır.

Hayaloğlu, Kalaycı ve Artan (2015), küreselleşmenin ülkelerin ekonomik büyümelerini etkileyip etkilemediğini eğer etkiliyorsa bu etkinin ülkelerdeki boyutunu analiz etmek için 37'si yüksek gelirli, 26'sı üst orta, 18'i düşük orta ve 10'u düşük gelirli olmak üzere 91 ülke için analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre yüksek gelirli, üst orta ve düşük orta gelirli ülkelerin ekonomik büyümelerinin arttığı fakat genel anlamda küreselleşmenin düşük gelirli ülkelerin ekonomik büyümelerini azalttığı yönünde sonuçlar elde etmişlerdir

Özdoğan (2016), özgürlük grupları, sivil toplum kuruluşları ve sosyal medya hareketlerinin devletteki bir sorunun küresel bir problem haline gelmesinde rolünün büyük olmasının sebebini globalleşmeye bağlamaktadır ve küreselleşmeyle birlikte sosyal medyanın uluslararası arenada etkinliğinin artmasının da devletin şeffaflık mekanizmasının önünde bir engel teşkil ettiğini savunmaktadır.

Küreselleşme süreci dünya ülkelerinin bazılarına yarar sağlarken bazı ülkeler bu süreçten zarar görebilir. Ekonomik, finansal, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan tehlikeler taşıyabilir. Gelişmekte olan ülkelerin ithalat ve teknoloji bağımlılıklarını, buna bağlı olarak cari açıklarını arttırıcı ekonomik açıdan bir risk oluşturabilir, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerde tasarruf sahiplerinden borçlanması ve dış borç yükünün artması finansal açıdan bir risk arz edebilir. Yukarıda literatür çalışmasından da çıkarılabilecek sonuç ulus devletin bazı

yetkilerini yitirmesi ya da yeniden düzenlemelere gitmesi gibi etkiler siyasi ve sosyal açıdan hem risk hem de fırsatlar doğurabilir. Yani aslında küreselleşmenin ülkeler üzerinde meydana getirdiği olumlu veya olumsuz etkiler üzerinde net bir sonuca varılmadığı gibi küreselleşmenin etkileri eskiden beri tartışılmakta ve bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Değinilmesi gereken önemli bir husus ise 1980 öncesi ilk bölgeselleşme dalgasının, 2.Küreselleşme sürecinde 1944 yılında Bretton Woods anlaşmasıyla birlikte IMF ve IBRD'nin kurulması, 1957'de Avrupa da ortaya çıkan AET'nin kurulması, 1960 yılında EFTA'nın ve LAFTA'nın kurulması ve 1967'de ASEAN'ın kurulmasıyla bölgesel entegrasyonların temellerinin küreselleşme sürecinde atıldığını söyleyebiliriz.

I.1.3. Bölgeselleşme

Globalleşme kavramı gibi bölgeselleşme kavramı içinde tam net bir tanım yapılması zor olduğundan bölgeselleşme olgusu üzerine yapılan birçok tanım vardır. Literatür de bölgeselleşme kavramı için yapılan bazı tanımlara yer vermek doğru olacaktır.

Kacowicz (1998), bölgeselleşmeyi birlikler arasında sosyal ve ekonomik entegrasyonların yönsüz süreçler dahil belli bir bölgede toplumsal entegrasyonların büyümesi olarak düşünülebileceği şeklinde ifade etmiştir.

Yüksel (2000)'e göre coğrafi olarak birbirine yakın ülkelerin arasındaki ilişkilerin daha yoğun hale gelmesi ya da belli bir coğrafyayı paylaşan ülkelerin pazarlarını, üretim sürecini, ekonomilerini, siyasi ve stratejik güçlerini birleştirme yönündeki sarf ettikleri çabalardır.

Karluk (2009), ise genel anlamda bölgeselleşmeyi, uluslararası ekonomik bütünleşmeyi, bütünleşmeye giden ekonomilerde hizmet ve mal akımlarını serbestleştirecek ticaretin önünde engel olan kısıtlamaları kaldırarak ortak bir pazar oluşturmak olarak tanımlamıştır.

Bayraktutan (2010), ekonomik bütünleşme veya bölgeselleşme kavramı uluslararası ekonomik etkileşimler etrafında birçok bağımsız ülke ekonomisinin tek bir bütün halinde bir araya getirilme sürecini ifade etmektedir.

Hepaktan ve Çınar (2011) bölgeselleşmeyi, ulus-devletin bireylere, üretim faktörlerine ve mallara koyduğu engelleri ve belirlediği sınırları kaldırarak bölgesel olarak piyasaların bütünleştirilmesi veya entegre hale getirilmesi şeklinde tanımlamışlardır.

Çalışkan (2011)'e göre ise, en geniş anlamda bölgeselleşme, ülkelerin ortak zemin ve sistemler meydana getirerek, ekonomik, hukuki ve siyasi anlamda işbirliği yapması ve bilhassa da ekonomik alandaki ilişkilerini ilerletmeleridir.

Magel, (2011)'e göre, bölgeselleşme ekonomik, siyasi aktivite, refah ve hizmet tedariki için analiz birimi oluşan bölgelerin oluşturduğu politik, idari süreç olarak tanımlanabilir.

Delice ve Özdemir (2012), globalleşme sürecini ülkeler arasındaki sınırları önemsiz hale getirdiğini, globalleşmeyle aynı dönemde meydana gelen bölgeselleşme hareketlerini ise, belirli bir coğrafyayı paylaşan ülkelerin siyasi ve stratejik güçlerini birleştirme yönünde sarf ettikleri çabalar olduğunu ifade etmişlerdir.

Hoshiro (2013)'e göre bölgeselleşme, sınır ötesi sermaye akışının, belli bölgedeki insanlar arasında artan mal ve sermaye akışının artması şeklinde tanımlanabilir ve hükümetler tarafından katı bir şekilde kontrol edilemeyen, süreci yönlendiren özel ticaret, yatırım akışları pazarlardan gelerek toplumsal olarak aşağıdan yukarı doğru gelişen bir olgudur.

I.1.3.1. Bölgeselleşmenin Tarihsel Gelişimi

Bölgeselleşmenin tarihsel gelişimi konusunda literatürde net bir sonuca varılamasa da genel olarak ikinci dünya savaşı öncesi bölgeselleşme, 1980'ler öncesi bölgeselleşme (eski bölgeselleşme) ve 1980'ler sonrası bölgeselleşme olarak üç dönem şeklinde bölgeselleşme dalgalarından bahsedilebilir.

*İkinci dünya savaşı öncesi bölgeselleşme***,** hareketi 19. yy'in ikinci yarısında Avrupa kıtasındaki farklı ulus-devlet sınıfları arasında kurulan gümrük birlikleri olmuş ve bunların en önemlileri ise *Alman Gümrük Birliği'*dir. Bu bölgesel ticari oluşumlar Avrupa içi ticaret önemli derecede artmış ve ekonomik bütünleşme o kadar büyük ölçekte meydana gelmiştir ki, Avrupa 19. yy sonunda tek bir pazar gibi işlemeye başlamıştır. Bölgeselleşmenin gelişmesinde Avrupa da oluşturulan gümrük birliklerinin yanı sıra 1860 yılında Fransa-İngiltere ticari anlaşması ile başlayan *ikili ticari anlaşma* ağları da etkili olmuştur (Aslan, 2005: 24).

Gerçekleştirilen bu anlaşmalar "en fazla gözetilen ülke" kuralını içermekte ve o dönemde serbest olarak kabul edilen uluslararası ticaret sistemine önemli katkılarda bulunmalarına rağmen ilk bölgeselleşme dalgası, 1.Dünya Savaşı ile kesintiye uğramıştır (Aslan, 2005: 24). İkinci bölgeselleşme dalgasında izlenen politikaların daha çok bölgesel birlik dışındaki üçüncü ülkelere karşı uygulanan korumacı politikalardan dolayı birinci bölgeselleşme dalgasından farklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İkinci dünya savaşı sonrası bölgeselleşme ise, 1950 ve 1960 lı yıllarda ortaya çıkan *eski bölgeselleşme* ve 1980'lerin ortasında başlayıp 1990'larda ivme kazanan *yeni bölgeselleşme* olarak iki döneme ayrılmaktadır. İkinci dünya savaşından sonra gerçekleşen eski bölgeselleşme dalgasının gerçekleşmesinde, Avrupa'nın, ikinci dünya savaşı sonrası ortaya çıkan ABD ve SSCB gibi iki süper güce karşı bir güç oluşturmak istemesi etkili olmuş olabilir. Ayrıca, Avrupa'nın savaş sonrası yıpranan ekonomisini ve var olan işsizlik problemini ortadan kaldırmak istemesi ve yaşanan savaşlardan dolayı barışa özlem duyulması gibi etkenler eski bölgeselleşme dalgasına neden olmuş olabilir (Çalışkan, 2011:4). Ekonomik entegrasyon konusunda en başarılı girişimler, Avrupa da ortaya çıkan eski bölgeselleşme döneminde 1957 yılında oluşturulan AET'dir (Bayraktutan, 2010: 79). Eski bölgeselleşme döneminden önce yaşanan dünya savaşları sonrası dünya da ulus devlet anlayışına yani korumacı politikalara geri dönüş yaşanmış,

Avrupa bölgeselleşme hareketleri içerisinde yer alırken, ABD serbest ticareti savunmuş ve bölgeselleşme hareketlerinin dışında kalmıştır. (Çalışkan, 2011: 4). Eski bölgeselleşme dönemi 1960'ta EFTA'nın kurulmasıyla devam etmiş ve bölgeselleşme süreci Avrupa dışında gelişme yolunda olan bölgeler arasında da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar arasında; Afrika'da Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (CEAO) 1966, Orta Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği (UDEAC) 1973, Batı Afrika Devletleri Topluluğu (ECOWAS) 1975, Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEPGL) 1976'da oluşturulmuştur. Ayrıca 1980'de kurulan Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC), Latin Amerika'da; Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) 1960, Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi (CARIFTA) 1965, And ülkeleri Paktı (ANDEAN) 1969, Orta Doğuda Arap Ortak Pazarı (ACM) 1964 ve 1967'de Asya'da Güney Doğu Asya Ulusları birliği (ASEAN) kurulan entegrasyonlar arasında yer almaktadır (Genç ve Berber, 2011: 89-90). Eski bölgeselleşme döneminde AET ve EFTA dışındaki bölgeselleşme hareketlerinin çoğu başlangıçta belirledikleri amaçlara veya hedeflere ulaşamamışlardır. Bu hedeflere ulaşamamalarının nedenleri ise; politik meseleler, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, ekonomide korumacı politikaların uygulanması, entegrasyon için gerekli ekonomik gerçekliklerden uzaklık (ekonomilerin üretim yapıları, tamamlayıcılıkları veya benzerlikleri, ölçek sorunları, altyapı eksiklikleri), bütünleşme hareketi için ön koşulların yetersizliği ve kurumsal yapının zayıflığı sayılabilir (Çalışkan, 2011: 4).

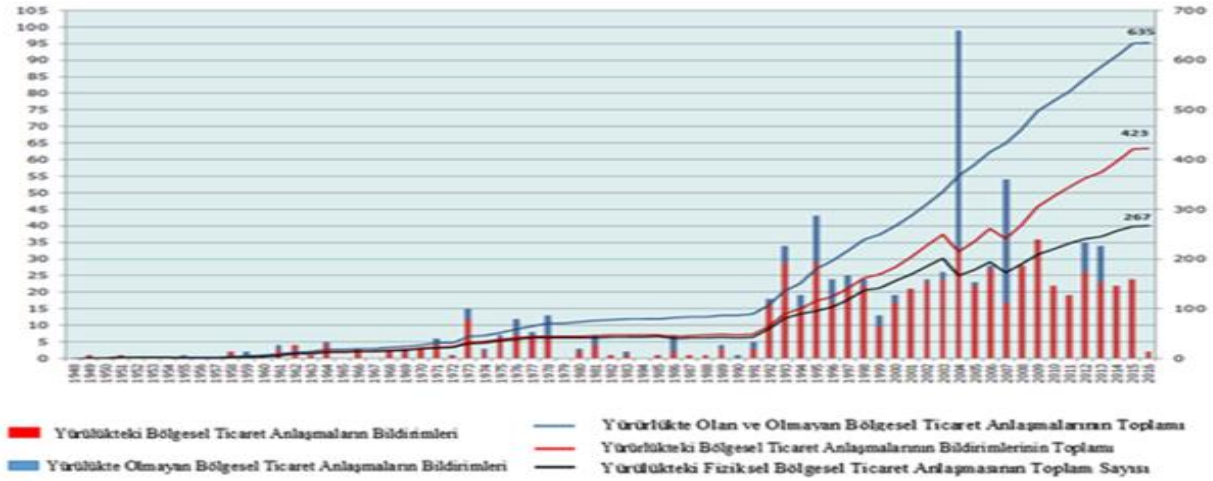

Kaynak: (World Trade Organization, 2016)

Şekil 1.10: DTÖ' ye Bildirimi Yapılan Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Gelişimi (1948-2016)

Şekil 1.10' da görüldüğü gibi bölgesel ticaret anlaşmalarının gelişimi 1990 yılından sonra ivme kazanmış ve 2016 yılı itibariyle DTÖ'ye bildirilen bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısı 635 iken yürürlükteki bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısı 423'tür. Bugün toplam da 455 bölgesel ticaret anlaşması yürürlükte iken, 247 tane serbest ticaret anlaşması yürürlüktedir (rtais.wto.org, 2018). Ceylan (2015), söz konusu birliklerin dünya ticareti hacmi içerisindeki paylarının da yüksek olduğunu ve bu öngörüyü destekler nitelikte olan AB'nin 2011 yılındaki toplam dünya ticaret hacmindeki payının % 34 olduğunu, APEC (Asya ve Pasifik Ekonomik İşbirliği)'in payının ise yaklaşık % 48 olduğu şeklinde ifade etmiştir. 1980'lerin yarısından sonra bölgesel ticaret anlaşmalarında artış yaşandığı görülmektedir. 1980 den sonra bölgesel entegrasyonlarda artışının yaşanmasında küresel ölçekte ithal ikameci ekonomi politikalarının genelde terkedilip neoliberal ekonomi politikalarının yaşanması ve diğer alanlarda da yaşanan globalleşme hareketlerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Avrupa dışındaki bölgelerde eski bölgeselleşme dalgası işlevselliğini yitirmiş ve yine bu dönemde Avrupa topluluğu ekonomik entegrasyon seviyesini yükseltmiş, Avrupa topluluğu

üye bakımından ilk genişlemesini yaşamış, bunun yanı sıra AT ve EFTA'ya taraf ülkeler arasında gerçekleşen imalat mallarının ticareti serbestleştirilmiştir (Genç ve Berber, 2011: 91). Yeni bölgeselleşme döneminde, önce 1989 da Kanada-Birleşik Devlet Serbest ticaret anlaşması (CUSFTA), sonrasında 1994'te Kanada, ABD ve Meksika arasında (NAFTA) bölgesel entegrasyonu oluşturulmuştur. Kuzey Amerika'da gerçekleşen entegrasyonların yanı sıra Güney Amerika'da oluşturulan bölgesel entegrasyonlar ya da kurulu olanların güçlendirilmesi yeni bölgeselleşme dalgasının Amerika kıtasını tamamıyla kapsadığını göstermektedir. AB bütünleşme sürecini derinleştirmeye ve genişletmeye devam etmiş, Kuzey Amerika'nın, Asya-Pasifik Bölgelerinin ve Kuzey Afrika'nın 1960 ve 1970'lerde eski bölgeselleşme dalgasından etkilenmemesi fakat yeni bölgeselleşme döneminde bu bölgelerde entegrasyonların kurulması bölgeselleşme dalgasının ilkine göre daha kapsamlı olduğunu göstermektedir (Aslan, 2005: 28). Yeni bölgeselleşme dönemi olarak nitelendirilen bu bölgeselleşme dalgasının eski bölgeselleşme dalgasından bazı farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıkları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

Önceki bütünleşme hareketleri çok taraflılığa karşı veya onu tamamlayıcıyken yeni bütünleşme hareketleri çok taraflılıkla örtüşen amaçlara hizmet edebileceği düşüncesi hakimdir. Gelişmekte olan ülkeler dış ticarette daha az sınırlandırmalara başvurmakta ve önceden gelişmekte olan ülkeler sadece kendi aralarında entegrasyon birlikleri oluştururken artık gelişmiş ülkelerle de entegre olma veya ortaklık kurma yolunda olmaları olarak ifade edilebilir (Bayraktutan, 2010: 82). Yeni bölgeselleşme döneminin eski bölgeselleşme döneminde bir diğer önemli farkı ise gelişmekte olan ülkelerin kendi kendine yetebilme ve örgütsel merkezli politikaları terk etmeleri, ithal ikameci politikalar yerine ihracatı arttırıcı politikalar izlemeleri, daha liberal ve dışa açık ekonomi yapılarına ulaşmaları ve çok taraflı ticaret anlaşmaları ile daha entegre hale gelen gelişmekte olan ülkeler GATT/DTÖ

çerçevesinde gerçekleştirilen çok taraflı ticaret uzlaşmalarına daha aktif şekilde katılmaya başlamalarıdır (Aslan, 2005: 29). Kısaca yeni bölgeselleşme dalgası için şunları söyleyebiliriz; bu dönemde çok taraflı ticaret sisteminin üyeleri ve konusu açısından derinleşmesi ve genişlemesi, yapısal yeniliklerin yaşanması önem arz etmektedir. Ayrıca uluslararası ekonomik örgütler, sermaye dolaşımının serbestleşmesi, çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırımlar, devletin dışındaki örgütlerin rolünün artması ve demokrasi kavramının nitelik ve nicelik yönünden gelişmesi gibi kavramlar önem arz etmektedir diyebiliriz (Çalışkan, 2011: 5).

I.1.3.2. Ekonomik Entegrasyonun Başarı Koşulları

Ekonomik entegrasyon girişimlerinin başarılı olabilmesi için teoride bazı koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu koşullar aşağıdaki gibidir;

i. Kalkınma Düzeyi: Ekonomik entegrasyon üyelerinin gelişmişlik düzeylerinin birbirine yakın olması yani üye ülkelerden bazıları çok gelişmiş bazıları ise az gelişmiş veya geri kalmış ülkeler ise entegrasyonun başarılı olma olasılığı çok düşük olabilir ve üye ülkelerin gelişimleri arasındaki fark refah sonuçlarının paylaşılmasında problem oluşturan *kutuplaşma etkisini* ortaya çıkaracak kadar olmamalıdır (Bayraktutan, 2010: 24). *Kutuplaşma teorisi* ya da etkisi 19. yy'deki ticari tecrübelere dayanılarak Gunnar Mrydal tarafından geliştirilmiştir. Teoriye göre serbest piyasa ekonomisinde dış ticaret ilişkileri bölgelerarası dengesizliğin azalmasına değil artmasına neden olacaktır. Başka bir ifadeyle gelişme düzeyleri farklı olan ülkeler arasında gerçekleşen ekonomik entegrasyonlarda kaynakların en verimli olanları gelişmiş ülkelerde toplanmaktadır. En verimsiz kaynakların ise gelişme düzeyi düşük ülkelerde toplanması durumunda kutuplaşma teorisi gerçekleşmiş olmaktadır (Çelik, 2008: 377).

ii. Ortaya Çıkabilecek Farklılıklar ve Tazmin İlkesi: Gelişmişlik farklılıkları nedeniyle ve bu farkın büyüklüğü ölçüsünde gelişmiş (merkez) ve az gelişmiş (çevre) üye ülkeler

arasındaki ilişkilerin neden olacağı ve bölgesel politikalarla telafi edilemeyen bu farklılık entegrasyonun geleceğini tehdit eden bir durumdur. Entegrasyon sürecinde herhangi bir nedenle üye ülkeler arasında farklılaşma meydana gelmesi durumunda *tazmin ilkesi*, farklılığa sebep olan taraf ülke veya diğer taraf ülkeler tarafından zararın karşılanması veya ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir (Bayrakturan, 2010: 25).

iii. Coğrafi Yakınlık: Ülkelerin coğrafi olarak yakınlıkları da entegrasyonların başarılı olabilmeleri için önem arz etmektedir ki coğrafi yakınlık taşıma maliyetlerini azaltarak dış ticareti arttırıcı bir etki sağlayabilir (Hepaktan ve Çınar, 2011: 68). Ancak bazı entegrasyonlar coğrafi bölge ile sınırlı kalmayıp, ekonomik gelişme, siyasal rejim ve ideoloji, ırk, din ve savunma gibi ortak özellikler üzerine kurulmuştur. Yeni sanayileşmekte olan ülkelerin bir araya gelerek oluşturulan, 8 sanayi ülkesi tarafından yönlendirilen G-20 entegrasyonu, OECD ve APEC bu tarz birliklere örnek teşkil etmektedir (Seyidoğlu, 2015: 312-316).

iv. Rakip Ekonomiler Olması ve Alt Yapı İmkanları: Yine bazı taraf ülkeler de sermaye faktörü bol ve ucuz, diğerlerinde de emek faktörü bol ve ucuz ise yani faktör donanımlarındaki farklılık üretimde uzmanlaşma yönünden yararlı olabileceğinden gerçekleşen entegrasyonun başarısını olumlu yönde etkileyebilir, entegrasyona taraf ülkelerin ulaştırma ve haberleşme ağlarının gelişmiş ve tüm ülkelerle ulaştırma ağlarının bağlantılı olması, ulaştırma yollarının ucuz olması, taşıma maliyetlerini azaltarak ticareti olumlu yönde etkileyebilir (Çelik, 2008: 377). Bir malı yakın maliyetlerle üreten ülkeler arasında gümrük birliğinin kurulması sonucu, o malı daha düşük maliyetle üretebilen ülkeler piyasaya hakim olur ve diğer ülkeler o malı ithal ederek kazancın daha yüksek olması sağlanabilir (Hepaktan ve Çınar, 2011: 68).

v. Politik ve Psikolojik Faktörler: Ayrıca ülkelerin siyasi, sosyal, kültürel, tarihsel ve dinsel anlamda yakınlıkları ekonomik anlamda olmazsa olmaz şartlardan biri olmamakla birlikte, entegrasyonların başarılı olmasına katkı sağlayabilir (Bayraktutan, 2010: 25).

I.1.3.3. Ekonomik Entegrasyonların Etkileri

Ekonomik entegrasyonlar ile daha geniş bir piyasaya geçiş, daha fazla kaynak elde edilmesi, değişen üretim yöntemleri, teknikleri ve teknoloji değişimini sağlayan sonuçlar doğurur bu etkilere "dinamik etkiler" denmektedir. Fakat dinamik etkiler devamlılık gösterdiği için genelde kalkınmayı hızlandırırken, statik etkiler ise bir defalıktır (Seyidoğlu, 2001: 206). Bu başlık altında ekonomik entegrasyonların meydana getirme olasılığı olan statik etkiler ve dinamik etkiler açıklanmaya çalışılmıştır. Ticaret yaratıcı ve saptırıcı statik etkiler ile meydana getirme olasılığının olduğu dış rekabeti arttırıcı etkisi, ölçek ekonomileri, teknolojik ilerleme, kaynak hareketliliği dinamik etkileri bulunmaktadır.

i. Statik Etkiler: Ekonomik bütünleşme hareketleri için genel görüş birliği mutlaka ülkelere fayda sağlayacağı, gümrük birliği ve serbest ticaret bölgeleri gibi teşebbüslerin serbest ticaret yönünde adımlar olduğu ve mutlaka bu gelişmeler sonucunda refahın artacağıydı ki Viner (1950) de bu genel görüşün doğru olamayabileceğini, yani bütünleşme hareketlerinin, bazı durumlarda refah düşüşüne neden olabileceğini göstermiştir. Serbest dış ticaretin refahı mutlaka arttıracağı görüşü olan birinci en iyi teoriye karşılık Lipsey ve Lancaster'ın kavramlaştırdığı "ikinci en iyi teori paradoksu" olarak da ifade edilen, bütünleşme hareketlerinin refahı arttırabileceği görüşü ortaya çıkmıştır (Bayraktutan, 2010: 33). Yukarıda bahsedilen ticaret yaratıcı ve ticareti saptırıcı etkiler aşağıda açıklanacaktır.

Ekonomik entegrasyonların teorik statik ve dinamik etkileri bazı varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlar ise şöyledir (Çelik, 2008: 352); Üç ülke ve X gibi tek bir mal, üretimde sabit maliyet varsayımı, sermaye stoku, emek arzı ve var olan teknoloji değişmemekte, bütünleşmeye giden ülkelerde tam rekabet koşulları tam anlamıyla işlemektedir, üretim faktörleri homojen ve tam ikame edilebilirdir, içsel ve dışsal negatif ekonomiler yoktur, uluslararası piyasada faktörler hareket etmemektedir, piyasaya yeni mallar

girmemekte, ulaştırma giderleri sıfırdır, gümrük vergileri ad-valoremdir ve son olarak ekonomide gümrük tarifleri dışında hükümet müdahaleleri yoktur. Statik etkiler, bütünleşme hareketi gerçekleştirildikten sonra bütünleşmeye katılan ülkelerde genelde bir defalık meydana gelen etkilerdir. Bütünleşme hareketinden önce daha pahalıya ithal edilen malların bütünleşme hareketi gerçekleştikten sonra gümrük tarifelerinin kaldırılmasıyla veya ticaret engellerinin kaldırılınca bütünleşme hareketi içinde bulunan ülkelerden daha ucuza alabilmeleri sonucu, entegre olan ülkeler arasındaki dış ticaret genişler ve üretimin daha etkin ellerde toplanması şeklindeki bu olumlu etki *ticaret yaratıcı etkisi*dir (Seyidoğlu, 2001: 2007). Bu etkinin ortaya çıkabilmesi için; bütünleşme hareketi öncesinde yüksek maliyetli üretim yapan üçüncü bir ülkeden ithal mal alınıyor olması, bütünleşme hareketi sonrası gümrük tarifelerinin kaldırılması gerekir. Ayrıca dünya da en düşük maliyetle üretim yapan üreticinin bütünleşme hareketine üye olması ve bu ülkeden ithal mal alınması ve bütünleşme öncesi malın üretiminin gerçekleşmesi ve ticaretinin yapılıyor olması gerekmektedir (Çelik, 2008: 353). Yani bölgesel hareket içinde gümrüklerin kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin uygulanması bölgesel hareket içinde ticareti arttırıcı bir etki meydana getirmektedir. Ancak gümrük birliğinin kurulmasıyla bölgesel hareket dışında kalan en verimli üreticiden yapılan ithalatın bölgesel hareket gerçekleştikten sonra birlik ülkelerinin bu ülkeden ithalat yapmayı bırakması sonucu *ticaret saptırıcı etki* ortaya çıkar (Seyidoğlu, 2001: 208). Ticaret saptırıcı etkinin oluşması için; bütünleşme öncesi maliyetleri düşük olan bir ülkeden ithal mal alınıyor olmasının yanı sıra bütünleşme hareketinden sonra minimum maliyetli ülkenin bütünleşme dışında kalması gerekmektedir. Ayrıca bütünleşme hareketi dışındaki ülkelere karşı ithalatı engelleyecek yükseklikte gümrük tarifesinin uygulanması, bütünleşme hareketi öncesi ticarete konu olan malın üretiminin ve ticaretinin yapılıyor olması gerekmektedir (Çelik, 2008: 357). Ayrıca ticaret yaratıcı etki daha önceden üçüncü bir ülkeden pahalıya aldığı ithal malı yerli

ülkenin birlik sonrası, birlik üyeleri içinden malı en ucuza üreten ülkeden almasıyla mümkündür. Ticaret saptırıcı etkide ise; üçüncü ülkenin birlik dışında kalarak artık o ülkeden ithalatın gerçekleşmemesi durumunda mümkündür ki buradan anlaşılacağı üzere aslında ticaret yaratıcı etki *refah artışına* yol acarken ticaret saptırıcı etki *refahın azalmasına* neden olur (Küçükahmetoğlu, 2005: 47). Bir diğer önemli husus, bütünleşme hareketine taraf olan ülkelerin bütünleşme öncesi *tamamlayıcı* veya *rekabetçi* olmaları yani bütünleşmenin ülkelerin refahının arttırmasına veya azalmasına neden olan *üretim etkisi*dir. Bütünleşmeye taraf ülkelerden ikisinin de gümrüklerle korunan sanayileri aynı ise bu ülkeler rekabetçidir. Bütünleşme sonrası gümrük tarifelerinin kaldırılması sonucu üretim hacminin büyük bir kısmı bütünleşme hareketi içinde yüksek maliyetli üreticiden aynı bölgede düşük maliyetli üreticilere kayarak üretimin daha etkin ellerde toplanmasını sağlayacaktır. Bölgeselleşme hareketinden daha fazla yarar sağlanabileceği gibi tamamlayıcı endüstriler arasında oluşturulacak birliklerin ticaret yaratma konusundaki etkileri bu kadar büyük olmayabilir (Bayraktutan, 2010: 42).

ii. Dinamik Etkiler; Statik etkiler bir defalık etkiler olup tarifelerin kaldırılmasıyla oluşan ve ekonomide herhangi bir değişiklik olmadan meydana gelen etkilerdir. Dar bir piyasadan geniş bir piyasaya geçişte yaşanacak etkiler bunlarla sınırlı değildir. Bütünleşme hareketleri sonrası anlaşmaya taraf olan ülkeler ekonomik yapılarında, üretim kapasitelerinde ve kaynak verimliliklerinde köklü değişiklikler yapar. Bu değişiklikler sonucu, ülkenin zaman içinde milli gelirlerinde, kalkınma hızlarında ve ekonomik refahlarında değişiklikler meydana getiren, iktisatçılar tarafından da asıl önem arz eden etkiler dinamik etkilerdir (Seyidoğlu, 2001: 211). Bu etkiler şöyledir;

i. Dış Rekabetin Artması; Dış ticareti engelleyici veya kısıtlayıcı olan gümrük tarifeleri, kotalar ve benzeri araçlar serbest ticareti kısıtladığı için endüstrileri monopolleşmeye iter ve

verimliliği düşük olan endüstrileri özendirir. Ancak bütünleşme içinde engel ve kısıtlamaların kaldırılması, monopol meyilimini kırar ve verimli çalışan endüstrilerin ayakta kalabileceği dış rekabet baskısıyla kaynak kullanımında verime dayalı bir yapının ortaya çıkmasını sağlayacaktır (Bayraktutan, 2010: 44).

ii. Ölçek Ekonomileri; Genişleyen piyasanın ihtiyaçlarını karşılamak için üretimin büyük oranlarda gerçekleştirilmesi ölçek ekonomileri sağlayacaktır ve bu ölçek ekonomileri içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Seyidoğlu, 2001: 212). İçsel ölçek ekonomileri, firmaların üretim hacminde meydana gelen artış sonucu elde ettikleri avantajlar olup, iş bölümü, uzmanlaşma ve bunların sağlayacağı verimlilik, teknolojideki ilerlemeler ortaya çıkış nedenleridir. İçsel ölçek ekonomilerindeki artışlar, az gelişmiş ülkelerarası bütünleşmelerde daha çok görülmekte, her sektörde meydana gelmemektedir (Çelik,2008:368). Bazı mamul mallarda az gelişmiş ülkeler maksimum büyüklükte olmadığından az gelişmiş ülkelerarası bütünleşmeler bu ülkelerin piyasalarını genişlemesini sağlayarak içsel ölçek ekonomilerine yol açabileceği gibi, gelişmiş ülkeler ise; yurt içi piyasalarının geniş olmasının yanı sıra dış pazarlara da büyük ölçüde sahiplerdir. Bu durum onları içsel ölçek ekonomilerinden faydalanma noktasında sınıra geldiklerini gösterir (Çelik, 2008:369). Dışsal ölçek ekonomileri ise piyasa ölçeğinin genişlemesi neticesinde firmanın bağlı bulunduğu endüstrisinin gelişmesinden, endüstrinin bütün olarak ilerlemesi, vasıflı işgücünün, ara malları ve hammadde ile destek hizmetlerin çoğalması, yükselen kaliteden kaynaklanır ve bu etkenler fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Ulaşım, iletişim vb altyapı sigorta, banka, finans gibi destek hizmetlerinde ilerlemelerin yaşanması ve teknik personel yetiştiren kuruluşların, firma-dışı maliyet avantajı sağlayan kaynaklar olarak görülmesi yanlış olmayacaktır (Bayraktutan, 2010: 44-45).

Oluşturulan bütünleşme hareketinde, Ortak Pazar evresine geçilmişse farklı bir ifadeyle üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı sağlanmışsa, dışsal ölçek ekonomilerin meydana gelme olasılığı artar. Genişleyen piyasalar üretimin artmasını, üretimin artması ise üretim faktörlerinin talebini arttırmaktadır. Eğer faktör hareketliliği mümkünse bu faktörler diğer taraf ülkelerden karşılanacak ve böylece yükselen faktör talebi sonrası faktör fiyatlarının yükselmesi engellenebilecek belki de fiyatlarda düşüş bile meydana gelebilecektir (Çelik, 2008: 369)

iii. Teknolojik İlerleme; Ekonomik bütünleşmeler, taraf ülkelerin teknolojik ilerleme ivmelerini yükseltir, piyasanın genişlemesi, büyük ölçekli firmaların kurulmasına yol açar ve bu durum, işletmelerin AR-GE çalışmalarına daha büyük fonlar ayırmasına ve gelişmiş tekniklerin yurt dışından aktarılmasına olanak sağlar (Seyidoğlu, 2001: 212).

iv. Yatırımları Özendirme; Bütünleşme hareketlerinin sağladığı ölçek ekonomileri, rekabet, teknolojik gelişme ile kaynak kullanımında sağlanılan etkinlik, taraf ülkelerin milli gelirlerini arttıracak ve milli gelirin fonksiyonu olan tasarruf ve yatırımlar da buna bağlı olarak artacaktır. Ülkeler de dış ticaret politikalarındaki istikrarsızlık ve belirsizliklerin azalması da karlılığı ve güveni arttırarak bölge-içi girişimcilerin yatırımlarına ilaveten yabancı sermaye yatırımlarını bölgeye çekmede yeterli olacaktır (Bayraktutan, 2010: 45).

v. Kaynak Hareketliliği; Ekonomik bütünleşme ister gümrük birliği ister ortak pazar şeklinde olsun bütünleşme çapında sermaye ve emeğin dolaşımındaki artış, bütünleşme içinde kaynakların daha iyi kullanımına yol açarak verimliliği ve refahı arttırıcı bir etkendir (Seyidoğlu, 2001: 213). Buraya kadar anlatılan, ekonomik bütünleşme hareketlerinin dinamik etkilerinin mutlaka refahı arttıracağı sonucuna varmak yanlış olabilir. Çünkü bu politikaların uygulama güçlüğü olabileceği gibi doğurduğu olumsuz sonuçlar da olabilir. Ölçek ekonomilerini ele alacak olursak ölçek ekonomileri önemli olmasının yanı sıra yüksek dışsal

tarifelerin bedelini üreticiler rekabet edebilirliğini arttırmak için tüketicilere ödetecektir. Ölçek ekonomilerinden faydalanmak isteyen, yüksek koruma duvarlarıyla piyasa da var olan yeni endüstriler piyasayı ithalatçıların elinden almaya yetecek bir bedelle faaliyetlerini devam ettireceklerdir. Fakat üreticiler ise; ancak ticaret engelleri sayesinde ayakta kalabileceklerdir ki işte bu durum ekonomik bütünleşmelerin olumsuz dinamik etkilerinden sadece birisidir (Bayraktutan, 2012: 45).

I.1.3.4.Bölgeselleşme Literatürü

NAFTA, ASEAN ve AB entegrasyon örneklerinden de görebileceğimiz gibi entegrasyonlar dahil olan ülkeler ve dahil olmayan ülkeler üzerinde farklı sonuçlar meydana getirebilir. Literatürde de entegrasyonların ülkeler üzerinde meydana getirmesi beklenen etkileri konusunda kesin bir sonuca varılamamaktadır. Entegrasyonların ticaretin önündeki engelleri kaldırma, pazar çeşitliliği sağlama, normal şartlarda girilmesi zor olan pazara girişin kolaylaşması gibi sağladığı olumlu etkilerden bahsedilmektedir. Ancak entegrasyona taraf ülkelerin sağladıkları çıkarların eşit olmaması, entegrasyon sonrası taraf ülkelerin ödemeler dengesine negatif yönde etki yapması veya dış ticaret hacminin artmaması gibi olumsuz etkilerden de söz edilmektedir. Entegrasyonların veya bölgeselleşmenin ülkeler üzerindeki olumlu veya olumsuz etkileri üzerine yapılan literatür çalışmalarının bazı örneklerine yer verilmiştir.

Özkıvrak ve Dileyici(2001), entegrasyon hareketlerinin ticaretin önünde var olan engelleri kaldırması veya en aza indirgemesini sağladığı ve buna binaen bölgede mevcut ulusal lobilerin etkinliğini azaltması sayesinde çok taraflı ticareti desteklediğini vurgulamaktadır. Entegrasyon hareketlerinin büyük pazar payları ile içe dönük bir oluşama meyilli olmaları nedeniyle ekonomik globalleşme sürecini geciktirdiği yönünde karşıt görüşlerin de var olduğunu ifade etmişlerdir. Buna ilaveten bölgeselleşmenin globalleşmenin önüne geçtiğini ve ekonomisi

güçlü olan bazı devletlerin oluşturdukları G-5, G7 gibi özel grupların dünya ekonomisini yönlendirdiğini ileri sürmüşlerdir.

Sarı (2005) çalışmasında bölgelerarası ekonomik entegrasyonların Türkiye'nin ödemeler bilançosuna etkilerini dış ticaret verilerinden yararlanarak incelemiştir. AB'nin Türkiye'nin dış ticaretinde hem ihracatta hem de ithalatta en büyük paya sahip olduğu fakat yıllar itibariyle Türkiye'nin AB'den gerçekleştirdiği ithalatın sürekli olarak arttığı bununla birlikte ihracatının aynı oranda artmadığını ortaya koymuştur. Bunun yanında Türkiye'nin KEİ veECO ile olan dış ticaretinde ihracatının ithalatından daha büyük olduğu ve bu durumun Türkiye'nin dış ticaret açığını kapatıcı bir etkide bulunduğunu ve verilere göre İslam ülkeleri ile Türkiye ilişkilerinin daha istikrarlı olduğu sonuçlarına varmıştır.

Yıldırım ve Dura (2007)'de Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri konusunda yapılan literatür çalışmalarını analiz etmişler ve sonuç olarak Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin statik etkilerini inceleyen literatür çalışmalarının ticaret yaratıcı bir etkinin var olduğu kanısına vardıklarını fakat bu etkinin Türkiye'nin lehine işlemediğini ortaya koyduklarını ifade etmişler. GB'nin statik etkilerine kıyasla dinamik etkilerine literatür de daha fazla önem verilmesine rağmen dinamik etkilerin uzun dönemde cereyan etmesinden dolayı dinamik etkiler üzerinde daha az çalışma yapıldığı kanısına varmışlardır.

Gündüz ve Esengün (2007), 1987-2003 17 yıllık zaman serisi verilerinden yararlanarak Türkiye'nin AB (15) üye ülkesiyle olan dış ticareti üzerinde GB'nin etkisini belirlemek amacıyla bir analiz yapmıştır. Analiz sonucuna göre GB ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanan artış ve bilhassa da ilk yıllarda ithalatının ihracatından daha fazla artması gibi yapısal değişiklikler yaşandığını ve GB'nin tarımsal ürünlerin özellikle ihracatını negatif yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Bunun nedeninin de Gümrük Birliği'nin standart ve kurallarına uygun üretim gerçekleştiremediğimizden kaynaklanabileceğini söylemişlerdir.

Çeştepe ve Mıştaçoğlu (2010), bölgesel entegrasyon için kukla değişken kullanarak 1980-2007 dönemi sabit etkiler panel veri analizi kullanılarak gelişmekte olan ülkelerin bir araya gelerek oluşturmuş olduğu MERCOSUR ve ASEAN bölgesel entegrasyonlarını analiz etmişlerdir. Bölgesel entegrasyonların DYY girişlerinin üye ülkelerde entegrasyona üyelikle beraber DYY girişlerini arttırdığı yönünde bir sonuç elde etmişlerdir. İki grup arasında farklı sonuçlar elde edilmesinin sebebinin DYY gelmesinde etkin olan ev sahibi ülkenin fiziki alt yapısının, pazar büyüklüğünün, ekonomik istikrarsızlık vb. diğer etkenlerdeki gelişmeler olabileceğini ifade etmişlerdir.

Nart (2010)'da Panel Veri Analizini kullanarak Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde meydana getirdiği etkileri araştırmıştır. GB'nin tamamlanmasının ardından Türkiye'nin ithalatında hızlı bir artış yaşandığı ve bu nedenle Türkiye-AB ticaretinde ihracat ve ithalat makasının açılarak dış ticaret açığının arttığını vurgulamıştır. GB ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde ticaret hacminin ilk yıllarda ithalatın ihracattan fazla arttığı ve hatta ihracatın azalması şeklinde gerçekleşmesi gibi yapısal değişiklikler meydana geldiği sonuçlarını elde etmiştir.

Genç ve Berber (2011), çalışmalarında bölgesel entegrasyonların ticaret üzerindeki olası etkilerini çekim modelini kullanarak analiz eden çalışmaları incelemiştir. Bu çalışmaların genelinden bölgesel entegrasyonların ticaret akımları üzerinde değişken sonuçlar ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Ancak bölgeselleşme sonucu entegrasyona üye olan ülkelerin kendi içindeki ticaretin olumlu yönde etkilendiğini, ayrıca entegrasyon hareketlerinin bölge dışı ticareti olumsuz yönde etkilediğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Amerika ve Afrika ülkeleri tarafınca kurulan entegrasyon hareketinin bölge dışında kalan ülkelerle olan ticareti olumsuz yönde etkilediğini ifade ederek desteklemişlerdir.

Hepaktan ve Çınar (2011), ülkelerin entegrasyon hareketi oluşturarak globalleşen dünyada ülkelerin ihracat potansiyellerinin genişlediği, uluslararası arenada diğer ülkelere karşı rekabet güçlerinin daha iyi bir noktaya gelmesi ve ülkelerin daha güçlü bir siyasi yapı elde ettikleri sonucuna ulaşılabileceğini düşünmektedirler.

Yazgan (2011), bölgesel entegrasyon neticesinde uzmanlaşma ve yoğunlaşmanın artıp artmadığı konusunda çalışmasında geleneksel dış ticaret teorilerini, yeni ticaret teorilerini ve yeni ekonomik coğrafya teorilerini incelemiştir. Geleneksel dış ticaret teorisine göre entegrasyon neticesinde uzmanlaşmanın artacağı ve üretimin bölgelerin veya ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre yeniden konumlanacağını savunmuştur. Ayrıca yeni dış ticaret teorilerine göre ölçeğe göre artan getiri sağlayan iktisadi faaliyetlerin talebin daha fazla olduğu merkez ülkede yoğunlaşacağı, uzmanlaşmanın artacağı fakat bu teorilerin de aynı gelir grubundaki ülkeler arasında merkez-çevre ilişkisini açıklamada yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Son olarak yeni ekonomik coğrafi teorilere göre ise bölgesel entegrasyon neticesinde merkez-çevre ilişkisinin oluşarak uzmanlaşma ve yoğunlaşmanın artacağı yönündeki görüşleri ifade etmiştir.

Türkcan ve Pişkin (2014)'de çalışmalarında Türkiye'nin taraf olduğu GB ve Serbest Ticaret Anlaşmalarının 1996-2011 döneminde 172 ülkeyle gerçekleşen yoğun ve yaygın dış ticareti üzerindeki karşılaştırılmalı etkisini panel veri analizi çerçevesinde çekim modeli kullanılarak incelenmişler. Çekim modeli sonucunda GB ve STA'nın Türkiye'nin toplam malların yoğun ve yaygın ticareti üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu fakat bu etki seviyesinin GB'de daha fazla olduğu, GB ve STA'nın yaygın ticareti azalttığını fakat yoğun ticareti arttırdığı şeklinde sonuçlar elde etmişlerdir.

Noyan (2015), ekonomik entegrasyon ve büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye ve bazı ülke grupları açısından çekim modelini kullanarak analiz etmeye çalışmıştır. Çalışmasında

ekonomik entegrasyonların ülke ekonomilerinin büyümesini negatif yönde etkilediğini ve bu durumun daha çok gelişmekte olan ülkelerde görüldüğünü ifade etmiştir. Ekonomik entegrasyonların büyüme üzerinde etkili olduğu kadar bölgede istikrar ve barışı sağlaması açısından olumlu sosyal ve politik etkilerinin olabileceği gibi olumsuz etkilerinin de olabileceğini savunmaktadır. Model sonuçlarına göre 2003 yılı için Türkiye'nin komşusu olma ve GSYİH durumlarının ticaret hacmi üzerindeki tesirleri pozitif ve anlamlı bulunurken diğer parametrelerden anlamlı netice elde edilemediğini ortaya koymuştur.

Bölgesel entegrasyonların ülkeler üzerinde meydana getirdiği olumlu ve olumsuz etkiler söz konusuyken incelenen literatür çalışmasından da görülebileceği gibi bölgesel entegrasyonların doğurduğu etkiler konusunda tam bir fikir birliği olmadığını görmekteyiz. Bazı ekonomistlerce entegrasyon içinde yer alan ülkeler arasındaki dış ticaretin artacağı ancak bölge dışında kalan ülkelerin dış ticaret gelişimlerini olumsuz etkileyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca bölgeselleşmenin globalleşmenin önüne geçtiği hatta bazı gelişmiş ülkelerin oluşturdukları entegrasyon hareketlerinin dünya ekonomisine yön verdiği, dış ticaret hacmini, yoğun ticareti, uzmanlaşmayı arttırdığı, ülkelerin daha güçlü bir siyasi yapı elde ettikleri ve yaygın ticareti azalttığı yönünde görüşler de bulunmaktadır.

I.1.3.5. Bazı Ekonomik Entegrasyon Örnekleri

Dünya da oluşturulan ekonomik entegrasyonlar arasından NAFTA(Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi), AB (Avrupa Birliği), ASEAN (Güney Doğu Asya Ulusları Birliği), olmak üzere bu birlikler hakkında kısaca aşağıda bilgi verilecektir.

i. NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi): ABD ile Kanada arasında serbest ticaret anlaşmalarının geçmişi 19. yy dayanmaktadır. Birbirlerine tarihi, kültürel ve coğrafi anlamda olan yakınlıklarını kullanan ve ticari anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için GATT çerçevesince ABD- Kanada arasında 1965 yılında Auto Pact (Otomobil Sözleşmesi) ilk

sektörel anlaşma imzalanmıştır. 1989 yılında da CUSFTA (ABD-Kanada Serbest Ticaret Anlaşması) imzalanarak iki ülke arasındaki belli başlı sanayi malları için tarifelerin kaldırılması, anti-damping ve otomobil politikalarına da dair kararlar alınmıştır (Bayraktutan, 2010: 142-143). En kapsamlı ikili ticari anlaşma olan CUSFTA'nın yatırım yasalarını serbestleştirme, on yıl içinde tarifeleri kaldırma ve sınırın her iki yanında yer alan firmalara milli güven sağlama amaçları bulunmaktadır. Kanada ABD pazarına girme isteğini gerçekleştirmiş fakat taraf ülkeler arasında ABD-AB ilişkilerinde olduğu gibi yurtiçi teşvikler prensipte çözülmemiş problem olarak kalmış ve Meksika'nın 12 Ağustos 1992'de aralarına katılmasıyla NAFTA kurulmuş ve 1994 yılında yürürlüğe girmiştir (İncekara, 1995: 111-114). 1992 yılından itibaren 6 trilyonluk GSMH'si olan NAFTA'nın nüfusu 360 milyon ve bölgesel üretimin %85'inden fazlasını gerçekleştirmekte ve bunun yanında bölge nüfusunun %70'ini bünyesinde bulundurmaktadır. Entegrasyonun en önemli yönlerinden biri, farklı gelişmişlik düzeyine sahip ekonomilerin bir araya gelmesinden oluşmasıdır. Bunun sonucu olarak kişi başına gayri safi milli hasıla Kanada'da 20.885 dolar, ABD'de 21.057 dolar iken Meksika'da 2.393 dolardır ki ABD ve Kanada ya göre çok düşük olduğunu söyleyebiliriz (DPT, 1995a).

NAFTA'nın birkaç açıdan önem arz eden bazı özellikleri, gelişmiş ülkeler ile bir gelişmekte olan ülke arasında gerçekleşmesi nedeniyle ilk kapsamlı anlaşma olması, emek gücü piyasası, çevre konularında değişikliklerde bulunması ve birçok sektörde serbestleşmeyi savunmasının yanı sıra tekstil ve tarım sektörünün ticaretini liberalleştirmesi ile GATT'a kıyasla daha serbest sınırlar belirlemesidir. Ayrıca birliğin toplam ticaret hacmi yönünden ise AB'den sonra ikinci büyük birlik olması ve toplam GSMH yönünden ise dünyanın en büyük birliği olmasıdır diyebiliriz (Özdemir ve Öksüzler, 2005: 367).

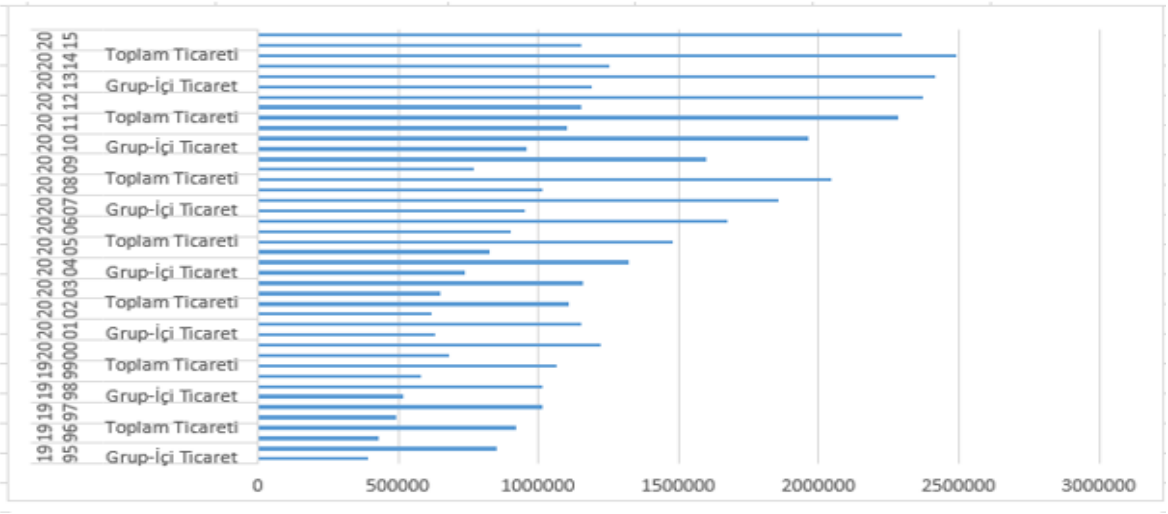

Kaynak: (UNCTADSTAT, 2016) veri tabanından veriler alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Şekil 1.11: NAFTA'nın Cari Fiyatlarla Toplam Ticareti ve Grup-İçi Ticareti (1995-2015, Milyon $)

Şekil 1.11'de NAFTA bölgesel entegrasyonun toplam ticareti ve grup-içi ticaretinin verileri incelendiğinde 1995-2015 yılları arasında hem toplam ticaretinin hem de grup-içi ticaretinin artan bir trend seyrettiğini söyleyebiliriz. 1995 yılında toplam ticareti 854 milyon, grup-içi ticareti 393 milyon iken 2015 yılında toplam ticareti 2.293 milyona yükselirken grup-içi ticareti de 1.155 milyon dolara yükselmiştir. Bu veriler doğrultusunda NAFTA birliğinin 20 yıllık süreçte hem toplam ticaretinin hem de grup-içi ticaretinin arttığını söyleyebiliriz.

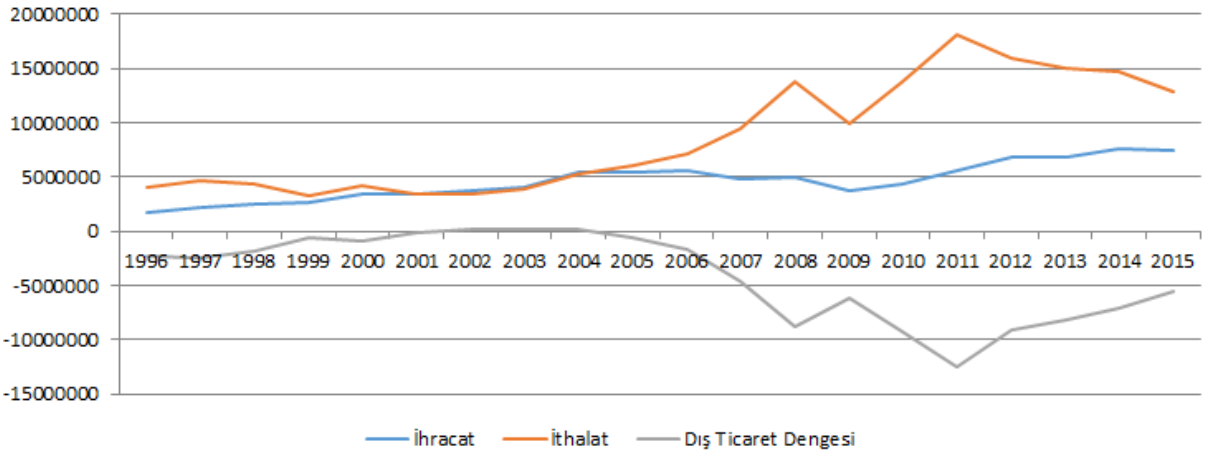

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Şekil 1.12: Türkiye-NAFTA Dış Ticaret Gelişimi (1996-2015, Milyon $)

Şekil 1.12'ten çıkarabileceğimiz sonuç Türkiye-NAFTA arasındaki 20 yıllık dış ticaret değişimleri incelediğinde; 20 yıllık süreçte dış ticarette genel trend 20 yılın ilk dönemlerinde Türkiye'nin oransal olarak aleyhine gerçekleşmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranları genel olarak düşük olduğu görülmektedir. Yine son dönemlerinde ise ihracatın ithalatı karşılama oranı ilk dönemlere göre iyi bir seviyeye gelmesine rağmen henüz dış ticaret açığının kapanmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca 2001 yılı ve sonrasındaki yaklaşık 4 yıllık süreçte Türkiye'nin dış ticaret açığının azalmıştır. Hatta bazı dönemlerde fazla vermesinin sebeplerinden biri Türkiye'nin Şubat 2001 krizi (Kara Çarşamba)'dan veya gerçekleşen devalüasyondan sonra, iktisatta kabul gören J Eğrisi teorisiyle uyuşan kriz dönemlerinden sonra etkili olan, ilk etapta dış ticaret dengesinin kötüleşeceği daha sonra dış ticaret dengesinin tersine döneceği varsayımından dolayı bu durumun yaşandığını söylenebilir.

ii. AB (Avrupa Birliği): 1848 yılında fikirsel çerçeve şekillenirken federasyon sınırları içerisinde bireylerin ve malların serbestçe dolaşımını sağlamak için İsviçre federasyonu on üç ülkenin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Bu süreçte 1815 Viyana Kongresi sonrası çok sayıda prensliklere ve devletlere bölünmüş olan Almanya, dönemin gelişmiş İngiliz ekonomisi karşısında ulusal ekonomisini korumak için Alman Gümrük Birliğini kurarak devlet ve prenslikler aralarındaki gümrük duvarlarını tamamen kaldırmıştır. Bu dönemde 1838-1870 yılları arasında Avusturya hâkimiyetine karşı kendini korumak isteyen İtalya tarafından Almanya gibi Milliyetçilik güdüsüyle İtalya Birliği'ni kurmuştur (Bayraktutan, 2010: 88-89). AB'nin temelleri o dönemin Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın 9 Mayıs 1950 yılında yayınladığı ve Jean Monnet ile hazırlamış olduğu bildiri ile oluşturulmuştur. Bu bildiri ile Alman ve Fransızlar tarafından tüm çelik ve kömürün üretiminin ve dağıtımının bir kartel denetimine verilmesinin uygun olduğunu ve diğer ülkelerinde dilediklerinde bu kartele müdahil olabilecekleri öngörülmüştür. Aynı zamanda bu Schuman Planı olarak da

bilinmektedir (Seyidoğlu, 2001: 221). Nitekim 1951 yılında Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya, Belçika ve Lüksemburg'un Paris Anlaşması'nı imzalayarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu ve Schuman Planını gerçekleştirmişlerdir. Bu altı ülke arasında 1957 yılında Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Roma Anlaşmasının imzalanmasıyla kurulmuştur. Roma anlaşmasının kurulmasındaki amaçları; Avrupa'da daha kuvvetli bir birlik oluşturmak, birlik taraftarı olan ülkeler arasında var olan engelleri kaldırmak, birliğin güçlenmesi için bölgeler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak, haksız rekabete neden olan koşulları ortadan kaldırmak, yaşam standartlarını yükseltmek şeklinde ifade edilebilir (Bekmez ve Karataş, 2005:293-295).

AB'nin genişleme süreci şu şekildedir (European Union, 2017); 1970-1979 ilk genişleme dönemi olan bu dönemde 1 Ocak 1973'te Danimarka, İrlanda ve İngiltere birliğe katılarak üye sayısı dokuz olmuştur. 1980-1989 ikinci genişleme döneminde ise 1981 yılında Yunanistan'ın birliğe katılmasıyla üye sayısı 10'a yükselmiş ve beş yıl sonra yani 1986'da Portekiz ve İspanya birliğe katılmış ve üye sayısı 12'ye yükselmiştir.1990-1999 üçüncü genişleme döneminde ise 1995'te Avusturya, Finlandiya ve İsveç yeni üç üye birliğe katılmıştır. 2000-2009 dördüncü genişleme döneminde Avrupa Birliğine 2004 yılında on yeni ülke katılmış olup bu ülkeler "G.Kıbrıs, Malta, Macaristan, Latviya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Litvanya, Polonya, Slovakya'dır"(Ceylan, 2015: 41). Bu katılım sürecini 2007 de Bulgaristan ve Romanya takip etmiştir.2013 yılında Hırvatistan Avrupa Birliğinin 28. Üyesi olmuştur.

Avrupa ekonomik entegrasyonu ile Türkiye arasındaki ilişkiler ise, 1959 yılında Türkiye'nin AET'ye yaptığı ortaklık başvurusu ile başlamıştır. Dört yıl süren görüşmelerin ardından 12 Eylül 1963'te Ankara anlaşması imzalanmış ve 1964 yılında yürürlüğe girmiş olup bu anlaşma ile AET-Türkiye ilişkilerinin nasıl ilerleyeceği ve amaçları belirlenmiştir. Tam üyelik başvurusu 1987 de yapılmış fakat 1990 yılında tam üyelik görüşmelerinin

başlatılamayacağı açıklanmış, ardından 1993'te Gümrük Birliği komisyonunun oluşturulması kararının alınması ile 6 Mart 1995'te Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmış, 1996 yılı Ocak ayı itibariyle yürürlüğe girmiştir (Bayraktutan, 2010: 127-130).

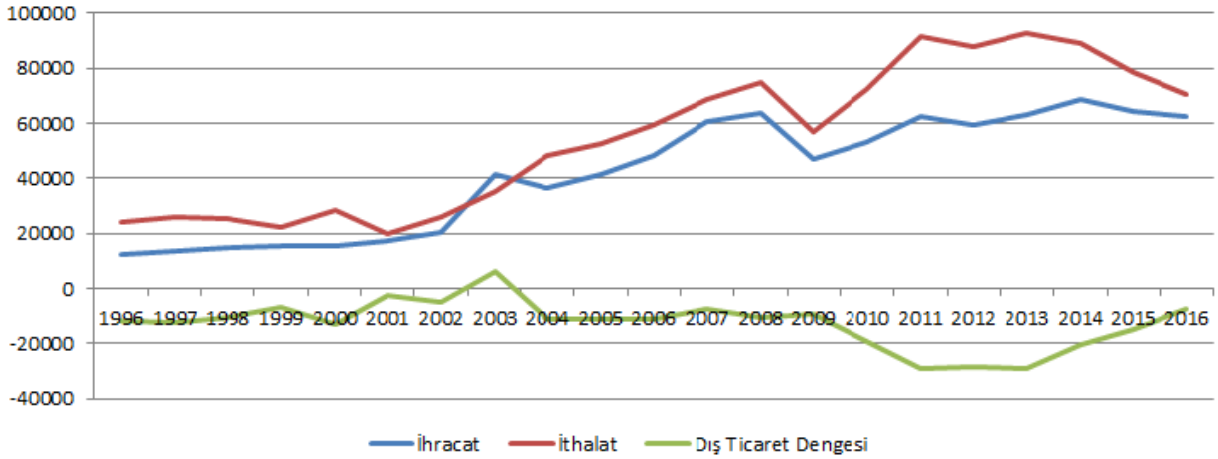

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından verilerek alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Şekil 1.13: Türkiye-AB(28) Dış Ticaret Gelişimi (1996-2016, Bin ABD $)

Türkiye-AB arasındaki GB anlaşması 1996 yılında yürürlüğe girdikten sonra Türkiye'nin AB'yle yaptığı ithalat ve ihracat yıllar itibariyle artan bir trend seyretmektedir. Fakat şekil 1.13'te görüldüğü gibi Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalat 1996-2016 döneminde neredeyse bütün yıllarda AB'ye yaptığı ihracattan daha fazla gerçekleşmiş olup, Türkiye AB ile olan dış ticaretinde GB'nden sonraki süreçte açık verdiği görülmektedir. Türkiye-AB dış ticareti hakkında daha doğru bilgi vermek için GB anlaşması öncesi aralarındaki dış ticaret verilerine bakmak doğru olacaktır.

1989 yılında AB'den yapılan ithalatın yaklaşık 16 milyon iken AB'ye yapılan ihracat 6 milyondur. 1995 yılında ise ithalatın 36 milyon iken AB'ye yapılan ihracat 11 milyon şeklinde gerçekleşmiş olup savunulanın aksine GB anlaşması sonrası AB'den yapılan ithalat ve AB'ye yapılan ihracat ilk yıllar dışında büyük ölçüde artmadığını, genel dış ticaret istatistiklerinde esaslı bir değişikliğin olmadığı söylenebilir (Çalışkan, 2009: 90-93).

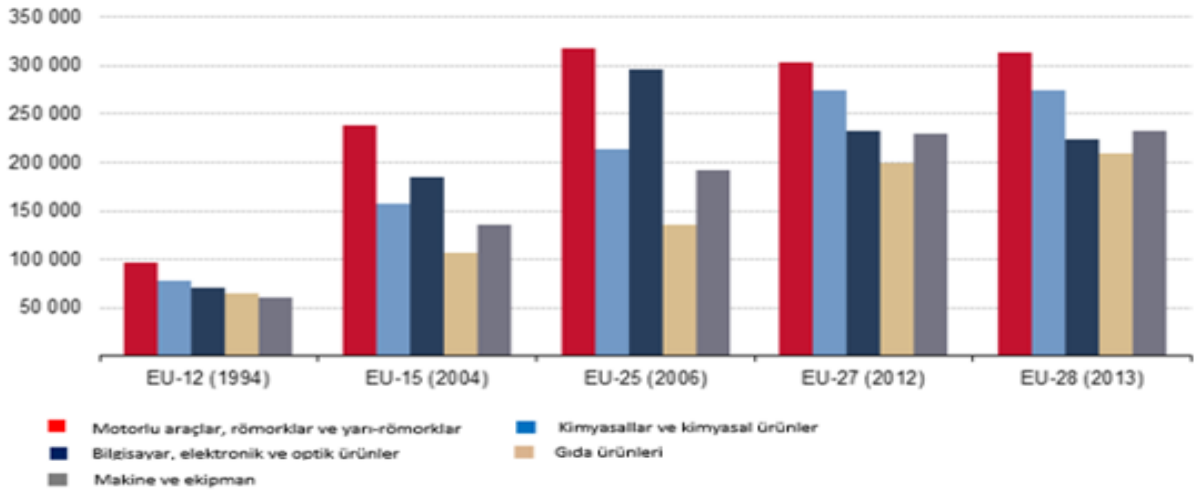

Kaynak: (EUROSTAT, 2017)

Şekil 1.14: AB-İçi İthalatın Gelişimi, En önemli 5 Ürün Grubu (1994-2013, Milyon £)

Yukarıdaki şekil 1.14'te AB'nin kendi içinde gerçekleştirdiği ticaret ve bu ticarete konu olan mal grupları incelendiğinde 1994 yılından itibaren kendi aralarında gerçekleşen ithalatta en fazla payı alarak ilk sırayı motorlu araçlar alırken bu sırayı bilgisayar, elektronik ve optik ürünler, kimyasallar ve kimyasal ürünlerin takip ettiği görülmektedir. Ayrıca gıda ürünlerinde ve makine, ekipmanda da yıllar itibariyle ithalatında önemli ölçüde artış yaşanmıştır. Örneğin 1994 yılında makine ve ekipman ithalatında yaklaşık olarak 52 milyon civarındayken 2013 yılında yaklaşık olarak 235 milyon şeklinde ithalat gerçekleşerek makine ve ekipman ithalatında azımsanmayacak ölçüde bir artış yaşanmıştır.

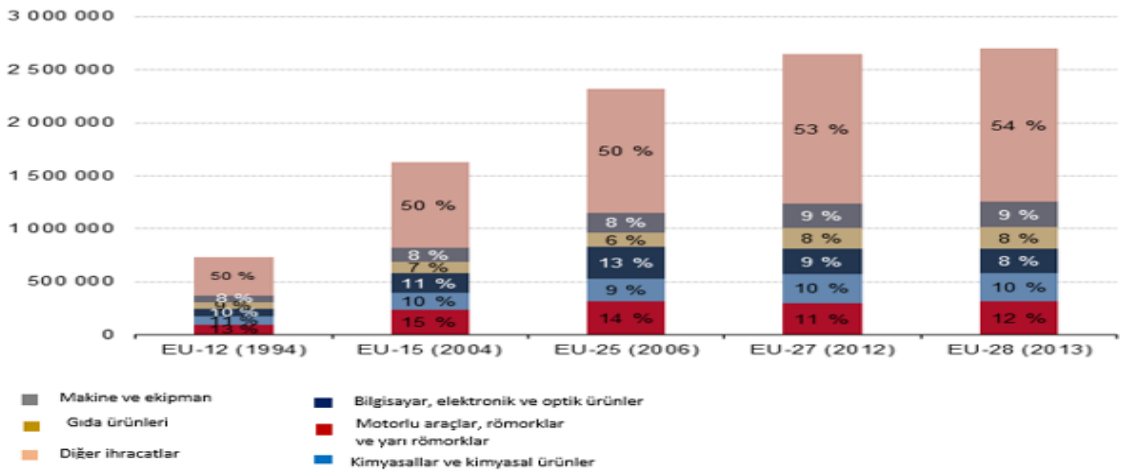

Kaynak: (EUROSTAT, 2017)

Şekil 1.15: AB-İçi İhracatın Gelişimi, En Önemli 5 Ürün Grubu (1994-2013, Milyon £)

Şekil 1.15'te AB'nin grup-içi ticareti 1994 yılından itibaren artan bir trend seyretmekte ve yaklaşık 550 milyon iken 2013 yılında bu rakam yaklaşık 2.700 milyon gerçekleşmiştir. Sonuç olarak AB grup-içi ticaretin hem ihracat hem de ithalat bağlamında 1994-2013 döneminde arttığını söyleyebiliriz.

iii. ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği): 8 ağustos 1967'de Bangkok da Malezya, Endonezya, Singapur, Filipinler ve Tayland'ın bir araya gelmesiyle kurulan ASEAN ekonomik entegrasyonuna 1984 yılında Brunei katılmış ve böyleye üye sayısı 6'ya yükselmiştir (DPT, 1995a). 28 Temmuz 1995 yılında entegrasyona Vietnam, 23 Temmuz 1997'de Laos ve Myanmar ve 30 Nisan 1999'da Kamboçya birliğe katılmış ve üye sayısı 10'a yükselen ASEAN, üyeleri arasında ekonomik büyümeyi, sosyal ilerlemeyi ve kültürel gelişmeyi hızlandırmayı, bölgedeki barış ve istikrarı korumayı ve üye ülkeler için sorunları barışçıl bir şekilde tartışma fırsatı sağlanmasını amaçlar (asean.org, 2016). İlk on yılında bölge içinde sadece siyasi konulardaki uzlaşmazlıkları çözüme ulaştırmaya yönelik politikalar izleyen ASEAN, 1976 Bali Zirvesinin ardından sosyal ve ekonomik işbirliğini kapsayacak şekilde hedeflerini genişletmiştir. 1992 yılında Singapur'da 4.ASEAN Zirvesi'nde bütünleşme

hareketinin rekabet edebilirliğini arttırmayı amaçlayan ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi'nin (AFTA) kurulmasını içeren Ekonomik İşbirliğini Geliştirme Anlaşması Çerçevesi bu anlamda kabul edilmiştir. Bütünleşme hareketine taraf olan ülkeler arasında 15 yıl içinde tarifelerin %5'in altına indirilmesi kararlaştırılmıştır (Kargı ve Karayılmazlar, 2005: 389). 1984 yılında 6 üye ülkeye sahip olan ASEAN'ın toplam nüfusu 1989 verilerine göre 315 milyon ve GSMH seviyesi ise 265 milyar dolardı (Devlet Planlama Teşkilatı, 1995a). 2015 yılı itibariyle 629 milyon nüfusa sahip olan ASEAN bölgesi, yaklaşık $2,4 trilyon GSYH'ye ve $2,3 trilyon toplam ticaret hacmine sahiptir (ASEAN Economic Community, 2016: 1-5). Ayrıca Avrupa Komisyonunun açıklamalarına göre, 2014 yılında 246 milyar doları aşan mal ve hizmet ticareti ile ABD ve Çin'den sonra ASEAN, AB'nin en büyük ticaret ortağı durumundadır. AB'nin yaklaşık ASEAN ticaretinin %13'ünü oluşturan ticaret ortağı Çin'den sonra 2. en büyük ticaret ortağının ASEAN olduğu, AB bölgedeki toplam DYY girişlerinin %22'sini oluşturması neticesinde ASEAN ülkelerinin en büyük yatırımcısı durumundadır. Ayrıca AB'nin ASEAN'a yaptığı ihracatta başlıca kimyasal ürünler, makine ve nakliye ekipmanları olmakla birlikte ASEAN'ın AB'den ithalatında başlıca, makine ve nakliye ekipmanları, tarım ürünleri olmak üzere tekstil ve giyim bulunmaktadır (Eurupean Commission, 2017).

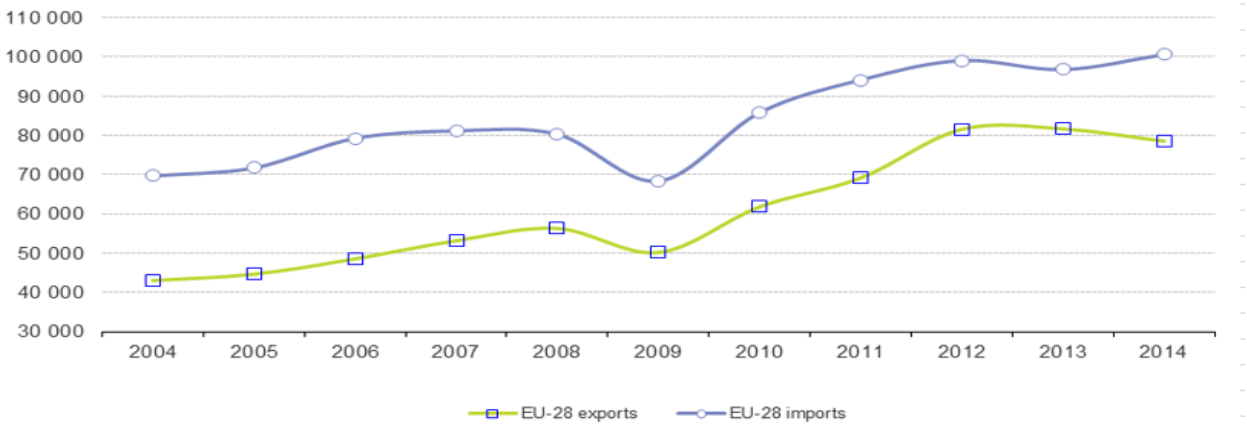

Kaynak: (EUROSTAT, 2017)

Şekil 1.16: AB(28)- ASEAN Dış Ticaret Gelişimi (2004-2014, Milyar £)

Şekil 1.16'da AB ile ASEAN arasında gerçekleşen dış ticaret 2004 yılından itibaren artan bir trend seyretmekle beraber Avrupa Birliği'nin ASEAN'a gerçekleştirdiği ihracatın gerçekleştirdiği ithalattan daha az olduğu yukarıdaki şekilde görülmektedir. 2004 yılında yaklaşık olarak 41 milyar ihracat gerçekleştiren AB aynı yıl 70 milyar ithalat gerçekleştirerek AB-ASEAN ticaretinde, AB ticaret açığı vermektedir. Bu durumun 2004-2014 yılları arasında farklı olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. AB-ASEAN ilişkisinde AB yıllar itibariyle dış ticaret açığı vermektedir.

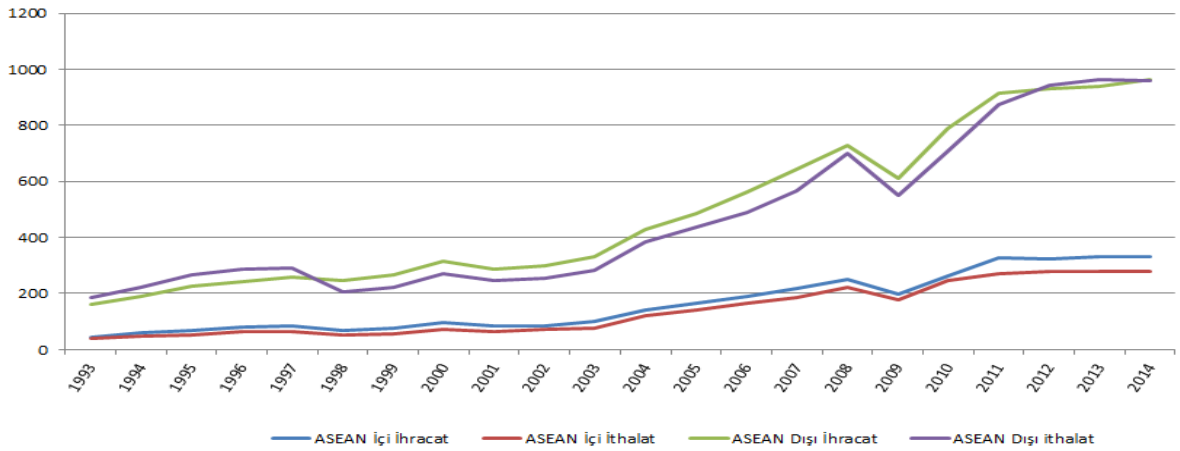

Kaynak: (ASEAN Statistical Yearbook2003, ASEAN Statistical Yearbook 2004, ASEAN Statistical Yearbook 2015, 2017) veri tabanından veriler alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Şekil 1.17: ASEAN-İçi ASEAN-Dışı Ticaretin Gelişimi (1993-2014, Milyon $)

Şekil 1.17'de yer alan ASEAN-İçi Ticaret ve ASEAN Dışı Ticaretin Gelişimi incelendiğinde; ASEAN grubunun kendi içindeki ticaretinin 2003 yılına kadar neredeyse sabit bir trend izlediği görülürken 2003 yılından sonra hem ihracatta hem de ithalatta bir artış yaşandığı görülmektedir. 2008 Küresel Krizinin yaşandığı yıldan sonra rakamlarda düşüş yaşansa da 2009 yılından sonra tekrar bir artış yaşanmıştır. Ayrıca ihracat rakamıyla ithalat rakamının yıllar itibariyle izlediği trendin aynı olduğu görülmektedir. Yani rakamlarda aynı yıllarda düşüş ve artışlar yaşanmıştır. Bu durum grup içi ticarette birbirine yakın malların

ticaretinin yapılmasından kaynaklanıyor olabilir. ASEAN'ın, ASEAN dışı gerçekleştirdiği dış ticaretin ASEAN içi ticaretten daha yüksek miktarda gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum grup içinde ticarete konu olan malların talebinin düşük, ASEAN dışı ticarete konu olan malların talebinin yüksek ve bu malların ülke iç dinamikleriyle üretilemediğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Türkiye'nin ASEAN iktisadi birliği ile arasındaki dış ticaret ilişkilerinin Türkiye aleyhine veya lehine olup olmadığını diğer ekonomik entegrasyon örneklerinde ortaya koymaya çalışıldığı gibi, ASEAN üyesi olan Tayland, Brunei, Laos, Endonezya, Kamboçya, Vietnam, Myanmar, Filipinler, Malezya ve Singapur ile 1996-2016 yılları arasında Türkiye'nin gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verilerinin Türkiye İstatistik Kurumdan alınması ve düzenlenmesi ile şekil 1.18'de ASEAN-Türkiye Dış Ticaret ilişkisine açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Şekil 1.18: Türkiye- ASEAN Dış Ticaret Gelişimi (1996-2016, Bin ABD $)

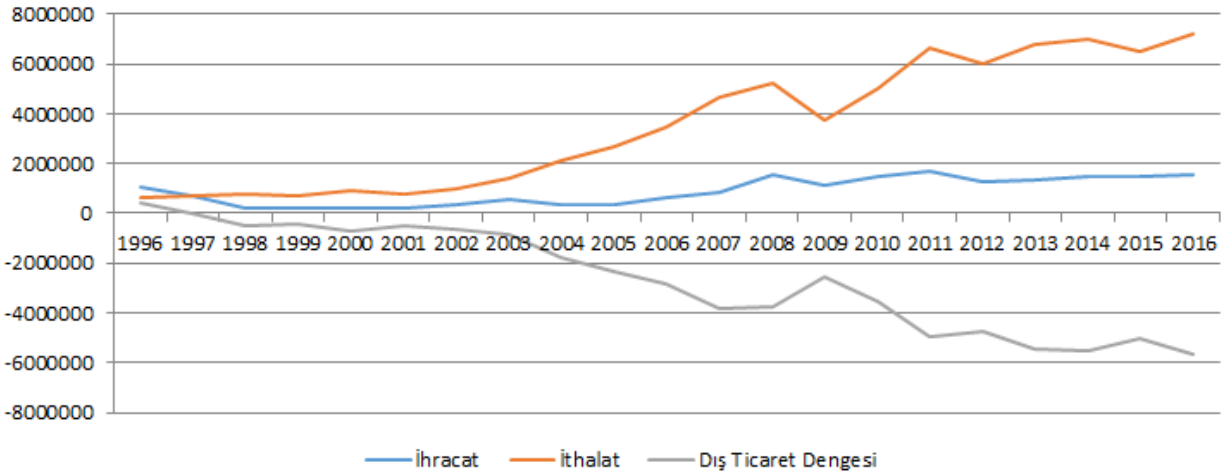

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Şekil 1.18'de Türkiye'nin ASEAN ülkeleri ile dış ticaretinde yıllar itibariyle cari açık verdiğini ve ithalat rakamları ile ihracat rakamları arasındaki makas 2003 yılından itibaren giderek artan bir trend seyretmektedir. İhracat rakamlarındaki artış Türkiye'nin ASEAN ekonomik entegrasyonundan gerçekleştirdiği ithalat rakamlarını karşılamayacak kadar düşük

kalmaktadır. Fakat ithalat ve ihracat eğrilerinde gerilemeler ve artışlar büyük oranda aynı dönemlere denk geldiğinden ASEAN üyesi ülkelerle Türkiye'nin dış ticaretine konu olan malların birbirine yakın mallar olduğunu söyleyebiliriz. 1996-2016 yıllarında 1996 yılı hariç ASEAN-Türkiye arasında gerçekleşen dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine trend seyrettiği görülmektedir. Özellikle 2003 yılından sonra ihracat ve ithalat arasındaki makasın açılması Türkiye'nin dış ticaret açığının artan bir trend seyretmesine neden olmuştur diyebiliriz.

I.1.3.6. Ekonomik Entegrasyonun Amaçları

Ekonomik entegrasyonların ilk amacı üyeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi ve bu bağlamda uluslararası ticaretin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Bunun yanında bu tür birleşmelerin, belli bir bölge ülkeleri arasında gerçekleşmiş olması nedeniyle ilgili ülkelerin bölgesel bir güç oluşturarak, global ölçekte daha etkin rol alabilmeyi de hedefledikleri söylenebilir. Bu hedeflere ulaşabilmek için belirlenen temel amaçlar şu şekildedir (Karagül, 2010: 197); Dış ödemeler zorluklarının giderilmesi, uluslararası ticaret ve finansal hareketlerin serbestleştirilmesi, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına destek olmak, ekonomik ve siyasi alanda etkin olduğu alanları geliştirme, merkezi ülkelerin globalleşme çabalarına gerekli alt yapıyı oluşturmaktır. Bu amaçlar çerçevesinde ekonomik entegrasyonların oluşturulmasından ziyade amaçların gerçekleşmesi veya yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Ekonomik entegrasyonların tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve parasal birlik, siyasi birlik olmak üzere altı aşaması bulunmaktadır.

I.1.3.7.Ekonomik Entegrasyon Aşamaları

Her ülke kendi çıkarları doğrultusunda ve kendi öz kaynaklarının sunduğu imkanlar ölçüsünde diğer ülkelerle çeşitli ticaret anlaşmaları yapmaktadır. Yapılan bu anlaşmalar

geçmişten bu yana çeşitli değişimler geçirerek birçok gelişme göstermiş ve takastan bugünkü modern ve karmaşık yapıya gelinmiştir (Çimen, 1996: 14).

i. Tercihli Ticaret Anlaşması: Bu tür antlaşmalar hem iki ülke arasında hem de birçok ülkeyle veya uluslararası kuruluşlarla yapılabilmektedir. İkili anlaşmalar şu şekildedir (Çimen, 1996: 14-15); *İkili Antlaşmalar*: İkili anlaşmalarda ülkeler ihtiyaç duydukları malları daha uygun fiyata birbirlerinden temin etme hususunda anlaşarak bir tercihli ticaret sistemi oluşturulmaktadır. Anlaşma yapan taraflar birbirlerine vergi kolaylıkları sağlayarak tercihli fiyat oluşturmaktadırlar. Bu tür ikili anlaşmaların amacı ekonomik olmakla birlikte, siyasi ilişkilerde de etkili olduğu görülmektedir. *Çok Taraflı Antlaşmalar:* Bu anlaşmalardaki ana amaç sadece tercihli ticaret alanı oluşturmakla kalmayıp, bölgesel ve evrensel ticaret sisteminin daha iyi işlemesini sağlayarak belirlenen alandaki ticaret hacminin gelişmesine yardımcı olmaktır. Aynı zamanda üye ülkelere ekonomik katkılarda bulunmak amacıyla kurulmuş örgütlerdir. Bu örgütlere örnek olarak Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Gıda Örgütü (FAO) verilebilir.

Serbest ticaret anlaşmalarında son dönemlerde artış eğilimi yaşandığı görülmektedir. Bu duruma DTÖ düzenlemelerinin günümüz ihtiyaçlarını karşılayamaması ve çok taraflı ticaret düzeninin yeni pazar açılımları konusunda yetersiz kalması, ülkeleri ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları yapmaya yöneltmiş olabilir. Ayrıca serbest ticaret anlaşmaları son dönemde gerek gelişmiş ülkeler arasında, gerekse kuzey-güney ve güney-güney ticari ve ekonomik ilişkilerinde yaygınlaşmıştır. Ülkeler arasındaki STA ağının genişlemesi ile birçok ülke mal gereksinimlerini STA ortaklarından karşılarken, STA ağlarının dışında kalan üçüncü ülkeler tercihli ticaretin sağladığı olanaklardan faydalanamamaktadır. Bu durum serbest ticaret anlaşmalarında domino etkisi meydana getirerek, tüm ülkelerin artan şekilde STA ağları oluşturmasını beraberinde getirmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2017).

Yürürlükte olan anlaşmalar neticesinde; serbest ticaret anlaşmaları, gümrük vergilerinin indirilmesi, "derin bütünleşme" olarak tabir edilen menşe kuralları, fikri mülkiyet hakları, yatırımlar gibi alanlarda ortak kurallar oluşturulmaktadır. Ortak kurallar tesis edilmesi ile ticaretin akışını kolaylaşmakta, ölçek ekonomilerine yol açarak maliyet düşüşü ve kaynak verimliliği sağlamaktadır. Dışa açık rekabetçi bir ekonomik altyapının oluşturulması şartıyla ülkenin uluslararası rekabet gücünü artırmakta, böylelikle de ülkelerin üretim, dış ticaret ve refah düzeyi üzerinde ciddi ölçüde pozitif etkiler oluşmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2017). Türkiye serbest ticaret anlaşmalarından şu faydaları sağlamayı beklemektedir (Seyidoğlu, 2015: 294); Çevre ve komşu ekonomilerin pazarlarına girebilmek, ihracatçıların dış pazarlarda adil bir şekilde rekabet edebilmesi, tarife ve tarife dışı engel ve kotaların kaldırılarak ihracatta ürün çeşitliliği sağlama ve ihracat hacminin genişletilmesi, sağlanan tavizlerin doğrudan yabancı sermaye girişlerini özendirmesi, dış açık rekabetçi alt yapının güçlendirilmesi ve ülke ekonomisinin uluslararası rekabet gücünün arttırılması beklenir.

Türkiye'nin 18 ülke ve 1 ülke grubu ile imzaladığı serbest ticaret anlaşması metinlerindeki amaçlar arasında, gümrük vergilerinin hızlı bir şekilde kaldırılarak taraflar arasındaki mal ticaretini teşvik etmek, karşılıklı olarak dış ticaretin genişletilmesi yer almaktadır. Buna ilaveten iktisadi ilişkilerin gelişmesini sağlamak, taraflar arasında adil rekabet sağlamak, ticaretteki engelleri kardırarak dünya ticaretinin gelişimini sağlamak ve üye ülkelerin yaşam standartlarını yükseltmekte amaçlar arasında yer almaktadır. Bu amaçlar kapsamında, iki ülke arasında mal ticaretinin arttırılması, ikili ticari ilişkilerin geliştirilmesi sonucu anlaşma sonrası iki ülke arasında toplam dış ticaret hacminin, anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin ve toplam dış ticaret içinde anlaşmaya konu olan malların payının artması anlaşmaların olası etkileridir diyebiliriz. Ayrıca adil rekabetin sağlanması ve üye ülkelerin refahlarının arttırılması amaçlarına bağlı olarak anlaşmaların ödemeler dengesi

güçlüklerinin giderilmesine katkı sağlaması veya negatif etkilemesi, üye ülkeler üzerindeki olası etkilerden bir diğeri olabilir.

ii. Serbest Ticaret Bölgeleri: Serbest ticaret sahası, üye ülkeler arasında mal değişimlerine konulan gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını kaldırarak malların uluslararası piyasada serbestçe dolaşımını sağlayan bir anlaşmaya dayanır. Serbest ticaret bölgesine üye olan ülkeler üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinde kota ve tarife konusunda bağımsız hareket ederek ulusal çıkarlarını koruyabilir. Yani ülkeler üçüncü ülkelerle olan ticaretlerinde herhangi bir kota koymak veya var olanı kaldırma konusunda bağımsız hareket edebilmektedirler (Sarı, 2005: 119). Ancak serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması üçüncü ülkelere karşı bağımsız tarife ve kotaların uygulanması, bölge içinde düşük gümrük vergisi uygulayan ülkeye gönderilen malların, daha sonra ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarından yararlanmak için yüksek gümrüklü ülkelere re-export yapılmasına neden olarak uluslararası ticaret akımlarının olağan ilerlemelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (İsayev, 2013: 195).1960 yılında yedi Avrupa ülkesi (İngiltere, Avusturya, Danimarka, İsveç, İsviçre, Norveç, Portekiz) arasında kurulan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ve 1993 yılında ABD, Kanada ve Meksika arasında kurulan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) en önemli serbest ticaret bölgesi anlaşmaları arasındadır.

iii. Gümrük Birlikleri: Bu aşamada ilgili devletler bir önceki aşamada olduğu gibi kendi aralarında malların serbestçe dolaşabilmesi için gümrük tarifelerini ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasına imkan tanımakla birlikte anlaşma dışında kalan üçüncü ülkelere karşıda ortak bir dış ticaret politikası uygulanması konusunda da anlaşmaya varırlar. Burada oluşturulmuş uluslararası örgüt kurumsal kişiliğini kullanarak uygulanacak olan ortak dış ticaret politikasını belirlemektedir (Karagül, 2010: 198). Uluslararası piyasada AB ve Avrasya Ekonomik Topluluğu gibi hali hazırda gümrük birliklerinin varlığı söz konusudur. Temel amacı taraf

ülkeler arasında kota ve gümrük tarifelerini minimum seviyeye indirerek veya tamamen kaldırarak bölge içi ticaretin serbestleştirilmesi sağlamak ve birlik dışında bulunan ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin uygulanmasını içermektedir. Gümrük birliğinin temelleri Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun 18 Nisan 1951 yılında kurulmasıyla atılmış ve 1957'de Roma Anlaşmasının imzalanmasıyla Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ile Avrupa Ekonomik Topluluğunun (AET) kurulması birlikte gelişmiştir. 1993 yılında uygulamaya sokulan tek pazar amacı ile bölge içinde sınır gümrükleri kaldırılmış ve görünmez engeller minimum seviyeye indirilmeye çalışılmıştır (Seyidoğlu, 2001: 221-223).

Avrasya Gümrük Birliği veya Avrasya Ekonomik Birliği ise; Beyaz Rusya, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Tacikistan tarafından 2000 yılında kurulmuş, Moldova, Ermenistan ve Ukrayna bu birliğin gözlemci ülkeleri olarak yer almaktadır. Avrasya ekonomik birliğinin temel amacı, gümrük birliği, ortak enerji bölgesi oluşturmak, üye ülkeler arasında uyumlu ekonomi politikaları yürütmek, tarım sektöründe işbirliği ve oluşturulacak tek pazar neticesinde parasal birliği sağlamak gibi amaçları bulunmaktadır. 1 Ocak 2010 yılında gümrük birliği yürürlüğe girmiş ve birlik dışında kalan diğer ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmış ve 1 Temmuz 2010'da anlaşma gereğince Belarus-Rusya arasında gümrük kontrolleri kaldırılırken Kazakistan-Rusya arasındaki kontroller 1 Temmuz 2011 yılında kaldırılmıştır (Doğanay ve Barak, 2012: 269-170). Serbest ticaret bölgesi anlaşmalarına benzemektedir. Fakat burada üçüncü ülkelere karşı birlik tarafından belirlenen ortak gümrük tarifeleri uygulanmaktadır. Ayrıca uluslararası piyasada gümrük birliğinin en başarılı örneğinin Avrupa Birliği olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ekonomik bütünleşmeler çoğu zaman yakın ilişki içinde bulunan ülkeler arasında kurulurken, bölgesel yakınlık yeterli olmamakla birlikte, entegrasyon hareketleri kurulurken ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri de önemli bir faktördür. EFTA, AB, Mercosur gibi ekonomik entegrasyon

hareketlerinden, genellikle ekonomik gelişmişlikleri birbirine yakın düzeydeki ülkeler arasında gerçekleştirildiği görülmektedir (Seyidoğlu, 2009: 230).

iv .Ortak Pazarlar: Gümrük birliğinden daha ileri bir iktisadi bütünleşme türüdür. Çünkü gümrük birliğinde olduğu gibi üye ülkeler kendi aralarındaki dış ticareti serbestleştirip üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygularken, ortak pazarda sermaye ve emek gibi üretim faktörlerinin de bölge içerisinde serbest dolaşımı sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 237). Ortak pazara dünyada AB'yi örnek olarak verebiliriz. Ortak pazarın oluşması için; girişimci, sermaye ve emek gibi üretim faktörlerinin serbest hareket etmesi, teknik (hukuk prosedürleri, normlar, sermaye hareketleri, radyo-TV yayınları, hizmet dolaşımı), fiziksel (kişiler, mallar) ve mali sınırların kaldırılması, aralarındaki gümrük birliğine üye ülkelerin çıkarlarının da korunması gerekmektedir (Taşkın,2016).

v. Ekonomik Birlik (Parasal Birlik): Ekonomik birlikler uluslararası entegrasyon yöntemlerinin son aşamasıdır. İktisadi birliklerde birliğe taraf ülkeler aralarındaki ticaret engellerini (kısıtlamalarını) kaldırmanın, diğer ülkelere karsı ortak bir ticaret politikası izlemenin, üretim faktörlerinin serbest dolaşımının yanı sıra ortak bir para birimi kullanma ve ortak bir iktisat politikası izleme konusunda anlaşmaya varmalarıdır (Şentürk, 2007: 24). Hiçbir şekilde ülkeler arasında ticari engelin kalmadığı, sınırların ortadan kalktığı (globalleşme) bir iç pazar yaratarak, parasal birliği de bünyesine alarak topluluk yasalarının devletin milli yasalarından önce uygulandığı bir sistemi sadece ekonomik birlik olarak adlandırmak imkansız olacaktır. Diğer bir üye ülkede ikamet eden bir kişiye, Avrupa vatandaşlığı, üçüncü ülkelere karşı tek vize uygulaması, adalet divanı kararlarının ulusal yasa hükümlerin üstünde bulunması gibi ilkelerin getirilmesi birlik, devletin hükümranlık haklarının bazılarını devralarak bir topluluğun ötesine kısmen de olsa bir devlet vasfına yaklaşmaktadır (Çimen, 1996: 17).Makroekonomik politikalarda yüksek seviyede uyum

gerektiren parasal birlikte taraf ülkeler ulusal paralar yerine ikame edilen tek bir ortak para kullanır, ortak para politikalarını belirlemek için merkez bankası işlevli kurumsal sistemler oluşturulmaktadır. Dünyada parasal birliğin en başarılı örneği 1979'da Avrupa'da verilen Avrupa para birimi (ECU)'ya bağlı oluşturulan Avrupa Para Sistemidir (Bayraktutan, 2010: 18-19).

vi. Siyasi Birlik: Ekonomik entegrasyonların öncelikli amacı ülkelerin karşılıklı çıkarlarını korumak ve bu çıkarları arttırarak dar yapıdan geniş bir alana yayılmak olmasının yanında bütünleşmelerin ekonomik alanının yanında diğer sahalara da genişleterek bütünleşmeden doğan sinerjiyi yaymak istemekte olup bu nedenle ekonomik bütünleşmeyle birlikte askeri, siyasi ve kültürel sahalara da genişleterek yeni bir bölgesel hâkim devlet ortaya çıkmaktadır (Karagül, 2010: 199). Ekonomik birlik literatürde bütünleşme hareketlerinin son aşaması olarak kabul görmekle birlikte, bütünleşme sürecinin siyasal birlik aşamasına ulaşması için bazı şartların bulunması gerekmektedir. Bu şartlar ise şöyledir; benzer veya yakın kültürlere sahip olmak, ortak bir siyasal ve hukuksal yapının olması, ortak hedef, bütünleşmenin çoğunluğa eşit ve karşılıklı yarar sağlamasının yanı sıra sorumluluklarında orantılı olmasıdır (Taşkın, 2016). Uluslararası anlamda herhangi bir siyasi birlik bulunmamakla birlikte siyasi birliğin oluşabilmesi için ortak bir anayasanın oluşturulması, kararların tek bir merkezden çıkması ve bölgesel entegrasyona üye olan bütün ülkelerin bunu kabul etmesi ve uyması gerekmektedir. Avrupa Birliğinde ortak bir anayasa oluşturulmaya çalışılmış fakat bazı üye ülkelerin bunu kabul etmemesinden dolayı siyasi birlik oluşturulamamıştır (Alagöz, Hizmet İçi Eğitim, 2016).

II.BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN STA TARAF ÜLKELERLE ANLAŞMA ÖNCESİ VE SONRASI DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Bu bölümde serbest ticaret anlaşması imzalanan taraf 19 ülkenin, genel makroekonomik görünümü başlığı altında ülke nüfusu, yönetim şekli, sahip olduğu topraklar, ülkenin kentleri, yer altı ve yer üstü kaynakları, ülkelerin üretim yapılarından, dış ticarette konu olan malları, işsizlik oranlarından, enflasyon oranlarından ve Türkiye ile anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret ilişkileri ortaya konulacaktır. Bu bağlamda EFTA 1985-2016 ve İsrail ile olan dış ticaret ilişkimizde 1990-2016 yılları baz alınarak, diğer 17 serbest ticaret anlaşmasında ise; 1996-2016 yılları arasındaki dış ticaret veri setlerini TUİK veri tabanından toplayarak tablo ve grafikler oluşturularak analiz edilmeye çalışılacaktır.

II.1.Türkiye-EFTA Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-EFTA arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı EFTA'nın genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.1.1.Genel Görünüm

Bu başlık altında EFTA'ya taraf olan Norveç, İzlanda, İsviçre ve Lihteştayn ülkelerinin yer şekilleri, nüfusu, coğrafi konumu vb. konularda genel görünümleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

i. Norveç

1905 yılında bağımsızlığını kazanan Resmi adı ile Norveç Krallığı anayasal monarşi parlamenter demokrasi ile yönetilmekte ve başkenti Oslo şehri olup ülke yüz ölçümü 324.000

km^2'dir. Resmi dili Norveçce olan ülke, kuzey Avrupa'da İskandinav yarımadasında yer almakta ve komşuları kuzeydoğuda Rusya Federasyonu ve Finlandiya, doğu ve kuzeydoğuda İsveç olan ülkenin batıda atlas okyanusuna kıyısı bulunmaktadır (Tuğrul, 2013: 2-3). Düzenli olarak artış gösteren ülke nüfusu 36 yılda 1,1 milyon artmış ve 1980 yılında ülke nüfusu 4,1 milyon iken 2016 yılı itibariyle ülke nüfusu 5,2 milyon düzeyine yükselmiş ve ülkede bulunan toplam 848 bin göçmenin11000'i Türk Cumhuriyeti vatandaşıdır. Göçmenlerin toplam nüfustan aldıkları pay %16,3'tür. Ayrıca ülke doğurganlık oranı batı Avrupa ortalamasından büyüktür (Ekonomi Bakanlığı, 2016a).

Norveç arazileri %44.4 dağlık alanlardan, %38.2 ormanlık alanlardan, %3.2 tarım alanından, %5,8 bataklık alanlardan, %1,4 inşaat alanlarından ve %7 su ve buzullardan oluşmaktadır. Norveç'in toplam yüz ölçümünün sadece %3'ü tarım arazisidir ve bunun %2'den daha azında iklim bitki yetiştirmeye müsait olup 2005-2007 yıllarında 7500 dekar tarım arazisi tarım dışındaki faaliyet ve amaçlarda kullanılmak üzere kullanıma açılmış durumdadır (Oslo Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2015: 2-3)

ii. İsviçre

Coğrafi konumu ile orta Avrupa'da kavşak olma özelliğine sahip olan ülke, Avrupa ülkeleri arasında en küçük coğrafi alana sahip olup ülke yüz ölçümü 41,277 km^2 ve bu alanın 10,828 km^2si verimsiz topraklardan oluşurken 30,741'i verimli topraklardan oluşmakta, ülke yönetim şekli 1291 yılında kurulmuş federasyondur (Ekonomi Bakanlığı, 2016b). Ülke nüfusu 2015 yılı verisine göre 8,327 bin olup, AB vatandaşlarına oturma izni için verilen kota sınırlamasının kaldırılması ülkede son yıllarda yaşanan nüfus artış hızında önemle bir paya sahiptir. Ülkede sürekli ikamet eden yabancıların ülke nüfusunun içindeki payı %25 ve sayıları 2 milyona ulaşmış, ülke aynı zamanda nüfusun yaşlanması problemiyle karşı karşıya

olup 65 yaş ve üstü kişilerin toplam nüfusun içindeki payı %17,3 iken 2030 yılında bu oranın %42,6'ya ulaşacağı tahmin edilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016b).

iii. İzlanda

1944 yılında Danimarka'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanan ülkenin yönetim şekli Cumhuriyet olup parlamenter demokrasi ile idare edilmekte olan Avrupa ülkesi olan İzlanda volkanik bir ada üzerinde Atlas Okyanus'unun kuzeyinde kurulmuştur. Sahip olduğu sıcak su gayzerlerinden elektrik enerjisi ve ısınma ihtiyaçlarını karşılayan ülkenin en yakın komşusu İskoçya ve Norveç'tir (Ekonomi Bakanlığı, 2016c).

İzlanda 2016 verilerine göre 332,529 bin nüfusa sahip ve bu nüfusun%93'ü şehirleşmiş durumda olup toplam nüfusunun % 66,1'i 15-64 yaş arasında, % 20'si 0-14, % 13,9'u 65 yaş ve üzerindedir. Nüfusun etnik yapısı % 1,4'ü yabancı kökenli iken % 98,6'sı İzlandalıdır. 2015 yılı verisine göre ülke 191,300 kişi toplam işgücüne sahip ve bu işgücünün % 17,8 sanayi sektöründe, % 4,2'si tarım, balıkçılık ve ormancılık, % 78'i ise hizmet sektöründe istihdam edilirken ülkedeki işsizlik oranı % 4'tür. Ülke doğal kaynak ve bitki örtüsü bakımından fakir olup ülkenin doğusu ve batısında sadece alüminyum çıkarılmaktadır. Fakat ülke jeotermal ve hidroelektrik rezervleri açısından zengin olup ülkede kullanılan enerjisinin % 85'i kendi kaynaklarından temin edilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016c).

iv. Lihtenştayn

1866 yılında Alman Konfederasyonunun yıkılmasıyla bağımsızlığını kazanan ülke Avusturya ve İsviçre arasında kalmakta ve başkenti Vaduz olan ülke de konuşulan dil % 94,5 Almanca, % 1,1 İtalyanca ve diğerleri ise % 4,3 oranındadır. Ülke nüfusu 2016 verisine göre 37,937 bin, ülke yüz ölçümü 160,5 km^2'dir (Kemahlı,2017: 3-4).

II.1.2.Ekonomik Görünüm

Bu başlık altında EFTA' ya üye olan Norveç, İsviçre, İzlanda ve Lihtenştayn ülkelerinin ekonomik yapıları, sahip oldukları doğal kaynaklar ve dış ticaretlerine hangi malların konu olduğu hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

i. Norveç

Ülke ekonomisinde hizmet sektörü lokomotif durumundadır. Ürün bazında ise petrol ve gaz ilk sırada yer alırken ayrıca geniş petrol, mineral, doğal gaz, su ürünleri, kereste ve su kaynaklarına sahip olan ülkenin 50 yıllık petrol ve 100 yıllık doğal gaz rezervlerine sahip olduğu tahmin edilmektedir. 2015 yılında ham petrol ihracatının toplam ihracattan aldığı pay %58 olup ülke dünyada 4. en büyük net petrol ihracatçısı ve 7. Doğal gaz üreticisi konumundadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016d).

Tablo 2.1: EFTA Üyesi Norveç'in Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Nüfus (Milyon)	5	5	5,1	5,1	5,2	5,2
GSYİH(Milyar$)	498	510	523	498	387	371
KBGSYİH(SGP)	62061	65380	67020	65714	62084	59302
Döviz Kuru	5,6	5,8	5,9	6,3	8,1	8,4
İşsizlik(%)	3,3	3,2	3,5	3,5	4,4	4,7
İhracat(Milyon$)	160305	161027	153139	142304	103421	88030
İthalat(Milyon$)	91010	87799	91600	91216	75407	73133
TÜFE(Yıllık %)*	1,30	0,71	2,13	2,03	2,17	1,70

Kaynak: (TUİK, 2017) ve*(The World Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca düzenlenmiştir.

Ülke nüfusunda 6 yıllık süreçte bir artış yaşandığı görülmektedir. Ayrıca bu süreçte dış ticaret ülke lehine gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı 2013 yılından itibaren artmıştır. Tüketici fiyat enflasyonunun 2011 yılından itibaren yüksek oranlarda seyretmesi döviz kurunun yıllar itibari ile artmasına neden olmuştur. Dünya ekonomisinde yaşanan genel daralma ülkenin ihracat rakamlarının ve GSYH'deki gerilemenin en temel sebebidir ve dünya petrol fiyatlarındaki düşüşlerde ihracat gelirlerindeki azalmanın azalmasına nedeni olarak görülmektedir.

Ülkenin başlıca ihracat ürünleri ham petrol, petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar, balık, başka yerde belirtilmemiş ürünler, petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen

yağlar ve diğerlerinden oluşmaktadır. Başlıca ithalat ürünleri otomobil, steyşın vagonlar, yarış arabaları, petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, yolcu gemileri, gezinti gemileri, feribotlar, yük gemileri ve diğerleridir. Başlıca ihracat ortakları Birleşik Krallık, Almanya, Hollanda, Fransa, İsveç ve başlıca ithalat ortakları ise Almanya, İsveç, Çin, ABD, Danimarka ve Birleşik Krallık 'tır (Ekonomi Bakanlığı, 2016d).

ii. İsviçre

Ülkede hizmet sektöründe öncü sektörler özellikle bankacılık ve finans sektörü iken mal ve hizmet üretim ihracatının ülke GSYH'den aldığı pay hızla artmıştır. İsviçre dünyada KBGSYİH'nın en yüksek olduğu ülkelerden biri olup, üretim sektörünün bilgiye, gelişmiş alt yapısına, nitelikli iş gücüne, yüksek teknolojik ürünlere, gelişmiş borsasına dayalı olması ülkenin dünya da rekabet gücü en yüksek ülkeler arasında yer almasını sağlamıştır. Ülke AB'ne üye olmamasına rağmen AB ile ekonomik ilişkiler kuvvetlidir (Ekonomi Bakanlığı, 2016e).

Tablo 2.2: EFTA Üyesi İsviçre'nin Temel Ekonomi Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Nüfus (Milyon)	7,9	8	8,1	8,2	8,3	8,4
GSYİH(Milyar$)	696	665	685	703	671	660
KBGSYİH(SGP)	55919	57591	59842	61282	62557	62881
Döviz Kuru	0,9	0,9	0,9	0,9	1	1
İşsizlik (%)	3,1	2,9	3,2	3,2	3,2	3,3
İhracat(Milyon$)	223225	213983	217079	227605	210884	213990
İthalat(Milyon)	316593	292491	319817	273921	249498	264856
TÜFE(Yıllık%)*	0,23	-0,69	-0,22	-0,02	-1,14	-0,44

Kaynak: (TUİK, 2017) ve *(TheWorld Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca düzenlenmiştir.

Ülke temel ekonomik göstergelerine göre ülke nüfusu 2011-2015 yılları arasında artış göstermiş, GSYİH rakamları ise istikrarsız olup azalan ve artan bir trend seyrederken satın alma gücü paritesine göre hesaplanan KBGSYİH rakamları yıllar itibariyle artan trend seyretmesini, döviz kurunun ve tüketici fiyat artışlarının düşük olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ülkenin yıllar itibariyle dış ticaretinde hem ihracat rakamlarında hem de ithalat

rakamlarında düşüşler yaşanmakla birlikte dış ticaret dengesi ülke aleyhine olup açık vermektedir.

Ülkenin başlıca ihracat ürünleri, altın (ham, yarı işlenmiş, pudra halinde), tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar, insan ve hayvan kanı, serum, aşı, toksin vb. ürünler, kol, cep ve diğer saatler, kıymetli metaller ve kaplamalarında mücevheri eşyasından oluşmaktadır. Başlıca ithalat ürünleri altın (ham, yarı işlenmiş, pudra şeklinde), tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar, otomobil, steyşın vagonlar, yarış arabaları, kıymetli metaller ve kaplamalarından mücevheri eşyası, insan ve hayvan kanından oluşmaktadır. Başlıca ihracat ortakları Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Çin, Hong Kong, başlıca ithalat yaptığı ülkeler Almanya, ABD, İtalya, Birleşik Krallık ve Fransa'dır (Ekonomi Bakanlığı, 2016e).

iii. İzlanda

Ülkenin lokomotif sektörleri balıkçılık, alüminyum işleme, ferro-silikon üretimi ve turizm olup, balıkçılık endüstrisi önemli ölçüde istihdam sağlamakta ve ihracatın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. İzlanda'nın hizmet sektörü büyük oranda bio teknoloji ve bilgisayar yazılım firmalarını kapsarken ülke yeterli yenilenebilir doğal kaynaklara, temiz enerji kaynaklarına sahip ve aynı zamanda ülkede jeotermal ve hidro-enerji coğrafi-jeolojik konumundan dolayı yaygın şekilde bulunmakta ve son dönemlerde enerji yoğun sanayiye bu sayede yoğunluk verilmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016f).

Tablo 2.3: EFTA Üyesi İzlanda'nın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Nüfus (Bin)*	319	321	324	327	331	334
GSYİH(Milyar$)	15	14	15	17	17	20
KBGSYİH(SGP)	39466	40487	42670	44331	47717	51399
Döviz Kuru	116	125,1	122,2	116,8	131,9	120,8
İşsizlik (%)	7,1	6	5,4	5	4	3
İhracat(Milyon$)	5344	5064	4990	4981	4740	4499
İthalat(Milyon$)	4537	4510	4533	4961	4926	5315
TÜFE(Yıllık %)*	3,99	5,20	3,89	2,04	1,63	1,70

Kaynak: (TUİK, 2017) ve *(The World Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca düzenlenmiştir.

Ülkenin nüfusu yıllar itibariyle sabit kalıp GSYİH ve KBGSYİH rakamları genel itibariyle artış göstermektedir. Ülke de işsizlik oranında 5 yıllık süreçte ciddi bir düşüş yaşanmış. Ancak ülke nüfusunda istikrarlı bir artış eğilimi görülmektedir. Ülkede GSYH ve KBGSYH'deki artışlara bakıldığında büyümenin istihdamı arttırıcı bir etkisi olduğu söylenebilir. Ülkenin dış ticaret dengesi 2015 yılına kadar dış ticaret fazlası vererek ülke lehine iken 2015 yılında dış ticaret açığı vererek ülke aleyhine dönmüştür. Ülkedeki fiyat artışlarında yıllar itibariyle ciddi bir düşüş söz konusudur.

2008 küresel krizinden ciddi anlamda etkilenen ülke ekonomisi IMF stand-by düzenlemesi sınırları dahilinde yürütülen politikalar sayesinde krizin olumsuz etkilerinden büyük ölçüde kurtulmuştur. Ülkenin başlıca ihraç ettiği ürünler alüminyum, balık filetoları ve diğer balıketleri, balıklar (dondurulmuş), balıklar (kurutulmuş, tuzlanmış, salamura edilmiş), alüminyum tellerdir. Başlıca ithalat ürünleri petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, suni korundum, alüminyum oksit ve alüminyum hidroksit, binek otomobilleri ve esas itibariyle insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlardır. Başlıca ihracat ortakları Hollanda, İngiltere, İspanya, ABD ve Almanya iken başlıca ithalat ortakları Almanya, ABD, Norveç, Hollanda ve Çin'dir (Ekonomi Bakanlığı, 2016f).

iv. Lihtenştayn

Ülke güncel verilerine göre 401 servet yönetim şirketiyle, 17 bankasıyla, 27 fon yönetim şirketi ve 47 sigorta şirketi ile dünya çapında finans merkezi olarak bilinmektedir. Başlangıçta tekstil ve tarım sektörü ülke ekonomisinde lokomotif konumundayken ikinci dünya savaşından sonra ülke alt yapısının gelişmesiyle hizmet ve sanayi sektörü önemli gelişme göstermiştir. Ülke GSYH'nin % 40'ı üretim sektörü ve GSYH'nin % 24'ü finansal hizmetlerdir. Dünyanın en küçük güçlü ekonomilerinden ve işsizlik oranı % 2 gibi oldukça düşük orandadır (Eroğlu, 2016).

Tablo 2.4: EFTA Üyesi Lihtenştayn'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH (Milyar ABD$)	5,74	5,456	6,392	6,664	6,289	-
KBGSYİH (ABD $)	158,283	149,295	173,528	179,308	168,146	-
Nüfus (Bin)	36,5	36,8	37	37,3	37,5	37,7

Kaynak: (The World Bank, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca düzenlenmiştir.

Ülke nüfusu yıllar itibariyle artış gösteren ülkenin GSYİH rakamında 2012 yılında gerileme yaşanırken 2013 ve 2014 yıllarında artış yaşanmıştır. KBGSYİH rakamında da artışlar yaşanmış fakat küçük ölçüde yaşandığını söylemek mümkündür. Ülke nüfusunda 6 yıllık süreçte artış yaşandığı görülmektedir. Fakat ülkenin diğer makroekonomik göstergelerine veri tabanlarından ulaşılamadığı için yer verilememiştir.

II.1.3. Türkiye-EFTA Ticari İlişkileri

1991 yılında EFTA üyeleri olan Avusturya, Finlandiya, İzlanda, Lihtenştayn Norveç, İsveç, İsviçre ile imzalanmış ve 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 yılı itibariyle Türkiye-EFTA arasında ticarete konu olan mallar Türkiye'nin ihracatında altın (%78), diğer kabuklu meyveler (%2), balıkçılık ürünleri (%2), gemiler (%2), motorlu araçlar (%2), ithalatında altın (%20), ilaçlar(%7), petrol gazları (%6), medikal ürünler (%5) yer almakta (Ekonomi Bakanlığı, 2015a).

Anlaşma kapsamında İthalat ve ihracatta gümrük vergileri ve eş etkili resimler menşe kuralları ve gümrük idaresinde işbirliği, miktar kısıtlamaları ve eş etkili tedbirler kısıtlamalar kaldırılacaktır. Aynı zamanda ekonomi dışı nedenler, devlet tekelleri ve devlet yardımları, mali nitelikli gümrük vergisi indirimleri, teknik mevzuat, tarım ürünleri ticareti, ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, iç vergilendirme, kamu alımı, rekabet kuralları ve damping, korunma önlemleri de yer almaktadır. Buna ilaveten belirli ürünlerin ithalatında acil eylem, reeksport, fikri mülkiyetin korunması, güvenlik istisnaları yer almaktadır. EFTA üyesi ülkeler Türkiye menşeli sanayi ürünlerindeki gümrük vergilerinin çoğunu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte kaldırmıştır. Fakat bir kısmını da 1996 yılında tamamen kaldırılacak şekilde

indirim takvimine tabi tutmuştur. Türkiye ise 1999 yılında tamamlanacak şekilde gümrük muafiyeti takvimi uygulamıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016cc).

Anlaşma metninde İsviçre'nin, Norveç'in ve İzlanda'nın STA kapsamında Türkiye'ye sağladığı tarım ürünlerindeki taviz listesi detaylı bir şekilde yer almakla birlikte genel itibariyle üç ülkenin Türkiye'ye taviz sağladığı ürünler arasında bitki ve sebzeler, meyveler, mamul mallar (reçel, jöle vb), baklagiller, kuru yemişler, kuru baklagiller vd. yer almaktadır.[1]

Tablo 2.5: Türkiye-EFTA STA Öncesi Dış Ticaret (1985-1991, Milyon ABD$)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
İhracat	132863	171639	369236	278755	201058	333378	285841
İthalat	205491	307568	410665	384883	493314	597085	540738
DışTic.Deng.	-72628	-135929	-41429	-106128	-292256	-263707	-254897

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca düzenlenmiştir.

Anlaşma öncesi EFTA-Türkiye arasındaki dış ticaretteki değişimler tablo 2.5'tedış ticaretteki değişimler incelendiğinde; Türkiye'nin ihracatı 1985 yılında 132,9 milyar dolar iken 1991 yılında 285,8 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta 1988, 1989 ve 1991 yıllarında gerileme yaşanmıştır.1989 yılında Türk parasının konvertibl olmasıyla yurtdışına para çıkışı hız kazanmış ve bu durum dövizin dış ticaretteki işlevlerinden, faizin ise tasarruf-yatırım dengesinden ayrılması ekonomide dengesizliklere neden olmuştur (Alagöz,1996:123). Türkiye ekonomisinde yaşanan dengesizliklerin ihracat rakamında gerilemelere neden olduğunu söyleyebiliriz. Toplam ithalatta ise 1985 yılında 205,5 milyar dolar iken 1991 yılına gelindiğinde ciddi bir artış yaşanmış ve 540,7 milyar dolara yükselmiştir. 1988, 1991 yıllarında Türkiye'de, anlaşmaya taraf ülke ekonomisinde ve dünya ekonomisinde yaşanan konjonktürler toplam ithalatta gerilemeler yaşanmasına neden olmuş olabilir.

[1]Söz konusu anlaşma metninin tamamı ekonomi bakanlığı internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı,1992,(www.ekonomi.gov.tr)

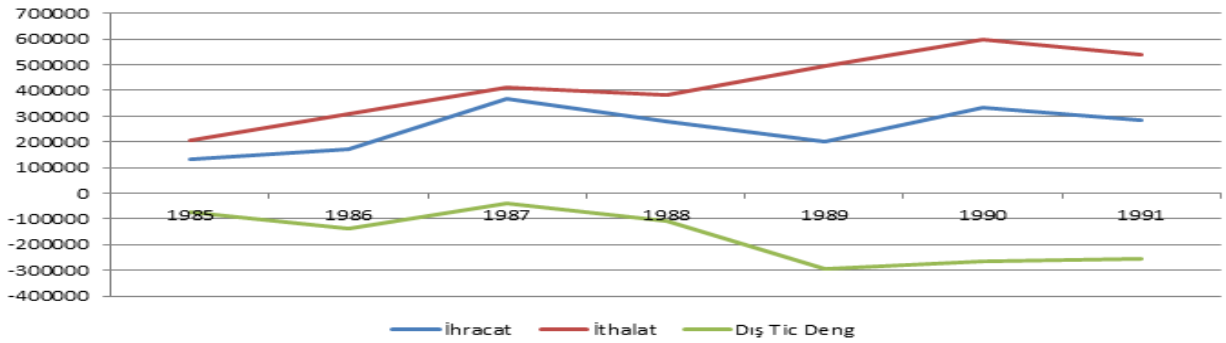

Şekil 2.1: Türkiye-EFTA STA Öncesi Dış Ticaret (1985-1991, Milyon ABD **$)**

Anlaşma öncesi dış ticaretteki değişimler şekil 2.1'de incelendiğinde; toplam ithalat ve toplam ihracat hacmindeki değişimlere göre EFTA-Türkiye dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine olup yıllar itibariyle negatif bir trend seyretmektedir. Özellikle 1988 yılından sonra Türkiye'nin dış ticaret açığı 1985-1987 yıllarına kıyasla artmaya devam etmiştir. Türkiye'nin yaşanan konjonktürlerden dolayı azalan toplam ithalatı, dış ticaret açığının azalmasına katkı sağlamıştır diyebiliriz.

Tablo 2.6: Türkiye-EFTA STA Sonrası Dış Ticaret (1992-2002, Milyon ABD $)

	1992	**1993**	**1994**	**1995**	**1996**	**1997**	**1998**	**1999**
İhracat	298429	247724	276890	293755	335941	414273	356677	361613
İthalat	791107	727096	562657	892037	1112068	1287220	1169225	926070
Dış TicDeng	-492678	-479372	-285767	-598282	-776127	-872947	-812548	-564457
	2000	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**
İhracat	324252	316114	409043	538086	666588	820849	1186267	1327977
İthalat	1155270	1480929	2511999	3395678	3911430	4439552	4522434	5774587
Dış TicDeng	-831018	-1164815	-2102956	-2857592	-3244842	-3618703	-3336167	-4446610

	2008	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
İhracat	3261728	4335560	2416381	1887252	2601134	1661908	3795180	6202203	3266792
İthalat	6217519	2780569	4002407	5845716	5238265	10652294	5716743	3137859	3161762
Dış TicDeng	-2955791	1554991	-1586026	-3958464	-2637131	-8990386	-1921563	3064344	105030

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası dış ticaretteki değişimler tablo 2.6'da incelendiğinde; Türkiye'nin toplam ihracatı 1992 yılında 298,4 milyar dolar iken 2016 yılında yaklaşık 361,6 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye-EFTA arasındaki dış ticarette Türkiye'nin ihracatında artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Fakat 1993, 1998, 2001, 2010 ve 2011 yıllarında toplam ihracatta gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ithalat1992 yılında 791 milyar dolar gerçekleşirken 2016

yılında yaklaşık 3,2 trilyon dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta genel trend artış yönünde olup 1993,1994, 1998,1999,2009, 2012, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ihracatta ve toplam ithalatta yaşanan gerilemelere 1998 Rusya Krizi, Türkiye'de yaşanan 2000-2001 ve 2009 ulusal krizleri neden olmuş olabilir. Ayrıca anlaşmaya taraf ülke ekonomilerinde yaşanan istikrarsızlıklar, siyasi ve sosyal dengesizliklerde etkilemiş olabilir.

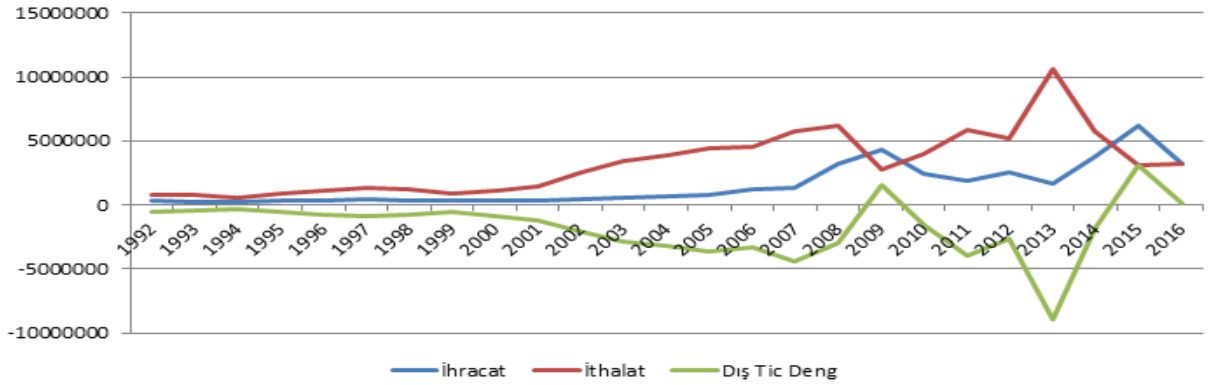

Şekil 2.2: Türkiye-EFTA STA Sonrası Dış Ticaret (1992-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası dış ticaretteki değişimler şekil 2.2' de incelendiğinde; dış ticaret hacmindeki değişimler neticesinde dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine gerçekleşmeye devam etmiştir. Fakat 2009 yılında yaşanan krizden dolayı ithalatın gerilemesi nedeniyle ve 2015-2016 yıllarında iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye lehine dönmüş ancak 1992-2014 döneminde genel trend Türkiye aleyhinedir. Ayrıca Türkiye'nin dış ticaret açığının anlaşma öncesine göre miktarsal olarak da arttığını söyleyebiliriz.

II.2.Türkiye-İsrail Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-İsrail arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı İsrail'in genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.2.1.Genel Görünüm

İsrail'in yüzölçümü 20,325 km^2 , başkenti Tel Aviv, başlıca şehirleri Kudüs, Tel Aviv, Haifa, RishonLezion, Ashdad, Petoh Tikva, BeerSheva, Holan'dır. Ülkenin resmi dilleri Arapça ve İbranicedir. Fakat ülkede İngilizce ve Rusça da yaygın olarak konuşulmaktadır. Ülkenin kuzeyinde Suriye ve Lübnan, güneyinde Mısır ve Kızıl Deniz, batısında Akdeniz, doğusunda Ürdün olmakla birlikte İsrail coğrafi olarak beş farklı bölgeye sahiptir. Bunlardan ilki ülkenin sanayisinin büyük bir kısmının ve yaklaşık olarak nüfusunun yarısının ve hava alanlarının ve limanların bulunduğu Akdeniz kıyısını takip eden yaklaşık 40 km genişliğinde kumluk bir sahil ve art bölgesinde yer alan ve tarım alanlarından oluşan sahil şerididir. İkincisi kuzeydeki Galile bölgesinden güneydeki Negev Çölü'ne uzanan sıradağlardır. Üçüncüsü Negev ve Batı Şeria Çölleri, dördüncüsü sıradağları kesen Rift, Hula, Jezreel, Arava ve Ürdün Vadileri ve son olarak da Ürdün Nehri, Galile Gölü ve Ölü Deniz çevresindeki sulak alanlar ve tarım arazileridir (Yağış, 2010: 2-3).

Ülkenin en büyük şehri Kudüs'tür. İsrail'in en gelişmiş ve refah seviyesi yüksek olan yerleşim alanları Tel Aviv ve çevresi ile Haifa limanına kadar uzanan kesimleridir. İşsizlik, yoksulluk ve ulaşım alt yapısı gibi önemli problemlerinin yanı sıra ülkenin güneyinde yer alan Sederot ve Dimona şehirleri ile kuzeydeki Kiryat Shimonah ve Negev bölgeleri de hızla gelişmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016g).

İsrail nüfusunun % 75'i Yahudi, % 2'si Hristiyan, % 16'sı Müslüman ve % 1,7'si Dürzilerden oluşmaktadır. Dünyadaki toplam Yahudi nüfusunun sadece % 40'ına karşılık gelen İsrail'deki Yahudi nüfusundan dolayı İsrail göç almaktadır. Nüfusunun % 27,9'u 14 yaşın altında, % 62,3'ü 15-64 yaş aralığında, % 9,9'u 65 yaş üstü ve nüfusun yaklaşık olarak % 10'unu Kibbutzlar ve Moşavlar oluşturmaktadır. Moşhavlar her ailenin bir çiftliğe sahip olduğu üretim, satış ve gereksinimlerin kooperatif aracılığıyla gerçekleştirildiği tarım

köyleridir. İsrail de birçok özel firma olmasına rağmen istihdam ve üretim bakımından kamu kuruluşları önemli bir paya sahip ve İsrail'in toplam işgücü yaklaşık olarak 3 milyon kişidir (Yağış, 2010: 3-4).

İsrail'in siyasal yapısına değinecek olursak Yahudi cemaatini temsil eden Ulusal Konsey tarafından 14 Mayıs 1948 yılında kurulmuş ve yönetim şekli parlamenter demokrasi olup, kuvvetlerin ayrılığı (yasama, yürütme, yargı) ilkesine dayalıdır (Güzel ve Sezer, 1997: 12). Fakat ülkenin tek metin halinde düzenlenmiş bir anayasası bulunmadığı için farklı türde konularda yapılmış anayasal düzenleme niteliği taşıyan temel yasaları bünyesinde barındıran bir manzumedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016g).

Enerji ve su kaynakları kıt olan ülke doğal kaynakları bakımından zengin olmayıp, Ölü Deniz'den çıkarılan potaş, brom, kalya taşı ve magnezyum, Negev'de çıkarılan Fosfat ülkenin önemli madenlerini oluşturmaktadır. Ülkenin son yıllarda Ashkelon kıyılarında doğal gaz rezervi keşfedilmiş ve keşfedilenle birlikte toplam rezervlerin ülkeye 15 yıl yeteceği tahmin edilmektedir. İsrail petrole bağımlı bir ülke durumunda iken zamanla kömürle çalışan santraller kurarak ve güneş enerjisinden yararlanarak bağımlılığını büyük ölçüde azaltmıştır (Yağış, 2010: 4). Orta Doğu'da temiz su kaynaklarına ulaşım sınırlı olduğu için İsrail'in de başlıca su kaynaklarını Lübnan, Suriye ve İsrail sınırlarındaki dağlık arazilerden doğan Kinneret Gölü, Ürdün Nehri Galile Gölü ve etrafındaki küçük ırmak sistemleri ile yer altı sularından oluşturmaktadır. Ülkede yağışların düzensiz olması, hızlı nüfus artışı ve sanayi üretimi nedeniyle su tüketiminde yaşanan artış İsrail'in su kaynaklarının ciddi oranda azalmasına neden olmuş ve bu durum yetkililerin suyun etkin kullanımı, dağıtımı ve fiyatlandırılması konusunda önlem almasını zorunlu kılmıştır. Böylece Ashdod'da ve Ashkelon'da iki tesis deniz suyunun tuzunun arıtılması için işletime açılmış durumdadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016g).

II.2.2.Ekonomik Görünüm

İsrail'in ekonomi politikası merkezi planlı ekonomi iken serbest piyasa ekonomisine geçiş döneminde 1985 yılından itibaren ekonomik alanda birçok reform gerçekleştirilmiştir. Hükümetin ekonomiye müdahalesi en aza indirilmiş, ticari engeller kaldırılmış ve kapsamlı bir özelleştirme programı uygulanmıştır. 2002 sonrasında yabancı sermayenin ülkeye giriş çıkışları serbestleştirilmesi, özelleştirmenin hızlandırılması, gelir vergisi oranlarının düşürülmesi, eğitim sisteminin gözden geçirilmesi, alt yapı yatırımlarının arttırılması gibi reformlar başarıyla gerçekleştirilmiştir. Döviz kurunda serbest dalgalı sisteme geçilmesi gibi İsrail ekonomisi için önemli gelişmeler gerçekleştirilmiş ve ülkenin merkez bankası bugün ekonomi politikalarını belirlemede önemli bir role sahiptir (Yağış, 2010: 5).

Sanayileşmiş bir ekonomik yapıya sahip olan İsrail elmas işleme, ileri teknoloji ürünleri, tarım teknolojisi, kimya ve telekomünikasyon sektörlerinde büyük gelişmeler kaydeden ve nüfusu az olmasına rağmen üretim, sanayi ve dış ticarette uluslararası piyasada önemli bir yere sahip olan ülke konumundadır. Bununla birlikte sulama olanakları kıt olması nedeniyle tarım teknolojilerini geliştirmesi, iç piyasanın dar olması nedeniyle ihracata yönelmek zorunda kalması, vasıflı Musevi işgücünün İsrail'e göçü ülkenin ekonomik yapısını belirleyen önemli etmenler olmuştur (Öztürk, 2008: 3). Ayrıca İsrail'de ileri teknoloji endüstrilerinde faaliyet gösteren yabancı ve yerli firmaların sayısını da arttırmıştır. Ülkedeki yüksek eğitim düzeyi ve savunma ile ilgili AR-GE faaliyetlerine yapılan yatırımlar İsrail'in AR-GE alanındaki başarısının ana kaynağıdır ve plastik, kimya ve gıda sanayi ürünlerinin ihracatında ve finansal hizmetlerde de son dönemlerde önemli başarılar elde etmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016h). İsrail'in 2015 verilerine göre başlıca ihracat yaptığı ülkeler % 27,5 ABD, % 8 Hong Kong, % 6,1 İngiltere ve % 4,9 Çin olup başlıca ihracat ürünlerini makine ve teçhizat, yazılım, elmas kesim, tarım ürünleri ve kimyasallar oluşturmaktadır. Başlıca ithalat yaptığı ülkeler % 13

ABD, % 9,3 Çin, % 7,1 İsviçre ve % 6,1 Almanya olup başlıca ithalat kalemleri ise hammadde, askeri teçhizat, yatırım malları, ham elmas ve yakıttan oluşmaktadır. İsrail ekonomisi teknoloji alanında dünyada en hızlı gelişen ülke olduğunda Google, İntel, Motorola ve IBM gibi şirketlerin AR-GE merkezleri burada bulunmaktadır. Bunun sebebi ise ülkenin silikon üretimine uygun olması ve kişi başına düşen bilgi teknolojilerinde çalışan kişi sayısının yüksek olmasıdır (İ.T.O, 2016: 2).

Tablo 2.7: İsrail Temel Ekonomik Göstergeleri

	2010	2011	2012	2013	2014	2015 [b]	2016 [b]
GSYİH (milyar $)	234,7	261,8	259,6	292,4	305,7	298,4	320,6
KBGSYİH (SGP)	28.974	30.627	31.957	32.670	33.379	33.626	34.670
Nüfus (Milyon)*	7,6	7,8	7,9	8,1	8,2	8,4	8,5
TÜFE (ortalama)	2,7	3,5	1,7	1,5	0,5	0,0	2,5
İhracat (FOB; milyon $)	56.837	64.986	62.784	62.671	63.335	59.605	61.133
İthalat (CIF; milyon $)	58.213	72.468	71.620	71.078	71.197	62.304	65.134
İşsizlik (%)	8,3	7,0	6,9	6,2	5,9	5,1	4,7
Döviz Kuru (YIŞ/$)	3,55	3,82	3,73	3,47	3,89	3,93	3,77

Kaynak: (Ekonomi Bakanlığı,2017),(b EIU tahmini) ve*(The World Bank,2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

İsrail'in temel ekonomik göstergelerine baktığımızda ülkenin nüfusu yıllar itibariyle artan bir trend gösterirken işsizlik oranları giderek azalmaktadır. Bu durum ülkenin GSYH'sinin de yıllar itibariyle arttığının göstergesidir. Ülkedeki tüketici fiyatlarının düşük olması ve döviz kurundaki değişimlerin küçük oranlarda olması, ülke ekonomisinde finansal istikrarın sağlandığı anlaşılmaktadır. Fakat ülkenin dış ticaret verilerine baktığımızda 2010-2016 yılları arasında cari açık vermesine rağmen miktarsal olarak verdiği cari açığın çokta yüksek olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

II.2.3.Türkiye-İsrail Ticari ilişkileri

1996 yılında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Emre Gönensay ile İsrail Dışişleri Bakanı Ehud Barak arasında imzalanan anlaşma1997 yılında yürürlüğe girmiştir. 2014 yılı itibariyle iki ülke arasında ticarete konu olan mallar Türkiye'nin ihracatında; binek otomobiller ve motorlu taşıtlar (%16), demir ve alaşımsız çelikten çubuklar (%11), izole edilmiş teller ve kablolar (%5) demir ve çelikten filmaşin (%3)'den oluşmaktadır. İthalatı ise;

petrol yağları (%66), propilen ve polimerler (%4), dökme demir ve hurdaları (%3), elektrik konvertörlerinden (%3) oluşmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2015b).

Anlaşma kapsamında sınai ve mülkiyet hakları, korunma önlemleri, devlet tekelleri, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, iç vergilendirme, ödemeler dengesi önlemleri yer almaktadır. Ayrıca anti damping, menşe kuralları, rekabet ve kamu alımları yer alırken 1 Ocak 2000 tarihinden itibaren İsrail-Türkiye arasındaki sanayi ürünleri ticareti gümrük vergilerinden muaf olarak gerçekleştirilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016bb).

Türkiye, İsrail'e anlaşma sonrası motorlu ve motorsuz taşıtlarda, tekstil ürünlerinde, izole edilmiş teller ve kablolar, alaşımsız çelikten ve demir çubuklar, bavul, valiz ve bunlar gibi köseleden üretilmiş deri eşyalar ve bunların kılıfları gibi iki ülke arasında dış ticarete konu olan mallarda gümrük vergisi imtiyazları sağlamıştır. Fakat sağlanan bu imtiyazlar anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte temel vergiler % 75'i seviyesine, 1 Ocak 1998'de temel vergiler % 50'sine, 1 Ocak 2000 tarihinde kalan vergiler kaldırılacaktır. Türkiye İsrail'e STA sonrası izole edilmiş kablolar ve izole edilmiş diğer elektrik iletkenler, elektrik transformatörleri, statik konvertörler ve endüktörler, dökme demir ve hurdaları gibi iki ülke arasında dış ticarete konu olan mallarda gümrük vergisi imtiyazları sağlamıştır. Ancak anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle temel vergiler % 50'si seviyesine indirilmiş, 1 Ocak 1997 de temel vergiler % 25'e indirilmiş ve 1 Ocak 1999'da kalan vergiler kaldırılmıştır[2].

[2]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığı internet sitesinde bulunmaktadır.T.C. Resmi Gazete, 18.07.1997, Sayı:25053, (www.ekonomi.gov.tr)

Tablo 2.8: Türkiye-İsrail STA Öncesi Dış Ticareti (1990-1996, Milyon ABD $)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
İhracat	46504	78670	89851	80232	178078	239767	254781
İthalat	62516	78046	97076	121793	125891	166635	192627
Dış Tic.Deng	-16012	624	-7225	-41561	52187	73132	62154

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi yer alan dış ticaretteki değişimler tablo 2.8'deincelendiğinde; Türkiye-İsrail dış ticaretinde Türkiye'nin 1990 yılında ihracatı yaklaşık 46,5 milyar dolar iken 1996 yılında 254,8 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatın yıllar itibariyle artan bir trend izlediği görülmektedir. Altı yıllık süreçte 1996 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 1990 yılındaki ihracatın 6 katı kadar bir artış yaşanmıştır diyebiliriz. Türkiye'nin İsrail'den gerçekleştirdiği toplam ithalat, 1990 yılında 62,5 milyar iken bu 1996 yılına gelindiğinde 192,6 milyara yükselmiştir. Aynı zamanda ülke 1990-1993 yılları arasında İsrail ile olan ticaretinde bazı yıllarda (1990,1992,1993) dış ticaret açığı vermesine rağmen 7 yıllık süreçte gerçekleştirilen ihracat hacmi ithalat hacminden daha fazladır.

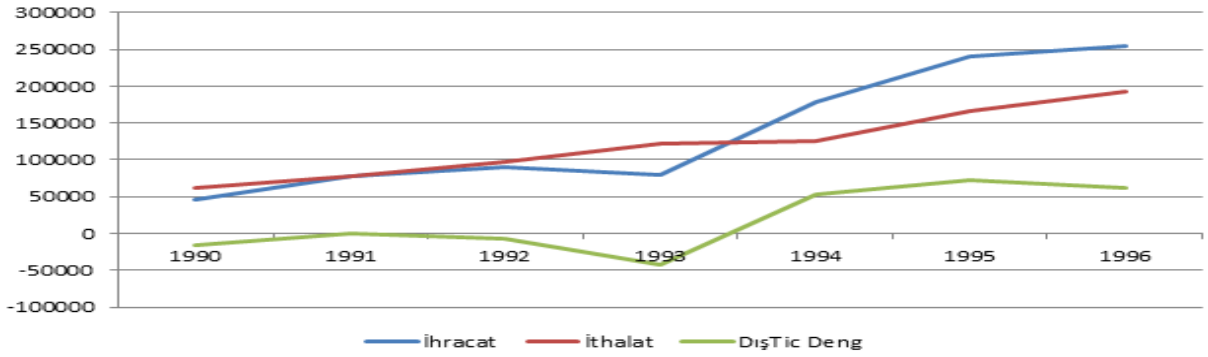

Şekil 2.3: Türkiye-İsrail STA Öncesi Dış Ticareti (1990-1996, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkisi şekil 2.3'te dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında, 1993 yılından sonra Türkiye-İsrail dış ticaret dengesi Türkiye'nin lehine olup pozitif artan bir trend seyrettiğini söyleyebiliriz.

Tablo 2.9: Türkiye-İsrail STA Sonrası Dış Ticaret (1997-2016, Milyon ABD $)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İhracat	391514	479507	585239	650142	805218	861434
İthalat	233681	282828	298257	505482	529489	544467
DışTicDeng	157833	196679	286982	144660	275729	316967

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İhracat	1082998	1315292	1466913	1529158	1658195	1935235	1522436
İthalat	459488	714143	805691	782150	1081743	1447919	1074727
DışTicDeng	623510	601149	661222	747008	576452	487316	447709

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	2080148	2391148	2329531	2649663	2950902	2698139	2955720
İthalat	1359639	2057314	1710401	2417955	2881262	1672501	1385595
Dış TicDeng	720509	333834	619130	231708	69640	1025638	1570125

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası tablo 2.9'daki dış ticaret hacmindeki değişimeler incelendiğinde; Türkiye-İsrail arasındaki 1997 yılında toplam ihracat 391,5 milyar iken 2016 yılına gelindiğinde yaklaşık 3 trilyon dolara yükselmiştir. 1997 ülkenin toplam ithalat 233,7 milyar dolar iken 2016 yılında yaklaşık 1,4 trilyona yükselmiştir. Anlaşma sonrasında Türkiye'nin toplam ihracatında ciddi bir artış yaşanırken toplam ithalatında da ciddi bir artış yaşanmıştır. Anlaşma sonrası iki ülke arasındaki ticaret hacminin 19 yıllık süreçte arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

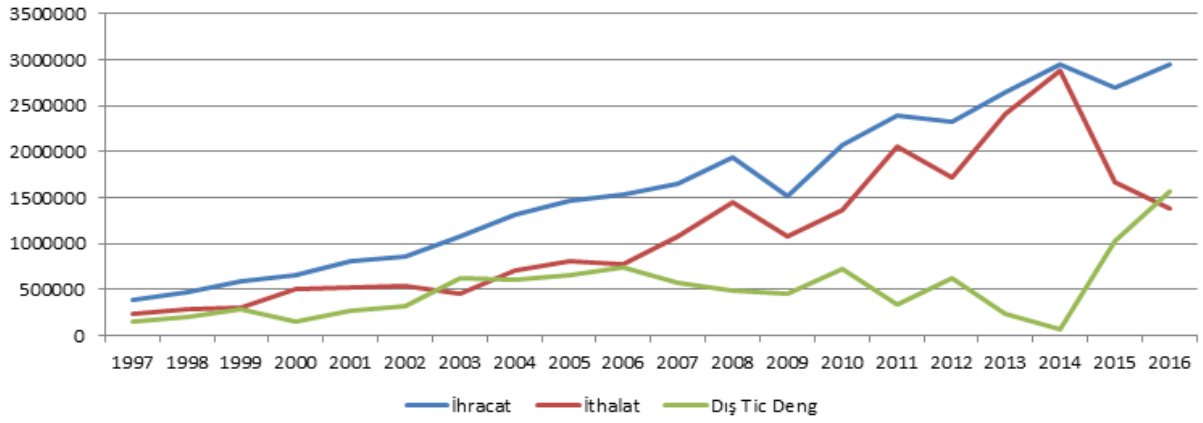

Şekil 2.4: Türkiye-İsrail STA Sonrası Dış Ticareti (1997-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası iki ülke arasındaki dış ticaret şekil 2.4'te daha net bir şekilde görülebileceği gibi, Türkiye'nin 2010 yılından sonra ihracatı artmaya devam ederken

ithalatında sürekli istikrarsızlık yaşandığı görülmektedir. Toplam ithalatta 2014'ten sonra ciddi bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 2010 yılında İsrail'in Mavi Marmara siyasi gerginliğinden sonra bile iki ülke arasında dış ticaretin artarak devam ettiği görülmektedir. Bunların neticesinde Türkiye'nin gerçekleştirdiği toplam ihracat 19 yıllık süreçte toplam ithalattan daha yüksek bir trend seyrettiği için dış ticaret dengesi yıllar itibariyle Türkiye'nin lehine bir trend izlemiştir.

II.3.Türkiye-Makedonya Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Makedonya arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Makedonya'nın genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.3.1.Genel Görünüm

Balkanların merkezinde önemli bir olan Makedonya, eski Yugoslavya'nın dağılmasıyla 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Makedonya'nın kuzeyinde Kosova ve Sırbistan, batıda Arnavutluk, güneyde Yunanistan, doğuda Bulgaristan ile komşudur (Makedonya Türkiye Ticaret Odası, 2016: 1).

Ülkenin başkenti Üsküp, önemli şehirleri Manastır, Kumanovo, Pirlepe, Kalkandelen, Gostivor, Ohri ve İştip olup ülke toprakları genelde engebeli arazilerden oluştuğundan ülkede karasal iklim hakimdir. Ülkede resmi dil olarak Makedonca kullanılmakta, nüfusunun % 64,7'si Ortodoks, % 33,3'ü Hıristiyan olmak üzere nüfusun geri kalanı farklı dinlere mensup olup ülke yönetim şekli ise kuvvetler ayrılığı ile yönetilen parlamenter demokratik sistemdir (Makedonya Ülke Raporu, 2012: 4-8).

Tahmini olarak 2,1 milyon nüfusa sahip olan ülkede km^2'ye 80,2 kişi düşerken, ülke nüfusu yaşlanmaktadır. Toplam nüfusun % 15,5'i 0-14 yaş arasında ve % 12,7'si 65 yaş ve

üzerindedir. Ülke nüfusunun % 64,8'i Makedonlardan % 25,2'si Arnavutlardan ve başka etnik gruplardan oluşmaktadır. 2016 yılı tahmini rakamlara göre ülkede yaklaşık olarak 958 bin işgücü bulunmakta ve işgücünün % 29,1'i sanayi de , % 18,3'ü tarımda, % 52,6'sı hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Ülkedeki iş olanaklarının yetersiz olması işsizlik sorununu beraberinde getirmekte ve IMF 2016 tahmini verilerine göre işsizlik oranı % 25,4'tür. Ülke doğal kaynakları kurşun-çinko, demir, demir mineralleri, nikel, manganez, titanyum, altın ve uranyumun yanı sıra az miktarda da olsa molibden, civa, volfram, altın da bulunmaktadır. Demir dışında zengin Kuvars yataklarına sahip olan ülkenin birçok alanında seramik sanayinde kullanılan kalitesi yüksek bentolitik kil bulunmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016ı).

II.3.2.Ekonomik Görünüm

Genel olarak ülke ekonomisi tarım sektörüne dayanan Makedonya'nın tarım sektörü GSYH'nin % 11,2'sini ve aktif nüfusun % 18,3'ünü kapsarken ülkenin başlıca tarım ürünleri pamuk, pirinç, tütün ve çeşitli meyveler olmakla beraber keçi ve koyun besiciliği ülke ekonomisi için bir o kadar önem arz etmektedir. Ülkede bakır, demir ve kurşun madenleri sınırlı kapasitede az olmasına rağmen ülkenin en önemli sanayi sektörleri arasında demir-çelik, kimyevi ürünler, metalürji, makine ve tekstil olup tekstil sektöründe en önde gelen sanayi dalını deri endüstrisi oluşturmaktadır (İTO, 2016: 4).

Tablo 2.10: Makedonya'nın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(MilyarABD$)	10	10	11	11	10	11
KBGSYİH(SGP)	11648	11868	12687	13477	14076	15121
İşsizlik (%)	31,4	31	29	28	26,1	23,8
Nüfus(Milyon)*	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1
Döviz kuru(ABD $)	44,2	47,9	46,4	46,4	55,5	55,7
Mal İhracatı(f.o.bMilyon$)	4478	4015	4299	4934	4490	4765
Mal İthalatı(f.o.b Milyon$)	5980	5549	5630	6156	5393	5805
TÜFE(yıllık %)*	3,9	3,3	2,8	-0,3	-0,3	-0,2

Kaynak: (TÜİK, 2017) ve*(The World Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülke ekonomik göstergelerine göre GSYİH rakamları 2011-2015 döneminde 10-11 milyon dolar arasında bir trend izlemiştir. Fakat KBGSYİH rakamları bu dönemde artan bir

trend göstermiştir. Ülke dış ticaretinde ise beş yıl boyunca dış ticarette cari açık vermiştir. İşsizlik oranları düşüş gösterse de ülke için çok yüksek olup ülke ekonomisi için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca KBGSYİH'deki artan trend fiyatlar genel seviyesindeki düşüşten kaynaklanıyor olabilir.

Ülkedeki sanayi sektörü GSYH'ye % 26,3 katma değer sağlarken, ülke işgününün % 29,1'ine istihdam sağlamaktadır. Hizmet sektörü ise ülke GSYH'ne % 62,5 katma değerini oluştururken ülke nüfusunun % 52,6'sını istihdam etmektedir. Ülkedeki hizmetler öncelikli olarak ticaret, taşımacılık, telekomünikasyon ve bankacılık sektörlerinde yoğunlaşmaktadır. Devlet ülkeye yabancı yatırımları çekmek ve özel sektöre ağırlık vermek amacıyla gelir ve kurumlar vergisini % 15'ten 2007 yılında % 12'ye, 2008 yılında ise % 10'a düşürerek hem bölge de hem de Avrupa'daki en düşük vergiyi uygulayan ülke olmuştur. Alınan bu tedbir sayesinde yatırımların arttırılması, ekonomik büyümenin sağlanması ve işsizlik sorunun azaltılması hedeflenmiş ve uygulanmaya devam eden düşük enflasyon politikası ve ekonomik reform programı sayesinde ülkenin makroekonomi verilerinde pozitif gelişmeler devam etmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016i).

Fakat Makedonya'nın düşük olan üretim kapasitesinden ve bilhassa ihracat yönelik üretim gerçekleştiren yabancı yatırımların yaptıkları üretimin ağırlıklı olarak ithal girdilere bağımlı olması nedeniyle ülke sürekli olarak dış ticaret açığı vermiştir. 2015 yılı dış ticaret verilerine göre 4,5 milyar dolar ihracat gerçekleştiren ülkenin 2014 yılına göre ihracatı % 9 azalmış ve 6,4 milyar dolar ithalat gerçekleştiren ülkenin ithalatı 2014 yılına göre % 12,1 azalmış ve ülke 2015 yılı itibariyle 1,9 milyar doları dış ticaret açığı vermiştir (MATTO, 2016: 5).

II.3.3.Türkiye-Makedonya Ticari İlişkileri

1999 tarihinde imzalanmış ve 2000 yılında yürürlüğe girmiş olup 2014 itibariyle iki ülke arasında ticarete konu olan mallar Türkiye'nin ihracatında; plastik ve plastikten mamul eşya (%11), nükleer reaktörler, makine ve cihazlar (%9), elektrikli makine ve cihazlar (%7),pamuk (%6), mobilyalar (%5) bulunmaktadır. İthalatında ise; demir çelik (%34), pamuk (%14) sentetik ve suni devamsız lifler (%13), seramik mamulleri (%8), bakır ve bakırdan eşya (%7) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2014c).

Anlaşma kapsamında mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları, menşe kuralları, vergilendirme, damping, korunma önlemleri ve ödemeler yer almaktadır. Türkiye tarafından, Makedonya menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri 2003 yılından itibaren kaldırılmış fakat Makedonya tarafından, Türkiye menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri 1 Ocak 2008 tarihi itibariyle kaldırılmıştır ve ülkelerin sınırlı sayıda tarım ürünlerinde de birbirlerine sağladıkları tavizler vardır (Ekonomi Bakanlığı, 2016cc).

Ülkelerin uyguladıkları tavizlerin tablosu Ekonomi Bakanlığında ülkelerin anlaşma metinlerinde ayrıntılı şekilde yer almaktadır. Anlaşma metninde yer alan 25, 26, 27….86'ya kadar kodlu devam eden Türkiye menşeli ürünlere Makedonya tarafından uygulanan ithalat gümrük vergileri anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren kaldırışmış olup B listesinde yer alan 25, 63, 69, 70, 83 ve 85 kodlu Türkiye menşeli ürünlere Makedonya tarafından uygulanan ithalat gümrük vergileri indirim takvimi anlaşma yürürlüğe girdiğinde % 80, 1 Ocak 2000'de % 60'a ve 1 Ocak 2003 yılında tamamen kaldırılmıştır ekte sayılmayan Türkiye menşeli ürünlere Makedonya tarafından uygulanan gümrük vergileri indirim takvimi ise anlaşmanın yürürlüğe gitmesiyle % 90'a, 1 Ocak 2006'da % 60'a, ve 1 Ocak 2008'de yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece Türkiye menşeli kümes hayvanları, mercimek, fındıklar,

meyveler, bazı balık çeşitleri, biralar, mannitol, pamuk, keteni kendir vd. gibi tarım, işlenmiş tarım ve balıkçılık ürünlerinde imtiyazlar elde edilmiştir. Makedonya menşeli sebzeler, meyveler, taze üzüm şarabı, alkol derecesi %80'den az olan alkollü içecek vd. gibi tarım, işlenmiş tarım ve balıkçılık ürünlerinde karşılıklı imtiyazlar tanınmıştır.[3]

Tablo 2.11: Türkiye-Makedonya STA Öncesi Dış Ticaret (1996-1999, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999
İhracat	74251	77392	68190	93670
İthalat	31714	30217	13237	7878
Dış Tic. Deng.	42537	47175	54953	85792

Kaynak: (TÜİK,2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi dış ticaretteki değişimler tablo 2.11'de incelendiğinde; Makedonya ile gerçekleşen z dış ticarette ihracat 1996 yılında 74 milyar dolar iken 1999 yılına gelindiğinde 93,7 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalat 1996 yılında 31,7 milyar iken 1999 yılına gelindiğinde 7,9 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ithalatta 1997, 1998 ve 1999 yıllarında ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Ayrıca dünya ekonomisinde ve anlaşmaya taraf ülke ekonomilerinde yaşanan konjonktürlerden dolayı gerilemeler yaşanmış olabilir.

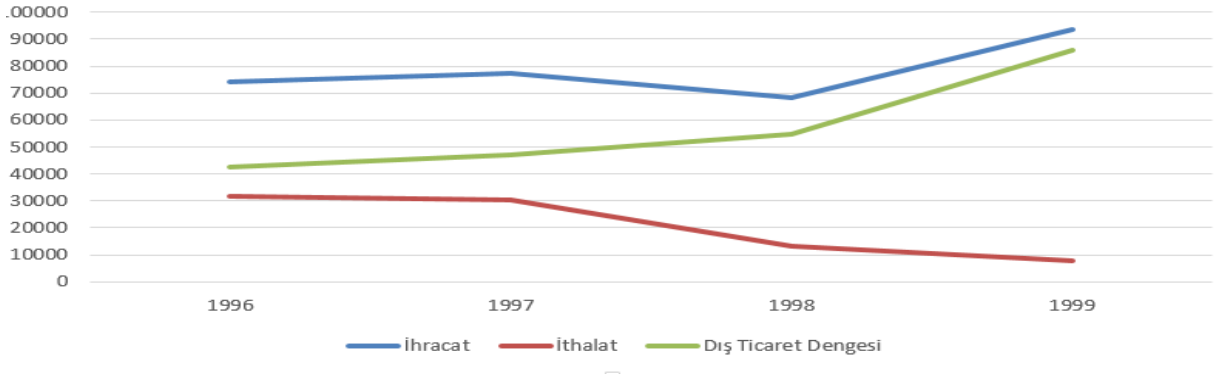

Şekil 2.5: Türkiye-Makedonya STA Öncesi Dış Ticaret (1996-1999, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.5'te dış ticaretteki değişimlerde görüldüğü gibi; Türkiye-Makedonya dış ticaret dengesi 1996-1999 döneminde Türkiye lehine bir trend izlemiştir. Özellikle 1998 yılından dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında anlaşma sonrası

[3] Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığı'nın internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2000, (www.ekonomi.gov.tr)

toplam ihracatın miktarsal ve artış hızı yönünden toplam ithalattan daha yüksek olması dış ticaret dengesinin ülke lehine trend izlemesini sağlamıştır diyebiliriz.

Tablo 2.12: Türkiye-Makedonya STA Sonrası Dış Ticaret (2000-2016, Milyon ABD $)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İhracat	107765	89816	101316	122715	149330	162476	172756	271744	296172
İthalat	10470	9115	14914	27342	51935	52080	55945	55818	29713
Dış Tic.Deng.	97295	80701	86402	95373	97395	110396	116811	215926	266459

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	283464	262621	298861	274497	293976	347965	324613	378038
İthalat	39879	52399	91903	103224	81518	79194	80929	82581
Dış Tic. Deng.	243585	210222	206958	171273	212458	268771	243684	295457

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası dış ticaret hacmindeki değişimler tablo 2.12'de incelendiğinde; iki ülke arasında gerçekleşen dış ticarette Türkiye'nin toplam ihracatı 2000 yılında 107,8 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 378 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracat 2000-2016 döneminde genel itibariyle artış yaşanmış fakat 2001 ve 2009 yıllarında ihracatta Türkiye'de yaşanan ulusal krizlerden dolayı bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Toplam ithalat 2000 yılında 10 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde genel trend artış yönünde iken 82,6 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılında toplam ithalat bir önceki yıla göre gerilemiş fakat 2009 yılında artmıştır. Bunun neticesinde anlaşma sonrası dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

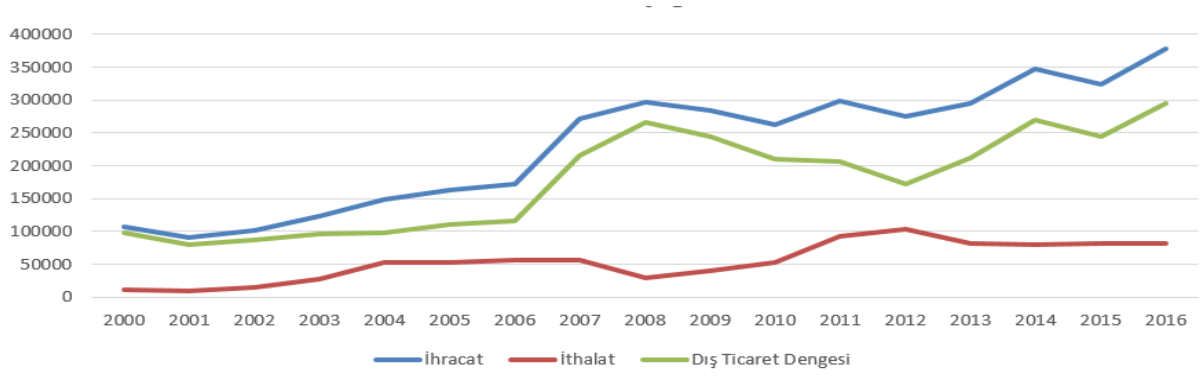

Şekil 2.6: Türkiye-Makedonya STA Sonrası Dış Ticaret (2000-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.6'da görüldüğü gibi; dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alınarak dış ticaret dengesinin Türkiye lehine artan bir trend izlediğini söyleyebiliriz. Anlaşma sonrası Makedonya'dan yapılan toplam ithalatta ülkeye gerçekleştirilen toplam ihracatta genel itibariyle bir artış yaşanmasına rağmen, Türkiye'nin toplam ihracat hacmi daha fazla arttığı için dış ticaret dengesinde pozitif trend söz konusudur.

II.4.Türkiye- Bosna-Hersek Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Bosna Hersek arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Bosna Hersek'in genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.4.1.Genel Görünüm

Ülke bağımsızlığını 1992 yılında kazanmış ve 1995 yılında Dayton Anlaşması ile kurulmuş ve ülke federal sistemle idare edilmekte olup, ülke Balkan yarımadasının kuzey batısında ve Avrupa kıtasının güney doğusunda yer almakta ve ülkenin komşuları kuzey ve batısında Hırvatistan, güney doğusunda Karadağ ve doğusunda Sırbistan'dır. Bosna-Hersek'in yüz ölçümü 51,197 km^2, ülke başkenti Saraybosna, ülke de konuşulan diller Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça, dinsel yapısı Müslümanlar çoğunlukta olmakla beraber Ortodokslar, Katolikler ve Protestanlardan ve diğerlerinden oluşmaktadır (Sarısaçlı, 2011: 2-3).

Ülke de savaş nedeniyle 1991 yılından günümüze kadar nüfus sayımı gerçekleştirilememiş olup 2016 yılı tahmini rakama göre ülke nüfusu 3,9 milyon kişidir. Nüfusun etnik yapısını % 48 oranla Boşnaklar, % 37,1 ile Sırplar, % 14,3'yle Hırvatlar oluşturmaktadır. Ülkedeki işsizlik oranı 2015 yılı tahmini verisine göre % 43,2 ve 15-24 yaş arasındaki işsizlik oranı % 67,8'dir. Ülke dünya sıralamasında birinci sıradadır. 2016 yılında işgücünün % 30'u sanayi sektöründe, % 19'u tarım ve % 51'i hizmet sektöründe istihdam

edilmektedir. Demir cevheri, kömür, bakır, boksit, çinko, kurşun, kobalt, kromit, nikel, manganez, kil, jipsiyum, kum, tuz, akarsuları ve ormanları ülkenin doğal kaynakları arasında yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016j).

II.4.2.Ekonomik Görünüm

Savaş öncesinde ülke ekonomisi Yugoslavya'nın iç pazar talebini karşılamaya yönelik savunma sanayi, soda, demir çelik, çimento, uçak yedek parçaları, alüminyum, ağaç ve orman ürünleri, rafineri, kimya ve metalürji alanında üretim faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bu endüstriler savaş sırasında ciddi zararlar görmüş, endüstriye dayalı ekonomik yapısı bozulmuş ve ülke pazar kaybı da yaşamıştır (Saray Bosna Ticaret Müşavirliği, 2015: 11).

Savaş öncesi dönemde endüstriye dayalı olan ülke ekonomisi bugün daha çok hizmetler, bankacılık, enerji ve turizm sektörlerine yapılan yatırımlarla farklı bir noktaya taşınmıştır. İşsizlik ülke ekonomisi için en ciddi sorunlardan biri olup kayıt dışı istihdam sebebiyle işsizlik oranı daha düşük gösterilmektedir. Ülke ekonomisi için diğer önemli bir problem ise sürekli yüksek dış ticaret açıklarından dolayı borçlanması iken 2016 yılı tahmini verilere göre ülke GSYH'nin %26,8'ini sanayi, %7,8'ini tarım ve %65,4'ünü hizmet sektörü oluşturmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016k).

Tablo 2.13: Bosna-Hersek'in Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)	18,628	17,207	18,154	18,524	16,192	16,9
KBGSYİH(CariABD$)	4,861	4,495	4,748	4,852	4,249	4808
Döviz Kuru	1,41	1,52	1,47	1,47	1,76	1,77
Nüfus(%)	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	3,5
İşsizlik (%)	27,6	28,1	27,5	27,5	26,3	25,8
Mal İhracatı(Milyar ABD$	5,85	5,16	5,69	5,89	5,1	6
Mal İthalatı(Milyar ABD$)	11,051	10,019	10,295	10,99	9	8,8
TÜFE (Yıllık%)	3,68	2,05	-0,09	-0,93	4,9	3,7

Kaynak: (The World Bank, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülkenin GSYİH ve KBGSYİH rakamları yıllar itibariyle istikrarsız bir trend seyrederken 2015 yılına gelindiğinde GSYİH' da gerileme söz konusudur. Ülkenin işsizlik oranında yıllar itibariyle düşüş yaşansa da oranın yüksek olması işsizliğin ülke ekonomisi için ciddi bir sorun

oluştuğunu göstermektedir. Ülkenin yıllar itibariyle gerçekleştirdiği ithalatın ihracattan oldukça büyük olması dış ticaret dengesinde dış ticaret açığı vermesine neden olmuştur. Ayrıca ülkedeki fiyat artışlarında da ciddi bir gerileme söz konusudur. Yani GSYİH' daki artışların fiyat artışlarından değil ülkede gerçekleşen üretim artışlarından kaynaklandığını gösterebilir.

Bosna Hersek'in sanayi ağırlıklı ekonomisi savaş boyunca sanayi sektöründeki tesislerin hasar görmesinden dolayı, savaştan sonra tesisler özelleştirilerek yabancı ve yerli yatırımcılara devredilmiş ve ülkenin sanayi sektörü daha çok ara malı veya ham maddeye yönelik üretim gerçekleştiren bir yapıya dönüşmüştür. % 53'ü ormanlarla kaplı olan ülkede, ağaç işleme endüstrisi ihracatı toplam ihracatın % 25'ini oluştururken GSMH'nin % 10'unu ve istihdamın da % 15'ini oluşturmakta ve ülkede yaklaşık 50 mobilya imalat tesisi ile 1500 tane ağaç işleme tesisi bulunmaktadır (Sarısaçlı, 2011: 4).

Ülkede hayvansal üretim toplamda 83000 ton et, 530 milyon litre süt üretimi gerçekleşmektedir. Zengin akarsulara sahip ülkede özellikle alabalık ve sazan yetiştiriciliği de gelişmiştir. Tarımsal arazi varlığı açısında 2450000 hektar alana sahip olan ülke bunun sadece 1milyon hektarının % 54'ünü tahıl üretiminde (en fazla üretilen buğday ve mısır), % 29'unu yem bitkilerinin üretiminde, % 15'ini sebze üretiminde ve sadece % 2'sini sanayi bitkilerinin üretiminde kullanılmaktadır. Tarıma elverişli arazilerin halen % 40'ı kullanılmamakta ve tarım sektörü yurt içi GSMH'ye % 10,2 oranında katma değer sağlamaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016k).

Ülkenin başlıca ihraç ettiği ürünler nihai mobilyalar, aksam-parçaları, uzunlamasına kesilmiş, biçilmiş ağaç; kalın=6mm, elektrik enerjisi, ayakkabı, yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik tabii, suni vb. köseleden oluşmaktadır. Başlıca ithal ettiği ürünler petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, otomobil, steyşın vagonlar, yarış arabaları, ham

petrol, tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar bulunmaktadır. Ülkenin ihracat ortakları Almanya, İtalya, Hırvatistan, Sırbistan, Slovenya, Avusturya ve Türkiye iken ithalat ortakları Almanya, İtalya, Sırbistan, Hırvatistan, Çin, Slovenya, Rusya ve Türkiye'dir (Ekonomi Bakanlığı, 2016k).

II.4.3. Türkiye-Bosna-Hersek Ticari İlişkileri

2002 yılında Bosna Hersek dış ticaret ve ekonomik ilişkiler Bakanı Azra Hadziahmedovic ile imzalanan Bosna Hersek serbest ticaret anlaşması 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 yılı itibariyle ticarette ihracatına konu olan mallar, nükleer reaktörler, kazan; makina ve cihazlar, aletler, parçaları (%13), plastik ve plastikten mamul eşya (% 10), örme giyim eşyası ve aksesuarları (% 9), örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları (% 6)'dır. Buna ilaveten elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları (% 6), demir veya çelikten eşya (% 4), alüminyum ve alüminyum eşya (% 3), halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları (% 3) da yer almaktadır. İthalatımızda ise, etler ve yenilen sakatat (%28), hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları (% 27), hububat (% 9), demir ve çelik (%8), mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar (% 6), kağıt ve karton, kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşyalar(% 4) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2015d).

Anlaşma kapsamında tarım politikaları, miktar kısıtlamalarının, ithalattaki gümrük vergilerinin, eş etkili vergiler ve mali nitelikli ithalat vergilerinin kaldırılması yer almaktadır. Ayrıca hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, temel vergiler, menşe kuralları, genel hükümler (iç vergilendirme, diğer anlaşmalarla düzenlenen ticaret ilişkileri, damping, yapısal uyum, korunma önlemleri, acil önlem mekanizması, menşe kuralları, vs.) devlet tekelleri başlığı altında iyileştirmeler bulunmaktadır. Bosna Hersek'e ihraç ettiğimiz tüm ürünlerde gümrük vergileri ve eş etkili vergiler kademeli olarak azaltılarak 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren

kaldırılmıştır. Fakat Türkiye'nin Bosna Hersek'ten yaptığı ithalatta bazı canlı hayvanlar ve et ve et ürünleri hariç olmak üzere gümrük vergileri Anlaşmanın yürürlük tarihinden itibaren kaldırılmıştır(Ekonomi Bakanlığı, 2016dd).

Ülkelerin uyguladıkları tavizler Ekonomi Bakanlığında anlaşma metninde detaylı bir şekilde verilmiştir. Bosna Hersek menşeli ürünlerin Türkiye'ye ihracatında uygulanan gümrük vergileri anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte kaldırılmıştır. Bosna Hersek menşeli tarım ürünlerinin Türkiye'ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri EKII tablosunda yer alan canlı sığırlar, canlı koyun ve keçiler, canlı kümes hayvanları, sığır eti vd. hariç anlaşma yürürlüğe girdiği tarihte kaldırılmıştır. Ayrıca EKI de yer alan 1-24. Fasıllar arasında yer alan ürünler anlaşma kapsamı dışındadır. 25-97. Fasıllar arasındaki sanayi ürünleri anlaşma kapsamında tavizlere tabidir. Fakat Türkiye menşeli ürünlerin Bosna Hersek'e ithalatında uygulanan gümrük vergileri tedricen 1 Ocak 2003'te % 65, 1 Ocak 2004'te % 50, 1 Ocak 2005'te % 35, 1 Ocak 2006'da % 15 ve 2007 de tamamen kaldırılmıştır. EKIII' de yer alan Bosna Hersek menşeli tarım ürünleri alabalıklar, sazanlar, tatlı mısır, çikolata ve kakao içeren diğer gıda, hububat ve hububat ürünleri, ekmek, pasta ve türevleri, sular ve türevlerinde ürünlerin kotalarına (tonuna) göre tavizler uygulanmıştır [4].

Tablo 2.14: Türkiye-Bosna Hersek STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2002, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İhracat	22473	31871	38077	39892	26871	27586	43264
İthalat	2485	1295	5298	16222	7497	4926	6317
Dış Tic. Deng	19988	30576	32779	23670	19374	22660	36947

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.14'te dış ticaretteki değişimler incelendiğinde; iki ülke arasındaki dış ticarette Türkiye'nin toplam ihracatı genel itibariyle artan bir trend göstermiştir. Toplam ihracat 1996 yılında 22 milyar dolar iken 2002 yılına gelindiğinde 43 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracat 2000 ve 2001 yılında 1999 yılına göre gerilemiş fakat 2002

[4]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığı internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2003, (www.ekonomi.gov.tr)

yılında bir artış yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 2 milyar dolar iken 2002 yılına gelindiğinde 6 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta1997,1999, 2000 ve 2001 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Ayrıca toplam ithalatta istikrarsız bir trend söz konusu olsa da anlaşma öncesi toplam ithalat hacminin arttığını söyleyebiliriz.

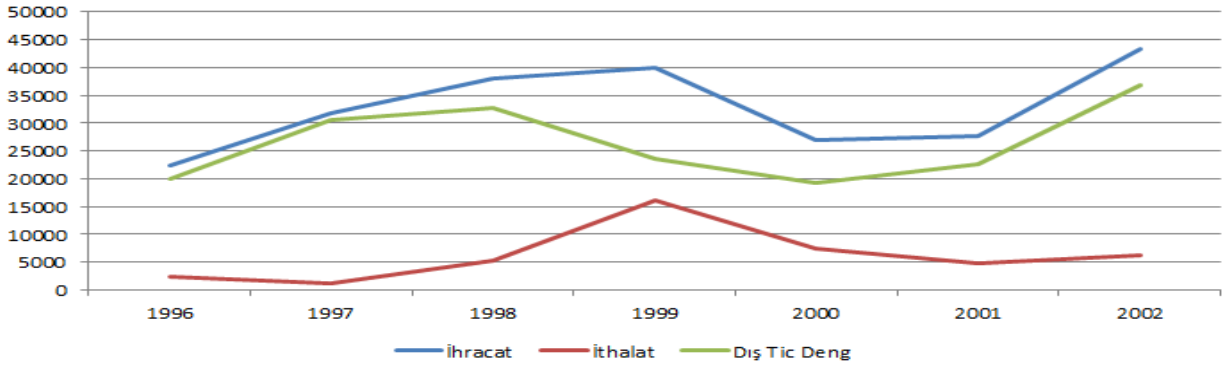

Şekil 2.7: Türkiye- Bosna Hersek STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2002, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.7'de dış ticaret trendindeki değişimler incelendiğinde; iki ülke arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alırsa dış ticaret dengesi yıllar itibariyle pozitif artan bir trend izlemiştir. Ayrıca 1999-2000 yıllarında Türkiye'nin dış ticaret dengesinde bir gerileme yaşansa da, 2001 yılından itibaren artan bir eğilim izlemeye devam etmiştir.

Tablo 2.15: Türkiye-Bosna Hersek STA Sonrası Dış Ticaret (2003-2016, Milyon ABD $)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İhracat	63227	99938	128217	150862	445173	572349	226567
İthalat	8343	11476	15399	9379	21469	24545	52059
Dış Tic. Deng	54884	88462	112818	141483	423704	547804	174508

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	224299	268942	251523	274086	322022	292570	308963
İthalat	72328	90252	111649	124330	171424	250089	288291
Dış Tic. Deng	151971	178690	139874	149756	150598	42481	20672

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası tablo 2.15'te dış ticaret hacmindeki değişimler incelendiğinde; iki ülke arasındaki dış ticarette toplam ihracat 2003 yılında 63 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde yaklaşık 309 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatında anlaşma öncesine kıyasla ciddi anlamda bir artış söz konusudur. Ancak Türkiye ekonomisinde ulusal

krizin yaşandığı 2009 yılında gerileme yaşanmış ve bu gerileme 2010 yılında da devam etmiştir. Toplam ithalat 2003 yılında 8 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 288 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşma öncesine kıyasla toplam ithalatta ciddi bir artış söz konusudur. Ayrıca 2006 yılından sonra toplam ithalatta bir sıçrama görülmektedir. Anlaşma sonrası her iki ülkenin de ticaret hacminin arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

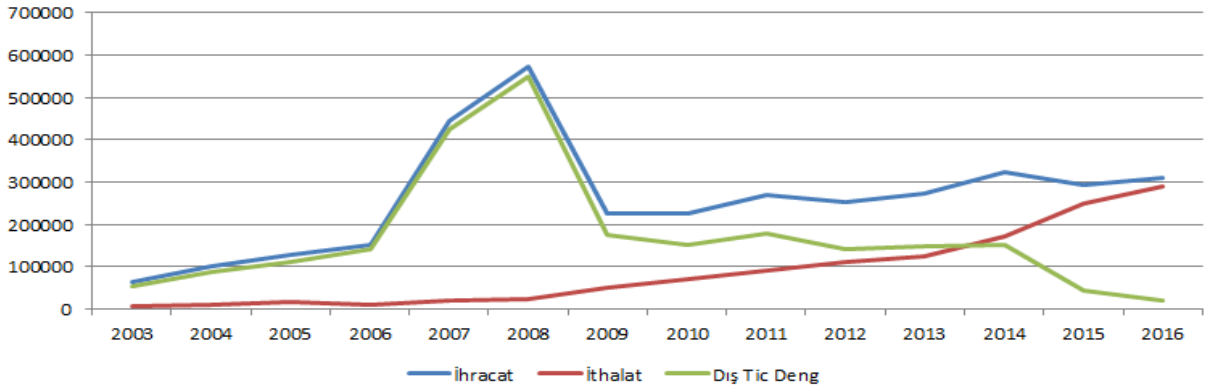

Şekil 2.8: Türkiye-Bosna Hersek STA Sonrası Dış Ticaret (2003-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.8'de dış ticaretteki eğilimler incelendiğinde; dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alınarak dış dengenin Türkiye lehine bir trend seyrettiğini söyleyebiliriz. Fakat toplam ihracatta özellikle 2007-2008 döneminde sıçrama yaşanmış ve dış ticaret dengesinde de buna paralel bir artış söz konusudur. Fakat dış ticaret dengesinde Türkiye ekonomisinde 2009 ulusal krizinin yaşandığı dönemden sonra artarak azalan pozitif bir trend söz konusudur. Dış ticaret dengesinin hacmi anlaşma öncesine göre artmış olsa da 2015 ve 2016 yıllarında ciddi anlamda gerileme yaşandığı görülebilmektedir.

II.5.Türkiye-Filistin Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Filistin arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Filistin'in genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.5.1.Genel Görünüm

Filistin bölge olarak Ortadoğu'da Ürdün'ün batısında, İsrail'in doğusunda ve Lübnan'ın güneyinde yer almaktadır. Buna ilaveten İsrail'in güneyinde bulunan Gazze Şeridi de Filistin halkının ikamet ettiği topraklardır. Ürdün nehri ülkenin komşusu olan Ürdün ile arasındaki sınır boyunca bölgeyi Ürdün sınırları içerisinde kalan doğudaki kısmı Doğu Şeria ve batıdaki kısmı Batı Şeria olarak ikiye ayırmaktadır. Gazze şeridinin yüz ölçümü 365 km^2, batı Şeria'nın yüz ölçümü 5.800 km^2 olup ülke toplam yüz ölçümü 6,165 km^2 dir. Önemli akarsularından biri Yermük Nehri iken Ürdün Nehri güneyde fosfat ve tuz bakımından zengin olan Ölü Denize akar ve bu alanlar tarıma elverişli arazilerden oluşmaktadır (Ateşağaoğlu, 2013: 2).

Başkenti Doğu Kudüs olan ülkenin EIU 2015 verilerine göre nüfusu 4,68 milyon kişi ve Batı Şeria da yaşayan 470.000 kişi bu rakama dahil değildir. Ülkede % 35,1 0-14 yaş, % 61,2 çalışan ve % 3,7 oranında 65 yaş üstü nüfus yer almaktadır. Ülke nüfus artış hızı dünya ülkeleriyle kıyaslandığında ülke sıralamasında 49. sırada yer alırken ülke nüfus artışı % 2,06 dır. Nüfusun % 75'i Müslüman, % 17'si Yahudi ve % 8'i Hristiyan'dır. Ülkede ikamet edenlerin % 17'si Yahudi, % 83'ü Filistinli Arap'tır. Ülkedeki iş gücü dağılımı sektörlere göre tahmini olarak % 10-15'i sanayi, % 80-85 hizmetler ve % 5-6 tarım şeklinde dağılmıştır. İşsizlik oranı da resmi olarak yaklaşık olarak % 25'tir (Ekonomi Bakanlığı, 2016l).

II.5.2.Ekonomik Görünüm

Ülke ekonomisinde İsrail'in uyguladığı güvenlik sebebiyle ülkenin ekilebilir arazilerine yönelik uygulamaları ve tarife dışı engeller, tarım ürünleri ihracatının sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Buna ilaveten İsrail'in ülke üzerinde uyguladığı bu politikalar tarımsal girdi fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Bu sektördeki yatırımları olumsuz yönde etkilemiş ve ülkedeki çiftçiler sadece kendi otonom geçimlerini sağlamak için üretim yaparak var olan

tarım işletmeleri de küçülmeye başlamıştır. İmalat sanayinin GSYH'deki payında %21 oranının üzerine çıkama nedeni imalat sanayinde uygulanan kısıtlamalardır. Bunun yanı sıra ülkenin gıda işletmeciliği, tekstil, madeni ürünler, dericilik ve giyim, önemli imalat sanayi alanlarında Batı Şeria ve Gazze de lisans kısıtlamaları, ticari prosedürler ve aracı finansal kuruluşların bulunmaması yatırımcıların yatırım yapmalarını engelleyen sebeplerdir (Ateşağaoğlu, 2013: 5).

Ülkenin El-Halil kentinde doğal taşa dayalı endüstriler yoğunlaşmış ve kentteki doğal taşın kalitesi yüksektir. Buna bağlı olarak uluslararası piyasalarda rekabet edebilirliği oldukça yüksek olmasına rağmen 1987 yılından sonra ihracatta düşüş yaşanmıştır. Ülkedeki konut sektörü gösterdiği gelişme ve istikrar nedeniyle diğer sektörlere göre ülke ekonomisi için daha önemlidir. Ayrıca ülkedeki yatırımların % 50-60'ıinşaat sektörüne yapılmaktadır. Ülke enerji sektöründe hala gelişme aşamasındadır. Buna ilaveten zayıf olan eski ve etkisiz elektrik sistemini kullanmaktadır ve kullanılan toplam enerjinin % 31'ini kendi karşılarken elektrik talebini komşu ülkeleri olan Mısır, Ürdün ve bazı kentleri de İsrail'den karşılamaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016m) .

II.5.3.Türkiye-Filistin Ticari İlişkileri

Türkiye-Filistin arasında 2004 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devlet bakanı Kürşad Tüzmen ile Filistin Ulusal Ekonomi Bakanı Maher Al Masri arasında imzalanmıştır. 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşmaya 2015 itibariyle iki ülke arasında ticarete konu olan mallar ihracatında; ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. (%38), kakao içeren diğer gıda müstahzarları (%13), tütünden purolar, (%13) yer almaktadır. İthalatımızda ise; hurma, incir, avokado (%98), metal dökümhaneleri için malzemeler (%1) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2015e).

Anlaşmanın kapsamında sağlık ve bitki sağlığı önlemleri, menşe kuralları, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, anti-damping, iç vergilendirme, ödemeler dengesi önlemleri yer almaktadır. Buna ilaveten korunma önlemleri, kamu ihaleleri, devlet yardımları ve ekonomik işbirliği ve teknik yardımlarda yer almaktadır. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki ülke arasındaki sanayi malları için uygulanan gümrük vergileri karşılıklı olarak tamamen kaldırılmıştır. Fakat Türkiye sadece Filistin menşeli hurma ürünü için tarife kotası kapsamında tarife imtiyazı tanımıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016ee).

Ülkeler tarımın ekonomilerinde taşıdığı karşılıklı önemi, tarım ürünleri ticaretindeki gelişmeleri, tarım ürünlerinin yüksek düzeyli hassasiyetini, kendi tarımsal politikalarının kurallarını dikkate alarak, Ortak Komite' de birbirlerine tarım ürünlerinde daha ileri taviz tanınması imkanlarını inceleme kararı almıştır. Fakat Filistin sadece Hurma ürününün Türkiye'ye ithalatında 1000 tonda %100 indirim sağlanmış ve anlaşma metninde EK I' de yer alan keten, kendir, pamuk, sorbitol, mannitol vd. gibi ürünler taviz dışında tutulmuştur. Armonize mal tanımlamasının ve kodlama sisteminin 25 ile 97'inci fasılları arasında yer alan taraf ülkeler menşeli sanayi ürünlerinin serbest dolaşımına tavizler uygulayacaktır[5].

Tablo 2.16: Türkiye-Filistin STA Öncesi Dış Ticaret(1996-2004, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	360	415	791	1822	5622	5999	4729	6489	9025
İthalat	1	60	167	1	153	98	13	454	545
Dış Tic. Deng.	359	355	624	1821	5469	5901	4716	6035	8480

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-Filistin arasındaki dış ticaretteki değişimler tablo 2.16'da incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 360 milyon dolar iken 2004 yılında 9 milyar dolara yükselmiştir. Buna bağlı olarak Türkiye'nin toplam ihracatında 1996-2004 döneminde 2002 yılı hariç artan bir trend yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 1 milyon dolar iken 2004 yılında 545 milyon dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta 1999, 2001, 2002 yıllarında

[5]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığının internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2005,(www.ekonomi.gov.tr)

gerilemeler yaşanmıştır. Bu gerilemelere anlaşmaya üye ülke ekonomilerinde yaşanan konjonktürler, siyasi ve sosyal istikrarsızlıklar neden olmuş olabilir. Ayrıca Türkiye ekonomisinde 2000-2001 yıllarında yaşanan ulusal kriz ve etkilerinin devam etmesi de neden olmuş olabilir. Ayrıca toplam ithalat artış hızı her ne kadar toplam ihracat artış hızından yüksek olsa da toplam ihracatın miktarsal olarak daha yüksek gerçekleştiği görülmektedir.

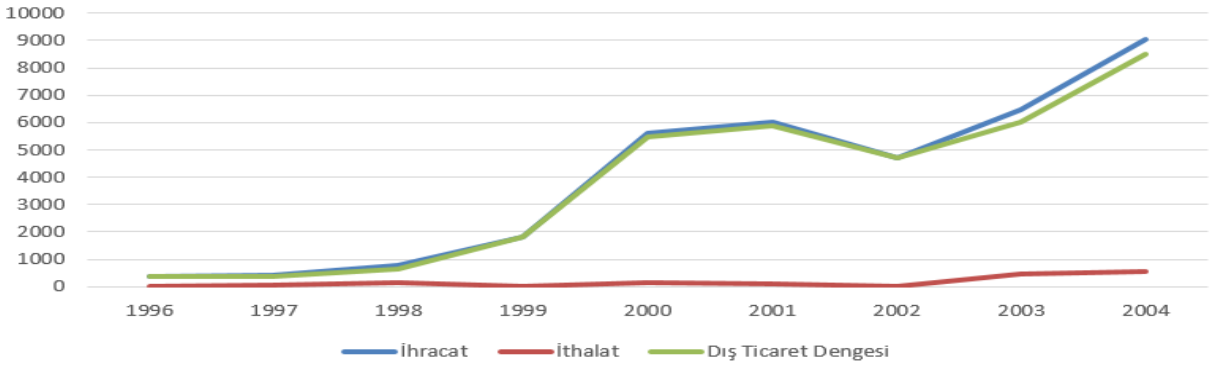

Şekil 2.9: Türkiye-Filistin STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2004, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.9'da görüldüğü gibi; Türkiye-Filistin dış ticaret dengesinde her ne kadar 1999, 2000, 2001 ve 2002 yıllarında kırılmalar ve gerilemeler yaşansa da yıllar itibariyle pozitif artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Fakat Filistin'in ihracat hacmi Türkiye'nin de ithalat hacmi özellikle 2002'den sonra çok düşük seviyede artış göstermiştir. Bunun nedeni Filistin'in bazı kentlerinde yaşanan iç karışıklıklardan, savaş ortamından dolayı ülke üretim tesislerinin tahrip olması, ekonomisinin zarar görmesi, üretim hacminin daralması, ülkeye uygulanan ambargo ve görünmez engellerden kaynaklanıyor olabilir.

Tablo 2.17: Türkiye-Filistin STA Sonrası Dış Ticaret (2005-2016, Milyon ABD $)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat	9401	21154	21247	20690	29523	40305
İthalat	304	501	762	429	274	576
Dış Tic. Deng.	9097	20653	20485	20261	29249	39729

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	49092	62696	75507	90945	82224	94372
İthalat	271	464	1134	2502	2343	3364
Dış Tic. Deng.	48821	62232	74373	88443	79881	91008

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası tablo 2.17'de dış ticaretteki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 2005 yılında 9 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 94 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta 2005-2016 döneminde artan bir trend söz konusudur. Fakat 2008 yılında toplam ihracatta gerileme yaşanmıştır. Bunun dünya ekonomisinde ve anlaşmaya üye ülke ekonomilerinde yaşanan konjonktürler de neden olmuş olabilir. Toplam ithalat 1996 yılında 304 bin iken 2016 yılında 3 milyona yükselmiştir. Toplam ithalatta artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Fakat toplam ithalatın miktarsal olarak toplam ihracattan çok az olduğu görülmektedir. Ayrıca toplam ithalatta 2008, 2009, 2011 ve 2015 yıllarında bir gerileme söz konusudur. Toplam ithalattaki gerilemelerin yaşanmasında 2008 küresel krizi, ülke ekonomisinde yaşanan 2009 ulusal krizi etkili olmuş olabilir. Ayrıca ülke de yaşanan iç savaştan dolayı ekonomik yapılarının tahrip olması ve üretimin daralmasından dolayı düşük milli gelire bağlı olarak dış ticaret hacimlerinin düşük olması neden olmuş olabilir. Ayrıca anlaşma sonrası iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin düşükte olsa arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

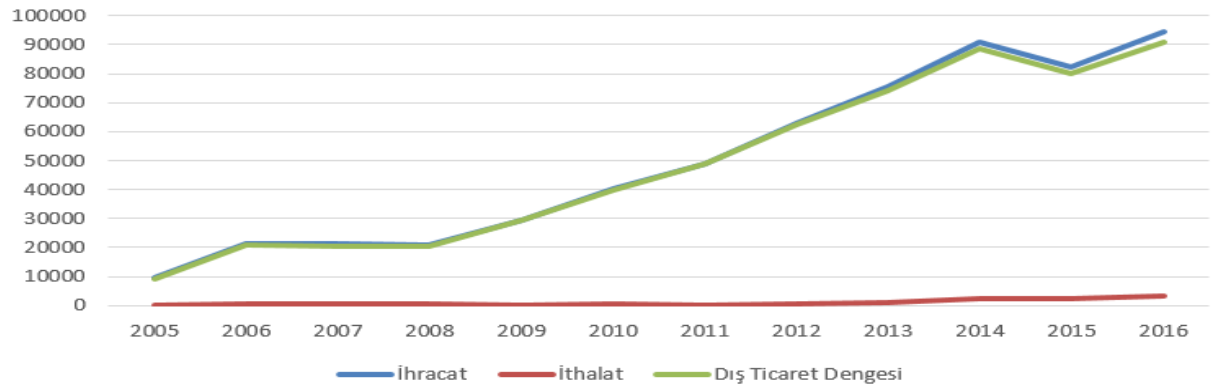

Şekil 2.10: Türkiye-Filistin STA Sonrası Dış Ticaret (2005-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.10'da dış ticaret hacmindeki eğilimler dikkate alındığında; dış ticaret dengesi özellikle 2008 sonrası sürekli olarak artmaya devam etmiştir. Ayrıca anlaşma

sonrası Türkiye lehine olan dış ticaret dengesinin miktarsal olarak da arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

II.6.Türkiye-Tunus Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Tunus arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Tunus'un genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.6.1.Genel Görünüm

1956 yılında bağımsızlığını kazanan Tunus'un yönetim şekli Cumhuriyet olup ülke 163,610km^2 lik yüz ölçümü ile dünyanın en geniş 92. ülkesi olma özelliğine sahiptir. Ülke başkenti Tunus ve önemli kentleri Sus, Sefaki, Aryana, Kayravan, Ettadhaman ve Binzart'tır. Ülke kuzey Afrika'da olup doğusunda Libya ve Akdeniz batısında Cezayir, kuzeyinde Akdeniz yer alırken Tunus'un güneyinde büyük sahra çölü yer almakla birlikte ülkenin Mecardo ve Miliare olmak üzere iki önemli nehri vardır. Bölgede Akdeniz ilkimi hakim olup yağışlar düzensiz ve yıldan yıla değişmektedir. Ülkede Arapça ve Fransızca olmak üzere iki resmi dil kullanılmakta ayrıca nüfusun % 98'i Müslüman, % 1 Musevi ve % 1'i Hıristiyan'dır (Tunus Ülke Raporu, 2012: 4-6).

Ülke nüfusunun % 64'ü şehirlerde yaşamakta, Tunus halkının % 4'ü asgari geçim standartlarının altında yaşamakta, nüfusunun % 80'nin orta sınıfta yer aldığı kabul edilmektedir. Şehirlerde yaşayan halkın % 80'inin kendine ait konutları bulunmakta, ülke ekonomisinde kronikleşen işsizlik oranı resmi rakamlara göre % 18,3'tür. Ayrıca işsizlik ülkenin önemli sorunları arasında yer almaktadır. İş gücünün % 17,9'u tarım, % 49'u hizmet ve % 33,12'i sanayi de istihdam edilmektedir. Ayrıca ülke de farklı dallarda yaklaşık 100.000 kadar mühendis bulunup Afrika'nın en iyi vasıflı işgücüne sahip ülkesi konumundadır. Ülkede

gerçekleşen iş başvurularının % 53'ü profesyonel yetişmiş iş gücüne sahip kişilerce ve üniversite mezunları tarafından gerçekleşmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016n).

II.6.2.Ekonomik Görünüm

Ülke ekonomisinde 1970'li yıllara kadar hükümet müdahalesi ciddi anlamda hissedilirken sömürge döneminde yabancıların ellerinde bulunan araziler 1964 yılında kamulaştırılarak köylülere dağıtılmıştır. Yine bu süreçte köylüleri tarım kooperatiflerinde örgütleme teşebbüslerinde bulunulmuşsa da kırsal kesimdeki muhalefet ve kredi veren hükümetin baskısı neticesinde vazgeçilmiştir. Ülkede 1972 yılından itibaren özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi amacıyla bazı önlemler yürürlüğe konulmuşsa da serbest piyasa ekonomisine tam anlamıyla 1980'li yılların sonunda yani 1987 yılında adım atılabilmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016o).

Tablo 2.18: Tunus'un Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)	46	45	46	48	43	42
KBGSYİH(SGP)	10123	10601	10970	11358	11467	11599
İşsizlik(%)	18,3	17,4	15,8		15,2	15,5*
Nüfus(Milyon)	10,8	10,9	11	11,1	11,3	11,4
Döviz kuru(ABD $)	1,4	1,6	1,6	1,7	2	2,1
Mal İhracatı(f.o.bMilyon$)	17847	17008	17061	16756	14073	13483
Mal İthalatı(f.o.b Milyon$)	22623	23102	22981	23403	19103	21207*
TÜFE (Yıllık%)*	3,54	5,14	5,80	4,94	4,86	3,7

Kaynak: (TÜİK, 2017) ve *(World Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülke dış ticaretinde yıllar itibariyle dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Ülke nüfusunda yıllar itibariyle genel olarak bir artış söz konusudur. Ülke ekonomisinin sorunlarından biri olan işsizlik, oransal olarak çok yüksek olup 2011 yılına kıyasla 2015 yılında işsizlik oranında bir gerileme yaşanmıştır. Ülke de fiyat artışlarının yaşanması beraberinde döviz kurunun yıllar itibariyle artmasına neden olmuştur diyebiliriz. Ayrıca döviz kuru yükselmesine rağmen GSYH'nin yükselmesi tüketici fiyatlarında yaşanan artıştan kaynaklanmaktadır.

Ayrıca ülke ekonomisi başta turizm olmak üzere, tarım, hizmet, tekstil, hafif sanayileri, konfeksiyon ile fosfat ve petrol üretimine dayanmaktadır. Tunus ekonomisi madencilik, tarım, enerji ve imalat sektörleriyle büyüyen bir ekonomidir. Buna ilaveten balıkçılık ve tarımda özellikle zeytinyağında uluslararası piyasada önemli bir ihracatçı ülke konumunda olup ülke sahip olduğu fosfatı işleyerek gübre ve fosforik aside dönüştürmektedir. Aynı zamanda önemli bir turizm merkezi olması hem ülke GSYİH hem de ülkenin istihdam olanakları sağlaması açısından önemli bir yere sahiptir. Başta Fransa olmak üzere bütün AB ülkeleri ile önemli ticari ilişkileri olup, AB'nin 4. büyük tekstil talebini karşılayan ülke konumundadır. Tunus GSYİH' sının % 61,5'ini hizmet sektörü, % 8,9'unu tarım sektörü, % 29,6'sını ise sanayi sektörü oluşturmaktadır (DEİK, 2014: 3-4).

Tunus'un başta zeytinyağı olmak üzere önemli bir tarım ihracatçısı olmasının yanı sıra gıda ürünleri ülkenin ithalatında önemli bir yer e sahiptir. Üretimde ve ihracatında petrol ve fosfat eski önemini kaybederken gıda işleme, elektrikli ürünler ve tekstil ülke ekonomisinde önem kazanmıştır. Ülkenin iç pazarının küçük olması nedeniyle Orta Doğu, AB ve Kuzey Afrika'daki daha büyük pazarlara giriş imkanını yatırımcılara sunması ve AB ile olan Ortaklık Anlaşması sayesinde sanayi mallarında Avrupa pazarına girişte gümrüksüz giriş imkanı elde etmesi ülkeye avantaj sağlamaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016o).

Tunus'un başlıca ihracat kalemleri konfeksiyon, yarı mamul tekstil ürünleri, tarım ürünleri makine parçaları, kimyasallar, hidrokarbonlar ve elektrik malzemeleri oluşturmaktadır. Başlıca ithalat kalemlerini ise tekstil ürünleri, makine ve ekipmanları, hidrokarbonlar, kimyasallar ve gıda ürünleri oluşturmaktadır. Ülkenin başlıca ihracat yaptığı ülkeler Fransa başta olmak üzere İtalya, Almanya ve Libya'dır. İthalat yaptığı ülkeler ise Fransa, İtalya, Almanya, İspanya ve Rusya'dır (İTO, 2013: 6).

II.6.3.Türkiye-Tunus Ticari İlişkiler

2004 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen ile Tunus Ticaret ve El Sanatları Bakanı Mondher Zenaidi arasında imzalanan STA 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. 2014 itibariyle ülkeye ihracatında; petrol gazları (%6), pamuklu mensucat (%6), kâğıt, karton, tabakalar (%4), eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar (%4), binek otomobilleri (%3), tütün sigaralar (%2) yer almaktadır. İthalatımızda ise; kimyasal gübreler (%25), petrol yağları (%10), asitler (%8), TV, monitörler ve projektörler (%4) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2014f).

Anlaşma kapsamında menşe kuralları, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, iç vergilendirme, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, kamu alımları ve rekabet kuralları yer almaktadır. Ayrıca devlet tekelleri ve devlet yardımları, iktisadi ve teknik işbirliği, fikri, sınai ve mülkiyet hakları, ödemeler dengesi önlemleri ve anti-damping ve koruma önlemleri de yer almaktadır. Türkiye anlaşma yürürlüğe girdiği andan itibaren Tunus menşeli sanayi ürünleri için gümrük vergilerini kaldırmıştır. Fakat Tunus protokol I de yer almayan Türkiye menşeli sanayi ürünleri için gümrük vergilerini anlaşma yürürlüğe girdiği tarihte sıfırlamıştır. Protokol I kapsamında olan Liste1 de yer alan ürünleri 7 yılda, Liste2 de yer alan ürünleri 9 yılda Liste3 de yer alanları ise serbestleştirmeden muaf tutarak ortaklık komitesinde tekrar gözden geçirilmesi kararlaştırılmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016ff).

Tunus Cumhuriyeti menşeli hurmalar, sardalyalar, uskumru balıkları, karidesler, diğer deniz hayvanları, taze üzüm şarabı, yalnız harissa ürünleri Türkiye Cumhuriyeti'ne ithalatta indirimlere tabidir. Türkiye Cumhuriyeti menşeli nohut, adi fasulye, beyaz fasulye, üzümler(kuru), fındıklar(kabuksuz), yalnız fındık püresi ve pastları ürünleri, Tunus Cumhuriyeti'ne ithalatta indirimlere tabi olacaktır. Ekonomi Bakanlığında ülkelerin anlaşma metninde Liste I de 25-97'nci fasıllar arasında kalan ürünler 7 yılda, Liste II de 25-96'ncı

fasıllar arasında kalan ürünler 9 yılda ve Liste III de 57-63'ncü fasıllar arasında kalan ürünler ise serbestleştirmeden muaf tutarak ortaklık komitesi tarafından tekrar gözden geçirilmesi kararlaştırılmıştır.[6]

Tablo 2.19: Türkiye-Tunus STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2004, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	94547	119950	351036	238434	162272	140593	121142	220015	256162
İthalat	49968	59914	63088	66574	64843	72936	71801	98140	100410
Dış Tic. Deng.	44579	60036	287948	171860	97429	67657	49341	121875	155752

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-Tunus dış ticaretinde tablo 2.19'daki değişimler incelendiğinde; 1996 yılında 94,5 milyar dolar olan toplam ihracat 2004 yılında 256 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta 1999, 2001, 2002 yıllarında gerileme yaşandığı görülmektedir. Bu yıllardaki gerilemelere 1999 ile 2000-2001'de Türkiye ekonomisinde yaşanan ulusal krizler neden olmuş olabileceği gibi dünya ekonomisinde veya anlaşmaya üye her iki ülke ekonomisinde yaşanan konjonktürler neden olmuş olabilir. Yapmış olduğumuz toplam ithalat 1996 yılında yaklaşık 50 milyar dolar iken 2004 yılında 100 milyara yükselmiştir. Toplam ithalatın 2000, 2002 yıllarında dünya da ve ülke ekonomilerinde yaşanan konjonktürlerden dolayı her ne kadar gerileme yaşansa da genel trendinde artış yaşanmıştır.

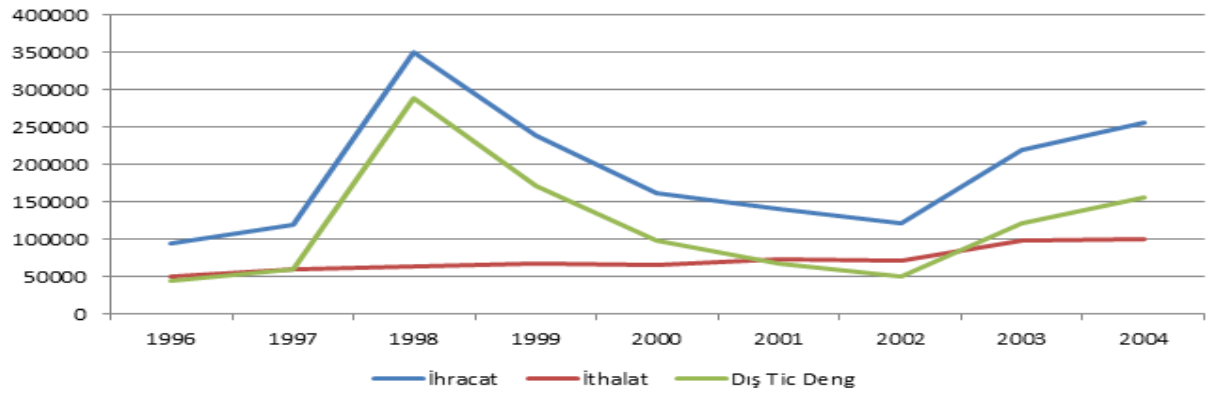

Şekil 2.11: Türkiye-Tunus Anlaşma Öncesi Dış Ticaret (1996-2004, Milyon ABD $)

[6]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığının internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2005(www.ekonomi.gov.tr)

Anlaşma öncesi şekil 2.11'de dış ticaretteki eğilimler incelendiğinde; dış ticaret dengesinde 1996-2004 döneminde Türkiye lehine bir trend gerçekleşmiştir. Fakat 1998 yılında toplam ihracatta ciddi bir artış söz konusudur. 1998 yılından sonra toplam ihracatta yaşanan ciddi gerilemeler Türkiye'nin dış ticaret dengesinde azalan bir trend yaşanmasına neden olmuştur. 2002 den sonra dış ticaret dengesi Türkiye ekonomisi lehine artmaya devam etmiştir fakat 1998 yılına kıyasla miktarsal olarak daha düşük gerçekleştiğini görülmektedir. Bunların neticesinde iki ülke arasında anlaşma öncesi gerçekleşen dış ticaret dengesinin yıllar itibariyle pozitif yönde bir trend izlediği görülmektedir.

Tablo 2.20: Türkiye-Tunus STA Sonrası Dış Ticaret (2005-2016, Milyon ABD $)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat	294785	324893	530277	778098	645767	713632
İthalat	117372	150094	229788	365381	234980	280720
Dış Tic. Deng.	177413	174799	300489	412717	410787	432912

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	802302	796738	892157	915041	819061	910444
İthalat	249790	195624	289268	196697	144077	214382
Dış Tic. Deng.	552512	601114	602889	718344	674984	696062

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası Türkiye-Tunus arasındaki dış ticarette tablo 2.20'deki değişimler incelendiğinde; toplam ihracatta 2005 yılında 294,7 milyardan 2016 yılında 910 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye ekonomisinde 2009 ile 2012 ulusal krizlerinin yaşandığı yıllarda ve 2015'te toplam ihracatta gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ithalat 2005 yılında 117 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 214 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta 2009, 2011, 2012, 2014 ve 2015 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ithalatta yaşanan bu gerilemelerde 17 Aralık 2010 yılında Bahreyn, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye gibi Arap ülkelerinin de etkilendiği ülke de Arap Baharı siyasi istikrarsızlığın yaşanması etkili olmuş olabilir. Ayrıca Türkiye ekonomisinde 2009, 2012 yıllarında yaşanan ulusal krizlerde gerilemelerin yaşanmasına sebep olmuş olabilir.

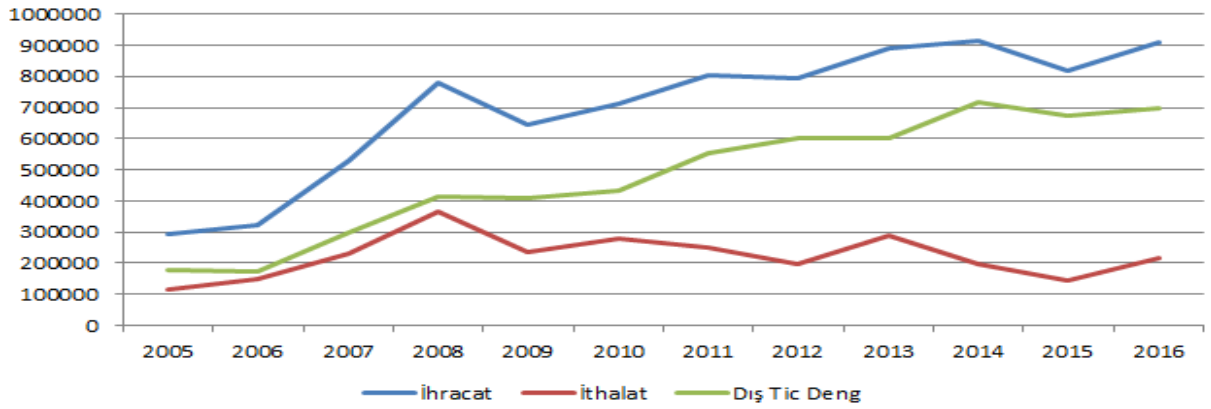

Şekil 2.12: Türkiye-Tunus STA Sonrası Dış Ticaret (2005-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.12'de, toplam ihracatta istikrarsız fakat artan bir trend söz konusudur. Toplam ithalatta ise 2008 yılından sonra istikrarsız bir trend görülmektedir. Toplam ihracatın hem miktarsal anlamda hem de artış hızı yönünden yıllar itibariyle toplam ithalattan yüksek gerçekleştiği de ortadadır. Bunların neticesinde iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesinde, yıllar itibariyle pozitif yönde artan bir trend yaşandığını söyleyebiliriz.

II.7.Türkiye-Fas Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Fas arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Fas'ın genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.7.1.Genel Görünüm

Geçmişi 9. yy'e dayanan Fas 1956 yılına kadar Fransa himayesi altında kalmıştır. Fakat 1956 yılında bağımsızlığını ilan ederek ülkede anayasal monarşi sistemi kurulmuştur. 1996 yılında kabul gören 4.Anayasaya göre Fas krallığı kendini resmi dili Arapça, devletin dini İslam olan demokratik monarşi olarak tanımlamakta ve Fas'ta güvenli bir yaşam ortamının yanı sıra istikrarlı bir siyasi düzen vardır. Yabancıların giriş-çıkışlarında herhangi bir problem olmamakla birlikte iş adamları özgürce ülke de hareket edebilmektedirler (Subaşı, 2011: 3)

Maroq veya Morocco olarak dünyada yaygın isimleri ile bilinen Fas, güneyinde Moritanya, batısında Atlas Okyanusu, doğu ve güneydoğusunda Cezayir ve kuzeyinde de Akdeniz ile çevrilidir. Ülke Afrika kıtasının kuzeybatı ucuna uzanan ve $710.850km^2$ yüz ölçüme sahip bir krallıktır. Ülke fiziki olarak dağların kuzeyinde yer alan plato-ovalar, doğu ve güneyinde bulunan çorak platolar ve dağlar olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır. Ülke geneli dağlık olmakla birlikte, ülkenin kuzey kısmında yer alan akarsuları düzensiz fakat o bölgenin en iyi beslenen akarsularıdır ve başlıca akarsuları Rebia, Muluya, UmerveSebu'dur. Fas, barajları vasıtasıyla elektrik enerjisi üretimini ve sulama ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılamaktadır (Sobutay ve Roca, 1997: 13-14).

Ülke nüfusunun büyük bir kısmı Arap ve Berberilerde oluşmakta, 1,7 milyon Faslının çoğunluğu Avrupa ülkelerinde ve yaklaşık olarak yarısı da Fransa da yaşamaktadır. Ülke demografik yapısının 15 yaşın altındaki nüfusun toplam nüfusun % 31'ine denk gelmesinden dolayı ülke genç nüfusa sahiptir. Akdeniz Okyanusu'na yakın kuzey alanlardaki ovalar ve Akdeniz kesimi ovaları yoğun nüfuslu iken çöl ya da çorak alanlarında neredeyse hiç nüfus barınmamaktadır. Fas'ın kuzeyinde atlas okyanusu kesiminde bilhassa Fas-Rabat ve Kasablanca-Kenitra çevresinde kentleşme daha yoğun olmakla birlikte ülke nüfusu 20.yy başında 5 milyondan az iken BM'ye göre ülke nüfusu 2015 yılı itibariyle 34,38 milyona ulaşmıştır. Kısacası ülkede nüfus artışı hızlıdır ve işsizlik ülkenin önemli bir sorunu olarak görülmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016p).

II.7.2.Ekonomik Görünüm

Fas dünyanın en büyük fosfat yakıtlarına sahip olan bir ülkedir. Ekonomisini imalat, tarım, balıkçılık ve turizm sektörü gelirleri ve buna ilaveten yurt dışında çalışan Faslıların ülkeye getirdikleri dövizlerle ayakta tutmaktadır. Ülkede ekonomik faaliyetler Kasablanca ve Rabat çevresinde yoğunlaşmıştır. Fas'ta ihracata yönelik üretim gerçekleştiren büyük ölçekli

ve modern çiftlikler bulunmakta ve bu çiftliklerde narenciye ve şarap üretiminin % 15'ini karşılamaktadır. Ülkenin başlıca tarım ürünleri, baklagiller, tahıl, narenciye ve zeytin olarak sıralanabilir. Tarım sektörü iş gücünün % 40'ını istihdam ederken son yıllarda GSYH'nin % 11-18'ni oluşturmaktadır. Fakat tarım sektörü iklim koşullarına bağlı olduğundan ülkede sık sık kuraklık yaşanması ve düşük gübre kullanımı tarım üretimini olumsuz etkileyen faktörlerdir (Subaşı, 2011: 4).

Tablo 2.21: Fas'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)	101	98	107	110	101	101
KBGSYİH(SGP)	6747	6980	7310	7524	7841	7838
İşsizlik(%)	8,8	9	9,2	9,7	9,7	9,4*
Nüfus(Milyon)	32,5	33	33,5	33,9	34,4	35,3
Döviz kuru(ABD $)	8,1	8,6	8,4	8,4	9,8	9,8
Mal İhracatı(f.o.b Milyon$)	21644	21444	22049	23793	21886	36355*
Mal İthalatı(f.o.b Milyon$)	37333	38877	39854	40683	33307	36594
TÜFE (yıllık%)*	0,92	1,28	1,89	0,44	1,56	1,64

Kaynak: (TÜİK, 2017) ve *(World Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülkenin ekonomik göstergelerine bakıldığında ülke nüfusu yıllar itibariyle artan bir trend seyretmektedir. İşsizlik rakamları da 2011-2016 döneminde artmıştır. Ülke GSYH'nde 2012 yılından sonra istikrarsız bir trend görülmektedir. Ülke dış ticaretinde 2012-2015 yılları arasında dış ticaret açığı vermiştir. Ülkede GSYH'nin döviz kurunda ve işsizlik oranında yaşanan artışlara rağmen yükselmesinin temel nedeni fiyat artışlarıdır. Ayrıca KBGSYİH rakamındaki artışlarda döviz kurundaki artışlardan kaynaklanmaktadır diyebiliriz.

Fas'ın dış ticaretinde başlıca ihracat ürünlerini yalıtılmış tel kablo, otomobiller, nitrojen, fosfor ve potasyum karışımı gübreler, difosfor, pentoksit, tabii alüminyum-kalsiyum fosfatlar-öğütülmemiş, petrol yağları, kadın takımları, elbiseleri, ceketleri ve etekleri, hazır ve kurumuş balık ve havyar, yumuşakçalar ve diyotlar, iletkenler oluşturmaktadır. İthalatında ise; petrol yağları, ham petrol, petrol gazı, otomobiller, buğday ve tahıllar, yalıtılmış tel kablo, motorlu kara taşıtları aksamları, süblimleşmemiş çökelmemiş koloidal olmayan sülfür, motorlu kara taşıtlarının gövdeleri ve mısır yer almaktadır (Koç, 2015: 3).

Ülkede 27 balıkçılık limanı bulunmakta ve ülke ekonomisinin gelecek vadeden sektörlerinden biridir. Ülkenin 5 milyon hektar ormanlık alanı olmasına rağmen ormancılık sektörü gelişmemiştir. Gıda sektöründe 13 şeker pancarı işletmesi, üç konserve ve toplam kapasiteleri 534.000ton olan 5 adet şeker rafinerisini bulunmaktadır. Buna ilaveten tekstil sektörü ülke ekonomisi için büyük öneme sahiptir. Ülkenin en önemli ihracat sektörü olup kumaş ve iplik gibi hammaddeler ithal edilip nihai hazır giyim ürünleri ihraç edilmektedir. Fakat ülke tekstil sektöründe Çin ve Hindistan gibi uzak doğu ülkelerinden dolayı yoğun rekabet ile karşı karşıya kalmıştır (Subaşı, 2011: 5).

II.7.3.Türkiye-Fas Ticari İlişkileri

2004 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile Fas Başbakanı DrissJettou arasında imzalanmış ve 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. 2014 yılı itibariyle iki ülke arasında ticarete konu olan mallar ihracatında; motorlu taşıtlar (%12), demir-çelik (%10), kıymetli taşlar (%6), buzdolabı ve dondurucular (%3) yer almaktadır. İthalatımız ise; binek otomobiller (%27),kıymetli taş ve metaller (%14), inorganik kimyasallardan oluşmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2014g).

Anlaşma kapsamında iç vergilendirme, doğrudan yabancı yatırımlar, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, devlet yardımları yer almaktadır. Ayrıca hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları, hizmetler, menşe kuralları, anti-damping ve korunma önlemleri ile ödemeler dengesi önlemleri de yer almaktadır. Fas menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergiler Türkiye tarafından anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle kaldırılmıştır. Fakat Türkiye menşeli sanayi ürünlerinin Fas'a ithalatında uygulanan gümrük vergileri (Liste I, II) 1 Ocak 2015 tarihi itibari ile kaldırılmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016gg).

Ekonomi Bakanlığında ülkelerin anlaşma metinlerinde yer alan Liste I-II' de 25-96'ıncı fasıllar arasında yer alan Türkiye menşeli sanayi ürünlerinin Fas'a ithalatında uygulanan gümrük vergileri 9 yılda kaldırılmıştır. Liste III ortak komite tarafından tekrar gözden geçirilecek olup, Türkiye menşeli tarım ürünlerinin Fas'a ithalatında indirim uygulanan ürünler arasında diğer peynirler, nohut tohumları, çiçek soğanları, kuru incir vd. yer almaktadır. Fas menşeli tarım ürünlerinin Türkiye'ye ithalatında indirim uygulanan ürünler arasında ise çiçekler, tatlı mısır, kebere, hıyarlar ve kornişonlar, kişniş tohumları vd. yer almaktadır.[7]

Tablo 2.22: Türkiye-Fas Arasındaki STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2005, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İhracat	52292	51906	99428	90444	70413	98149	138331	180779	330059	370825
İthalat	82116	52597	46992	44469	72983	38194	68315	76990	105778	143231
Dış Tic. Deng.	-29824	-691	52436	45975	-2570	59955	70016	103789	224281	227594

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-Fas dış ticaretinde tablo 2.22'dekideğişimler incelendiğinde; 1996 yılında toplam ihracat 52 milyar iken 2005 yılına gelindiğinde 370,8 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta artan bir trend olduğu görülürken 1997, 1999 ve 2000 yıllarında bir gerileme söz konusudur. 1996 yılında toplam ithalat 82 milyar dolar iken 2005 yılına gelindiğinde 143 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatın genel trendinde de bir artış söz konusu iken 1997, 1998, 1999 ve 2001 yıllarında gerileme yaşanmıştır. 1997 yılında yaşanan Asya Krizi, 1998 Rusya Krizi, 1999 ile 2000-2001'de Türkiye ekonomisindeki ulusal krizler bu yıllarda toplam dış ticarette gerilemelere neden olmuş olabilir.

[7]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığının internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2006(www.ekonomi.gov.tr)

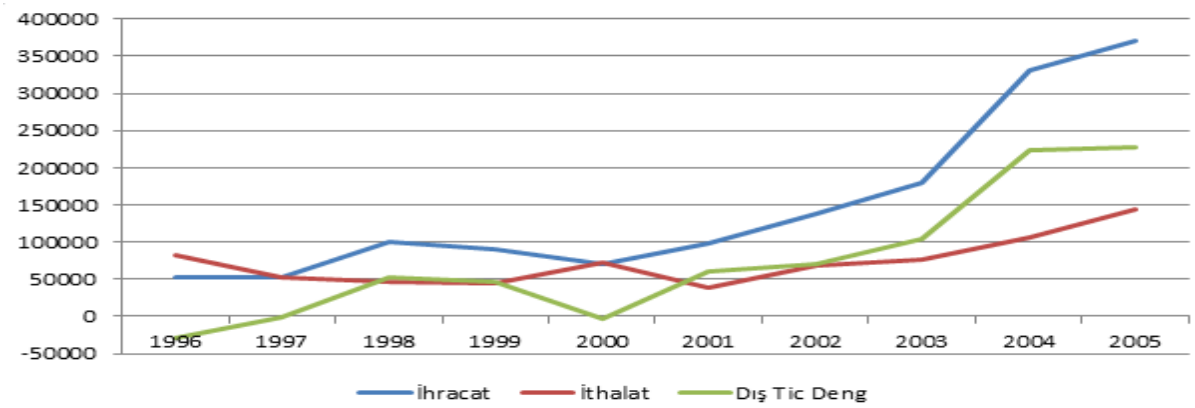

Şekil 2.13: Türkiye-Fas Arasındaki STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2005, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.13'te dış ticaretteki eğilimler incelendiğinde; Türkiye-Fas dış ticaret dengesi 1996, 1997 ve 2000'de Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir. 2000 yılından sonra dış denge Türkiye lehine dönmüş ve 2001-2005 yılları arasında pozitif artan bir trend göstermektedir. Bunların neticesinde iki ülke arasında anlaşma öncesi gerçekleşen dış ticaret dengesinin 1996, 1997 ve 2000 yıllarında negatif bir trend gösterdiği görülürken, diğer yıllarda dış ticaret dengesinin pozitif artan bir trend izlediğini söyleyebiliriz.

Tablo 2.23: Türkiye-Fas Arasındaki STA Sonrası Dış Ticaret (2006-2016, Milyon ABD $)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	551377	721595	957769	598541	623957	920896
İthalat	173902	198460	360520	234729	396798	419945
DışTic. Deng.	377475	523135	597249	363812	227159	500951

	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	1014906	1192900	1406566	1337555	1469232
İthalat	429482	572206	639849	710636	918164
DışTic. Deng.	585424	620694	766717	626919	551068

Kaynak: (TÜİK, 2017)veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası Türkiye-Fas arasındaki dış ticarette tablo 2.23'teki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 2006 yılında 551 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 1,5 trilyon dolara yükselmiştir. Ayrıca toplam ihracatta yıllar itibariyle artan bir trend yaşandığı görülmektedir.2009 ve 2015 yıllarında toplam ihracatta gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat ise 2006 yılında 174 milyar iken 2016 yılına gelindiğinde 918 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta yıllar itibariyle artan bir trend gözlemlenmektedir. Toplam ihracatta ve

ithalatta bazı yıllarda gerilemelerin yaşanmasına Türkiye ekonomisinde yaşanan 2009 ulusal krizi, dünya ekonomisinde ve anlaşmaya üye ülke ekonomilerinde yaşanan konjonktürler neden olmuş olabilir. Ancak anlaşma sonrası hem Türkiye'nin hem de Fas'ın dış ticaret hacminin arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

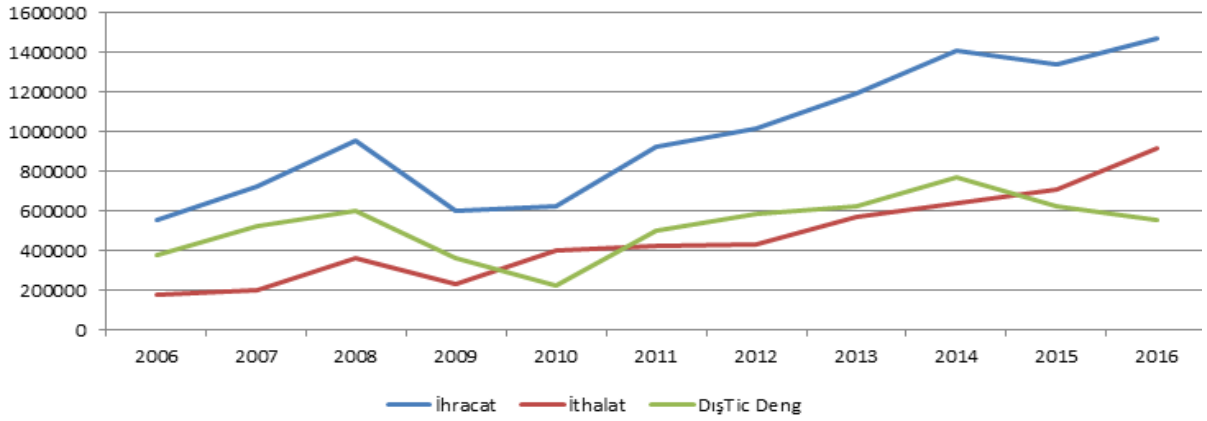

Şekil 2.14: Türkiye-Fas Arasındaki STA Sonrası Dış Ticaret (2006-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.14'te yer alan dış ticaret verilerinin trendleri incelendiğinde; Türkiye-Fas arasındaki dış ticaret dengesi ise 2006-2016 aralığında Türkiye lehine gerçekleşmiştir. Anlaşma öncesine göre dış ticaret dengesinde ciddi bir artış söz konusudur. Toplam ithalatın artış hızının toplam ihracatın artış hızından daha yüksek olmasına rağmen gerçekleşen dış ticaret dengesinde pozitif yönde artan bir trend gerçekleşmiştir.

II.8.Türkiye-Mısır Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Mısır arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Mısır'ın genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.8.1.Genel Görünüm

1922 yılında bağımsızlığını kazanan Mısır'ın IMF'in 2016 yılı tahmini rakamına göre ülke nüfusu 91,1 milyondur. Yüzölçümü 1,001,450 km^2 olup iki kıta arasında bulunan coğrafi konumu ile Mısır Afrika'nın ve Orta Doğunun en önemli ülkelerinden birisidir. Başkenti Kahire olan Mısır büyük yüz ölçümüne sahip olmasına rağmen nüfusun %90'dan fazlası toprakların sadece %5,5'ini kullanabilmektedir. Ülkenin topraklarının büyük kısmı Afrika kıtasının kuzey doğusunda yer alırken Mısır'ın kuzey doğu bölgesi Süveyş kanalı ile Arap yarımadasından ayrılmaktadır. Mısır batıda Libya, Doğuda Suudi Arabistan ve İsrail, güneyde ise Sudan ile komşudur (Ekonomi Bakanlığı, 2016s).

Başkanlık Tipi Cumhuriyet yönetim biçimine sahip olan Mısır'ın siyasi sistemi kanunlar ekseninde kurulan partilerden oluşan çok partili bir sistemdir. Ülkenin resmi adı Mısır Arap Cumhuriyeti'dir, resmi dili Arapça ve İngilizce, resmi din İslam ve halkın % 90'i Müslümandır. Mısırlı Hıristiyanlar ülke nüfusunun % 9'unu, diğer mezhepler % 1'ini oluşturmaktadır (Mısır Ülke Raporu, 2012: 7-9).

Arap ülkeleri arasında en fazla nüfusa sahip olan Mısır nüfusunun çoğunluğu ülke için önemli olan Nil nehri kıyılarında yaşamaktadır. Mısır'ın kuzeyinde yer alan Nil deltası dünyanın en kalabalık bölgelerinde biri olup bu alanda km^2 ye düşen kişi sayısı 1.540'tır. Ülkenin tarım alanlarının hemen hemen hepsi bu bölgede yer almaktadır. Mısır nüfusunun 1/3'ü tarım sektöründe çalışırken, ülke doğal kaynakları açısından petrol rezervleri 4,4 milyar varil ile dünyada 27. sırada yer almaktadır. Petrol kaynakları açısından kendi kendine yetebilen ülke konumunda kabul görmekte ve bunun yanı sıra 2,2 trilyon m^3 doğal gaz rezervleri ile dünyada bu alanda 17. büyük ülke konumundadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016s).

II.8.2.Ekonomik Görünüm

Ülkenin en önemli tarım ürünleri buğday, pirinç, pamuk, çiçek, keten, patates, narenciye, hurma, soğan-sarımsak, mango ve bahçecilik ürünleri olan şeftali, çilek, kavun, karpuz, üzüm yer almakta ve özellikle Mısır'ın uzun elyaflı pamuğu uluslararası piyasada talep görmektedir (Sarıkaya, 2012: 5).

Mısır ekonomisi 1990'lı yıllarda IMF desteğiyle pazar ekonomisi olma yolunda yapısal reform sürecine girmiştir. Ticaretin serbestleştirilmesi yoluna gidilerek bu eksende para banka politikaları ve maliye politikaları, özelleştirmeye yönelik düzenlemelere gitmiştir. 1991 yılında devlet sübvansiyonları azaltılmış, fiyat kontrolleri gevşetilmiş, ticaret ve yatırım kısmen serbestleştirilmiştir. Ülkenin en önemli sektörleri arasında hazır giyim, tekstil ve petrol sanayi yer alırken, çimento, çelik, kimyasallar ve ilaç sanayi diğer gelişmiş sektörleri arasındadır. Ülkenin doğal gaz, turizm ve Süveyş Kanalı gelirlerinin yanı sıra Körfez Ülkeleri'ndeki yenilenme çalışmaları sebebiyle inşaat sektöründe yaşanan hareketlilik ülke ekonomisinin lokomotifi haline gelmiştir. Döviz gelirlerinin ¼'ü turizm gelirlerinden sağlanırken her yedi Mısırlıdan biri turizm gelirinden geçimini sağlamaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016ş).

Ülkenin en önemli ticaret ortağı olan ABD den makine ve ekipman, diğer tarım ürünlerini ve Amerikan buğdayını ithal etmektedir. Ülke nüfusunun fazla oluşu ve işsizlik diğer gelişmekte olan ülkeler gibi Mısır'ında en önemli sorunlarından biridir. Bunun nedenlerinden biri ülkede özel sektörün yeni istihdam alanları yaratmaması olup işgücünün devlet tarafından tamamen istihdam edilememesidir. Bunun sonucu ülkede oluşan yoksulluğun hafifletilmesi için ilaç, ekmek, yağ ve benzin gibi temel ürünlerde hükümet ciddi sübvansiyonlar yapmaktadır. Bu nedenle ülke bütçe açığı ve iç borçları giderek artmaktadır (Mısır Ülke Raporu, 2012: 10).

Tablo 2.24: Mısır'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2012	2013	2014	2015	2016[b]	2017[c]
GSYİH(milyar ABD$)	276.3	270.8	300.8	316.8	268.1	165.4
Reel büyüme(%)	2.2	3.3	2.9	4.4	4.3	3.9
KBGSYİH(ABD$)	10,344	10,512	10,711	10,990	11,418	11,844
TÜFE(ort)	7.1	9.5	10.1	10.4	13.2	19.2
Döviz kuru $(ort)	6.06	6.87	7.08	7.71	10.10	18.05
İhracat(fob-milyon ABD$)	25,092	26,534	25,269	19,031	15,825	18,515
İthalat(fob-milyon ABD$)	-59,827	-56,018	-64,451	-57,167	-50,767	-49,208
Nüfus(TÜİK)*(milyon)	85,7	87,6	89,6	91,5	95,7	-
İşsizlik(TÜİK)*%	12,7	13,2	12,9	12,8**	12**	-

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı (b EIU projeksiyonu, c EIU tahmini), *(TÜİK,2017) ve **(World Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Mısır'ın temel ekonomik göstergelerine bakıldığında 2012'den itibaren GSYH'n, kişi başına GSYH'nde yıllar itibariyle artış yaşanmıştır. Fakat GSYH'sinde 2013-2016 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Reel büyüme oranında da istikrarsızlık söz konusudur. Ülke nüfusu 2012 yılına göre artmış ve işsizlik oranı 2013'te % 13,2 iken 2016 yılında dünya bankası verilerine göre % 12 oranına gerilemiştir. Fakat ülkenin dış ticaret verilerini analiz ettiğimizde 2012 yılından itibaren cari açığının arttığını söyleyebiliriz. Tüketici fiyatlarında yaşanan artışlardan dolayı 2012-2017 döneminde yükselen döviz kuru ve yükselen işsizlik oranına rağmen GSYİH ve KBGSYİH'nın yükselmesinin nedeni fiyat artışlarıdır diyebiliriz.

II.8.3.Türkiye-Mısır Ticari İlişkileri

2005 yılında T.C. Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen ile Mısır Sanayi ve Dış Ticaret Bakanı Rachid Mohamed Rachid arasında imzalanan STA 2007 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 itibariyle iki ülke arasına konu olan mal ihracatında; petrol ürünleri (19), demir-çelik (%10), binek otomobiller (%3), dokunmuş halılar (%2), kauçuktan dış lastik (%2) yer almaktadır. İthalatımızda ise; polimerler (%17), ham petrol (%7), çocuklar için elbiseler (%5), dokunmuş mensucat (%5) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2015h).

Anlaşma kapsamında hizmetler, menşe kuralları, iç vergilendirme, devlet yardımları, doğrudan yabancı yatırımlar, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri yer almaktadır. Ayrıca fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları, ödemeler dengesi önlemleri, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı

engellerin kaldırılması, anti-damping ve koruma önlemleri de yer almaktadır. Türkiye Mısır menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergilerini anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle kaldırmıştır (Ekonomi Bakanlığı,2016hh). Fakat Mısır Türkiye menşeli sanayi malları için uygulanan gümrük vergilerini Protokol I de Liste 1'deki 25-85'nci fasıllar arasında yer alan ürünlerde 1 Ocak 2008'de, Liste 2'deki 25-97'nci fasıllar arasında yer alan ürünlerde 1 Ocak 2014'te kaldırılmıştır. Liste 3'deki 25-97'nci fasıllar arasında yer alan ürünlerde 1 Ocak 2017 ve Liste 4'deki 85-87'nci fasıllar arasında yer alan ürünlerdeki gümrük vergilerini ise 1 Ocak 2020 tarihine kadar kademeli olarak kaldırmıştır. Anlaşma metninde Mısır başlığı altında daha detaylı tablolarına ulaşabileceğiniz Türkiye menşeli fındıklar, incirler, ayçiçeği tohumu yağı, kirazlar, ham mısır yağı, hıyarlar, kornişonlar vd. gibi tarım ürünlerinin Mısır'a ithalatında gümrük indirimleri uygulanmıştır. Mısır menşeli balıklar ve kabuklu hayvanlar, sarımsak, sebzeler, diğer bitkiler vd. tarım ürünlerinin Türkiye'ye ithalatında gümrük indirimleri uygulanmaktadır[8].

Tablo 2.25: Türkiye-Mısır STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2006, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	316263	304460	474229	467413	375707	421469
İthalat	272394	398897	392959	108977	140720	91720
Dış Tic. Deng.	43869	-94437	81270	358436	234987	329749

	2002	2003	2004	2005	2006
İhracat	326389	345779	473145	687299	709353
İthalat	118173	189397	255242	267246	392524
Dış Tic. Deng.	208216	156382	217903	420053	316829

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.25'te dış ticaret hacmindeki değişimler incelendiğinde; Türkiye-Mısır arasında gerçekleşen dış ticarette Türkiye'nin toplam ihracatı 1996 yılında 316 milyar dolar iken 2006 yılına gelindiğinde 709 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatın 1996 yılına kıyasla 2006 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak iki katı arttığını söyleyebiliriz. Ancak 1997, 1999, 2000 ve 2002'de toplam ihracatta gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996

[8] Söz konusu anlaşmanın tamamı Ekonomi Bakanlığının internet sayfasında bulunmaktadır. T.C. Resmi Gazete, 30.01.2007, Sayı:26419(www.ekonomi.gov.tr)

yılında 272 milyar iken 2006 yılına gelindiğinde 392 milyara yükselmiştir. Toplam ithalatta 1996-1998 yılları arasında artan bir trend söz konusudur. Ancak 1997, 1999 ve 2001'de ciddi bir gerileme yaşanmış ve 2002'den sonra ise artmaya devam etmiştir. Dünya da 1997 Asya krizinin 1998 Rusya Krizinin, Türkiye'de 2000-2001 Kara Çarşamba olarak da bilinen finansal krizin yaşanması toplam ihracat ve toplam ithalatta gerilemelere neden olmuş olabilir.

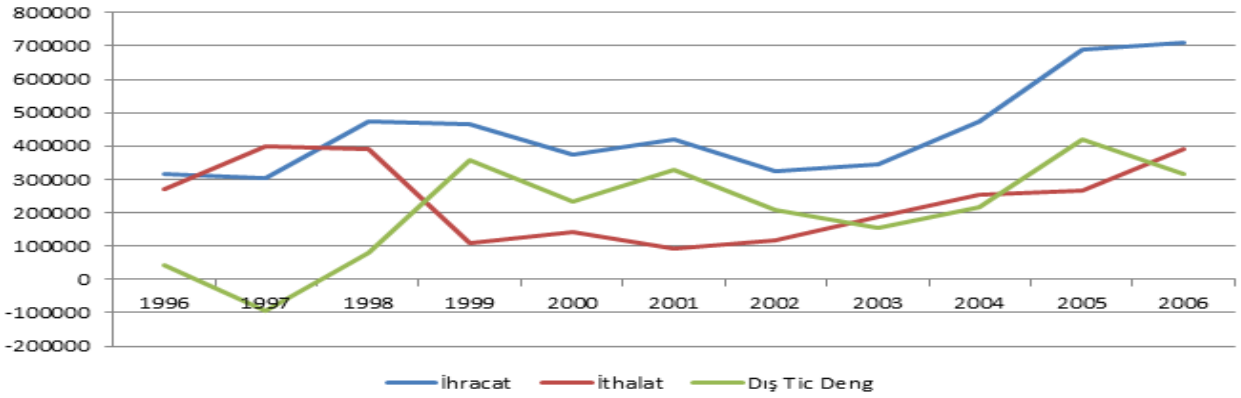

Şekil 2.15: Türkiye-Mısır STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2006, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.15'te Türkiye-Mısır dış ticaretinde, dış ticaret dengesi sadece 1997 yılında Türkiye'nin aleyhine gerçekleşmiştir. 1999 yılına kadar dış ticaret dengesi Türkiye lehine artan bir trendde seyretmiştir. 2000 yılında ve özellikle 2001 yılından sonra pozitif gerçekleşse de 1999 yılına kıyasla azalarak azalan bir trend söz konusudur. Ayrıca dış ticaret fazlasında 2004 yılında ciddi bir artış yaşanırken 2005 yılında tekrar gerileme yaşanmıştır.

Tablo 2.26: Türkiye-Mısır STA Sonrası Dış Ticaret (2007-2016, Milyon ABD $)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	902703	1426450	2599030	2250577	2759311	3679195	3200362	3297538	3124876	2733476
İthalat	652988	886237	641552	926476	1382216	1342051	1628868	1434472	1215905	1443408
Dış Tic. Deng.	249715	540213	1957478	1324101	1377095	2337144	1571494	1863066	1908971	1290068

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası Türkiye-Mısır arasındaki dış ticarette tablo 2.26'daki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 2007 yılında 902,7 milyar dolardan 2016 yılına gelindiğinde 2,7 trilyon dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta anlaşma sonrası artan bir trend

görülmektedir. Toplam ihracatta 2010, 2013 ve 2015 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. Bu gerilemeye dünya ekonomisinde ve anlaşmaya üye ülke ekonomilerinde yaşanan konjonktürler neden olmuş olabilir. 2010 yılında Tunus'ta patlak veren Arap Baharı adıyla anılan siyasi olayın Mısır gibi çevre Arap ülkelerinin olumsuz etkilenmesi de neden olmuş olabilir. Toplam ithalat ise 2007 yılında 652 milyon iken 2016 yılına gelindiğinde rakam 1 milyara yükselmiş ve yıllar itibariyle artan bir trendin gerçekleştiği görülmektedir. Toplam ithalatta Türkiye'de 2009 ile 2012 ulusal krizlerinin yaşandığı yıllarda ve 2014, 2015 yıllarında gerileme yaşanmıştır.

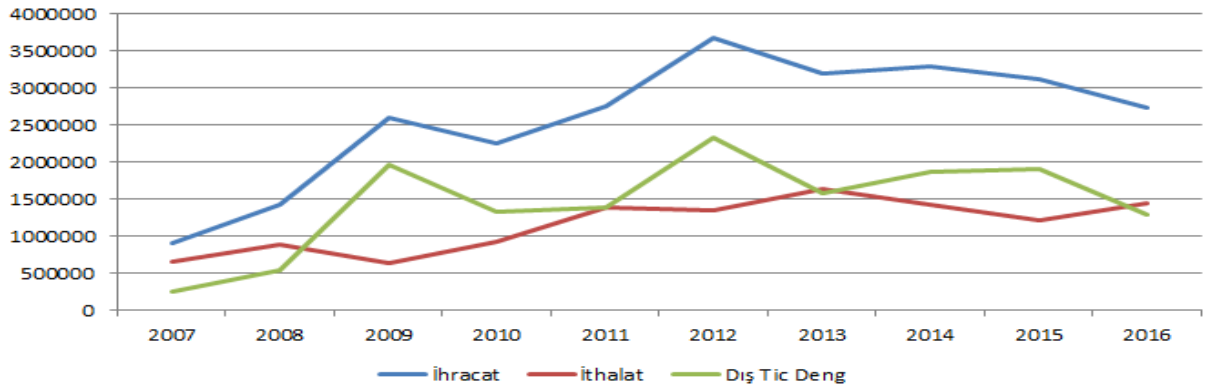

Şekil 2.16: Türkiye-Mısır STA Sonrası Dış Ticaret (2007-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.16'da, dış ticaret dengesi Türkiye lehine bir trend izlediği görülmektedir. Türkiye'nin Mısır'a gerçekleştirdiği anlaşma sonrası toplam ihracat, Mısır'dan gerçekleştirdiği toplam ithalattan miktarsal olarak daha yüksektir. Bunun neticesinde anlaşma öncesine göre Türkiye'nin dış ticaret dengesinin pozitif yönde hacimsel olarak da arttığı söylenebilir. Bunun neticesinde iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesinin yıllar itibariyle pozitif yönde Türkiye lehine artan bir trend izlediği görülmektedir.

II.9.Türkiye-Suriye Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Suriye arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Suriye'nin genel

görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.9.1.Genel Görünüm

Ülkenin resmi adı Suriye Arap Cumhuriyeti olup, ülke Arap yarımadasının kuzeybatısında ve Akdeniz'in en doğu ucunda bulunmaktadır. Ülkenin başkenti Latince' de "Damascus", Arapça'da ise "Dımaşk" olarak bilinen Şam'dır. Ülkenin toplam yüzölçümü 185.180 km^2 olup Türkiye'nin yüzölçümünün yaklaşık olarak 1/4 büyüklüğündedir. Ülke fiziksel coğrafya açısından Suriye Çölü, Dağlık bölge ve Kıyı şeridi olarak üç ana bölüme ayrılmaktadır. Ülkenin en önemli su kaynağı Fırat Irmağı olup Suriye 1973 yılında Tepke Barajının su toplamaya başlaması gibi sulama projeleri sayesinde geniş bölgelerin tarıma açılmasını sağlamış ve kıyı şeridinde yoğunlaşan kaynaklar, yer altı suları yıl boyunca ülke de tarım yapılmasına olanak tanımaktadır (Aydos ve Duran, 2000: 15).

Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesiştiği bir alanda olması, Akdeniz'in kuzeydoğusunda yer alması ve coğrafi konumundan dolayı Suriye'nin kuzeyinde Akdeniz'e açılan kıyı düzlüklerinde ılıman ve yağışlı kışlar ile nemli ve sıcak yazlar yaşanmaktadır. Daha iç kısımlarda olan Halep'ten Homs'a kadarki bölge çorak düzlüklerden oluşmakta, Türkiye ile sınır bölgeleri ve doğudaki alanlar Türkiye'nin yüksek alanlarından yağış almakta ve bu sayede bu alanlarda buğday üretimi yaygın bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Güney kesiminde ise kuru kışların ve sert yazların yaşandığı çöller yer almakta, başkenti Şam ve Lübnan sınırı boyunca uzanan dağlar ve Golan yükseklikleri bulunmaktadır. Bu bölgelerde yazlar kurak ve sıcak, kışlar ise soğuk ve yağışlı geçmektedir (Ekonomi Bakanlı, 2016t).

Suriye'nin nüfusu 1999 yılı tahminlerine göre 17.213.871 olup ülkenin %93 'ünü Araplar oluşturmuş ve uzun bir süre yabancı yönetimlere karşı Suriye Arap kimliğini korumuştur. Kuzeybatı sınır bölgelerinde ve kuzeydoğu da ülkenin en büyük azınlık topluluğu olan Kürtler

ikamet etmektedir. Diğer azınlıklar ise Ermeniler, Çerkezler ve Türkmenlerdir. Nüfusun %90'ı Müslüman olup Sünniler mezhep olarak nüfusun % 75'ini oluşturmaktadır. Belli başlı alanlarda toplanan Dürzîler ve Aleviler sayıca daha az olup(%16), çok sayıda küçük cemaatlere ayrılmış Hıristiyanlar (%10) bulunmaktadır (Aydos ve Duran, 2000: 17).

Suriye nüfusu 1-1,4 milyon Iraklının ve yarım milyon Filistinlinin Suriye'ye sığınmasıyla nüfusu artmıştır. Fakat 2011 Mart ayında başlayan ve sonrasında iç savaşa dönüşen çatışmalar nedeniyle ülke vatandaşları çevredeki ülkelere sığındığı için azalmaya başlamıştır. 2011 de 21,8 milyona ulaşan ülke nüfusu 2015 yılında 18,5 milyon olarak tahmin edilmektedir. Ülke geniş bir yüzölçümüne sahip olmasına rağmen nüfusun % 78'i en büyük yedi kentte yaşamaktadır. Önemli şehir merkezleri ülkenin başkenti Şam ve güneydeki Halep olmakla birlikte diğer şehir merkezleri sanayi kentleri olan Hama ve Homs ile liman şehirleri Lazkiye ve Tarsus'tur. Suriye de yaşanan iç savaş ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilerken istihdamda da önemli derecede düşüşe neden olmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016t).

Suriye bölgesinde siyasal tarihi boyunca birçok medeniyeti bünyesinde barındırmış olup tarih boyunca saldırılara maruz kalmıştır. San Remo Konferansı'nda Suriye ve Lübnan'ın ayrı ayrı Fransız manda yönetimine verilmesi, Filistin'in ise İngiliz yönetimine verilmesi kararlaştırılmıştır. Fransız manda ve himayesi hem bölge içi politikalarda hem de dış politikalarda uzun süre devam etmiştir. Fakat 1946 yılında İngiliz ve Fransız güçlerin Lübnan ve Suriye den çekilmesi konusunda anlaşmaya varılmasıyla Suriye bağımsızlığını elde etmiştir (Aydos ve Duran, 2000: 20-25).

Suriye de yönetim biçimi Çok Partili Başkanlık Tipi Cumhuriyet olup, Temmuz 2000 yılından itibaren devlet başkanı Beşşar Esad'dır. Başbakan Adel Safar'dır ve Suriye'nin siyasi yapısı 1973 yılında gerçekleştirilen referandum ile kabul görmüş, anayasasına göre ülke Sosyalist Demokratik Halk Cumhuriyetidir. Ülkenin resmi dili Arapça olup birkaç partinin

koalisyonundan oluşan Baas Sosyalist Partisi ülkede ilerici Ulusal Cephenin yöneticisi ve lideri konumundadır. Baas Sosyalist partisi, halkı ve hükümeti, toplumsal örgütleri, kooperatifleri, ve bireylerin çıkarlarını yerine getirme ve toplumu geliştirmek amacıyla yönlendirmeler yapmaktadır. Bunlara ilaveten Halk Meclisi, hükümetin yasama organı olup Yürütme Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı ve Yerel Yönetimin Meclislerinden oluşmaktadır (Suriye Ülke Raporu, 2012: 9).

Suriye idari açıdan Haseki, As Suwayda, Ar Raqqah, Al Qunaytirah, Dar'a, Dayr az Zawr, Halep, Dimashq, Hama, Şam, Homs, Tartus, Şam, ve İdlip olmak üzere 14 valiliğe ayrılmıştır. Sermaye birikimi yoğunluğu daha çok Şam bölgesine kaymış olup Şam, Lazkiye, Hama, Homs, Halep ve Tartus ülkenin en önemli altı şehridir. Bu şehirler özerkliğe sahip olmasının yanı sıra ülkede Mart 2011 yılında yönetime karşı olan kesim tarafından gerçekleştirilen gösteriler kısa zamanda bir iç savaşa dönüşmüştür (Ekonomi Bakanlığı, 2016t). Kısaca hukuk sistemine değinmek gerekirse temel kuralları açısından şeriata dayanmakla birlikte hukuk sistemi Fransız etkisi taşımaktadır. Tüm yönetim birimi merkezlerinde ilk derece, valilik merkezlerinde temyiz ve başkentte üst temyiz mahkemeleri bulunmakta ve en üst yargı adli makamı Yüksek Anayasa Mahkemesi'dir (Aydos ve Duran, 2000: 27).

Suriye'nin doğal kaynaklarına değinmek gerekirse ülke de başlıca buğday, arpa, pamuk, mercimek, nohut, zeytin, şeker pancarı tarım ürünleri üretimi yapılmaktadır. Başlıca sığır, koyun, yumurta ve süt hayvancılık ürünlerini oluşturmakla birlikte ülkenin başlıca doğal kaynakları arasında petrol fosfat krom manganez asfalt demir kaya tuzu mermer ve alçı taşı yer almaktadır. Sanayisini ise petrol, tekstil, gıda işleme, içecek, tütün, fosfat işleme, çimento ve oto montaj sektörleri oluşturmaktadır. Suriye'nin sulama gereksiniminin büyük bir kısmı Fırat nehri sayesinde karşılanmakta fakat petrol işleme kuruluşlarının atıkları ve kanalizasyon

atıkları sonucu oluşan kirlilik Fırat nehrinin kullanılabilirliğini azaltmaktadır. Ayrıca ormanlık arazilerin tahribi, kuraklık, erozyon, hayvanların aşırı otlatılması ve çölleşme gibi ülkenin çevresel sorunları bulunmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016tı).

II.9.2.Ekonomik Görünüm

2000 yılı itibariyle serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine giren ve öncesinde Suriye merkezi planlı bir ekonomik sisteme göre yönetilmiştir. Ülkenin ana gelir kaynakları dış yardımlar, petrol, tarım ve yurt dışında çalışan işçi döviz gelirleridir. Ülkenin petrol ihracı toplam ihraç gelirlerinin üçte ikisini oluştururken bütçe gelirlerinin ise yarısını oluşturmaktadır. Ülkenin petrol dışında plastik, deri sanayi, kimyasallar, kauçuk, gıda üretimi ve tekstil sektörlerinde sanayi üretimi yoğunlaşmaktadır. Turizm, hizmet sektörleri arasında en hızlı gelişen sektör iken ülkede var olan şirketlerin birçoğu devlet eliyle işletilmektedir (Kuyumcu, 2011: 4).

Suriye'nin petrol endüstrisi merkezleri Deir al-Zour çevresi ile Halep ve Banyas'taki rafineleri, Şam, Homs, Lazkiye, Halep, Deir al-Zour ve Tartus ticaret merkezleridir. Gıda işletme kuruluşlarının çoğu ve seramik ve tekstil gibi hafif endüstri üretimi tarım arazilerine yakın olan Şam, Homs ve Halep'te bulunmaktadır. Haseki şehri Suriye'nin gelişmemiş doğu bölgesinde bulunmasına rağmen tarımsal etkinliklerin yoğun olmasından dolayı komşu şehirlerden göç almaktadır. Uluslararası ticaretin merkezi ise liman şehri olan Lazkiye ve Tartus olup kuzeydeki Banyas'tan petrol ihracatı gerçekleştirilmektedir. Doğal gaz ve petrolün bulunması ile son zamanlarda hızla büyüyen kentleri, Deir al-Zour ve Palmira'dır (Ekonomi Bakanlığı, 2016u).

Tablo 2.27: Suriye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011[b]	2012[b]	2013[b]	2014[c]	2015[a]	2016[c]
GSYİH(milyon$)(EIU)	54.479	40.145	36.562	34.178	29.909	22.119
Reel GSYİH Artışı(%)(EIU)	-3,4	-22,4	-24,8	0,4	-5,3	-3,3
Nüfus(Milyon)*	20,5	20,0	19,3	18,8	18,5	18,4
KBGSYİH(SGP),(EIU)	4.823	4.321	3.670	4.057	4.083	4.129
İhracat(Fob,Milyon$)(*)	8,015	2,265	1,490	1,104	663	-
İthalat(Fob,Milyon$)(*)	-18,091	-8,452	-6,489	-7,245	-4,870	-
TÜFE(ort.,%)	4,8	36,9	55,3	16,2	4,4	15,2
İşsizlik(%)	14,9	25,0	35,0	40,0	50,0	50,0
Döviz Kuru SL:ABD	55,89	77,27	141,66	180	220	530

***Ülkenin göstergelerinin tahmini değerlerini vermemizin nedeni ülkede 2011 Mart ayı itibariyle patlak veren iç savaş ortamı nedeniyle artan istikrarsızlık nedeniyle net veriler bulunmamaktadır.

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı **(**b EIU tahmini, c EIU öngörüsü, *Trademap**)** ve**(The World Bank,2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Suriye'nin temel ekonomik göstergeleri 2011 yılı mart ayında iç karışıklıkların cereyan etmesiyle 2011-2016 döneminde ülke aleyhine bir trend göstermiştir. Dış ticaret savaş ve ülkenin ihracat yapmasını engelleyen uluslararası ambargoların uygulanması nedeniyle bu dönemler arasında Trademap'in verilene göre giderek azalmaktadır. Ülkede var olan işsizlik oranı 2011'de EIU tarafından % 14,9 olarak gerçekleşmesi tahmin edilirken bu oran 2015 yılında % 50 şeklinde gerçekleşerek neredeyse beş yıl içerisinde 3 kat artmıştır. Ayrıca ülkede işsizliğin artması üretimin gerçekleşmediğinin bir göstergesi olduğundan ülkede GSYİH artışlarının yıllar itibariyle azalacağı EIU tarafından tahmin edilmekte ve 2011 yılında 54.479 milyon tahmin edilen GSYİH ve % -3,4şeklinde tahmin edilen reel GSYİH artışı 2015 yılında sırasıyla 29.909 ve % -5,4 şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca ülkede yaşanan iç savaş ortamı nedeniyle sivil halkın ölmesi ve çevre ülkelere göç etmesinden dolayı nüfusta bir azalma söz konusudur.

Ayrıca çoğu Şam'ın kuzeyinde üretilen tarımsal ürünlerin büyük çoğunluğu iç piyasada tüketilmektedir. Devletin tahıl ve pamuk piyasasındaki devam eden müdahaleleri nedeniyle tarım alanında özel sektör faaliyetleri ülke ekonomisi için daha az stratejik önem arz eden meyve üretimi gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır (Kuyumcu, 2011: 4). Fakat ülkede yaşanan iç karışıklıklardan dolayı hem tarımsal üretim hem de sanayi mallarındaki üretim azalmakta olup

ülkenin en önemli sanayi kentleri Halep, Şam ve Lazkiye gibi kentlerde üretim durma noktasındadır (Ekonomi Bakanlığı, 2017ı).

II.9.3.Türkiye-Suriye Ticari İlişkileri

2004 yılında T.C. Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile Suriye Arap Cumhuriyeti Başbakanı Mohammed Naji Otri arasında imzalanan ve 2007 yılında yürürlüğe girmiştir. STA da 2014 itibariyle iki ülke arasında ihracatında konu olan mallar; sınıflandırılmamış eşyalar (%19), hayvansal ve bitkisel yağlar (%12), nişasta ve sütten mamuller (%9), değirmencilik mamulleri (%7), demir ve çelik (%4) yer almaktadır. İthalatımızda ise; pamuk (%70), kahve ve çay (%5), sebzeler (%5), gübreler (%3) pay almaktadır(Ekonomi Bakanlığı, 2014ı).

Anlaşma kapsamında teknik mevzuat, iç vergilendirme, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, menşe kuralları yer almaktadır. Ayrıca anti-damping ve koruma önlemleri, ödemeler dengesine katkı sağlama, devlet tekelleri ve devlet yardımları, kamu ihaleleri ve kurumsal hükümler de yer almaktadır. Anlaşma yürürlüğe girdiği andan itibaren Türkiye Suriye menşeli sanayi mallarına uyguladığı gümrük vergilerini kaldırmıştır. Suriye ise Türkiye menşeli sanayi ürünleri için uyguladığı gümrük vergilerini vergisi düşük olan sanayi ürünlerini 3 yılda vergisi yüksek olan sanayi ürünlerini ise 12 yıla varan takvime göre serbestleştirmiş olacaktır (Ekonomi Bakanlığı, 2016ıı). Suriye'nin ve Türkiye'nin dış ticarette bazı ürünlerde birbirlerine sağladıkları tavizler aşağıda verilmeye çalışılacaktır.

Türkiye-Suriye arasında imzalanan STA neticesinde iki ülkenin karşılıklı olarak ticari ilişkilerinde uyguladıkları vergi indirimleri Ekonomi Bakanlığında ülkelerin anlaşma metinlerinde verilmiş olup, Türkiye menşeli ürünlerin ithalatında Suriye'ye sağladığı vergi imtiyazlarının uygulandığı ürünler, ürünlerin miktarları ve uygulanan vergi indirimlerinin yüzdeleri verilmiştir. Türkiye'nin Suriye'nin ithalatında vergi imtiyazı sağladığı ürünler

bitkisel, hayvansal yağlar, sebzeler, bitkiler, hayvansal ürünler nihai, yarı mamul veya ham madde şeklinde genel itibariyle katma değeri düşük ürünlerde vergi indirimleri sağlanmaktadır.[9]

Türkiye'nin Suriye menşeli ürünleri ithalatı sırasında STA sonrası vergi indirimi uygulanan ürün veya ürün grupları, ürünlerin miktarı ve vergi indirimlerinin yüzdeleri verilmiştir. Tabloya göre sebzeler, bitkiler, meyvelerde indirim sağlanırken, bu ürünler nihai mal, yarı mamul veya ham madde şeklinde olup Türkiye'nin imtiyaz sağladığı ürün gruplarıyla aynı veya çok benzer ürünler olması dikkat çekmektedir. Suriye'nin indirim tanıdığı ürünler arasında da Türkiye'nin Suriye ile olan dış ticaretinde olduğu gibi teknolojik, elektronik ve kimyasal ürünlerin yer almadığını söyleyebiliriz.

Tablo 2.28: Türkiye-Suriye STA Öncesi Dış Ticareti (1996-2006, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
İhracat	307778	268753	309044	232210	184267	281141	266772	410755	394783	551627	609417
İthalat	311459	456282	308002	307001	545240	463476	314770	261193	247551	142585	187250
Dış Tic. Deng.	-3681	-187529	1042	-74791	-360973	-182335	-47998	149562	147232	409042	422167

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.28'de dış ticaret hacmindeki değişimler incelendiğinde; iki ülke arasındaki dış ticarette toplam ihracat 1996 yılında 307,8 milyar dolar iken 2006 yılına gelindiğinde 609 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta anlaşma öncesi yıllar itibariyle artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Fakat toplam ihracatta 1997, 1999, 2000, 2002 ve 2004 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 311 milyar dolar iken 2006 yılına gelindiğinde 187 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ithalat anlaşma öncesinde yıllar itibariyle 1996 yılına kıyasla azalarak azalan bir trend izlemiştir. Ayrıca toplam ithalatta 1998, 1999, 2001, 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam ihracat ve toplam ithalatta anlaşma öncesi yaşanan bu gerilemeler 1997 Asya Krizi, 1998 Rusya Krizi, Türkiye ekonomisinde 2000-2001 yıllarında yaşanan Ulusal Krizden kaynaklanıyor olabilir.

[9]Söz konusu anlaşma metinlerinin tamamı Ekonomi Bakanlığının internet sayfasında bulunmaktadır.Ekonomi Bakanlığı, 2007(www.ekonomi.gov.tr)

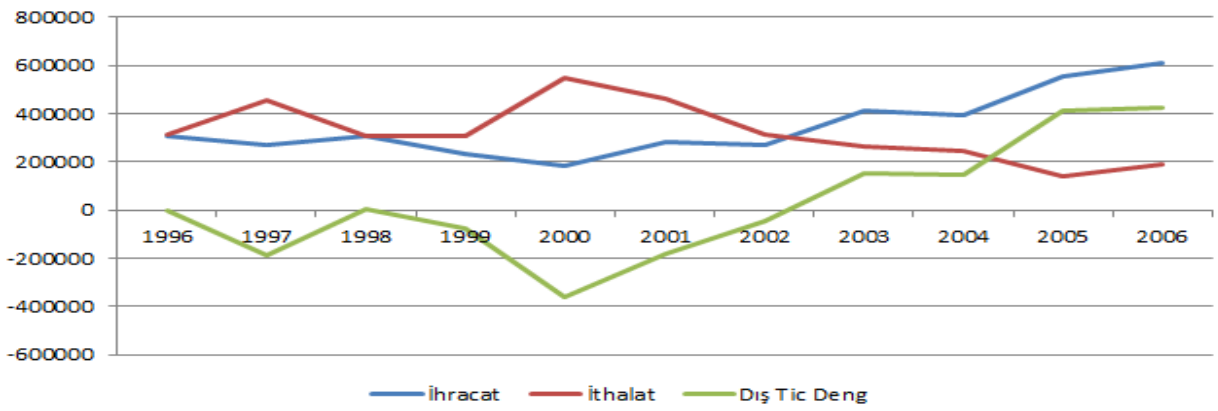

Şekil 2.17:Türkiye-Suriye STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2006, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.17'deki dış ticaret trendleri incelendiğinde; görüldüğü gibi anlaşma öncesi 1996-2002 yılları arasında 1998 yılı hariç cari açık söz konusu iken dış ticaret dengesi 2002 yılından sonra Türkiye lehinde bir trendde seyretmektedir. Bunun neticesinde iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesi 1996, 1997, 1999 ve 2000'de Türkiye aleyhine gerçekleşmiş fakat diğer yıllarda ülke lehine bir trend göstermiştir.

Tablo 2.29: Türkiye-Suriye STA Sonrası Dış Ticareti (2007-2016, Milyon ABD $)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	797766	1115013	1421637	1844605	1609861	497960	1024473	1800962	1522032	1322339
İthalat	259282	323697	221454	452493	336646	67448	84909	115499	51506	65389
Dış Tic. Deng.	538484	791316	1200183	1392112	1273215	430512	939564	1685463	1470526	1256950

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası tablo 2.29'da dış ticaretteki değişimler incelendiğinde; 2007 yılında toplam ihracat 797,8milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 1 trilyon dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta 2012, 2015 ve 2016 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ithalat 2007 yılında 259 milyar iken 2016 yılında 65 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ithalatta 2009, 2011, 2012, 2015 yıllarında gerileme yaşandığı görülmektedir. Bu gerilemelerde Türkiye ekonomisinde 2009 ile 2012'de yaşanan ulusal krizler etkili olmuş olabilir. Suriye'nin ithalatı çok düşük olmakla birlikte, Türkiye'nin de ihracat rakamlarını anlaşma öncesiyle kıyasladığımızda çokta yüksek olmadığını söyleyebiliriz. 2011 yılının Mart ayında Suriye de

iç savaşın patlak vermesiyle karışıklıklardan dolayı hem tarımsal üretim hem de sanayi mallarındaki üretimin azalması, ülkenin en önemli sanayi kentleri Halep, Şam ve Lazkiye gibi kentlerde üretimin durma noktasına gelmesi bu durumun sebepleri arasında sayılabilir.

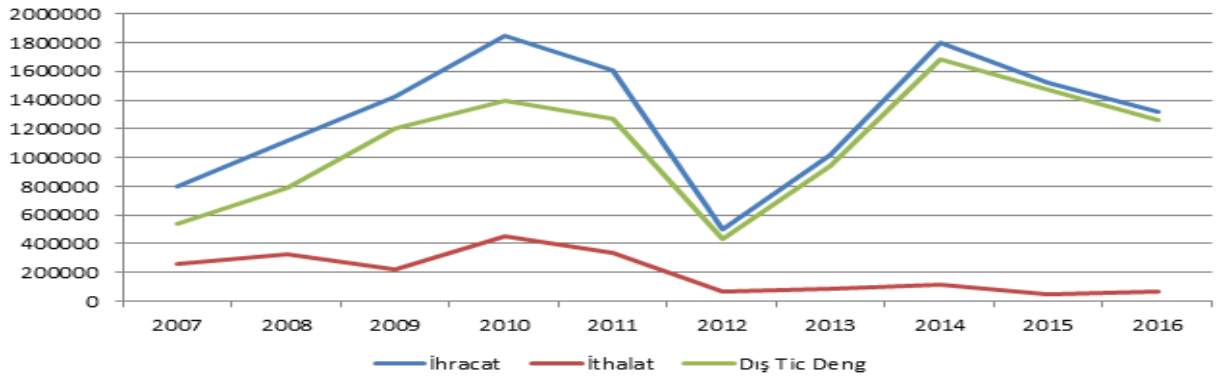

Şekil 2.18:Türkiye-Suriye STA Sonrası Dış Ticaret (2007-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.18'deki dış ticaret trendleri incelendiğinde; daha net görülebileceği gibi Suriye'nin ihracatı özellikle 2011 yılından sonra azalan bir trend seyretmiştir. Türkiye'nin ihracatı Suriye ye kıyasla artan bir trend seyretmekte olup 2014 yılından sonra azalan bir trend seyrettiğini görmekteyiz. Fakat 2011 yılında Suriye-Türkiye arasındaki ikili anlaşma askıya alındığından dolayı anlaşma sonrası 2007-2011 yılları arasında gerçekleşen dış ticaretteki değişimleri anlaşmaya dayandırabiliriz. Buna ilaveten 2011 yılından sonra Türkiye'nin ihracatının artması anlaşmaya değil konjonktüre bağlı gelişmiştir. Ayrıca 2014 yılında Suriye'ye karşı olan siyasi anlamda Türkiye'nin politikasını değiştirmesi ve Suriye yönetiminin karşısında yer almasından dolayı dış ticaret hacmi azalmış olabilir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bunun sebepleri iki ülke arasında yaşanan politik sorunlar, Suriye'de yaşanan iç karışıklıklardan dolayı üretim hacminin azalması ve hatta durma noktasına gelmesi şeklinde ifade etmek yanlış olmayacaktır.

II.10.Türkiye-Arnavutluk Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Arnavutluk arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Arnavutluk'un genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.10.1.Genel Görünüm

Başkenti Tiran olan Arnavutluk 28,748 km^2'lik yüz ölçümü ile dünyanın en geniş 144. ülkesidir. Ülkenin komşuları doğusunda Makedonya güneyinde Yunanistan kuzeyinde Karadağ ve kuzeydoğusunda Kosova'dır. Ülkenin güney batıda İyonya Deniz'ine ve batıda Adriyatik Deniz'ine kıyısı bulunmaktadır. Ülkenin önemli şehirleri Dıraç, Elbasan, Tiran, Avlonya ve İşkodra'dır. Resmi dili Arnavutça fakat ticarette sadece Arnavutça değil İngilizce ve İtalyanca da kullanılmaktadır. Ülke yönetim biçimi Parlamenter Cumhuriyet rejimi olup yasama yürütme ve yargı organlarının ayrılığına dayanan bir sistem kullanılmaktadır (Arnavutluk Ülke Raporu, 2012: 4-8).

Arnavutluk nüfusu 2,8 milyon kişidir. Bunların % 3 ü Yunan, % 2 si Sırp, Roman ve Bulgarlardan oluşurken % 95 i Arnavutlardan oluşmaktadır. Ülkedeki en büyük azınlık grubu Yunanlılardır. Nüfus artış hızı, 1980'lerde ortalama % 2,1 oranında artış gösterirken doğum oranlarında 1990'lı yıllarda ciddi düşüş yaşanması nedeniyle yıllık ortalama % 0,3 oranında azalmıştır. Ayrıca 90'lı yılların ilk dönemlerinde genç erkek nüfusun yurt dışına geçici göçüne bağlı olarak yıllar boyunca nüfus değişkenlik göstermemiş fakat yüksek doğum oranlarının yaşandığı dönemler nedeniyle ülkede çalışma yaşındaki iş gücü % 67'ninüzerine çıkmıştır. Ülke yer altı kaynakları ve doğal kaynakları bakımından zengindir. Ayrıca ülke toprakları % 24'ü ekilebilir araziler, % 36'sı ormanlar, % 25'i çayırlar ve otlaklardan oluşmaktadır. Geri kalanı ise tarım dışı ya da verimsizdir. Ülkenin başlıca yer altı kaynakları nikel, krom, bakır,

fosforik, boksit ve kısıtlı miktarda petrol ve kömür rezervlerine sahiptir (Ekonomi Bakanlığı, 2016ü).

152 küçük nehir ve kollarından oluşan, ayrıca önemli nehirleri (Buna, Drin, İşmi, Mat, Seman, Erzen, Shkumbin, Kalasa, Pavlia, Bistrica) ile yoğun bir hidrografik ağ ve zengin su kaynaklarına sahiptir. Ülkede 247 göl birkaç sulama rezervuarı ve 5 suni göle ilaveten yaklaşık 200 civarı toprak altı su kaynağı bulunmaktadır. Ülkede balkanlarda, Avrupa da ve Akdeniz de yetişen çeşitli bitki türleri ülkenin zengin bitki örtüsüne sahip olduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2012:4).

II.10.2.Ekonomik Görünüm

1991 yılından itibaren ekonomik açıdan ciddi reformlar başlatan Arnavutluk 1990 yılına kadar planlı ve merkezi sistemli bir ekonomiye sahipti. 1991 yılından sonra fiyatlar hükümet denetiminden çıkarılarak ve bir özelleştirme programı uygulanmaya başlanılarak dış ticaret serbestleştirilmiştir. Fakat ekonomik anlamda 1991 yılında geçiş dönemine girmesiyle birlikte GSYİH sının sürekli artan trend seyretmesine rağmen ülke halen Avrupa'nın en fakir ülkelerinden biridir (Taşçıoğlu, 2011: 4).

Tablo 2.30: Arnavutluk'un Temel Ekonomik Göstergeleri

	2012	2013	2014	2015	2016
GSYIH(milyar$)	12	13	13	12	13
Reel Büyüme(%)	1.4	1.1	2.0	2.6	3.1
Enflasyon Oranı(%ort.)	2.0	1.9	1.6	1.9	1.4
İhracat(milyon$)	1,124	1,395	1,241	855	802
İthalat(milyon$)	-3,984	-4,028	-4,170	-3,402	-3,722
DövizKuru:Lk:$(ort.)	108.1	105.6	105.4	125.9	123.1
Nüfus(milyon)*	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9
İşsizlik(%)*	13,4	15,6	17,5	17,1	16,3
KBGSYIH(SGP)*	10,526	10,578	11,307	11,479	11,928

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı (2016 yılı verileri EIU tahminidir) ve*(World Bank,2017)veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülke temel ekonomik göstergelerine göre; ülke GSYH'si 2012-2016 döneminde 12-13 milyar arasında trend seyrettiği görülmektedir. Ülke milli gelirinde istikrarsız bir yapının olduğunu söyleyebiliriz. Ülke nüfusunun yıllar itibariyle değişmediği görülmektedir. İşsizlik oranı ise 2012 yılından itibaren artmış ve oranın yüksek olması ülke ekonomisi için önemli bir

sorundur. Ülke dış ticaretinde ise 2012 yılından itibaren dış ticaret açığı vermektedir. Ayrıca ülkenin 5 yıllık süreçte döviz kurunun, işsizlik oranının yükselmesine rağmen GSYH'nin ve KBGSYİH'nın yükselmesinin sebebi fiyatlar genel seviyesindeki düşüşten kaynaklanıyor olabilir.

Ülkede elektrik maliyetlerinin yükselmesi ve tütün vergilerinin yükselmesi nedeniyle yıllık enflasyon rakamları 2013'te % 1,9, 2014'te % 1,6 olarak gerçekleşirken 2015 yılında beklenenin üstünde enflasyon oranı gerçekleşmiştir. Ülke ekonomisinde hizmetler sektörü ekonomik faaliyetlerin arttırılmasında katkı sağlamaktadır. Başta ulaşım, ticaret olmak üzere yıllık olarak % 7,5, tarım % 1,9 ve inşaat sektörü % 1,2'lik ülke büyümesine katkı sağlamıştır. Yerli üretimin gelişmesi ile üretimin gerçekleştiği sanayi sektöründe su, elektrik ve gaz sektörleri negatif büyüme göstermiştir. Son dönemlerde imalat ve madencilik alt sektörlerinde hareketlilik görülürken sektöre gelen yabancı yatırımlar alüminyum profil, çimento ve gıda gibi imalat endüstrisinde ve özellikle son iki yıldır madencilikte yoğunlaşmış ve ülke ihracatında önemli artışlar sağlanmıştır (MATTO, 2016: 3).

Son dönemlerde hizmetler sektöründe yaşanan gelişmeler nedeniyle GSMH 'ya sağladığı katma değer diğer sektörlere kıyasla daha fazladır. Son verilere göre GSMH ya olan katma değeri yarısından fazladır. Ülkedeki ticaretteki en önemli artış otomobil ticaretinden ve toplam perakende satışlarındaki artışlardan kaynaklanmaktadır. Ülkede turizm sektöründe de önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Ülkenin başlıca ihracat yaptığı ülkeler İtalya, Sırbistan, İspanya iken Türkiye ihracat ortaklığında 7. Sırada yer almaktadır. Başlıca ithalat ortakları İtalya, Çin ve 3. sırada Türkiye yer almaktadır. İhracata konu olan mallarda ilk sırada ayakkabı, ayakkabı aksamları ve ham petrol gibi ürünler yer almaktadır. İthalatına konu olan ürünler ise; petrol yağları, otomobil, steyşn vagonlar, yarış arabaları, tedavide korunmada

kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar ve elektrik enerjisi vd. yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016v).

II.10.3.Türkiye-Arnavutluk Ticari İlişkileri

2006 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen ile Arnavutluk Ekonomi Ticaret ve Enerji Bakanı Genc Ruli arasında imzalanmış ve 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 yılı itibariyle iki ülke arasında ihracatına konu olan mallar; ağaç ve ağaçtan mamul eşya; odun kömürü (%6), nükleer reaktörler, kazan; makina ve cihazlar, aletler, parçaları(%8), elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları (%8), demir veya çelikten eşya (%5) arasında yer almaktadır. Ayrıca plastik ve plastikten mamul eşya (%6), esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar (%4), örme giyim eşyası ve aksesuarları (%5) da yer almaktadır. İthalatımızda ise; demir veya çelik (%61), alüminyum ve alüminyum eşya (%4), mineral yakıtlar, yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi (%3), mineral yağlar ve müstahzarları, mumlar (%9), elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları (%4) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı,2015i).

Anlaşma kapsamında vergilendirme, damping, korunma önlemleri, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları ve ödemeler dengesine katkı sağlanması yer almaktadır. STA'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye tarafından Arnavutluk menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri kaldırılmıştır. Fakat Türkiye menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri Arnavutluk tarafından 1 Ocak 2013 tarihinde sıfırlanmıştır. Türkiye ve Arnavutluk belirli sayıda ülke menşeli tarım ürünleri için sınırsız nitelikte tarife muafiyeti tanınmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016ii).

Türkiye menşeli sanayi ürünlerinin Arnavutluk'a ithalatında uygulanan gümrük vergileri anlaşmanın yürürlüğe girdiği yıldan itibaren beş yıl içinde azar azar kaldırılmıştır. İndirimlere

konu olan ürünler Ekonomi Bakanlığında ülkelerin anlaşma metininde detaylı bir şekilde görülebilir. Bu ürünler arasında kişisel bakım ürünleri, petrol yağları ve türevleri, ev araç ve gereçleri, mobilya ve otomobil cilaları, ayakkabılar, inşaat malzemeleri vd. yer almaktadır. Türkiye menşeli peynirler, sebzeler, baklagiller, kuru yemişler, meyveler vd. tarım ürünlerinde Arnavutluk'a ithalatında indirim uygulanmıştır. Arnavutluk menşeli hayvansal gıdalar, sebzeler, diğer canlı bitkiler, meyveler, reçeller vd. tarım ürünlerinde Türkiye'ye ithalatında gümrük vergisi indirimleri uygulanmaktadır[10] .

Tablo 2.31: Türkiye-Arnavutluk STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2007, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	53879	41102	44812	65667	61305	73205	79761	114426	161028	191140	214241	294508
İthalat	9192	3379	2845	1384	22795	3615	3973	4578	15229	16237	12571	23842
Dış Tic. Deng.	44687	37723	41967	64283	38510	69590	75788	109848	145799	174903	201670	270666

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.31'de dış ticaretteki değişimler incelendiğinde; Türkiye-Arnavutluk dış ticaretinde ihracat rakamı 1996 yılında 53,9 milyar dolar iken 2007 yılına gelindiğinde 294,5 milyar dolara yükselmiştir. 1996-2007 yılları arasında bazı dönemlerde dünyada yaşanan konjonktüre veya krizlere bağlı olarak azalan trend yaşandığı görülmektedir. Fakat toplam ihracat 11 yılda 1996 yılında gerçekleşen ihracatın yaklaşık olarak beş katına yükselmiştir. Toplam ithalat 1996 yılında 9 milyar iken 2007 yılında 23,8 milyar dolara yükselmiştir. Dünya piyasasında yaşanan konjonktürlerin, Türkiye ekonomisinde 2000-2001 ulusal krizinin yaşandığı ve 1997-1998-1999 ve 2001 yıllarında toplam ithalatta ciddi bir gerileme gözlenmektedir. Daha sonraki yıllarda toplam ithalatta artan trend yaşandığı görülmektedir. Ancak toplam ithalat, toplam ihracata kıyasla daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir diyebiliriz.

[10] Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığının internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2008(www.ekonomi.gov.tr)

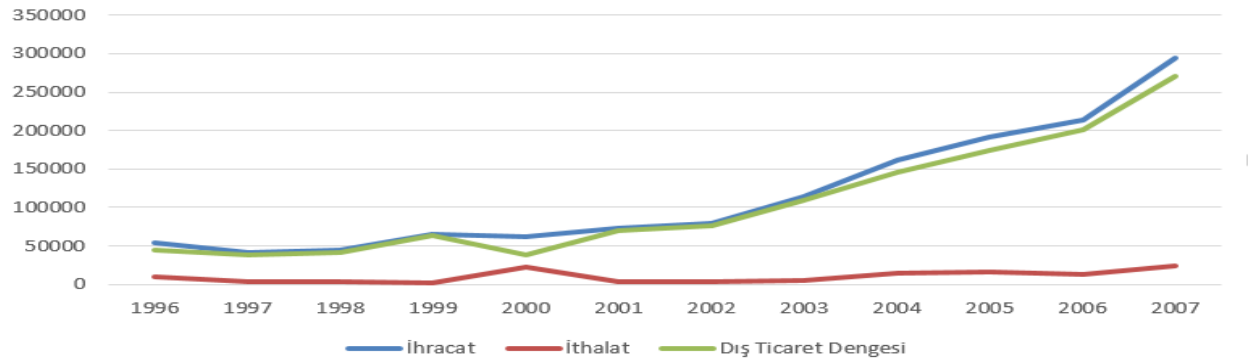

Şekil 2.19: Türkiye-Arnavutluk STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2007, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.19'da, 1996-2007 yılları arasında dış ticaret dengesinin Türkiye lehine pozitif gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye-Arnavutluk dış ticaretinde, ihracat artış hızının Arnavutluk'tan yapılan toplam ithalat artış hızından daha yüksek olduğu söylenebilir. Bunun neticesinde 1996-2007 döneminde dış ticaret dengesi Türkiye lehine trend izlemiştir.

Tablo 2.32: Türkiye-Arnavutluk STA Sonrası Dış Ticaret (2008-2016, Milyon ABD $)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	305737	273110	241066	270630	255950	266544	318541	287374	304610
İthalat	36697	4694	86859	125916	98989	82390	96281	49578	20602
Dış Tic. Deng.	269040	268416	154207	144714	156961	184154	222260	237796	284008

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası tablo 2.32'de dış ticaret hacmindeki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat rakamı 2008 yılında 305,7 milyar dolar iken 2016 yılında 304,6 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ihracatta anlaşma sonrası azalan bir trend söz konusudur. Ayrıca toplam ihracatta 2009, 2012 ve 2015 yılında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 36,7 milyar iken 2016 yılında 20,6 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ithalatta da istikrarsız ve azalan bir trend söz konusudur. Toplam ithalatta 2009, 2012, 2013, 2015 ve 2016 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ihracat ve toplam ithalatta yaşanan bu gerilemelere Türkiye ekonomisinde 2009 ile 2012'de yaşanan ulusal krizler neden olmuş olabilir.

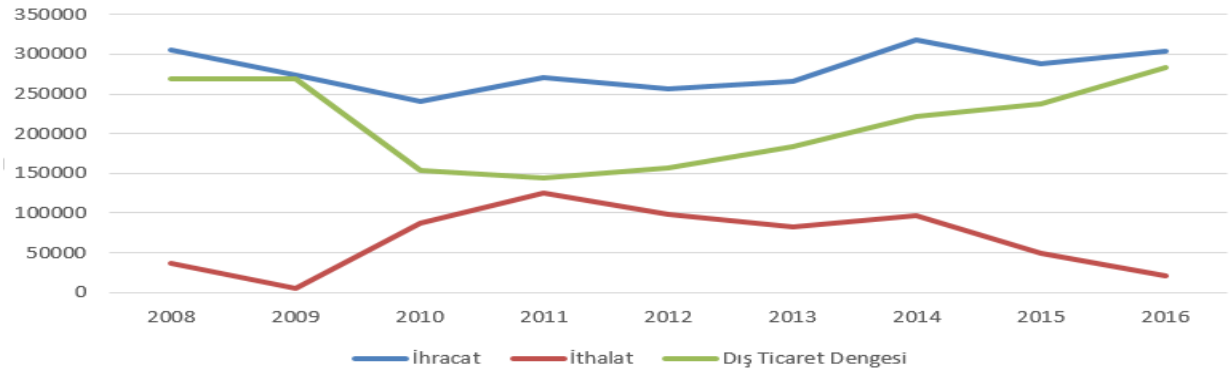

Şekil 2.20: Türkiye-Arnavutluk STA Sonrası Dış Ticaret (2008-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.20'de, Türkiye-Arnavutluk dış ticaret verilerinin trendleri neticesinde, anlaşma sonrası dış ticaret hacminde artış yaşandığı görülmektedir. Türkiye-Arnavutluk dış ticaret dengesi toplam ihracatın miktarsal olarak toplam ithalattan fazla olması sonucunda Türkiye lehine gerçekleştiği açıkça görülmektedir. Fakat 2009 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik konjonktürden dolayı bir önceki yıla göre dış ticaret dengesinde ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Ayrıca 2010-2011-2012 dönemlerinde neredeyse sabit bir trendde devam eden dış ticaret dengesi 2012 den sonra artış trendini yakalamıştır.

II.11.Türkiye-Gürcistan Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Gürcistan arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Gürcistan'ın genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.11.1.Genel Görünüm

Resmi adı Gürcistan Cumhuriyeti olan ülkenin resmi dili Gürcücedir. Fakat ülkede Rusça, Ermenice, Azerice de kullanılmaktadır. Ülke nüfusu yaklaşık 5 milyon olmakla birlikte halkın büyük çoğunluğu % 83,9'u Ortodoks Hıristiyan ve % 9,9'u Müslümandır. Ülke yüz ölçümü

69,700 km^2 ve yönetim şekli seküler, üniter başkanlı cumhuriyet olan bir temsili demokrasidir. Ülkenin başkenti ise Tiflis'tir (İTO, 2016: 1).

Ülke yüz ölçümünün yaklaşık olarak %80'i dağlık, ülkenin kuzeyinde Rusya Federasyonu, güneyinde Ermenistan, güneydoğusunda Azerbaycan, güneybatı ve batısında Türkiye yer almaktadır. Tektonik yapıya sahip olan Gürcistan, Karadeniz kıyılarında doğudaki Alazani Vadisine kadar olan alanda tarıma elverişli büyük ova ve platolara sahiptir. Çok sayıda akarsuya sahip olan Gürcistan da Rioni, Kura,Inguri ve Mktvari en büyük akarsuları olmak üzere akarsuları taşımacılık yapmaya elverişli değildir. Fakat hidroelektrik enerjisi üretimi için son derece uygun olup yarısından fazlası termal olmak üzere yaklaşık 2000 civarında mineral su kaynağı ve 850 den fazla göle sahiptir. Ülkenin topraklarının % 34 ü ormanlık, % 25 i meralardan ve % 11 i tarıma elverişli arazilerden oluşmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016y).

Ülke doğal kaynak açısından toplam rezervlerinin 222 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir. Dünyadaki en zengin manganez yataklarından birine sahip olan ülke olmasına rağmen enerji maliyetlerinin yükselmesi ve talebin azalması problemleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Buna ilaveten ülke arsenik, obsidian, bakır ve demir cevherlerine ve akik taşı gibi minerallere de sahiptir. Ülke kömür rezervi yaklaşık 300 milyon ton civarında iken kalite açısından yetersiz kaldığı için ülke bu açığını ithalatla karşılamaya çalışmaktadır. Ülkenin bilinen 35 milyon varil civarında petrol rezervi bulunmaktadır. Fakat petrol talebinin bir kısmını İran dan, arzı yeterli olmayan doğal gazı ise Türkmenistan ve Rusya dan ithal ederek karşılamaktadır. Su kaynakları açısından zengin olan ülke, kaynaklarının sadece % 10' unu kullanmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2014j).

II.11.2.Ekonomik Görünüm

2014 yılı verilerine göre Gürcistan'ın GSYH'ne, hizmet sektörü % 62, sanayi sektörü % 25,9 ve tarım sektörü % 12,1 katma değer sağlayarak hizmet sektörü ülke GSYH'ye en fazla katma değeri sağlayan sektör olmuştur. Ceyhan-Tiflis-Bakü petrol boru hattında süregelen inşaat çalışmaları Gürcistan ekonomisine sağladığı pozitif etkileriyle son dönemlerde güçlü büyüme trendi gözlenmiştir. Fakat Gürcistan ile Rusya arasında 2008 yılında yaşanan çatışma ülkedeki hizmet sektörlerinden olan ithalat ve finans sektörlerinde küçülmeye neden olmuştur. Ülkenin kentlerinde artan gelir düzeyi perakende sektörünü geliştirmiş ve tüketici harcamaları artmıştır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlarının son dönemlerde artması ülkede yüksek gelir seviyeli grubun ve küçük bir orta sınıfın oluşmasına neden olmuştur (İTO, 2016: 2-3).

Tablo 2.33:Gürcistan Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)	14	16	16	17	14	14
KBGSYİH(SGP)	7315	8027	8542	9216	9599	9997
İşsizlik(%)	15,1	15	14,6	12,4	12	11,8*
Nüfus(Milyon)	3,9	3,8	3,8	3,7	3,7	3,7
Döviz kuru(ABD $)	1,7	1,7	1,7	1,8	2,3	2,4
İhracat(f.o.bMilyon$)	2186	2377	2911	2861	2205	2114
İthalat(f.o.b Milyon$)	6723	7685	7697	8281	7394	8530*
TÜFE (yıllık %)*	8.5	-0.9	-0.5	3.1	4.0	2.1

Kaynak: (TÜİK, 2017) ve *(World Bank, 2017)veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Yıllar itibariyle ülke ekonomik göstergelerine baktığımızda ülke GSYH'nde istikrarsız bir trend görülmektedir. Ülkenin nüfusu 2011 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. Bunun nedeni ülkedeki doğum oranlarının düşük olması, ülkedeki yüksek işsizlik oranının nedenlerinden biri olan istihdam alanlarının yetersiz olmasından dolayı ülke vatandaşlarının göç etmesi olabilir. Ayrıca tüketici fiyatlarında 2014 ve 2015 yıllarında ciddi bir artış yaşanmıştır. KBGSYİH da yaşanan artışlara ülke nüfusunun azalması, fiyatlar genel seviyesindeki düşüşlerden kaynaklanıyor olabilir. Ülke dış ticaret verilerine bakıldığında 2011 yılından itibaren dış ticaret açığı vermektedir.

Tarım sektörü ülke ekonomisinde hala önemli bir sektördür. SSCB döneminde güçlü bir ekonomik yapıya sahip olan Gürcistan birliğin dağılmasından sonra ekonomik açıdan istikrarsızlarla ve ciddi problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucunda ülkenin GSYH'deki hizmet sektörünün payı artarken sanayi sektörünün GSYH'deki payı azalmıştır. Ülkedeki hali hazırdaki 2800 sınai işletmeden sadece 50 si toplam üretimin % 75'ten fazlasını üretmektedir. Ayrıca kayıt dışı ekonomi ülkenin önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir. IMF verilerine göre kayıt dışı ekonomi ülke GSYH'nin % 60'ı kadar olup ülke ekonomik büyümesinin önünde önemli bir sorun teşkil etmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016z). Son dönemlerde ülke ekonomisinde hızlı bir büyüme yaşanmasına rağmen kişi başına GSYİH uluslararası standartlara göre düşük düzeydedir. Fakirlik ve işsizlik oranı yüksek düzeyde olup ülkenin 1/3'i hala fakirlik seviyesinde yaşamaktadır. Nüfusunun çoğunluğu gıda, ayakkabı ve giyim gibi zorunlu gereksinimlerinin dışında alım yapamamaktadır. Bu nüfusun % 48 i kırsal alanlarda ikamet etmektedir (İTO,2016:3).

Ülkenin ihracatına konu olan mallar arasında; bakır cevherleri ve konsantreleri, diğer kabuklu meyveler, ferro-alyajlar, taze üzüm şarabı, üzüm şırası, tedavide kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar yer almaktadır. İthalatında ise; tedavi de kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar, petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar, telli telefon-telgraf için elektrikli cihazlar yer almaktadır. Ülkenin ihracat ortakları arasında Rusya, Türkiye, Çin, Bulgaristan yer almaktadır. Başlıca ithalat ortakları Kanada, Türkiye, İrlanda, Rusya ve diğerlerinden oluşmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016zj).

II.11.3.Türkiye-Gürcistan Ticari İlişkileri

2007 yılında TC Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen ile Gürcistan Ekonomi Bakanı Georgi Arveladze arasında imzalanan STA 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 yılı itibariyle Türkiye ile Gürcistan arasında ticarette ihracatına konu olan mallar; plastik ve mamulleri

(%11), demir çelikten eşya (%9), elektrikli aletler (%6), makine ve cihazlar (%10), demir çelik(%4) arasında yer almaktadır. İthalatımızda ise; hazır hayvan gıdaları (%13), örülmüş hazır giyim (%23), mineral yakıtlar (%12), demir ve çelik (%18) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2015j).

Anlaşma kapsamında miktar kısıtlamaları ve eş etkili önlemler, ticarette teknik engeller, temel vergiler, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, ithalattaki gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve mali nitelikli ithalat vergileri yer almaktadır. Ayrıca menşe kuralları, fikri mülkiyet hakları, devlet tekelleri, rekabet ve genel hükümler (iç vergilendirme, diğer anlaşmalarla düzenlenen ticaret ilişkiler, yapısal uyum, damping, korunma önlemleri, menşe kuralları) de yer almaktadır. 1 Kasım 2008 itibariyle sanayi ürünleri bakımından eş etkili vergiler ile gümrük vergileri karşılıklı olarak sıfırlanmıştır. Türkiye' den Gürcistan'a ihraç edilen tarım ürünlerinde bazı ürünler hariç, gümrük vergileri ve eş etkili vergiler de aynı tarihte kaldırılmış ve belirli ürünlerde ise tarife kontenjanı sağlanmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016jj).

Taraf ülkelerin birbirlerine sağladıkları indirimler ve ürünler Ekonomi Bakanlığında ülkenin anlaşma metini içerisinde yer almaktadır. EK 1 deki (mannitol, sorbitol, koku veren maddeler, ham postlar, deriler ve postlar, ham kendir, ham keten vd.) gibi ürünler hariç 25-97'inci fasıllar arasında yer alan taraf ülkeler menşeli ürünlere indirimler uygulanmıştır. Türkiye menşeli tarım ürünlerinden canlı kümes hayvanları, hayvansal gıdalar, meyveler, turunçgiller, sigara ve türevleri, çay ve benzeri ürünlerin Gürcistan'a ithalatındaki gümrük vergilerinde indirimler uygulanmıştır. Gürcistan menşeli tarım ürünlerinden sebzeler, turunçgiller, çiçekler, hayvansal gıdalar, meyveler, deniz ürünleri ve benzeri ürünlerin Türkiye'ye ithalatında gümrük vergilerinde indirimler sağlanmıştır[11].

[11] Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığının internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2008(www.ekonomi.gov.tr)

Tablo 2.34: Türkiye-Gürcistan STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2007, Milyon ABD$)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	110326	173510	164146	114200	131771	144049
İthalat	32495	65934	91007	93289	155315	127231
Dış Tic. Deng.	77831	107576	73139	20911	-23544	16818

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	103221	155070	199699	271828	407962	646082
İthalat	137873	268562	300284	289834	344813	289568
Dış Tic. Deng.	-34652	-113492	-100585	-18006	63149	356514

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.34'te Türkiye-Gürcistan arasındaki dış ticaretteki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 110 milyar dolar iken 2007 yılında 646 milyar dolara yükselmiş ve 12 yıllık süreçte 1996 yılındaki toplam ihracatın yaklaşık olarak 6 katı arttığı görülmektedir. Toplam ihracatta 1998, 1999, 2002 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 32 milyar dolar iken 2007 yılında 289 milyar dolara yükselmiştir. 1996 yılına kıyasla toplam ithalat hacminde artış yaşandığı görülmektedir. Fakat Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ulusal krizden, dünya ekonomisinde ve anlaşmaya üye ülke ekonomilerinde yaşanan dengesizliklerden dolayı toplam ihracatta ve toplam ithalatta gerilemeler yaşanmıştır.

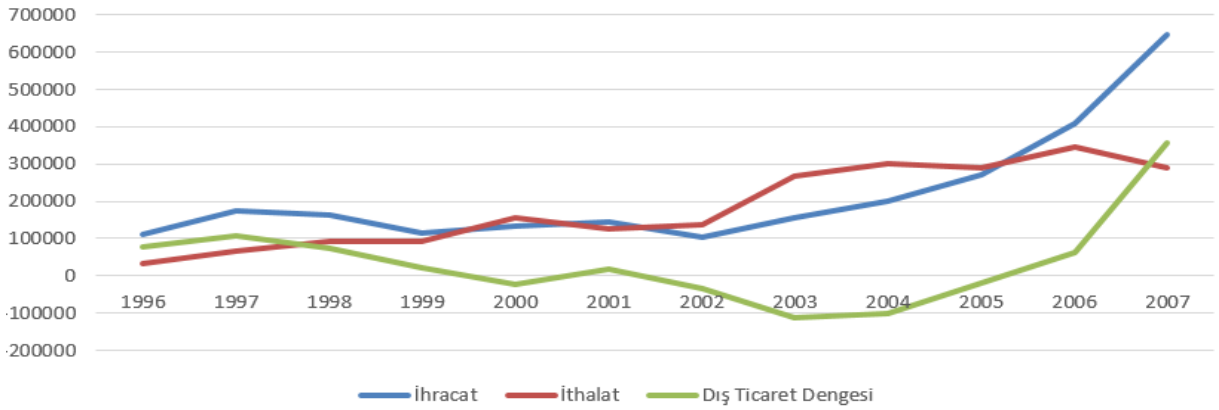

Şekil 2.21: Türkiye-Gürcistan STA Öncesi Dış Ticaret(1996-2007, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.21'de, toplam ihracatta ve toplam ithalatta1996-2007 döneminde artışlar yaşanmıştır. Bunun neticesinde iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir. Türkiye-Gürcistan arasında gerçekleşen dış ticaret dengesi 1996-1999

döneminde Türkiye lehine iken 2000, 2002,2003, 2004 ve 2005 yıllarında Türkiye ekonomisi aleyhine gerçekleşmiştir. Türkiye-Gürcistan dış ticaretinde Türkiye dış ticaret açığı vermiştir. Fakat 2005 yılından sonra dış ticaret dengesinin Türkiye lehine artan bir trend izlediği görülmektedir.

Tablo 2.35: Türkiye-Gürcistan STA Sonrası Dış Ticaret (2008-2016, Milyon ABD $)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	997844	762977	769271	1092321	1253309	1245917	1443790	1108740	1176797
İthalat	525041	285486	290275	314352	180351	201738	232596	223107	211680
Dış Tic.Deng	472803	477491	478996	777969	1072958	1044179	1211194	885633	965117

Kaynak: (TÜİK,2017)

Anlaşma sonrası tablo 2.35'te dış ticaret hacmindeki değişimler incelendiğinde; Türkiye-Gürcistan dış ticaretinde, toplam ihracat 2008 yılında 997,8 milyar dolar 2016 yılında 1 trilyon dolara yükselmiştir. Türkiye'nin ihracatında ciddi bir artış yaşanmıştır. Fakat 2009, 2013, 2015 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. Türkiye'de 2009'da yaşanan ulusal kriz, dünya ekonomisinde ve anlaşmaya taraf ülke ekonomilerindeki konjonktürler bu gerilemelere neden olmuş olabilir. Toplam ithalat 1996 yılında 525 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 211 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ithalatta 2009, 2012 ve 2015 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Türkiye ekonomisinde 2009 ile 2012'de yaşanan ulusal krizler bu gerilemelere neden olmuş olabilir. İthalatta anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2008 yılında anlaşma öncesine kıyasla ciddi bir artış yaşanırken 2009 ile 2012'de toplam ithalatta düşüş yaşanmıştır. Anlaşma sonrası iki ülke arasında gerçekleşen dış ticarette daha çok Türkiye'nin dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir.

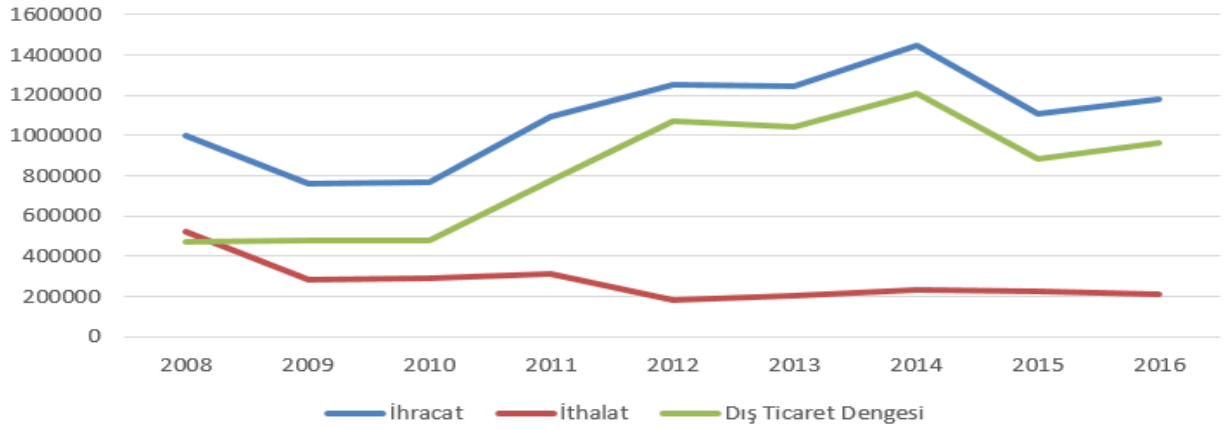

Şekil 2.22: Türkiye-Gürcistan STA Sonrası Dış Ticaret (2008-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.22'de,anlaşma öncesi bazı yıllarda dış ticaret açığı vermemize rağmen, anlaşma sonrası dış ticaret dengesi tamamen Türkiye lehine gerçekleşmiştir. Toplam ihracatın artış hızının toplam ithalattan yüksek olması ve hatta toplam ithalatın neredeyse sabit oranlarda trend izlemesi neticesinde ikili ticarette, dış ticaret dengesi istikrarsız ancak Türkiye lehine bir trend izlediği görülmektedir.

II.12.Türkiye-Karadağ Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Karadağ arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Karadağ'ın genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.12.1. Genel Görünüm

Güneydoğu Avrupa ülkesi olan Karadağ'ın kuzeyinde Sırbistan, batısında Hırvatistan, Bosna-Hersek, doğusunda Kosova ve Arnavutluk ve güneyinde Adriyatik denizi yer alırken başkenti ise Podgorica'dır. 2006 yılında Sırbistan'dan ayrılmış, yönetim şekli Cumhuriyettir. 2016 yılı tahminlerine göre ülke nüfusu 623.000'dir. Nüfusun % 64'ü kentlerde yaşamaktadır. Nüfusun % 49,4'ü erkek, % 50,6'sı kadın, nüfus dini açıdan % 72'si Ortodokslar, % 19'u

Müslümanlar, % 3,4'ü Katolikler ve geri kalanı diğer inançlardan oluşmaktadır. Karadağ'da yaklaşık olarak 263000 işgücü vardır. Bu iş gücünün % 17,9'u sanayide, % 5,3'ü tarımda, % 76,8'i hizmet sektöründe çalışmaktadır. Karadağ da işsizlik oranı da % 19 seviyesinde olup 15-24 yaş arası işsizlerin toplam işsizlerin içindeki payı % 41 olması ülkeyi dünya sıralamasında 11. sıraya yerleşmesine neden olmuştur (Ekonomi Bakanlığı, 2016w).

Ülkenin doğal kaynakları arasında kömür madenleri, boksit ve hidroelektrik enerjisi yer almaktadır. Ülke topraklarının % 13,7'si tahıllar, yağlı tohumlar, baklagiller gibi senelik bitkiler oluştururken ,% 1'ini meyve bahçeleri ve üzüm bağları gibi daha uzun ömürlü bitkiler oluşturmaktadır. Geriye kalan % 85,3'lük alan başka amaçlar için kullanılırken, ülkenin % 54'ü ormanlık arazi olup 212000 hektarın ekonomik değeri yüksektir (Sarısaçlı, 2011: 3).

II.12.2.Ekonomik Görünüm

Karadağ'ın dış ticaret politikası tarife dışı engellerinin bulunmaması ve gümrük vergilerinin düşük olması yönündedir. Ülke küçük olmasına rağmen açık bir ekonomiye sahiptir. Ülkenin ilk beş ihracat partneri Sırbistan, Bosna-Hersek, İtalya, Türkiye ve Almanya olup ithalatında ilk beş partneri ise Sırbistan, Çin, Bosna- Hersek, İtalya ve Almanya'dır. Ayrıca Türkiye, Karadağ'ın en çok ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında % 2,3'lük pay ile 9.sırada yer almaktadır (Nuroğlu ve Nuroğlu, 2016: 43).

Ülke yüzölçümü 13,312km^2 olup ülke toplam yüzölçümünün % 38'ini tarım alanları kaplamaktadır. Bu tarım alanlarının sadece % 12'sinde başta mısır, buğday ve patates gibi tek senelik bitkiler ve meyve ağaçları ve üzüm bahçelerinden oluşmaktadır. Ülkenin tarımsal üretimi temelde koyun, sığır ve keçi başta olmak üzere hayvancılığa dayanmaktadır. En önemli ürünleri et ve süt olup hayvancılık tarımsal üretimin % 60'ını oluşturmaktadır. Ülkenin meyve ağaçlarının önemli bir bölümünü zeytin ağaçları ve narenciye oluşturur. Domates, biber, salatalık, elma, erik, üzüm, yaban mersini gibi sebze ve meyvelerinin yanı sıra

balıkçılık, bal üretimi ve ülkenin doğal kaynak suları ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır (Sarısaçlı, 2011: 4).

Tablo 2.36: Karadağ'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)	5	4	4	5	4	4
KBGSYİH(SGP)	14472	13864	14884	15410	16050	16854
İşsizlik(%)*	19,7	19,6	19,5	18	17,5	17,5
Nüfus(Milyon)*	620,1	620,6	621,2	621,8	622,2	622,8*
Döviz kuru(ABD $)	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9
Mal İhracatı(f.o.bMilyon$)	632	471	498	447	352	361
Mal İthalatı(f.o.b Milyon$)	2472	2274	2290	2301	1982	2217
TÜFE(Yıllık%)	0,92	1,28	2,09	-0,76	1,204	1,024

Kaynak: (TÜİK, 2017) ve *(World Bank, 2017)veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülke temel ekonomik göstergelerine göre; ülke nüfusu tablodaki yıl aralığında artmıştır. İşsizlik oranında yıllar itibariyle bir gerileme yaşansa da oran ülke ekonomisinin önemli bir problemi olacak kadar yüksektir. Ülke dış ticaretinde yıllar itibariyle dış ticaret açığı vermektedir. Ülkenin tüketici fiyatlarındaki artışın düşük oranlarda seyretmesi, döviz kurundaki değişimlerin küçük oranlarda olması, ülke ekonomisinde finansal istikrarın sağlandığı anlaşılmaktadır.

Ülkenin başlıca ihraç ürünleri, metal cevherleri, elektronik kereste, sebze, meyve, et ürünleri, başlıca ithalat kalemleri petrol, et ürünleri, hububat, meyve, sebze, ilaç oluşmaktadır (İTO, 2017: 2).

II.12.3.Türkiye-Karadağ Ticari İlişkileri

2008 yılında T.C. Devlet Başkanı Kürşad Tüzmen ile Karadağ Ekonomik Kalkınma Bakanı Branimir Gvozdenovic arasında imzalanan anlaşma, 2010 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 itibariyle ülkeyle olan ticaretimizde ihracatına konu olan mallar; plastik ve plastikten mamul eşya (%10), elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları (%7), nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları (%12), mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, örme giyim eşyası ve aksesuarları (%10) arasında yer almaktadır. Ayrıca motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer (%4), prefabrik yapılar (%5), demir veya çelikten

eşya (%4), mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar (%4) yer almaktadır. İthalatımızda ise; demir çelik (%97), deri (%2) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2015k).

Anlaşma kapsamında menşe kuralları, vergilendirme, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, fikri, sınai ve mülkiyet hakları, korunma önlemleri yer almaktadır. Buna ilaveten sağlık ve bitki sağlığı önlemleri, teşebbüslere ilişkin rekabet kuralları, devlet yardımları ve ödemeler dengesi önlemleri de anlaşma kapsamındadır. Türkiye tarafından Karadağ menşeli sanayi malları için uygulanan gümrük vergileri anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle kaldırılmıştır. Fakat Türkiye menşeli ürünlerin Karadağ'a ithalatında uygulanan gümrük vergileri indirimi EK-2 de yer alan ürünlerde 3 ve 5 yıllık bir süreci içerip nihai olarak 1 Ocak 2015 tarihinde sıfırlanmıştır. Listelerin dışında kalan ürünlerin vergileri ise anlaşma yürürlüğe girdiği andan itibaren kaldırılmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016kk).

Ülkelerin birbirlerine sağladıkları taviz ve ürün tabloları Ekonomi Bakanlığında ülkenin anlaşma metini içerisinde yer almaktadır. Türkiye menşeli sanayi ürünleri için Karadağ tarife tavizleri Tablo A 'da yer alan mermer, sönmüş sönmemiş kireç, telefon cihazları, klima cihazları, binek otomobilleri, diğer taşıtlar ve diğerleridir. Ürünlerde uygulanan gümrük vergileri anlaşmanın yürürlüğe girdiği yıldan sonraki 3 yılda kaldırılmıştır. Tablo B'de yer alan tuz (sofra tuzu), kişisel bakım ürünleri, sandıklar, bavullar, valizler, pencereler, pamuklu mensucat, giyim eşyası ve benzeri ürünlerde uygulanan gümrük vergileri anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten sonraki 5 yılda kaldırılmıştır. Türkiye menşeli tarım ürünlerinden mercimek ve kurutulmuş kayısıda gümrük vergisi tavizi sağlanırken, Karadağ menşeli tarım ürünlerinden ise taze üzüm şarabında, makarnalar, reçeller, jölelerde gümrük vergisi tavizi sağlanmıştır[12] .

[12]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığı internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2010 (www.ekonomi.gov.tr)

Tablo 2.37: Türkiye- Karadağ STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2005, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İhracat	22938	42838	52600	60656	98683	813622	122051
İthalat	29423	27040	25940	25967	47407	7484	11146
Dış Tic.Deng	-6485	15798	26660	34689	51276	806138	110905

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İhracat	184676	211944	257879	286536	475096	458103	306469
İthalat	29988	87405	96719	49843	70703	61705	55897
Dış Tic. Deng.	154688	124539	161160	236693	404393	396398	250572

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi iki ülke arasındaki tablo 2.37'deki dış ticaretteki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 22,9 milyar dolar iken 2009 yılında 306 milyar dolara yükselmiştir. 2002, 2007, 2008 yıllarında dünyada ve Türkiye'de yaşanan konjonktürlerden dolayı, toplam ihracatta gerileme yaşanmış olabilir. Ayrıca Karadağ'ın Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi neticesinde tek başına ülke ekonomisinin yetersiz kalması da gerilemelere neden olmuş olabilir. Ancak 1996 yılına kıyasla 2005 yılına gelindiğinde toplam ihracatta ciddi bir artış söz konusudur. Toplam ithalat 1996 yılında 29 milyar dolar gerçekleşirken 2009 yılında 55,9 milyar dolar gerçekleşmiştir. 1997, 1998 dünya ekonomisinde ve 2001'de Türkiye ekonomisinde yaşanan konjonktürden dolayı toplam ithalatta gerilemeler yaşanmıştır diyebiliriz. Fakat 1996 yılına kıyasla 2005 yılına gelindiğinde ihracat kadar olmasa da hacimsel anlamda artış yaşandığı görülmektedir. Fakat 2006 yılından sonra rakamlarda bir gerileme söz konusudur. Bunun nedeni ülkenin 2006' da bağımsızlığını yeni kazanmış olmasından dolayı ekonomik gücünün yetersiz kalmasından kaynaklanıyor olabilir.

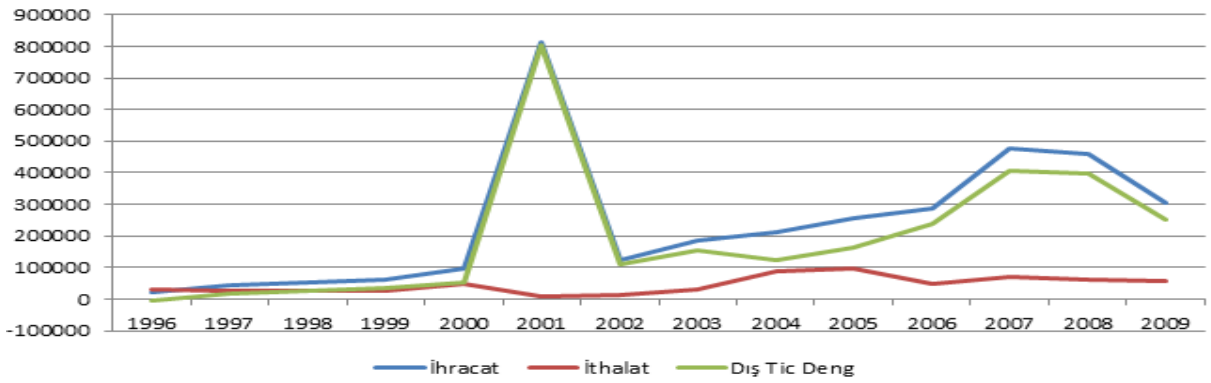

Şekil 2.23: Türkiye-Karadağ STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2009, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.23'te Karadağ- Türkiye arasındaki dış ticaret dengesi, sadece1996 yılında Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir. Sonraki süreçte pozitif bir trend söz konusudur. Fakat ihracat rakamlarında 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan sıçrama nedeniyle, Türkiye'nin dış ticaret dengesinde de sıçrama yaşanmış fakat daha sonraki yıllarda azalarak artmaya devam etmiştir. Bunun nedeni ise 2006 yılında Karadağ'ın Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlığını yeni kazanması ve ekonomisinin yapısal olarak yetersiz olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Tablo 2.38: Türkiye-Karadağ STA Sonrası Dış Ticaret (2010-2016, Milyon ABD $)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	27179	26966	29131	29140	35040	38297	51807
İthalat	6214	14588	17936	11515	7373	8001	23644
Dış Tic Deng	20965	12378	11195	17625	27667	30296	28163

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası Türkiye-Karadağ arasındaki tablo 2.38'de dış ticaretteki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 2010 yılında 27 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 51,8milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta anlaşma sonrası artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Karadağ'ın ihracatında ise; istikrarlı bir artış trendi olmasa da 2010 yılına kıyasla bir artış söz konusudur. 2010 yılında 6 milyar dolan olan ithalat 2016 yılında 23 milyar dolara yükselmiştir. Bunların neticesinde, anlaşma sonrası Karadağ bağımsızlığını yeni

kazanmasına rağmen ülkenin ticaret hacminin küçükte olsa artığını söylemek yanlış olmayacaktır.

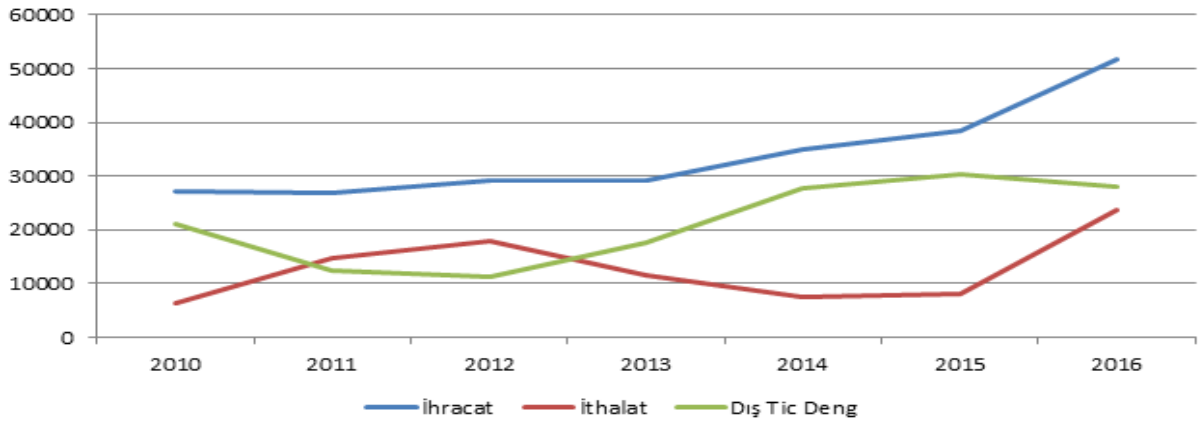

Şekil 2.24: Türkiye-Karadağ STA Sonrası Dış Ticaret (2010-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.24'te, dış ticaret dengesinin Türkiye lehine gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle 2013 yılından sonra toplam ihracatta artış ivme kazanırken ithalat rakamlarının o yıllarda ciddi anlamda azalması dış ticaret dengesinin pozitif yönde artarak artmasına katkı sağlamıştır. Fakat 2015 yılında Türkiye'nin artan ihracatının karşısında Karadağ'ın ihracatının da artması ülke ile gerçekleşen dış ticaret neticesindeki dış fazlanın tekrar azalmasına neden olmuştur. Bunların neticesinde, anlaşma sonrası iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi istikrarsız fakat Türkiye lehine bir trend gerçekleştiği görülmektedir.

II.13.Türkiye-Sırbistan Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Sırbistan arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Sırbistan'ın genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.13.1.Genel Görünüm

Tek meclisli sisteme göre yönetilen ülke 1992 yılında Karadağ ve Sırbistan'dan oluşan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin kurulması fakat 2006 yılında Karadağ'ın bağımsızlığını ilan ederek ülkeden ayrılması neticesinde, 77,474 km^2yüzölçümüne sahiptir. Sırbistan Avrupa'nın Güney Doğusunda yer alırken Balkan Yarımadası'nın orta bölümünde yer almaktadır. Ülke batısında Hırvatistan ve Bosna Hersek, kuzeyinde Macaristan, doğusunda Romanya ve Bulgaristan, güneyinde Makedonya ve Kosova bulunmaktadır. Ülke Karadağ'dan ayrıldığı için deniz çıkış noktası kalmamıştır. Ayrıca ülke ormanlık arazi açısından zengin olup ormanlık arazi ülke topraklarının yaklaşık olarak 28580 km^2sini oluşturmaktadır. Ülke toplam akarsularının uzunluğu ise 3180 km^2'dir (Bektaş, 2011: 2-3).

Sırbistan'ın ülke nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır. Ülke nüfusunun 2016 tahmini verilerine göre 7 milyonu aşmıştır. Ülke nüfusunun % 14,6'sı 0-14 yaş, % 67,3'ü 15-64 yaş, % 18'i ise 65 yaş üstüdür. Buna ilaveten ülke nüfus artışı hızlı bir şekilde düşmekte ve ülkedeki doğum artış oranının negatif olması da ülke nüfusunu olumsuz yönde etkilemektedir. 2016 yılı tahmini verilerine göre yüksek işsizlik oranına sahip olan Sırbistan'ın 2009'dan beri sürekli yükselen işsizlik rakamının % 19 civarında gerçekleşmiştir. 2016 tahmini rakamlara göre ülke 2,9 milyon işgücüne sahiptir. Bu işgücünün % 15,6'sı sanayi, % 21,9'u tarım ve % 62,5'i hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Ülkenin önemli madenleri olan doğalgaz, demir, kömür, petrol, antimon, çinko, bakır, gümüş, altın, kireç, magnezyum, tuz, mermer ve krom ülke sanayisi ve ekonomisi için büyük bir öneme sahiptir (Ekonomi Bakanlığı, 2016x).

II.13.2.Ekonomik Görünüm

Kamu sektörünün ekonomide geniş bir alanda görüldüğü ve büyük oranda pazar güçlerinin hakim olduğu geçiş ekonomisi ülkeleri arasında yer almaktadır. Ülke ekonomisi yabancı sermaye destekli imalat sektörüne ve ihracata dayalı büyümektedir. 2016 yılı EIU tahmini verilere göre GSYH'nin sektörlere göre dağılımı, sanayi % 41,5, % 9,9 tarım ve hayvancılık ve hizmetler % 48,6 şeklinde gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016ab). Ülke ekonomisinin yabancı sermaye destekli imalat sektörüne ve ihracata dayalı büyümesinin en önemli nedeni 1999 yılında NATO bombardımanından sonra ülkenin 1991 yılında başarılı olan kimya sanayi, otomobil üretimi, mobilya ve gıda işleme, tekstil gibi sektörlerinde bulunun işletmeler ciddi hasarlar görmesinden kaynaklanmaktadır (Bektaş, 2011: 3).

Tablo 2.39: Sırbistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)	46	41	46	44	37	38
KBGSYİH(SGP)	12968	13108	13773	13806	14112	14512
İşsizlik(%)*	23	23,9	22,1	18,9	17,7	16,5
Nüfus(Milyon)	7,2	7,2	7,2	7,1	7,1	7,1
Döviz kuru(ABD $)	73,3	88	85,2	88,4	108,8	111,3
Mal İhracatı(f.o.b Milyon$)	11021	11559	11862	14843	13355	19159*
Mal İthalatı(f.o.b Milyon$)	18931	18017	19504	19585	17026	22013
TÜFE (yıllık%)*	11,14	7,33	7,69	2,08	1,39	1,12

Kaynak: (TÜİK, 2017) ve*(World Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülke temel ekonomik göstergelerine bakıldığında nüfusu 2011 yılından 2013'e kadar sabit devam ederken 2014 yılında azalmıştır. Ülkedeki işsizlik oranı yıllar itibariyle % 23'ten % 16'ya gerilemesine rağmen küçük ölçekli ekonomik yapıya sahip olan ülke için yüksek rakamlardır. Ayrıca KBGSYİH 2014, 2015 yıllarında GSYİH gerilemesine rağmen yükselmiştir. Bu duruma o yıllarda ülke nüfusunun azalması ve döviz kurunun yükselmesi neden olmuştur. Ülkenin beş yıllık dış ticaret verilerine bakarak ülkenin dış ticaret açığı verdiği görülmektedir.

Ülke tarım sektöründe buğday ve mısır dışında sebze, meyve ve bitkisel yağda da önemli bir üretici durumundadır (Bektaş, 2011: 3). Ayrıca ülke ekonomisinde dış ticaret dengesinde pozitif veren tek sektör olan tarım sektörünün 2015 yılında GSYH'nin % 10, 4'ünü oluşturmuş ve ihraç edilen en önemli tarım ürünleri şeker, mısır, buğday ve ayçiçeği yağı ve donmuş frambuazdır. Tarım arazilerinin % 60'ı şeker pancarı, soya, ayçiçeği, buğday, arpa ve mısır gibi ürünlerin ekiminde kullanılmaktadır. Ülke ihracatının % 50'sini, ithalatının % 45'ini AB ile yapmaktadır. Gıda ve tarımda da en büyük ticaret ortağı AB'dir ve ülkenin dış ticaretinde, kimyasallar, şeker, hazır giyim, makine, gıda, lastikler ve ecza sektörleri önem arz etmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016ab).

II.13.3.Türkiye-Sırbistan Ticari ilişkileri

2009 yılında T.C Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ile Sırbistan Başbakan Yardımcısı Mlajan Dinkic arasında imzalanan anlaşma 2010 yılında yürürlüğe girmiştir. 2014 itibariyle iki ülke arasındaki ticarette ihracatına konu olan mallar; nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler, parçaları (%9,6), örme eşya (%9,4), elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları (%7,4), motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer (7,1), plastik ve plastikten mamul eşya (%6,4) yer almaktadır. İthalatımızda ise; demir ve çelik (%22,3), bakır ve bakırdan eşya (%16,3), motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer (14,1), hububat (%10,4), kauçuk ve kauçuktan eşya (%7,2) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2015l).

Anlaşma kapsamı içerisinde, koruma önlemleri, menşe kuralları, sağlık ve bitki sağlığı önlemleri, vergilendirme yer almaktadır. Buna ilaveten mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, devlet yardımları, teşebbüslere ilişkin rekabet kuralları ve ödemeler dengesi önlemleri de yer almaktadır. Anlaşma yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye tarafından Sırbistan menşeli sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergileri kaldırılmıştır. Sırbistan

tarafından ekli listelerde bulunun ürünler 1 Ocak 2010 tarihinde başlayarak 2,4 ve 5 yıllık süreler sonucunda kademeli olarak kaldırılarak 1 Ocak 2015 tarihinde sıfırlanmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016ll).

Ekonomi Bakanlığında anlaşma metini içerisinde ülkelerin taviz liste ve tabloları detaylı bir şekilde yer almaktadır. Liste A'da yer alan Türkiye menşeli sanayi ürünlerine Sırbistan'ın indirimleri anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten sonraki iki yılda (2012'de) kaldırılmıştır. Bu ürünlerin içinde kimyasallar, tedavide korunmada kullanılan ilaçlar, motorlu taşıt aksam-parçaları ve diğerleri (25-96'ıncı fasıl arası) yer almaktadır. Liste B'de yer alan Türkiye menşeli sanayi ürünlerinin ithalatında Sırbistan'ın indirimleri anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten sonraki dört yılda(2014'te) kaldırılmıştır. Listedeki ürünler arasında kişisel bakım ürünleri, cilalar, plastik döküntü ve hurdaları, plastik hortum ve borular, sivil hava taşıtı parçaları ve diğerleri (29-97'nci fasıl arası) yer almaktadır. Liste C'de yer alan ürünlerdeki gümrük vergileri anlaşmanın yürürlüğe girdiği sonraki beş yılda (2015'de) kaldırılmıştır. Listedeki ürünler arasında eczacılık ürünleri, kişisel bakım ürünleri, elektronik motorları ve jeneratörler, camdan eşyalar ve diğerleri (30-96'ncı fasıl arası) yer almaktadır. Türkiye menşeli havuç, pırasa, domates, buket çiçekleri ve diğerler tarım ürünlerinin Sırbistan'a ithalatında tavizler uygulanmıştır. Sırbistan menşeli güller, orman ağaçları, çiçekler, tohumluk, domates, havuçlar, bezelye vd. tarım ürünlerinin Türkiye'ye ithalatında gümrük vergisi indirimleri uygulanmıştır[13].

[13]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığı internet sayfasında bulunmaktadır. T.C. Resmi Gazete, 01.30.2010(Düzeltilmiş Hali)(www.ekonomi.gov.tr)

Tablo 2.40: Türkiye-Sırbistan STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2009, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İhracat	22938	42838	52600	60656	98683	813622	122051
İthalat	29423	27040	25940	25967	47407	7484	11146
Dış Tic.Deng	-6485	15798	26660	34689	51276	806138	110905

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İhracat	184676	211944	257879	286536	475096	458103	306469
İthalat	29988	87405	96719	49843	70703	61705	55897
Dış Tic. Deng.	154688	124539	161160	236693	404393	396398	250572

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.40'da Sırbistan-Türkiye dış ticaretindeki değişimlerden görüldüğü gibi; Türkiye'nin ihracatı 1996 yılında 22,9 milyar dolar iken 2009 yılına gelindiğinde 306 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca toplam ihracatta artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Toplam ithalat 1996 yılında 29 milyar dolar iken 2009 yılında 55,9 milyar dolara yükselmiştir. 1997 Asya Krizinin, 2000-2001 ile 2009'de Türkiye ekonomisinde yaşanan ulusal krizlerin, 2008 Küresel Krizin yaşandığı yıllarda gerilemeler yaşansa da toplam ithalatın genel trendinin artış yönünde olduğu görülmektedir. Bu gerilemelere dünya ekonomisinde ve Türkiye'de yaşanan ekonomik konjonktürler, siyasi ve sosyal istikrarsızlıklarda neden olmuş olabilir. Fakat 2006' da Karadağ'ın Sırbistan'dan ayrılmasından sonraki sürçte, Sırbistan'ın ihracat rakamlarında bir artış trendi söz konusudur.

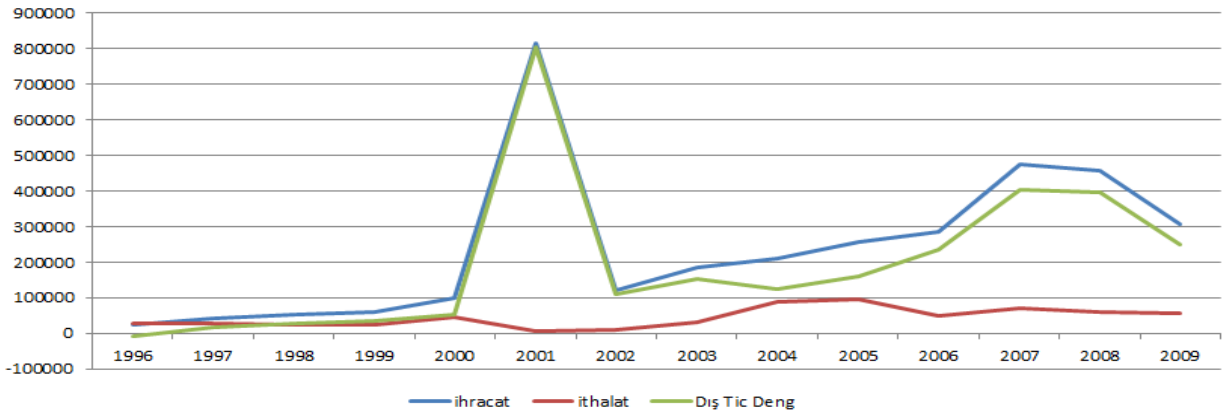

Şekil 2.25: Türkiye-Sırbistan STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2009, Milyon ABD$)

Anlaşma öncesi şekil 2.25'te dış ticaret trendleri incelendiğinde; Sırbistan-Türkiye arasında gerçekleşen dış ticaret dengesi sadece 1996 yılında Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir.

Fakat 1996-2009 döneminde Türkiye lehine olan dış ticaret dengesinde istikrarsız bir trendin yaşanması iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaretin dünya ve ülke ekonomilerindeki konjonktürlerden etkilendiğini gösterebilir. 2006 yılından sonra Sırbistan'ın ihracatının azalması ve Türkiye'nin toplam ihracatının daha fazla artması dış ticaret dengesinin Türkiye lehine artmasına katkı sağlamıştır. Ancak 2009 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan ulusal krizin üretim hacminde daralmaya neden olması toplam ihracattaki gerilemenin sebebi olabilir.

Tablo 2.41: Türkiye-Sırbistan STA Sonrası Dış Ticaret (2010-2016, Milyon ABD $)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	306115	354670	380869	440650	506419	492472	581776
İthalat	109524	213588	205538	251957	273901	238299	288237
DışTic Deng	196591	141082	175331	208132	232518	254173	293539

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası iki ülke arasındaki tablo 2.41'de dış ticaretteki değişimlerden görüldüğü gibi; toplam ihracat 2010 yılında 306 milyar dolar iken 2016 yılında 581,8 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatında 2010-2016 yılları arasında istikralı bir artış yaşanmaktadır. 2010 yılında 109 milyar dolar olan toplam ithalat 2016 yılında 288 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşma sonrası toplam ithalat rakamında artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Anlaşma sonrası anlaşma öncesi verilere kıyasla hem ihracat hem ithalatta kümülatif olarak baktığımızda her iki ülke içinde dış ticaret hacminin arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

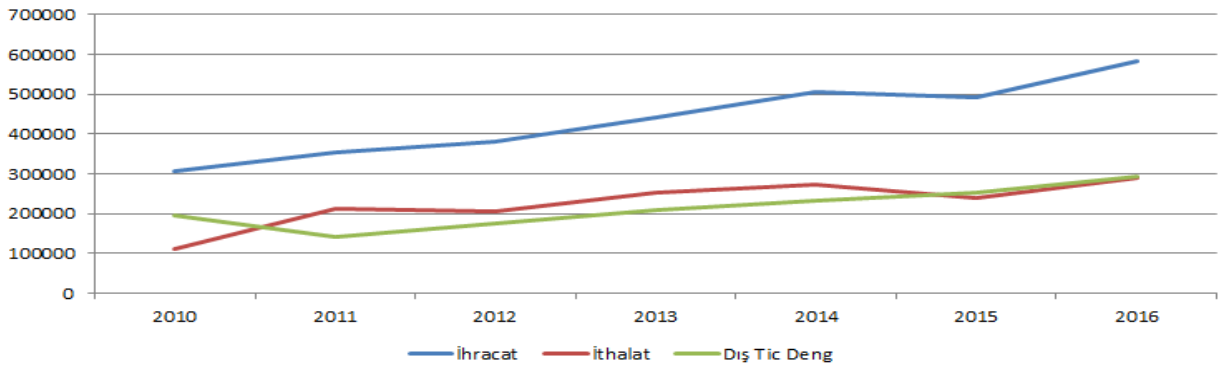

Şekil 2.26: Türkiye-Sırbistan STA Sonrası Dış Ticaret(2010-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.26'da, dış ticaret dengesi 2010-2016 döneminde Türkiye lehine gerçekleşmiş, yıllar itibariyle dış ticaret dengesi Türkiye lehine artan bir trend izlemiştir. Anlaşma sonrası toplam ihracatın artış hızının toplam ithalatın artış hızından yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca dış ticaret dengesinin rakamsal olarak anlaşma öncesine kıyasla arttığını söyleyebiliriz. Özellikle 2011 yılından sonra sürekli Türkiye lehine artan bir trend gerçekleştiği görülmektedir.

II.14.Türkiye-Şili Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Şili arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Şili'nin genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.14.1.Genel Görünüm

Başkenti Santiago olan Şili'nin yüz ölçümü 756,102 km^2 iken 2015 verilerine göre nüfusu 17,508,260'dır. Ülke yönetim biçimi başkanlık sistemidir. Bugün hala yürürlükte olan 1980 anayasasına göre yasama, yürütme ve yargı organları birbirinden bağımsızdır. Ülke coğrafi olarak Amerika kıtasının güneybatı kısmında yer alıp ülkenin doğusunda Arjantin, batısında ve güneyinde pasifik okyanusu ve kuzeydoğusunda Bolivya ve kuzeyde Peru ile komşudur. Şili kuzeyden güneye dünyanın en uzun ülkesi olması nedeniyle uzunluğuna bağlı olarak ülkede farklı iklim çeşitlerini ve bitki örtülerini bünyesinde barındırmaktadır (Ankara Üniversitesi, 2016: 4-6)

Ülke nüfus artış hızı % 0,8 olan Şili nüfusunun % 69,3'ü 15-64 yaş, % 20'si 0-14 ve % 10,2'si 65 yaşın üstünde olup gelir dağılımı adaletsizdir. Ülkede nüfusunun % 15,1'i yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Nüfusun %90'ı kentlerde yaşarken toplam nüfusun % 40'ı başkenti Santiago da yaşamaktadır. Ülkenin güney ve kuzey bölgelerine gittikçe

iklimin elverişsiz olmasından dolayı nüfus yoğunluğu azalmaktadır. Tarımın yapıldığı kuzey ve güneyde And dağlarının arasında kalan ovalarda ve Santiago'nun 100 km batısındaki liman şehri olan Valparaiso'da nüfus yoğunlaşmaktadır. 8,5 milyon olarak tahmin edilen işgücünün % 23'ü sanayi sektöründe, % 13'ü tarım ve % 63'ü hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016ac).

Ülkenin başlıca doğal kaynaklarına yer vermek gerekirse, iyot, bakır, kereste, nitrat, demir cevheri, molibden ve değerli metalleridir. Başlıca hayvancılık ve tarım ürünleri ise, sığır eti, yün ve deniz ürünleri, kanatlı etler olmakla birlikte armut, soğan, elma, üzüm, buğday, mısır, şeftali, yulaf, fasulye ve sarımsak önemli tarım ürünleridir. Şili'nin imalat sanayisini madencilik, bakır, gıda ürünleri, demir-çelik, taşıt araçları, ahşap, tekstil ve çimento oluşturmaktadır. Doğal kaynaklarının bölgesel olarak dağılımı ise şöyledir: ülkenin kuzey bölgesinde bakır, nitrat, altın, demir cevheri, molibden, lityum ve deniz ürünleri, güney bölgesinde petrol, orman, doğal gaz, hayvancılık, kömür ve deniz ürünleri yer almaktadır. Orta bölgesinde, ormanlar, meyve, tarım, kömür, hidroelektrik enerjisi ve deniz ürünleri yer almaktadır (Şili C. Ülke Raporu, 2016: 7).

II.14.2.Ekonomik Görünüm

1970'lerin ortasında ithal ikameci ekonomi politikalarını terk eden ülke serbest piyasa ekonomisi yolunda önemli adımlar atarak diğer Latin Amerika ülkelerinden yaklaşık on yıl önce ithal ikameci ekonomi politikalarını terk etmiştir. Bu sayede kişi başı gelir, ülkedeki siyasi istikrar, basın özgürlüğü, yaşam standardı, rekabetçilik ve şeffaflık açısından Latin Amerika'nın önde gelen ekonomilerinden biri olan ülkenin finans sektörü oldukça gelişmiştir. 25 yıldır kredi notunu Latin Amerika da A tutmayı başaran tek ülkedir. Serbest piyasa ekonomisine geçmesiyle balıkçılık ve madencilik sektörleri başta olmak üzere geleneksel olan ihracat sanayilerinde büyüme sağlamıştır. Buna ilaveten meyve, somon, selüloz, şarapçılık

ağaç ürünleri ve metanol gibi sektörlerde, turizm ve hava ve gemi taşımacılığı gibi hizmet sektörlerinde ilerleme kaydetmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016ad).

Tablo 2. 42: Şili'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)*	252.3	267.1	278.4	260.9	242.5	247
KBGSYİH(SGP)	20266	21370	22544	22910	23367	23960
İşsizlik(%)	7,1	6,4	6	6,4	6,2	6,7
Nüfus(Milyon)*	17,2	17,3	17,5	17,6	17,8	17,9
Döviz kuru(ABD $)	483,7	486,5	495,3	570,3	654,1	677
Mal İhracatı(f.o.bMilyon$)	80027	79712	77877	74547	64087	59869
Mal İthalatı(f.o.b Milyon$)	70398	75458	74678	68580	58738	55341
TÜFE(yıllık%)*	3,34	3,01	1,79	4,40	4,35	3,79

Kaynak: (TÜİK, 2017) ve *(World Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülke temel makroekonomik göstergelerine göre, ülke nüfusunda 2011-2015 yılları arasında artış yaşanmıştır. İşsizliğin azaldığı yıllarda GSYH'de artış yaşandığı görülmektedir. Fakat GSYH'de ise istikrarsız bir trend görülmektedir. KBGSYİH rakamları yıllar itibariyle artan trend seyretmesi, döviz kurunun yükselmesinden kaynaklanıyor olabilir. Ülkenin yıllar itibariyle dış ticaretinde hem ihracatında hem de ithalatında gerilemeler yaşansa da 5 yıllık süreçte dış ticaret dengesi ülke lehine bir trend izlemiştir.

Ülke milli gelirinin 1/3'ini bakırdan elde ederken ihracat gelirlerinin %40'ını madencilikten elde etmektedir. Ülkenin en büyük madencilik işletmesi olan Codelco, dünya bakır üretiminin tek başına % 10'unu karşılamaktadır. Ülkede doğal gaz üretimi, iç talebi karşılayacak seviyede değildir. Petrol üretimi 20 yıldır azalmaktadır. Ekonomik faaliyetler bilhassa ülkenin orta kısmında yoğunlaşmış ve ülke nüfusunun % 40'ının yaşadığı Santiago, ülke GSYH'nin % 47'sini üretmektedir. Ülkenin ihracatına konu olan mallar, işlenmemiş bakır ürünleri, arıtılmış bakır, sodalı ve sülfatlı odun hamuru, bakır cevheri ve konsantreleri, rafine edilmemiş bakır, üzüm şırası, taze üzüm şarabı (kuvvetlendirilmiş şaraplar dâhil), üzümler, balık filetoları ve diğer balıketleri, altın (ham, yarı işlenmiş ve pudra halinde)'dür (Şili C. Ülke Raporu, 2016: 12-13).

II.14.3.Türkiye-Şili Ticari İlişkileri

2009 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ile Şili Dışişleri Bakanı Mariano Fernandez arasında imzalanan STA 2011 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 yılı itibariyle iki ülke arasındaki ticarette ihracatına konu olan mallar; motorlu taşıtlar (%22), demir-çelik ürünleri (%17), makine ve cihazlar (%9), demir veya çelikten eşya (%8)'dir. İthalatımızda ise; bakır ve bakırdan eşya (%66), kimyasallar (%11), yaş meyve-sebzeler (%7) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2015m).

Anlaşma kapsamında vergilendirme, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, menşe kuralları, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, korunma önlemleri, anti-damping, fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları ve ödemeler dengesi önlemleri yer almaktadır. Türkiye anlaşma yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Şili menşeli sanayi ürünlerinde uygulanan gümrük vergilerini kaldırmıştır. Şili de Türkiye menşeli sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergilerini anlaşma yürürlüğe girdiği tarihten itibaren kaldırmıştır. Fakat Şili'ye olan ihracatının sınırlı bir bölümüne karşılık gelen ürünler için 4 yıllık bir indirim takvimi uygulanmış ve 1 Ocak 2015 tarihinde tamamen kaldırılmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016mm).

Ekonomi Bakanlığında anlaşma metini içerisinde taraf ülkelerin birbirlerine sağladıkları taviz listeleri detaylı şekilde verilmiştir. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten sonraki dört yılda Türkiye menşeli sanayi ürünlerinin Şili'ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri kaldırılmıştır. Listede giyim eşyaları, kimyasal ürünler, köprüler ve köprü aksamaları, kapılar, pencereler, inşaat malzemeleri (çivi, vida, teller ve benzeri) ve diğerleri yer almaktadır. Türkiye tarım ürünlerindeki gümrük vergilerini anlaşma yürürlüğe girdikten sonraki 6 yıl da kaldıracaktır. Ayrıca tarım listesinde balık yağları, tahıl ürünleri, patates, baklagiller gibi ürünler yer almaktadır. Şili'nin tavize konu olan tarım ürünleri listesinde ise balık ve çeşitleri,

deniz ürünleri, insan saçı, çiçekler, canlı bitkiler, at kılı ve döküntüleri ve diğerleri yer almaktadır[14].

Tablo 2.43: Türkiye-Şili STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2010, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İhracat	7009	12564	27250	11734	16279	19920	19798
İthalat	10137	26185	25125	35752	92274	73474	79270
Dış Tic.Deng.	-3128	-13621	2125	-24018	-75995	-53554	-59472

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat	15528	24529	24959	34788	41843	150267	37435	81222
İthalat	160490	176449	326177	441925	533969	324110	200387	311709
Dış Tic.Deng.	-144962	-151920	-301218	-407137	-492126	-173843	-162952	-230487

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.43'te Şili-Türkiye dış ticaretindeki değişimler incelendiğinde; Türkiye'nin toplam ihracatı 1996 yılında 7 milyar dolar iken 2010 yılında 81 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta anlaşma öncesi artış trendi yaşandığı görülmektedir. Ancak dünya ve Türkiye ekonomisinde yaşanan konjonktürlerden dolayı 1999 ile 2009'da ve 2002 kriz sonrası dönemde ihracatta gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 10 milyar dolar iken 311,7 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta ise genel itibariyle ciddi bir artış görülmektedir. Fakat 1998, 2001, 2008 ve 2009 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Bu gerilemelere 1998 Rusya Krizi, Türkiye ekonomisinde yaşanan 2000-2001Ulusal Kriz, dünya da 2008 küresel krizi ve Türkiye'de yaşanan 2009 ulusal krizi Türkiye-Şili dış ticaret gelişimini olumsuz etkilemiş olabilir. Şili'ye yapılan anlaşma öncesi Türkiye'nin toplam ihracatının, genel itibariyle toplam ithalattan oldukça düşük seviyede gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

[14] Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığı internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2011(www.ekonomi.gov.tr)

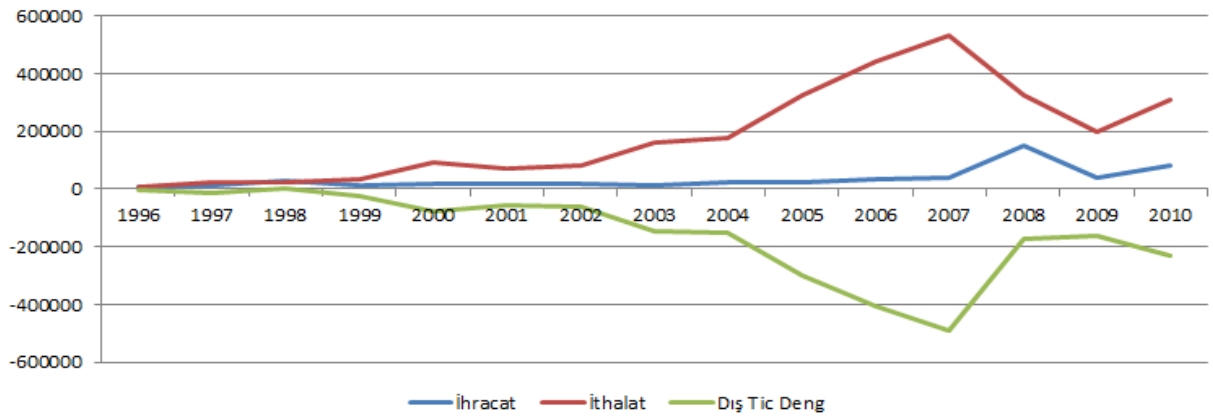

Şekil 2.27: Türkiye-Şili STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2010, Milyon ABD $)

Şili-Türkiye arasındaki şekil 2.27'deki dış ticaret trendleri incelendiğinde; dış ticarette anlaşma öncesi 1996 yılından itibaren Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine olup dış ticaret açığı 2005 yılından 2008 yılına kadar 3 yıllık süreçte ciddi şekilde artmıştır. Ancak 2009'da Türkiye ekonomisindeki konjonktürden dolayı azalan toplam ithalata bağlı olarak, dış ticaret açığının önemli ölçüde azaldığı söylenebilir.

Tablo 2.44: Türkiye-Şili STA Sonrası Dış Ticaret (2011-2016, Milyon ABD $)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	130616	174852	219338	198579	187881	217166
İthalat	474341	4660422	405861	363304	282572	232972
Dış Tic. Deng.	-343725	-4485570	-186523	-164725	-94691	-15806

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası tablo 2.44'te Türkiye-Şili dış ticaret hacmindeki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 2011 yılında 130 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 217 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta anlaşma sonrası artan bir trend söz konusu iken 2014 ve 2015 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 2011 yılında 474 milyar iken 2016 yılına gelindiğinde yaklaşık 233 milyar dolara gerilemiştir. Ayrıca toplam ithalatta azalan bir trend yaşandığı görülmektedir. Anlaşma sonrası artan toplam ihracat azalan toplam ithalat seviyesini yakalayamamasına rağmen son yıllarda toplam ihracat ile toplam ithalat arasındaki makas giderek kapanmaya başlamıştır.

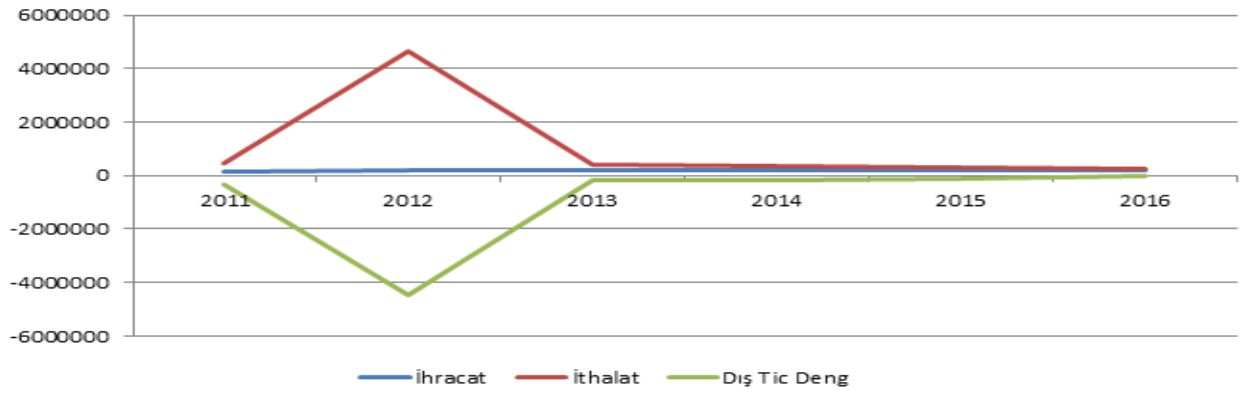

Şekil 2.28: Türkiye-Şili STA Sonrası Dış Ticaret (2011-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.28'de, STA sonrası 2011-2016 döneminde Şili-Türkiye arasındaki dış ticaret dengesi, 2011 yılında toplam ithalatta sıçrama yaşanması ancak toplam ihracatta neredeyse sabit oranda artışın yaşanmasının, Türkiye'nin dış ticaret açığının artmasına neden olduğu söylenebilir. 2013 yılından sonra toplam ithalatın, toplam ihracat seviyesine gerilemesi sonucunda Türkiye-Şili dış ticareti neticesindeki dış ticaret açığının büyük ölçüde azaldığını söyleyebiliriz.

II.15.Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Ürdün arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Ürdün'ün genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.15.1.Genel Görünüm

1946 yılında bağımsızlığını elde eden Ürdün anayasal kurallara bağlı olarak bir Krallıkla yönetilmektedir. Ülke Arabistan ile 744, Irak ile 181 km, Suriye ile 375 km ve Batı Şeria ile 97 km uzunluğunda sınıra sahiptir. Ayrıca akabe körfezi ile akabe limanına açılan ve İsrail ile en uzun sınırı (238km) paylaşmaktadır. Ülke yüzölçümü 89,213 km^2, Ürdün'ün batı kesimleri dağlık arazilerden oluşmaktadır. Ülke topraklarının doğusu ise daha fazla çöllerle kaplıdır ve

ülke topraklarının % 3,32 si ekilebilir arazilerden oluşurken % 1,18'i düzenli hasat edilen arazilerden oluşmaktadır (Yağış, 2011: 2-3).

Genç bir nüfusa sahip olan ülkenin nüfusu 2014 verilerine göre 7,4 milyon kişi iken nüfusunun yaklaşık olarak % 83'ü kentlerde yaşamaktadır. Başkenti Amman 2,5 milyon nüfusu ile ülke toplam nüfusunun % 39'undan fazlasını bünyesinde barındırmaktadır. Nüfusun % 60'ı Filistin kökenli olup Suriye'deki iç savaştan dolayı 1 milyondan fazla göçmene ev sahipliği yapmaktadır. Ürdün'ün toplam işgücü 2014 yılı verilerine göre 2 milyon olmakla birlikte erkekler çalışan nüfusun % 75'ini oluşturmaktadır. Çoğu imalat, ticaret ve eğitim sektörlerinde çalışmakta, çalışan kadınlar ise sağlık ve eğitim sektörlerinde istihdam edilmektedir (Ekonomi bakanlığı, 2016ae).

Ülke de Ürdün vadisi en verimli alandır ve sebze ve meyve üretiminin çoğu bu bölgede gerçekleştirilmektedir. Ülkenin başlıca tarım ürünleri domates, turunçgiller, salatalık, zeytin, çilek ve çekirdekli meyvelerdir. Ülke doğal kaynakları açısından petrol ve doğal gaz rezervleri sınırlıdır. Ülkenin maden kaynakları ise potaş, fosfat ve şist yağıdır ve ülkede ara ara meydana gelen depremler, hayvanların aşırı otlatılması, çölleşme ve erozyon ülkenin başlıca sorunları arasında yer almaktadır. Son yıllarda nüfusun hızlı artması, yaşanan kuraklık, tarımda suyun verimsiz kullanılması, sanayi ve turizm yatırımlarının artması gibi etkenlerden dolayı ülkede su ihtiyacının ilerleyen dönemlerde daha fazla artacağı beklenmektedir (Yağış, 2014: 4).

II.15.2. Ekonomik Görünüm

Başkent Amman ülkenin başlıca ticaret kentlerinden biri olup turizm açısından da ülke ekonomisi için önem arz etmektedir. Karak'ta ise madencilik, potaş ve fosfat işlenmektedir. Sanayi üretimi Zarqa'da ve Irbid'de gelişmiş düzeyde iken tarım ve imalat merkezi olma yönünde gelişmelerini sürdüren kenti ise Suriye sınırı yakınındaki Mafraq'dır. Akabe şehri liman kenti olup turizm ve sanayi faaliyetlerinden dolayı daima yoğun bir limandır. Ayrıca 1

Ocak 2001'de Akabe Sanayi Bölgesi'nin faaliyete geçmesiyle bölgede emlak yatırımları da artmıştır. Diğer bölgelerin kalkınması için de girişimcilerin Amman dışındaki bölgelerde yatırım yapması için teşvikler verilmekte fakat ülkede petrol ve doğal kaynak, su yetersizliği, yoksulluk, işsizlik, dış yardımlara bağımlılık ve yüksek enflasyon ülke ekonomisinin başlıca yapısal sorunlarını oluşturmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016af).

Tablo 2.45: Ürdün'ün Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)	29	31	34	36	38	39
KBGSYİH(SGP)	10324	10432	10568	10789	10902	9050
İşsizlik(%)*	12,9	12,2	12,6	11,9	13,11	13,2
Nüfus(Milyon)	6,8	7	7,2	7,4	7,6	9,5
Döviz kuru(ABD $)	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Mal İhracatı(f.o.b Milyon$)	7964	7926	7896	8376	7849	7509
Mal İthalatı(f.o.b Milyon$)	16826	18431	19561	20351	18039	-
TÜFE (yıllık %)	4,2	4,5	4,8	2,9	-0,8	-0,8

Kaynak: (TÜİK, 2017) ve *(World Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülkenin temel ekonomik göstergelerine baktığımızda GSYİH ve KBGSYİH'nın2011-2015 yılları arasında artan bir seyir izlediği görülmektedir. Tüketici fiyat artışlarının gerilemesi, döviz kurunun yükselmemesi GSYH'deki artışların üretimden kaynaklandığını göstermektedir. Ülke nüfusunda artış yaşanmış ve işsizlik oranı da oldukça yüksek seviyede seyretmektedir. Bu durum ülke ekonomisi için ciddi bir sorun arz edebilir. Ülke dış ticaretinde yıllar itibariyle dış ticaret açığı vermektedir. Ayrıca tüketici fiyatları ilk üç yılda yükselse de diğer dönemlerde ciddi oranda gerilemiş, ayrıca döviz kurunun düşük ve sabit bir trend izlemesine bağlı olarak tüketicilerin alım güçlerinin arttığını söyleyebiliriz.

1988-1989 yıllarında ülkede yaşanan mali krizlerden dolayı IMF ile ülkede makroekonomik istikrarın sağlanması için geri ödeme planı çerçevesinde uygulanan politikalar ve liberalleşme politikaları sonucu ülke ekonomisi rekabet gücü kazanmıştır. Fakat ülke ekonomisinde kamu sektörünün payının azaltılması ve özel sektöre dayalı büyüme hedeflerine rağmen 2008 yılı verilerine göre sanayi sektörünün katkısının % 29,9, tarım sektörünün GSYH'ye katkısının % 3,6 ve hizmetler sektörünün katkısının % 66,5 olarak

gerçekleşmiştir. Bu durum ülke GSYH'ne en fazla katkıyı kamu sektörünün sağladığı göstermektedir. Petrol piyasasında yaşanan konjonktürlere bağlı olarak ülkenin mali ve dış ticaret dengesinde istikrarsızlık yaşanmaktadır. Kamu gelirlerinin sınırlı olması ülkeyi dış kaynaklara bağımlı hale getirmekte, Ürdün ekonomisi yıllardır açık vermekte, cari denge ancak petrol fiyatlarının düşük olduğu yıllarda fazla vermiştir. Ekonomik büyümenin sürdürülmesinde iç talebin artması başlıca lokomotif faktördür (Yağış, 2011: 4-5).

Ülke su kaynakları açısından dünyanın en kıt kaynaklarına sahip ve enerji kaynakları olan petrol ve doğal gaz da dışa bağımlı olan ülke doğal gaz ithalatını Mısır'dan yapmaktadır. petrol ithalatını ise Irak ve Suudi Arabistan'dan gerçekleştirmektedir. Ülke ihtiyaç duyduğu enerjinin %95'ini ithalatla karşılamaktadır. Oluşan bütçe açıklarının ve dış ticaret açığının finanse edilmesinde turizm, dış yardımlar, yurtdışı işçi gelirleri ve yatırımlar önemli bir paya sahiptir (Akbaş, 2012: 449-450).

II.15.3.Türkiye-Ürdün Ticari İlişkiler

2009 yılında Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün ile Ürdün Sanayi ve Ticaret Bakanı Amer Al Hadidi imzalanan STA, 2011 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 yılı itibariyle iki ülke arasındaki dış ticarette ihracatına konu olan mallar;), kadınlar ve kız çocuk için takım elbise (%2), römorklar (%4), demir veya çelikten sıkıştırılmış kaplar (%2), petrol yağları (%21), buzdolapları (%2), ekmek, pasta, pirinç (%1), ağaçtan kutu kafes sandık (%1)'dır. İthalatımızda ise; azot fosfor ve potasyumun ikisini veya üçünü içeren mineraller (%42), disorfor (%46), dokunmamış mensucat (%2), nitritler; nitratlar (%3), sodyum hidyoksit (%1), battaniyeler (%1) yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2015n).

Anlaşma kapsamında hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, iktisadi ve teknik işbirliği, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, kamu alımları, yapısal uyum, menşe kuralları yer almaktadır. Ayrıca iç vergilendirme, devlet tekelleri, rekabet kuralları,

sübvansiyonlar ve diğer iktisadi hükümler, ödemeler dengesi önlemleri, fikri, sinai ve ticari mülkiyet hakkı, anti-damping ve koruma önlemleri de yer almaktadır. Türkiye bazı ürünler hariç olmak üzere Ürdün menşeli sanayi ürünleri için anlaşma yürürlüğe girdiği anda gümrük vergilerini kaldırmıştır. Fakat Ürdün EK 15'te vereceğimiz Liste B1, Liste B2 ve Liste B3 yer alan ürünlerde gümrük vergilerini 2014, 2017 ve 2018 yılına kadar aşamalı olarak serbestleştirmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016nn).

Ekonomi Bakanlığında anlaşma metini içerisinde ülkelerin karşılıklı indirim sağladıkları ürünlerin yer aldığı Liste B1 de kişisel bakım ürünleri, inşaat malzemeleri, petrol yağları, okul ve büro malzemeleri vd. yer almaktadır. Liste B2 de tuzlar, kumlar, inşaata elverişli kireçli taşlar, giyim eşyası vd. yer almaktadır. Liste B3 de perakende hale getirilmiş müstahzarlar, pamuk ve sentetik liflerden elde edilen eşyalar, giyim eşyaları, motorlu taşıt ve hava taşıtı mobilyaları vd. yer almaktadır. Ürdün menşeli tarım ürünlerinin ithalatında tavize konu olan bazı ürünler, hayvansal ürünler(peynir, yumurta), bitki ve sebzeler(marul, çiçek, tomurcukları), meyveler(çilek, armut, şeftali) iken Türkiye menşeli tarım ürünlerinden tavize konu olanlardan birkaçı sebzeler, meyveler, kuru yemişler, deniz ürünleri, hayvansal ürünler, reçeller vd.'leridir.[15]

Tablo 2.46: Türkiye-Ürdün STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2010, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İhracat	151333	106851	14195	88157	99534	118901	116650
İthalat	28971	29857	7707	16643	27273	13525	18382
Dış Tic. Deng	122362	76994	6488	71514	72261	105376	98268

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat	149618	229464	288648	321661	389305	460738	455352	571334
İthalat	16851	14156	28321	9319	11597	25289	20354	42450
Dış Tic. Deng	132767	215308	260327	312342	377708	435449	434998	528884

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.46'da Ürdün-Türkiye dış ticaretindeki değişimlerden görüldüğü gibi; Türkiye'nin toplam ihracatı 1996 yılında 151 milyar dolardan, 2010 yılına gelindiğinde

[15]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığının internet sayfasında tamamı bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2011(www.ekonomi.gov.tr)

571 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta 1997, 1999, 2002 ve 2009 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında yaklaşık 29 milyar dolardan, 2010 yılına gelindiğinde 42 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta ise 1998 ve 2001-2003-2006 ve 2009'da Türkiye ve dünya ekonomisinde yaşanan istikrarsızlıklardan dolayı gerilemeler yaşanmıştır. 1998 Rusya Krizi, Türkiye'de yaşanan 2000-2001 ile 2009 ulusal krizleri de gerilemelerin yaşanmasında etkili olmuş olabilir.

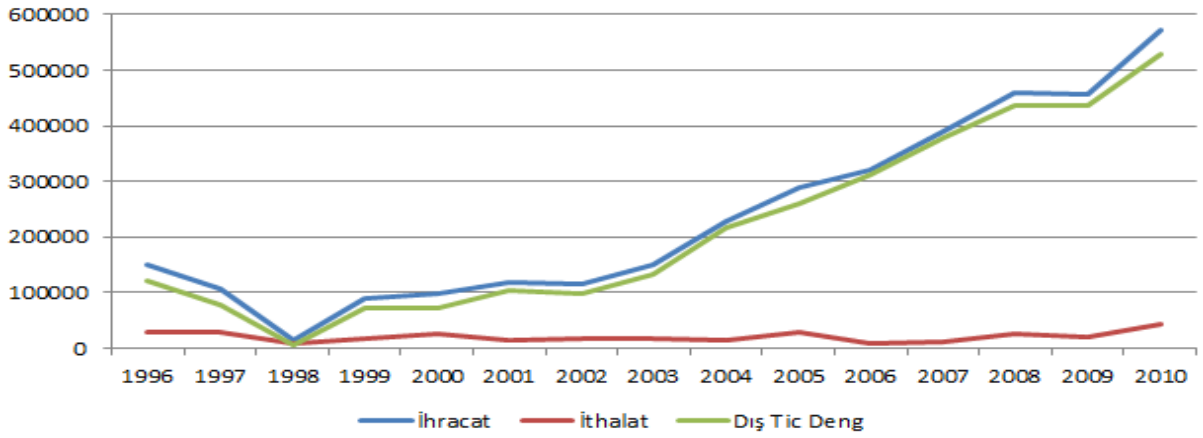

Şekil 2.29: Türkiye-Ürdün STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2010, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi iki ülke arasındaki dış ticaret dengesindeki değişimler şekil 2.29'da görüldüğü gibi; Türkiye lehine artan bir trendde seyretmiştir. 1997 ve 1998 yıllarında dış ticaret dengesinde, ihracattaki gerilemeye bağlı olarak ani bir gerileme yaşanmıştır. Fakat 1999 yılından itibaren dış ticaret dengesi toplam ihracata neredeyse paralel bir trendde seyretmiştir. Ürdün ile gerçekleştirilen dış ticarette, ihracatın ithalatı karşılama oranı yüksek olduğu için dış ticaret dengesi yıllar itibariyle Türkiye lehine trend izlemiştir.

Tablo 2.47: Türkiye-Ürdün STA Sonrası Dış Ticaret (2011-2016, Milyon ABD $)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	506839	770982	744193	907021	834756	710804
İthalat	66480	95996	70573	126068	127919	102259
Dış TicDeng	440359	674986	673620	780953	706837	608545

Kaynak:(TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası tablo 2.47'deki iki ülke arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 2011 yılında 506 milyar dolardan, 2016 yılına gelindiğinde 710

milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatında anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2011 yılında 2010'a kıyasla gerileme yaşanmış ancak sonraki yıllarda genel itibariyle artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Türkiye'nin anlaşma sonrası toplam ithalatı 2011 yılında 66 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 102 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta da artan bir trend söz konusudur ve buna bağlı olarak her iki ülkenin de anlaşma sonrası dış ticaret hacminde artış yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

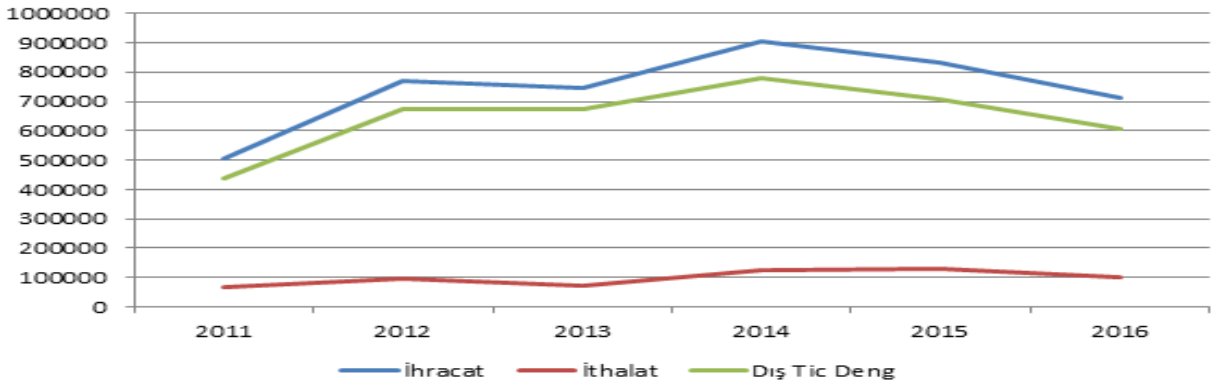

Şekil 2.30:Türkiye-Ürdün STA Sonrası Dış Ticaret (2011-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.30'da, dış ticaret dengesi anlaşma öncesinde olduğu gibi Türkiye lehine bir trend izlemiştir. Toplam ihracatın toplam ithalattan daha fazla artması, Ürdün ile gerçekleştirilen dış ticaret neticesindeki dış fazlanın anlaşma öncesine kıyasla artmasına katkı sağlamıştır. Yani anlaşma sonrası da Türkiye-Ürdün arasında gerçekleşen dış ticaret neticesinde yıllar itibariyle Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Bunlara ilaveten dış ticaret dengesi eğrisinin toplam ihracat eğrisiyle eş değer bir şekilde hareket ettiği söylenebilir. Ancak 2014 yılından sonra Türkiye'nin Türkiye-Ürdün dış ticareti neticesinde, dış ticaret fazlasının azalmaya başladığı görülmektedir.

II.16.Türkiye-Güney Kore Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Güney Kore arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Güney Kore'nin genel

görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.16.1.Genel Görünüm

Yönetim şekli Cumhuriyet olan Güney Kore coğrafi olarak Asya kıtasının doğu kısmında yer almaktadır. Siyasi olarak ikiye bölünmüş aynı adlı yarımadanın güney kısmında yer alan bir uzak doğu ülkesi ve ülke güneyde Kore boğazı, doğuda Japon denizi, batıda ise Sarı denizle çevrilidir. Ülkenin başkenti Seul olmakla birlikte resmi dili Korece ve nüfusunun büyük bir bölümü Budist ve Hıristiyan'dır (Oruç, 2008: 3).

Nüfus yoğunluğu en fazla olan ülkelerden biri olan Güney Kore'nin 1975 yılında 34,7 milyon olan nüfusu 2012 yılında 50 milyona ulaşmış ve 2016 yılı IMF tahminlerine göre ülke nüfusu 50,859 milyon olması beklenmektedir. Ülkenin ekonomik refahı arttıkça nüfus artış hızı düşmekte ve 2008-2012 döneminde % 0,6 olan nüfus artışının 2013-2017 döneminde % 0,1'e düşmesi beklenmektedir. Ülke yüzölçümü 99, 601 km^2 olup ülkenin ekilebilir arazisi toplam yüzölçümünün sadece % 16,8'dir. Doğal kaynak açısından zengin bir ülke olmayıp ülke sanayisinin önemli kaynakları olan petrol, kömür ve demir gibi madenler miktar olarak çok az bulunmaktadır. Fakat ticari olarak ülkenin tek zengin yer altı kaynağı tungsten olup bu kaynağında üretimi 1993 yılından itibaren yapılamamaktadır. Miktarı azalan çinko, bakır ve kurşun ülke talebinin küçük bir bölümünü karşılamakla birlikte ülke su kaynakları yeterli seviyededir (Ekonomi Bakanlığı, 2016ag).

II.16.2.Ekonomik Görünüm

İhracat amaçlı kalkınma planını 1962 yılında başlatan Güney Kore başlattığı politika sayesinde ekonomik ve sosyal açıdan büyük bir ilerleme kaydetmiştir. 1998 yılında Uzakdoğu da yaşanan kriz sonrasında bile ekonomisinin pozitif trendini attırarak devam ettirmiş, daha yüksek büyüme hızını gerçekleştirmiştir. Ülke dünya ekonomisinde ilk yirmi ekonomi

içerisine girmeyi başarmış ve ekonomisinin % 55'i ihracata dayalıdır. Yaklaşık olarak ihracatının % 60'ını ülkede hakim olan Chaebol adı verilen şirketler gerçekleştirmekte ve bunlara örnek olarak Hyundai Grubu, Daewoo, Samsung Grubu ve LG Grubu verilebilir. Ülke ekonomisi büyük oranda uluslararası ticarete bağlıdır. Ayrıca ülkedeki işgücü maliyetleri 1987'den bu yana artış göstermekte olup ülkede işgücü maliyetleri yüksektir (STO, 2016: 3).

Tablo 2.48: Güney Kore'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)	1202	1223	1306	1411	1378	1411
KBGSYİH(SGP)	31327	32223	32816	33857	34647	35751
İşsizlik(%)	3,4	3,2	3,1	3,5	3,6	3,7
Nüfus(Milyon)	49,8	50	50,2	50,4	50,6	51,2
Döviz kuru(ABD $)	1108,3	1126,5	1094,9	1053	1131,2	1160,3
Mal İhracatı(f.o.bMilyon$)	555214	547870	559632	572665	526757	535739
Mal İthalatı(f.o.b Milyon$)	558010	554103	535376	524135	420612	391330
TÜFE (yıllık%)*	4,03	2,2	1,3	1,3	0,7	0,9

Kaynak: (TÜİK,2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Güney Kore'nin temel ekonomik göstergelerine göre, geçiş ekonomisi olan ülkenin GSYH'sinde yıllar itibariyle istikrarsız bir trend yaşanmıştır. Fakat 2011'e kıyasla 2015 yılına kadar ki süreçte bir artış söz konusudur. Ülke nüfusunda ve KBGSYH'sinde artışlar söz konusudur. İşsizlik oranı 2013'e kadar azalmış fakat 2014'ten sonra tekrar yükselmeye başlamıştır. Ülke dış ticarette ise 2011 ve 2012 yılında açık verirken 2013 yılından itibaren dış ticarette fazla vermiştir. Tüketici fiyatlarında 2011-2016 döneminde azalan bir trend görülmektedir. Fakat döviz kurunun, işsizlik oranının yükselmesine rağmen GSYH'nin yükselmesinin nedeni tüketici fiyatlarında gerileme yaşanması olabilir.

Ormancılık, tarım ve balıkçılığın 1980'lerin sonuna doğru GSYH içindeki payı düşmeye devam ederken imalat sanayinin GSYH içindeki payı artmaya devam etmiştir. 1988 yılında ormancılık, tarım ve balıkçılığın payı düşmeye devam ederken 2012 yılında imalat sanayinin GSYH içindeki payı yaklaşık olarak % 39 civarında seyretmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016ah).

Güney Kore'nin GSYH'nin % 48'i ithalattan % 53'ü ihracattan oluşmakta ve ülke dünya ticaretinde ilk on ülke arasında yer almaktadır. Ülkenin başlıca ihraç ürünleri cep telefonları, yarı iletkenler, bilgisayarlar, motorlu araçlar ve gemilerdir. İthalatına konu olan ürünler arasında elektronik ekipmanlar, petrol ve nakliye ekipmanları, makine ve ekipmanları yer alırken imalat sanayi ülkenin ihracat ve ithalatında ilk sırada yer almaktadır. Çin ülke ihracatının % 26,1 ve ithalatının % 16,1'ini oluşturarak Güney Kore'nin başlıca ticaret ortağı olup ülkenin diğer ticaret ortakları, ABD (11,1), Japonya (6,2), ve Hong Kong (5,0) iken ithalat ortakları sırasıyla Çin, Japonya (11,6), ABD(8,1) ve Suudi Arabistan (7,3)'dır (Ersungur ve Ekinci, 2015: 726-728).

II.16.3.Türkiye-Güney Kore Ticari İlişkileri

2012 yılında Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan ile Kore Cumhuriyeti Ticaret Bakanı Taeho Bark arasında imzalanan ve 2013'te yürürlüğe girmiştir. Bu STA da 2015 itibariyle Türkiye ile Güney Kore arasında ticarete konu olan mallar ihracatında; elektrikli makine ve cihazlar (%4), eczacılık ürünleri (%40), makine ve cihazlar (%13), metal cevherleri (%4)'dir. İthalatımıza konu olan mallar arasında; elektrikli makine ve cihazlar (%21), makine ve cihazlar (%11), plastik ve plastikten mamül eşya (%16), motorlu kara taşıtları (%9), demir ve çelik (%13), yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2015o).

Anlaşma kapsamında anlaşmazlıkların halli, menşe kuralları, rekabet, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılası, ödemeler dengesi önlemleri, gümrük ve ticaretin kolaylaştırılması, fikri mülkiyet hakları yer almaktadır. Ayrıca ticarette teknik engellerin kaldırılması, hizmet ticareti ve yatırım müzakereleri, şeffaflık, kurumsal hükümler ve sürdürülebilir kalkınma da yer almaktadır. Anlaşmaya üye olan iki ülke de tarifeleri 1 Ocak 2023'e kadar sıfırlamayı taahhüt ederken tarım ürünlerinde hassasiyet arz eden ürünler hariç gümrük vergilerini on yılın sonunda sıfırlamayı taahhüt etmişlerdir. Anlaşmanın yürürlüğe

girdiği tarihten itibaren Türkiye tarife satırlarının % 65'inde, Kore tarafı % 80'inde gümrük vergileri sıfırlanmıştır (Ekonomi Bakanlığı,2016oo).

Ekonomi bakanlığında ülkelerin anlaşma metininde, Türkiye ve Güney Kore'nin birbirlerine sağladıkları tavizler ve ürün listeleri verilmiştir. Türk tarife listesinde evcil türler, kasaplık atlar, inekler, damızlık olanlar, sürüngenler, yırtıcı kuşlar, deniz ürünleri, hazır giyim, ev eşyaları vd. yer almaktadır. Güney Kore taviz listesinde ise hayvan türleri(atlar, inekler, kaplumbağalar, maymunlar, sürüngenler), deniz ürünleri, hayvansal gıdalar ve yağlar, bitki ve sebzeler, meyveler vd. yer almaktadır. 25-97 fasılları arasında yer alan ürünlerin birçoğu da imtiyaza tabidir. Bu fasıllar arasında yer alan ve imtiyaza tabi olan ürünlerden ikinci bölümde bahsedilecektir[16].

Tablo 2.49: Türkiye-Güney Kore STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2012, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
İhracat	101839	54217	37494	101567	130106	62364	54830	57928
İthalat	719401	1085383	1124195	871071	1180942	759499	900419	1312442
Dış TicDeng	-617562	-1031166	-1086701	-769504	-1050836	-697135	-845589	-1254514

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
İhracat	79623	99771	155966	152311	271254	234609	304301	528507	527993
İthalat	2572537	3485389	3556269	4369903	4091711	3118214	4764057	6298483	5660093
DışTicDeng	-2492914	-3385618	-3400303	-4217592	-3820457	-2883605	-4459756	-5769976	-5132100

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.49'da Güney Kore-Türkiye dış ticaretindeki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 101 milyar dolar iken 2012 yılına gelindiğinde 527 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta 1997, 1998, 2001, 2002, 2007 ve 2009 yıllarında dünya ve ülke ekonomisinde yaşanan konjonktürlerden dolayı gerileme yaşanmıştır. Fakat 2012'de gerçekleşen ihracat 1996 yılındaki ihracatın 5 katı şeklinde gerçekleşerek Türkiye'nin ihracatında toplamda bir artış yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 719 milyar dolar iken 2012 yılına gelindiğinde 5 trilyon dolara yükselmiştir. Ancak toplam ithalatta 1999, 2001, 2008 ve 2009 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. Fakat toplam ithalattın artış hızı

[16]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığı internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2013(www.ekonomi.gov.tr)

toplam ihracatın artış hızından çok yüksek olduğu için toplam ihracat ile toplam ithalat arasındaki makas 2002 yılından sonra iyice açılmıştır.

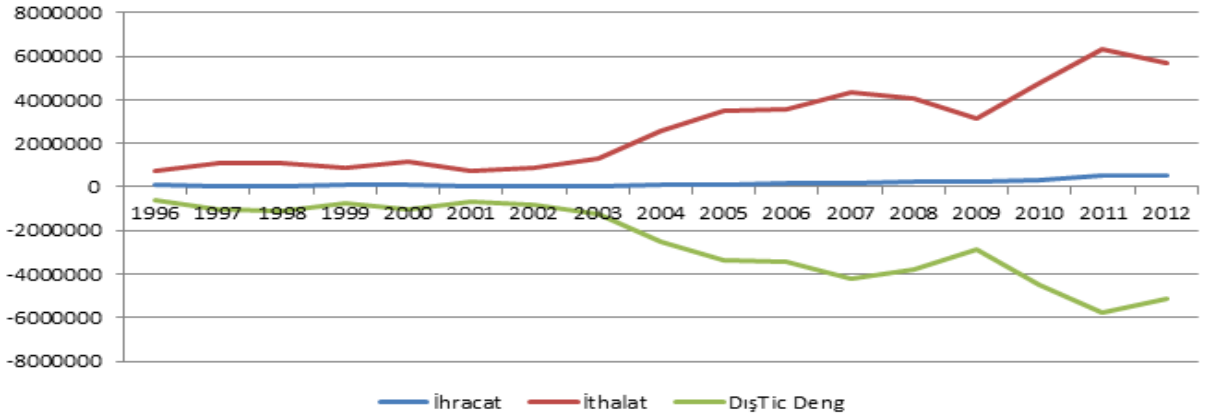

Şekil 2. 31:Türkiye-Güney Kore STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2012, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.31'de iki ülke arasındaki dış ticaret dengesindeki eğilimlerden görüldüğü gibi; 1996-2012 dönemi boyunca Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı 2003 yılından sonra toplam ithalatta yaşanan artışlardan dolayı ve Türkiye'nin toplam ihracatının toplam ithalatından daha düşük seviyede gerçekleşmesinden dolayı yıllar itibariyle arttığını söyleyebiliriz. Türkiye'de 2009 yılında yaşanan ulusal krizden dolayı toplam ithalatın azalmasına bağlı olarak dış ticaret açığında bir azalma yaşanmıştır. Ancak 2009 yılından sonra ülkeyle gerçekleştirilen dış ticaret neticesinde, Türkiye'nin dış ticaret açığı tekrar artmaya devam etmiştir.

Tablo 2.50:Türkiye-Güney Kore STA Sonrası Dış Ticaret (2013-2016, Milyon ABD $)

	2013	2014	2015	2016
İhracat	460050	470464	568635	518829
İthalat	6088318	7548319	7057439	6384163
Dış Tic Deng	-5628268	-7077855	-6488804	-5865334

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası tablo 2.50'de Türkiye-Güney Kore dış ticaret hacmindeki değişimler incelendiğinde; 2013 yılında 460 milyar dolar olan toplam ihracat 2016 yılına gelindiğinde 518,8 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta anlaşma sonrası artan bir trend söz konusudur. Toplam ithalat 2013 yılında 6 trilyon dolar iken 2016 yılında 6,4 trilyon dolara

yükselmiş fakat istikrarsız bir trend yaşanmıştır. 2012 yılında gerçekleşen ithalat rakamına kıyasla 2013 ve 2014 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. 2015 yılında toplam ihracat artmış ancak 2016 yılında tekrar düşme eğilimi göstermiştir. Toplam ithalatta ise; anlaşma sonrası artış yaşanmış fakat anlaşma öncesine göre bu artışın yüksek seviyede gerçekleşmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

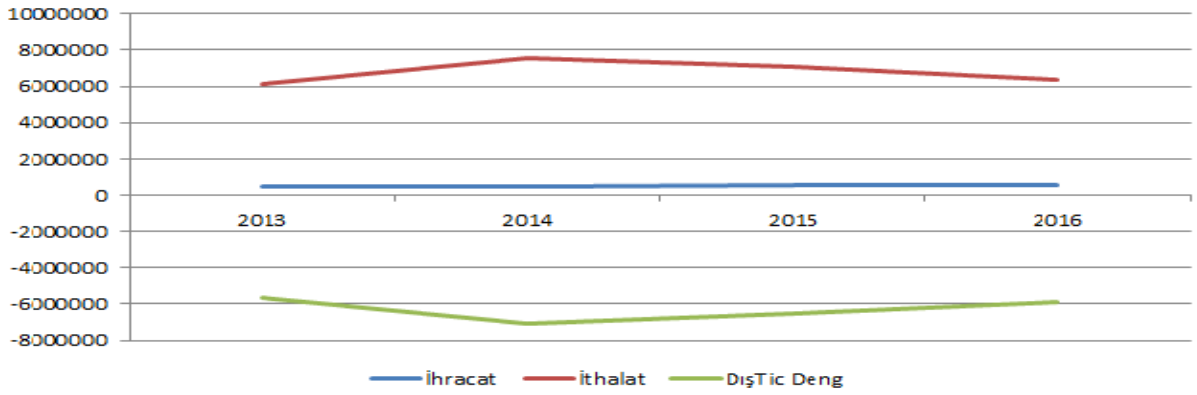

Şekil 2.32:Türkiye-Güney Kore STA Sonrası Dış Ticaret (2013-2016, Milyon ABD $)

Türkiye-Güney Kore arasında anlaşma sonrası şekil 2.32'de, iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret neticesinde; dış ticaret dengesi 2013-2016 dönemlerinde de anlaşma öncesinde olduğu gibi Türkiye aleyhine gerçekleştiği görülmektedir. Ancak toplam ihracatta anlaşma sonrası yaşanan artışın küçük oranlarda gerçekleşmiştir. Buna rağmen 2014 yılından itibaren toplam ithalatta yaşanan gerileme, Türkiye'nin dış ticaret açığının azalmasına katkı sağlamıştır diyebiliriz.

II.17.Türkiye-Mauritius Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Mauritius arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Mauritius'un genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.17.1.Genel Görünüm

12 Mart 1968'de Birleşik Krallıktan bağımsızlığını elde eden, tek meclisli parlamenter bir devlet şekline sahip olan ülke 1992'de bağımsız bir cumhuriyet olmuştur. Yasal düzende Fransa'yı kendine örnek alan Mauritius Hint Okyanusu'nda yer alan volkanik kökenli bir ada ülkesidir. Madagaskar'ın 900 km kadar, Afrika kıtasının Güney doğu sahillerinin yaklaşık 2400 km doğusunda olup ülke 2,040km^2 yüzölçümü ile Oğlak dönencesinin üzerindedir. Merkezi platoya sahip olan ülke deniz seviyesinden yaklaşık olarak 400 metre yükseklikte, tropik ormanları, dağları ve bitkileri ada ülkesinin doğal güzellikleridir ve genel olarak ılıman bir iklim yapısı vardır (Ekonomi Bakanlığı, 2016aı).

Ülkenin yüzölçümü küçük olmasına rağmen dünyanın en kalabalık ülkelerinden biri olan Mauritius adasında nüfus daha yoğun olduğundan km^2'ye 483 kişi düşmektedir. Genel olarak ülkede km^2'ye 444 kişi düşmektedir ve 2015 yılı nüfus tahmini 1,3 milyon civarındadır. Ülkenin resmi dili İngilizce olmakla birlikte Fransızca, Hintlilerin konuştuğu Hintçe, Müslümanların konuştuğu Urdu Dili ve Çinlilerin konuştuğu Çince gibi farklı dillerde ada ülkesinde konuşulmaktadır. Ülkenin % 42'si kentlerde yaşamakta ve ülkenin başkenti aynı zamanda en büyük şehri ve limanı Mauritius'un kuzeybatısındaki nüfusu 150.000 olan Port-Louis'dir (Ekonomi Bakanlığı, 2016aı).

Ülkenin doğal kaynakları arasında % 46'sı ekili olan ekilebilir araziler ve canlı yaşamı bakımından zengin olan ve ekonomik kalkınma planlarında önemli yere sahip olan balıkçılık, deniz ürünleri sayılabilir. Ada topraklarının % 2'si yollar ve % 20'si binalar için ayrılmıştır. Adanın geri kalanı çalılık, çayır, orman, gölet, baraj, kayalık ve bataklık olmasının yanı sıra Hindistan cevizi ağaçları ile kaplı olan Agalega Adalarına sahiptir. Son olarak ülkenin tekstil,

şeker, finansal hizmetler ve turizm sektörlerinden sonra beşinci en önemli sektörü balıkçılık sektörüdür (Ekonomi Bakanlığı, 2016aı).

II.17.2.Ekonomik Görünüm

1968 yılında bağımsızlığını kazanan Mauritius'un ekonomisi hızla gelişmiştir. Ülkenin turizm, gıda işleme(şeker), tekstil-hazır giyim ve finansal hizmet endüstrisine dayalı bir ekonomik yapısı vardır. Aynı zamanda ülkenin balıkçılık, konaklama, bilgi ve iletişim teknolojileri de hızla gelişmekte ve ekonomisi için turizm sektörü önem arz ederken mali hizmetler sistemi de gelişmiştir. Ülkenin hedeflerinden biri olan ihracata dayalı üretimin gerçekleşmesinde ihracat ürünü işleme bölgeleri ülke ekonomisinin dinamik büyümesine pozitif şekilde yardımcı olmaktadır (DEİK, 2016: 10).

Düşük gelirli tarım ekonomisi olan ülke gelişen sanayisi, turizmi ve finans sektörleriyle orta gelirli çeşitlenmiş bir ekonomik yapıya geçmeyi başarmıştır. Birçoğu İngiltere ve Fransa'dan genellikle turizm sektörüne gelen doğrudan yabancı yatırım ikinci olarak gayrimenkule ve bunu takiben de finansal hizmetlere gelmektedir. Ülkede rekabetin arttırılması için gerçekleştirilen yapısal düzenlemeler büyüme beklentilerini orta vadede güçlendirmiş ve kamu borcu azalmış fakat ülkedeki altyapı ve işsizlik konusunda yaşanan sorunlar ülkede devam etmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016ai).

Küçük bir ada ülkesi olan Mauritius'un dış ticaret açısından ihracatta Madagaskar ve Etiyopya'yı, ithalatta Kongo, Togo, Zimbabwe ve Kamerun gibi Afrika ülkelerini geride bırakabilecek kadar iyidir. İhracatı Gana, Tanzanya, Kenya ve Kamerun gibi Mauritius'a nazaran kalabalık Afrika ülkelerinin yarısından fazlasını geçmektedir. İthalatta da Mauritius 1,30 milyon nüfusuyla, Sudan, Gana ve Tanzanya gibi toplam 105 milyonluk pazarın yarısından fazlasını gerçekleştirmektedir (DEİK, 2016: 10).

Tablo 2.51: Mauritius Temel Ekonomik Göstergeleri

	2012	2013	2014	2015	2016[b]
GSYİH (Milyar $)	11,669	12,130	12,803	11,682	12,030
Reel büyüme (%)	3.5	3.4	3.7	3.5	3.6
KBGSYİH (SGP)*	9,291	9,637	10,154	9,252	9,627
Tüketici enflasyonu (%)	3.3	4.1	0.2	1.3	2.3[a]
Döviz kuru (US$)	30.52	30.08	31.73	35.89	35.94
İhracat (fob-milyon dolar)	2,649	2,869	3,094	2,685	2,658
İthalat (fob- milyon dolar)	5,105	-5,139	-5,354	-4,526	-4,358
İşsizlik(%)*	7,9	8,7	7,6	7,7	7,9
Nüfus(Milyon)*	1,25	1,26	1,26	1,26	1,26

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı (b EIU tahmini) ve *(World Bank) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülkenin ekonomik göstergelerine bakıldığında, GSYİH rakamları ve GSYİH büyüme oranının küçük bir ada ülkesi olmasına rağmen istikrarlı olduğu görülmektedir. Ülke ekonomik göstergelerinden döviz kurunun, işsizlik oranının yükselmesine rağmen GSYH'nin yükselmesinin temel nedeni fiyat artışlarındaki gerilemelerden kaynaklanıyor olabilir. Ülke dış ticaret hacminin oldukça düşük olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca 5 yıllık süreçte ülke dış ticaret açığı vermektedir.

II.17.3.Türkiye-Mauritius Ticari İlişkiler

2011 yılında T.C. Ekonomi Bakanı Zafer Çağlan ile Morityus Cumhuriyeti Dışişleri, Bölgesel Bütünleşme ve Uluslararası Ticaret Bakanı Arvin Boolell arasında imzalanan STA 2013 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 itibariyle iki ülke arasında ticarette ihracatında konu olan mallar; demir-çelik (%35), elektrikli makine ve cihazlar (%15), esasını hububat, nişasta, un, süt teşkil eden müstahzarlar (%6), makine ve kazanlar (%6), eczacılık ürünleri (%5) arasında yer almaktadır. İthalatımıza konu olan mallar arasında ise; pamuk (%57), konfeksiyon (%32), deri eşya (%4), esasını hububat, nişasta, un, süt teşkil eden müstahzarlar (%3), kıymetli taşlar (%2) mevcuttur (Ekonomi Bakanlığı, 2015ö).

Anlaşma kapsamında menşe kuralları, ticarette teknik engeller, gümrük vergileri, tarım ürünlerinde taviz değişimi, dış ticarette miktar kısıtlamaları ve eş etkili vergi ve önlemlerin kaldırılması yer almaktadır. Ayrıca sağlık ve bitki sağlığı önlemleri, dâhili vergilendirme,

fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları, korunma önlemleri, damping ve ödemeler dengesi önlemleri de yer almaktadır. Türkiye tarafından, anlaşma metninin Ek III' ünde belirtilen bazı konfeksiyon ve ayakkabı ürünleri hariç olmak üzere Morityus menşeli sanayi mallarının Türkiyee ithalatında uygulanan gümrük vergileri Anlaşma'nın yürürlüğe girişi ile birlikte kaldırılmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2016öö).

Söz konusu konfeksiyon ve ayakkabı ürünlerine Türkiye'nin uyguladığı gümrük vergileri ise Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 4 yıl içinde aşamalı olarak sıfırlanacaktır. Morityus tarafından, 6'lı tarife pozisyonu bazında, Türkiye menşeli 1.182 sanayi ürününe ithalatta uygulanan gümrük vergileri anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle sıfırlanmıştır. Ayrıca 2.101 üründe 1 Ocak 2017 tarihinde, 945 üründe ise 1 Ocak 2022 tarihinde gümrük vergileri kaldırılacaktır. Bu suretle, indirim takvimleri sonunda sanayi ürünlerinde Türkiye pazarı Morityus'a tamamen, Morityus pazarının ise % 98'i Türkiye açılacaktır (Ekonomi Bakanlığı, 2015ö).

Ekonomi Bakanlığında anlaşma metininde ülkelerin taviz listeleri yer almaktadır. Türkiye menşeli sanayi ürünlerin 2013-2017 dönemlerinde derece derece gümrük vergileri azaltılacaktır. Bu listedeki ürünler 02-23'ncü fasıllar arasında yer alan ürünlerdir ve yine Türkiye menşeli sanayi ürünlerinde 2013-2022 dönemlerinde tedricen gümrük vergilerinin azaltılması söz konusudur. Bu listedeki ürünler 03-24'ncü fasıllar arasında yer alan ürünlerdir ayrıca Türkiye menşeli tarım ürünlerinde sağlanan tavizli ürünlerden bazıları 01, 09, 24 kodlu ürünlerdir. Mauritius menşeli tarım ürünlerinde sağlanan tavizli ürünlerden bazıları ise deniz ürünleri ve bazı meyvelerdir[17].

[17]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığının internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2013(www.ekonomi.gov.tr)

Tablo 2.52: Türkiye-Mauritius STA Öncesi Dış Ticareti (1996-2012, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	3581	1064	2401	1707	1490	1409	1398	2197	4166
İthalat	238		453	1062		624	1354	2301	8525
Dış TicDeng	3343	1064	1948	645	1490	785	44	-104	-4359

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
İhracat	5996	8147	22719	30665	18510	22496	44543	35550
İthalat	9670	5920	8734	10982	6799	6574	7015	6167
Dış TicDeng	-3674	2227	13985	19683	11711	15922	37528	29383

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.52'de Türkiye-Mauritius arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 3 milyar dolar iken 2012 yılına gelindiğinde bu rakam 35 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta miktarsal olarak 1996 yılından 2012 yılına kadar bir artış yaşanmıştır. Dünya ekonomisinde ve anlaşmaya üye ülke ekonomilerinde yaşanan konjonktürlerden dolayı 1997, 1999, 2000, 2001, 2002, 2009 ve 2012 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 238 milyon iken 2012 6 milyar dolara yükselmiştir. Buna ilaveten toplam ithalat artış hızının toplam ihracat artış hızından daha düşük gerçekleştiği görülmektedir.

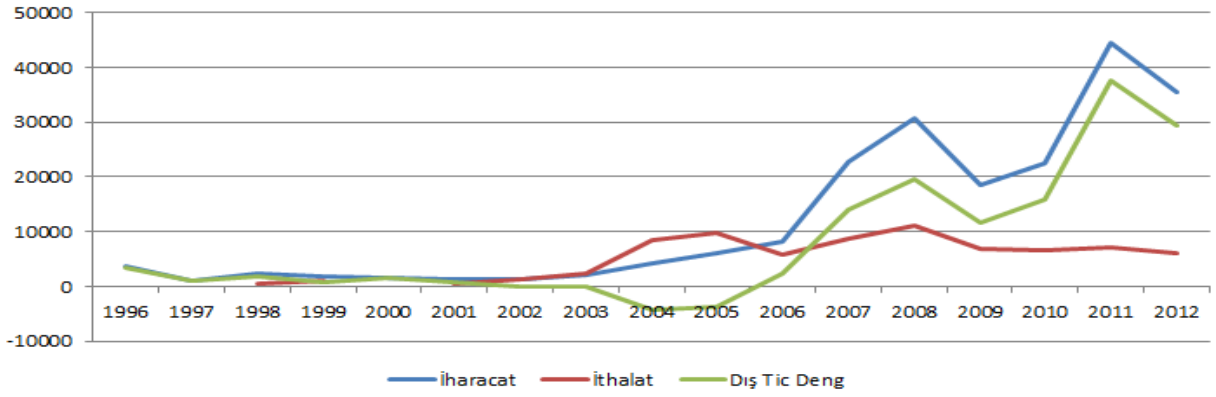

Şekil 2.33: Türkiye-Mauritius STA Öncesi Dış Ticareti (1996-2012, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.33'te görülebileceği gibi; özellikle 2003 yılından sonra Türkiye'nin Mauritius'a gerçekleştirdiği toplam ihracatta artan bir trend söz konusudur. Türkiye'nin toplam ithalat artış hızının daha düşük ve 2009 yılından itibaren ithalatın sabit oranda trend seyrettiği görülmektedir. Dış ticaret dengesinin ise; 2003-2005 aralığında

Türkiye aleyhine gerçekleştiği ifade edilebilir. Ancak 2006'dan sonra iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret Türkiye lehine istikrarsız, artan bir trend seyretmiştir diyebiliriz.

Tablo 2.53: Türkiye-Mauritius STA Sonrası Dış Ticareti (2013-2016, Milyon ABD $)

	2013	2014	2015	2016
İhracat	40347	37802	34295	35521
İthalat	7784	7939	6672	5000
Dış TicDeng	32563	29863	27623	30521

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası tablo 2.53'te Türkiye-Mauritius dış ticaretindeki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 2013 yılında 40 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 35 milyar dolara gerilemiştir. Anlaşma sonrası 2013 yılında 7 milyon olan ithalatın 2016 yılında 5 milyona gerilediği görülmektedir. Toplam ithalatta ve toplam ihracatta anlaşma sonrası azalan bir trend söz konusudur. Mauritius-Türkiye arasında anlaşma öncesine kıyasla dış ticaret hacminde artış yaşandığını söylemek mümkündür.

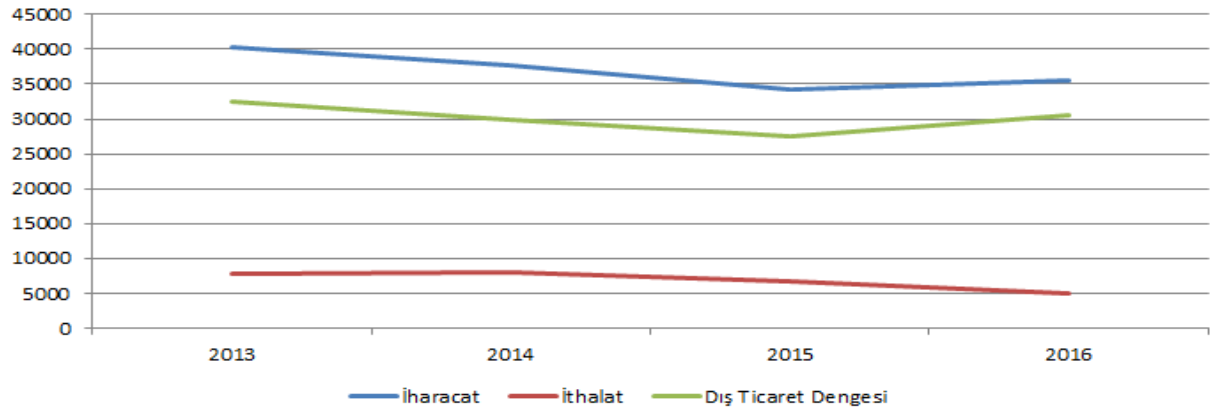

Şekil 2.34: Türkiye-Mauritius STA Sonrası Dış Ticareti (2013-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma sonrası şekil 2.34'te, iki ülke arasındaki dış ticaretin anlaşma öncesine kıyasla anlaşma sonrası azalarak arttığı görülmektedir. Anlaşma öncesi Türkiye'nin Mauritius'a gerçekleştirdiği toplam ihracata kıyasla düşük olan toplam ithalat, anlaşma sonrasında da düşük bir trend seyretmiştir. Hatta anlaşma öncesi toplam ithalatın anlaşma sonrasına kıyasla daha yüksek bir trend izlediği görülmektedir. Türkiye'nin ithalatı Mauritius'un ihracatı olduğundan toplam ihracattaki düşüş, ülke ekonomilerinde yaşanan ekonomik, siyasi, sosyal

istikrarsızlıklardan dolayı ülkelerin üretim kapasitelerinin ve alım güçlerinin azalmasından kaynaklanmış olabilir. Bunların neticesinde iki ülke arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında, anlaşma sonrası dış ticaret dengesinin Türkiye lehine ancak 2015 yılına kadar azalarak artan, 2015 yılından sonra artan bir trend izlediği görülmektedir.

II.18.Türkiye-Malezya Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Malezya arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Malezya'nın genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.18.1.Genel Görünüm

Ülke coğrafi olarak güneydoğu Asya'da yer alırken ülkenin doğusunda Selebnes Denizi, kuzeyinde Güney Çin Denizi, Tayland ve Brunei, batısında Malakka boğazı ve güneyinde Singapur ve Endonezya bulunmaktadır. Ülke 2669 km kara sınırına ve 4675 km deniz şeridine sahiptir. Ülkede tropikal iklim hakim olup ülke 13 eyaletten ve 3 federal bölgeden oluşmaktadır. Ülke yönetim şekli meşruti monarşi altında parlamenter demokratik sistemdir (Koç, 2014: 2-3).

330,345 km^2 yüz ölçümüne sahip olan Malezya'nın nüfusu 2016 verilerine göre 31,9 milyon kişidir. Ülkedeki nüfusun dağılımı 15 yaş altı % 24,5, 15-64 yaş % 69,5 ve 65 yaş üstü ise % 6,03 olup nüfusunun % 61,3'ü Müslüman, % 19,8 Budist, % 9,2 Hıristiyan ve % 6,3'ü ise Hinduizm dinine mensuptur. 2016 verilerine göre ise, ülke 14,788 milyon işgücüne sahiptir (Kuala Lumpur Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 4).

Dünyanın en büyük kalay üreticilerinden biri olan Malezya doğal kaynak bakımından zengindir. Fakat ülkenin kaliteli kalay rezervleri tükenme noktasına gelmiştir. Var olan kalay rezervleri hala büyük miktarda olmasına rağmen madenin kalitesi düşmüş ve ülke kalay

madenini çıkarma maliyetlerini karşılayamamaktadır. Buna ilaveten ülkede bakır, boksit, gümüş, altın ve demir cevherleri çıkarılmaktadır. Ülke doğal gaz, petrol ve kömür gibi doğal enerji kaynaklarına sahiptir. Ülke petrol ihtiyacının % 80'inden fazlasını kendisi karşılayabilmekte iken ülkede çıkarılan petrol kalitesi yüksek olduğu için ihraç edilmektedir. Fakat ülke petroldeki iç talebini ithalat ile karşılamaktadır. Son dönemlerde ülkede doğal gaz üretiminde artış yaşanırken, petrol üretimi sabit oranda artmaya devam etmektedir. Ayrıca ülke LNG (likit doğal gaz) ihracatında dünyada Katardan sonra ikinci büyük ülke konumundadır (Ekonomi Bakanlığı, 2016aj).

II.18.2.Ekonomik Görünüm

Hizmetler sektörünün hakim olduğu Malezya ekonomisinde, 2011 yılında hizmetler sektörünün nominal GSYİH içindeki payı % 48,4 oranında gerçekleşmiştir. Malezya aynı zamanda dünyanın önemli kauçuk üretim merkezlerinden birisi ve ikinci büyük palm yağı üreticisidir. Bu durum bazı tarım ürünlerinde dünya pazarında hakim duruma gelmesine katkı sağlarken elektronik ürünler en önemli ihracat kalemidir. Toplam ihracatın içinde yaklaşık % 50 paya sahip iken üretimi büyük ölçüde ithal ara mallara bağımlı şekilde gerçekleşmektedir. Ülkenin bu bağımlılığını azaltamamasında, ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların önemli bir bölümünün imalat sanayine yönelmiş olmasına rağmen son dönemlerde hizmet sektörünün payının sürekli olarak artmasıdır (Koç, 2014: 4-5).

Tablo 2.54: Malezya'nın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)	298	314	323	338	296	296
KBGSYİH(SGP)	21866	23125	24231	25766	26950	27681
İşsizlik(%)	3,1	3	3,1	2,9	3,2	3,5
Nüfus(Milyon)	28,6	29	29,5	29,9	30,3	31,2
Döviz kuru(ABD $)	3,1	3,1	3,2	3,3	3,9	4,1
Mal İhracatı(f.o.b Milyon$)	228086	227538	228331	233928	199158	189415
Mal İthalatı(f.o.b Milyon$)	169226	172152	171708	172878	147680	180820*
TÜFE(yıllık%)*	3,2	1,7	2,1	3,2	2,1	2,1

Kaynak: (TÜİK, 2017) ve *(World Bank, 2017) veri tabanlarından alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Ülkenin ekonomik göstergeleri incelendiğinde; GSYİH ve KBGSYİH rakamları yıllar itibariyle artan bir trend izlemiştir. Tüketici fiyatlarının 2011-2015 yılları arasında istikrarsız fakat yüksek olması döviz kurunun yıllar itibariyle artmasına neden olmuştur diyebiliriz. Ülke nüfusu 2011-2016 döneminde artmıştır. İşsizlik oranında istikrarsız bir trend söz konusudur. Fakat işsizlik oranının ülke ekonomisini tehdit edecek boyutta olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca döviz kurunun, işsizlik oranının yükseldiği dönemlerde GSYH'nin yükselmesinin temel nedeni fiyat artışlarından kaynaklanıyor olabilir. Buna ilaveten ülkenin yıllar itibariyle dış ticaret dengesinin ülke lehine gerçekleştiği görülmektedir.

Ülkenin başlıca ihracat ortakları Singapur, Çin, ABD, Japonya ve Tayland'dır. Bununla birlikte ihracatına konu olan mallar %36,6 oranıyla elektrik ve elektronik ürünleri,%7,51oranında kimyasal ürünler, %6,93 ham ve rafine petrol, %6,15 palmiye yağı ve türevleri,%4,8 oranında ise makine ve aksamlarıdır. Başlıca ithalat ortağı ülkeler ise; Çin, Singapur, Japonya, ABD ve Tayland'dır. İthalatına konu olan ürünler ise %30,4 oranında elektrik ve elektronik ürünleri, %9,73 kimyasal ürünler, %9,3 makine ve aksamları, %7,5 petrol ürünleri, %5,9 oranında ulaşım ve ekipmanlarıdır (Malezya Yıllık Raporu, 2017: 9).

Hizmetler sektöründen sonra imalat sanayi ülkenin ikinci önemli sektörüdür. İhracata yönelik sanayileşmenin yoğunlaştığı bölgeler, Kuala Lumpur, Penang ve KlangVadisi'dir. Yerli düşük fiyatlı otomobil firmaları, Proton ve Perodua uluslararası pazarda diğer markalarla rekabet edecek duruma gelmiştir. Fakat son zamanlarda orman, balıkçılık ve tarım sektörleri üretimi azalmıştır. Ülkenin tarımsal ihraç ürünleri arasında palm yağı, kauçuk, karabiber, kakao ve hindistan cevizi yağı yer alırken gıda üretimindeki başlıca ürünleri ise pirinç ve balık ürünleridir. Fakat pirinç ihtiyacının bir kısmını iç dinamikleriyle sağlarken Malezya geri kalan kısmını da ithalat yoluyla bölgede önemli üretici olan Tayland ve Vietnam'dan karşılamaktadır (Koç, 2014: 5-6).

II.18.3.Türkiye-Malezya Ticari İlişkiler

2014 yılında T.C. Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi ile Malezya Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanı Dato' Sri MustapaMohamed arasında imzalanan ve 2015 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 itibariyle iki ülke arasında ticarette ihracatına konu olan mallar; tanklar ve diğer zırhlı savaş taşıtları (%33), dokunmuş halılar ve diğer yer kaplamaları (%5), demir ve alaşımsız çelikten çubuklar (%10), petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar (%10), boratlar ve peroksiboratlar (%3), altın (%6), karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar (%6), tabi boratlar ve bunların konsantreleri (%3) arasında yer almaktadır. İthalatımıza konu olan mallar arasında ise; palm yağı ve fraksiyonları (%25), vulkanize kauçuktan her türlü giyim eşyası ve aksesuarı (%7), sentetik filament iplikleri(%5), sentetik filament iplikleri (%5), telefon cihazları, ses, görüntü veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar (%4), hindistan cevizi, palm çekirdeği, babassu yağları ve bunların fraksiyonları (%5), işlenmemiş alüminyum (%5) mevcuttur (Ekonomi Bakanlığı, 2015p).

Anlaşma kapsamında şeffaflık, menşe kuralları, ticarette teknik engeller, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, gümrük işlemleri ve işbirliği, ticaret politikası önlemleri, ekonomik ve teknik işbirliği, kurumsal hükümler, anlaşmazlıkların halli, sağlık ve bitki sağlığı önlemleri yer almaktadır. Anlaşma çerçevesince 0, 3, 5, 8 yıllık indirim takvimi uygulanacaktır. Yalnızca bazı tarım ürünlerinde geçerli olan istisna kategoriler belirlenmiştir. Anlaşma yürürlüğe girmesiyle tarife satır sayısı bakımından Malezya'ya ihracatının %71'i, Malezya'dan İthalatımızın %69'u, ticarete konu olan ürünler açısından ihracatımın %83'ü ithalatın %68'i gümrük vergisinden muaf olmuştur. Taraflar sanayi ürünlerindeki gümrük vergilerini 8 yılın sonunda sıfırlamış olacaklardır (Ekonomi Bakanlığı, 2016pp).

Ekonomi Bakanlığında anlaşma çerisinde, ülkelerin birbirine sağladıkları taviz ve ürünlerin listeleri verilmiştir. Türkiye'nin Malezya menşeli mallar ile ilgili taviz takviminde hayvanlar (canlı, sürüngen, yırtıcı vd.), deniz ürünleri (süs balıkları, deniz balıkları vd.), hayvansal gıdalar ve yağlar, sebzeler ve bitkiler, hazır giyim vd. ürünler yer almaktadır. Türkiye menşeli mallar ile ilgili Malezya'nın tarife takviminde hayvanlar, deniz ürünleri, sebzeler ve bitkiler, meyveler, yarı mamul mallar, gıda ürünleri ve kimyasal ürünler ve diğer ürünler yer almaktadır. Malezya'nın tarife cetvelinde yer alan 3B-1 ve 3B-2 tablolarındaki hayvanlarda ve hayvansal gıdalarda tercihli muamelede bulunulabilecektir [18].

Tablo 2.55:Türkiye-Malezya STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2014, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	133782	134417	41884	36523	39359	35281
İthalat	236561	283224	284683	218851	268640	239370
Dış TicDeng	-102779	-148807	-242799	-182328	-229281	-204089

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İhracat	152298	227270	52453	57250	59929	82810	98224
İthalat	244941	390654	646747	785562	934227	1253030	1512361
Dış TicDeng	-92643	-163384	-594294	-728312	-874298	-1170220	-1414137

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İhracat	139110	224843	182587	165474	272073	315024
İthalat	960938	1124036	1567503	1278247	1230783	1160993
Dış TicDeng	-821828	-899193	-1384916	-1112773	-958710	-845969

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.55'te Malezya-Türkiye arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimlerden görüldüğü gibi; Türkiye'nin toplam ihracatı 1996 yılında 133,8milyardolar iken 2014 yılına gelindiğinde 315 milyar dolara yükselmiştir. 1998-1999-2001-2012 yıllarında dünyada ve Türkiye'de yaşanan ekonomik konjonktürlerden dolayı toplam ihracatta ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 236 milyar dolar iken 2014 yılına gelindiğinde 1 trilyon dolara yükselmiştir. Toplam ithalat 1996-1997-1998 yıllarında artarken 1999, 2001, 2009, 2012, 2013 ve 2014 yıllarında gerilemiştir. Bu gerilemelere Türkiye'de yaşanan 2000-2001 ile 2009 ve 2012 ulusal krizleri neden olmuş olabilir. Ayrıca dünya

[18]Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığı internet sayfasında bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, 2015(www.ekonomi.gov.tr)

ekonomisinde ve ülke ekonomilerinde, siyasi ve sosyal yapılarında yaşanan dengesizlikler de neden olmuş olabilir. 1996'dan 2014 yılına kadar iki ülke arasındaki dış ticaret neticesinde, dış ticaret hacminin arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

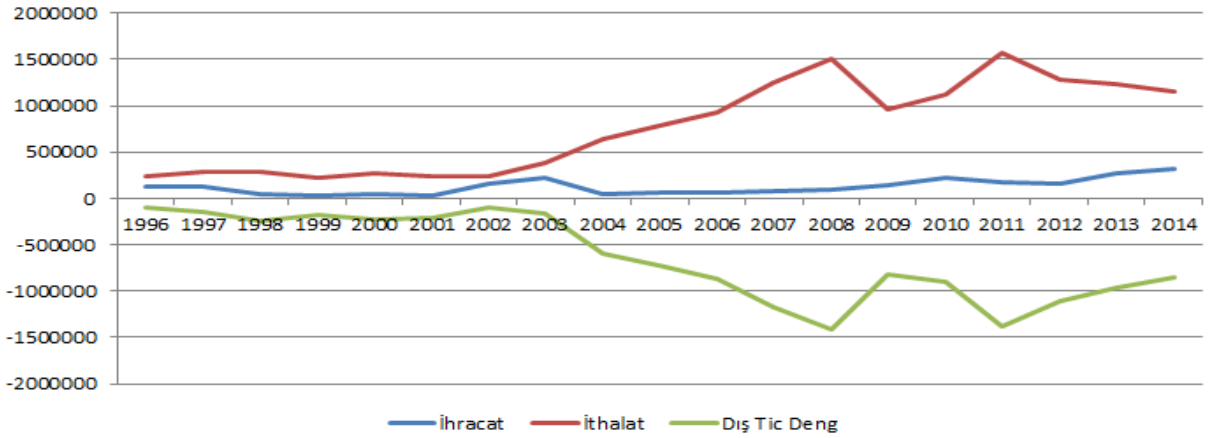

Şekil 2.35: Türkiye-Malezya STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2014, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.35'te dış ticaretteki eğilimler incelendiğinde; iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi Malezya lehine gerçekleşen bir trend seyrederken, Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir. 2003 yılından sonra Malezya ile dış ticarette Türkiye'nin toplam ihracatı ile toplam ithalatı arasındaki makasın giderek açılması sonucu Türkiye'nin dış ticaret açığı da o yönde artmıştır diyebiliriz. Türkiye'de 2009 ve 2012'deki ulusal krizlerin ithalatın ve dış ticaret açığının her ne kadar gerilemesine katkı sağlasa da, anlaşma öncesi yıllar itibariyle Malezya ile gerçekleştirilen dış ticaret, Türkiye aleyhine dış ticaret açığıyla sonuçlanmıştır.

Tablo 2.56: Türkiye-Malezya STA Sonrası Dış Ticaret (2015-2016, Milyon ABD $)

	2015	2016
İhracat	357083	321562
İthalat	1339168	1996877
Dış Tic. Deng	-982085	-1675315

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası tablo 2.56'da Malezya-Türkiye dış ticaretindeki değişimlerden görüldüğü gibi; toplam ihracat 2015 yılında 357 milyar dolar iken 2016 yılında 321 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ithalat 2015 yılında 1,3 trilyon dolar iken 2016 yılında yaklaşık 2 trilyon dolara yükselmiştir. Anlaşma sonrası her iki ülkenin ticaret hacminin arttığını

söyleyebiliriz. Ancak anlaşma öncesiyle kıyasladığımızda toplam ithalat toplam ihracata kıyasla daha fazla artmıştır. Toplam ihracatın anlaşma öncesine kıyasla anlaşma sonrası miktarsal olarak çok fazla artmadığı görülmektedir.

II.19.Türkiye-Moldova Serbest Ticaret Anlaşması

Bu başlık altında Türkiye-Moldova arasındaki ticari ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin ticaret ortağı olan ve serbest ticaret anlaşması imzaladığı Moldova'nın genel görünümü (coğrafi, siyasi ve yönetsel yapısı, doğal kaynakları, demografik yapısı) ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

II.19.1.Genel Görünüm

Resmi adı Moldova olan ülke II. Dünya Savaş'ında SSCB'ye katılmış fakat 1991 yılında bağımsızlığını kazanarak 1994 yılındaki referandumla onaylanan anayasa ile idare edilmektedir. Ülkenin yönetim şekli Cumhuriyet, ülkenin başkenti Kişinev'dir. Romanya ve Ukrayna komşuları iken ülkenin diğer şehirleri Balti, Tiraspol, Comrat, Teghina, Dubason, Ribnita, Cahul ve Bender'dir. Ülkenin yüzölçümü 33,843 km^2 iken ülkenin resmi dili Moldovaca olup ülkede Rusça ve Gagavuzca da konuşulmaktadır (DEİK, 2012: 1-2).

Ülke doğal kaynak açısından yetersiz olup, bölge ülkeleri ile karşılaştırıldığında madencilik sektörü oldukça küçük ve kısıtlı kalmaktadır. Ülke genelinde kil, çimento, alçı taşı, kireçtaşı, sanayi kumu, çakıl ve endüstriyel mineraller yer almaktadır. Ülkenin Ribita bölgesinde bir tane çelik üretim tesisi bulunmakta ve bu tesisin üretim kapasitesi yıllık 1milyon metrik tonun üzerinde gerçekleşmektedir. Ayrıca ülke de az miktarda demir, doğal gaz ve petrol rezervleri bulunmaktadır. Fakat yeterli kalitede olmadığından çıkarılamamakta ve bu nedenle Kömür, doğal gaz ve petrol açısından ülke ithalatta ciddi oranda Rusya'ya bağımlıdır (Ocak, 2012: 6).

II.19.2.Ekonomik Görünüm

Genel itibariyle ekonomisi tarıma dayalı olan ülkede işgücünün % 23,8'i tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Ülke ekonomisinde bilhassa şarap ve alkollü içecekler, sebze meyve üretimi ile tütün üretimi önemli bir yer tutarken işgücünün % 11,4'ü ise sanayi sektöründe çalışmaktadır. Genel itibariyle ülkenin sanayi sektörü tüketici malları ve tekstil üretimine dayalıdır. İşgücü maliyetleri ülkeye karşılaştırmalı üstünlük sağlamakta ve ülkede gün geçtikçe büyüyen kimya sanayi de ülke ekonomisi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ülkenin en önemli eksikliği ise enerji kaynaklarının hemen hemen hepsini ithal etmek zorunda kalması ve özellikle dış ticaret açığını ciddi düzeyde arttıran Rusya'ya olan enerji bağımlılığıdır (Ekonomi Bakanlığı, 2016ak).

Tablo 2.57: Moldova'nın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYİH(Milyar ABD$)	7,015	7,285	7,985	7,983	6,568	6,75
KBGSYİH(ABD$)	1,970	2,046	2,243	2,244	1,848	1,900
Döviz Kuru	11,74	12,11	12,59	14,04	18,82	19,92
Nüfus(Milyon)	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6
İşsizlik (%)	6,7	5,6	5,1	3,9	4,9	5
Mal İhracatı(Milyar ABD$	2,217	2,162	2,428	2,34	1,967	2,045
Mal İthalatı(Milyar ABD$)	5,191	5,213	5,492	5,317	3,987	4,02
TÜFE (Yıllık%)	7,6	4,6	4,6	5,1	9,7	-

Kaynak: (The World Bank, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ülkenin makroekonomik göstergelerine göre, GSYİH ve KBGSYH rakamlarında 2015 yılına kadar bir artış görülmektedir. 2015 yılında her iki göstergede düşüş yaşanmıştır. Ülkenin tüketici fiyatlarında yaşanan artış döviz kurunun yükselmesine neden olmuştur. İşsizlik oranında azalan bir trend söz konusu iken 2015 yılında tekrar bir artış yaşanmıştır. Ülkenin dış ticaretinde mal ithalatının mal ihracatından büyük olması neticesinde 2011-2015 yılları arasında cari açık verdiği görülmektedir.

Ülkenin 2016 verilerine göre başlıca ihracat ürünleri izole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrikli iletkenleri, fiber optik, ayçiçeği tohumu, taze üzüm şarabı, oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları, buğday ve mahlut, balık ve diğerleridir. Ülkenin başlıca ithalat

ürünleri petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, başka yerde belirtilmemiş ürünler, tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar, otomobil, steyşın vagonlar, yarış arabaları, izole edilmiş tel kablo, diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik ve diğerleridir. Ülkenin başlıca ihracat ortakları arasında Romanya, Rusya, İtalya, Almanya ve 9. sırada Türkiye yer almaktadır. Başlıca ithalat ortakları ise Romanya, Rusya, Çin, Ukrayna, Almanya, İtalya ve 7.sırada bulunan Türkiye'dir (Ekonomi Bakanlığı, 2016ak).

II.19.3. Türkiye-Moldova Ticari İlişkileri

11.09.2014 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ekonomi bakanı Nihat Zeybekci, Moldova başbakan yardımcısı ve ekonomi bakanı Andrian Candu arasında imzalanan STA 01.11.2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 2016 yılı itibariyle iki ülke arasındaki ticarete konu olan mallar ihracatın da örme eşya (%35), kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar (%6), sentetik ve suni devamsız lifler (%5), plastik ve mamulleri (%4), sentetik ve suni filamentler (%3,4), dokunabilir maddelerden hazır eşya (%4), yenilen sebzeler (%3) yer almaktadır. Ayrıca demir veya çelikten eşya (%3), örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları (%2), elektrikli makine ve cihazlar (%2), örme giyim eşyası (%2), eczacılık ürünleri (%2),pamuk ve pamuk ipliği (%2), adi metallerden eşya (%2), sabunlar (%2), yenilen meyveler (%2), motorlu kara taşıtları (%2) da yer almaktadır. İthalatımızda ise yağlı tohum ve meyveler, tıpta ve sanayide kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem (%82), örme giyim eşyası ve aksesuarları (%7), yenilen meyve ve sert kabuklu meyveler (%2), gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri (%2), alüminyum ve alüminyumdan eşya (%1), cam ve cam eşya (%1), örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları (%1), meşrubat, alkollü içki ve sirke (%1), dokunabilir maddelerden hazır eşya (%1)'dır (Ekonomi Bakanlığı, 2016r).

Anlaşma kapsamında menşe kuralları, ticarette teknik engeller, gümrük işlemleri, ticaret politikası önlemleri, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması içerisindedir.

Ayrıca ülkelerle ekonomik ve teknik işbirliği sağlanması, sağlık ve bitki sağlığı önlemleri, anlaşmazlıkların halli, kurumsal hükümler de yer almaktadır. Moldova menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri Türkiye tarafından anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile birlikte kaldırılmıştır. Moldova sanayi ürünlerinin % 97'sinde gümrük vergilerini anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte, geriye kalan ürünlerde ise anlaşmanın yürürlüğe girişini takip eden anlaşma metinlerindeki 3 (Ek II-Liste A) ve 5 (Ek II-Liste B) yıllık indirim takvimleri dâhilinde kaldıracaktır(Ekonomi Bakanlığı, 2016rr).

Ekonomi Bakanlığında anlaşma metninde ülkelerin birbirlerine uyguladıkları taviz ve ürünlerin listeleri verilmiştir. Liste A'da yer alan giyim eşyası ve aksesuarlar, sofra ve mutfak eşyaları, banyo küvetleri, duşlar vd. ürünlerde uygulanan gümrük vergileri 3 yılda(2018), Liste B'de yer alan giyim eşyası, ev eşyaları, ayakkabılar, meyveler vd. ürünlerde uygulanan gümrük vergileri beş yılda (2020) indirim takvimlerine göre indirilecektir. Liste 1'de Türkiye menşeli tarım ürünlerine uygulanan gümrük vergisi tavizleri ve ürünler yer alırken Liste 2'de Moldova menşeli tarım ürünlerine uygulanan gümrük vergisi tavizleri ve ürünler yer almaktadır [19].

Tablo 2.58: Türkiye-Moldova STA Öncesi Dış Ticaret(1996-2016, Milyon ABD $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
İhracat	14397	21334	27663	20646	26232	24816	39991	46794	66352	81108	107377
İthalat	14468	15077	11799	10863	7047	2592	4646	10606	27131	31447	31410
DışTic Deng	-71	6257	15864	9783	19185	22224	35345	36188	39221	49661	75967

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	145752	198468	118090	148209	208885	224464	275971	286741	201607	262387
İthalat	52879	69527	86520	110732	244482	135053	260974	246928	216926	147737
DışTic Deng	92873	128941	31570	37477	-35597	89411	14997	39813	-15319	114650

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi tablo 2.58'de Türkiye-Moldova arasındaki dış ticaretteki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 14 milyar dolar iken 2015 yılında 201 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta dünyada ekonomisinde ve anlaşmaya üye ülke

[19] Söz konusu anlaşma metninin tamamı Ekonomi Bakanlığının internet sayfasında bulunmaktadır.Ekonomi Bakanlığı, 2016 (www.ekonomi.gov.tr)

ekonomilerinde yaşanan konjonktürlerden dolayı 1999, 2001, 2009 ve 2015 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Ancak Moldova ile Türkiye'nin 20 yıllık dış ticaret ilişkisinde, Türkiye'nin ihracat hacminin arttığını söyleyebiliriz. Toplam ithalat 1996 yılında 14 milyar iken 2015 yılına gelindiğinde 216,9 milyar dolara yükselmiştir. Aynı şekilde toplam ithalatta da 1997, 1998, 1999, 2000, 2001 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Ancak 20 yıllık Türkiye-Moldova ticari ilişkisinde toplam ithalatın arttığı görülmektedir. Türkiye'nin Moldova ile yaptığı serbest ticaret anlaşması 2016'da yürürlüğe girmiştir. Bu nedenle anlaşma öncesi ve anlaşma sonrası dış ticaret ilişkileri karşılaştırılamamıştır.

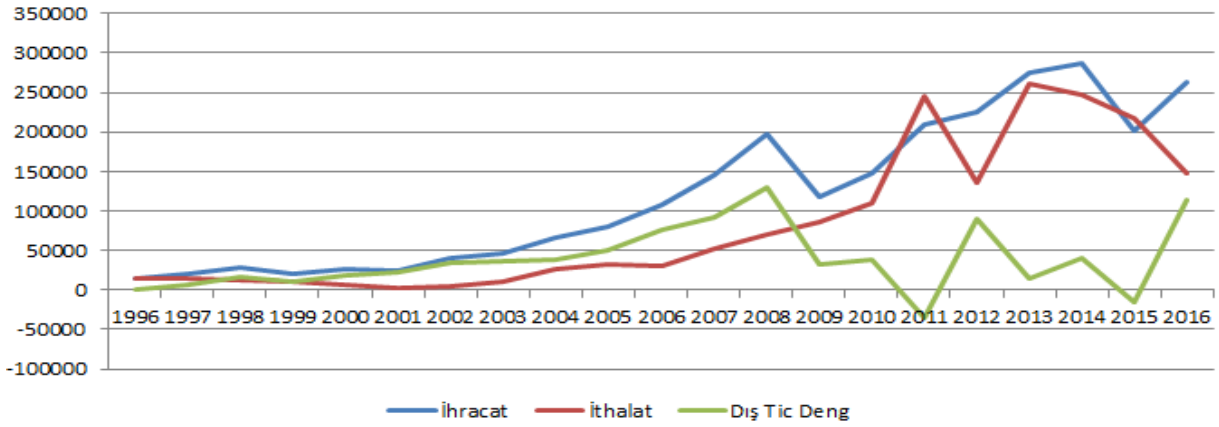

Şekil 2.36:Türkiye-Moldova STA Öncesi Dış Ticaret (1996-2016, Milyon ABD $)

Anlaşma öncesi şekil 2.36'da iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi, sadece 1996, 2011 ve 2015 yıllarında Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir. Diğer dönemlerde dış ticaret dengesi, ülke lehine bir trend izlemiştir. Fakat 2008 yılına kadar istikrarlı bir şekilde Türkiye'nin artan dış ticaret fazlası, 2008 yılından sonra, istikrarsız bir trendde azalarak artmaya devam etmiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında; 18 ülke ve bir ülke grubu ile gerçekleştirilen dış ticarette anlaşma öncesi ve sonrası her ne kadar dünya ekonomisinde ve anlaşmaya taraf ülke ekonomilerindeki konjonktürlerden, sosyal ve siyasi istikrarsızlıklar bazı yıllarda toplam ihracat ve toplam ithalatta gerilemelere neden olsa da, Türkiye'nin dış ticaret hacminin

arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat Şili, Malezya, Güney Kore ve EFTA ile dış ticaret dengesi anlaşma öncesi ve sonrası Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir. Bu dört ülke ile gerçekleştirilen dış ticaretin hem anlaşma öncesi hem de anlaşma sonrası ödemeler dengesini negatif yönde etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer 15 ülke ile gerçekleştirilen dış ticarette serbest ticaret anlaşması öncesi ve sonrası, konjonktürlerin yaşandığı dönemler hariç dış ticaret dengesi pozitif gerçekleşmiştir. 15 ülke ile gerçekleştirilen dış ticaret genelde ülke lehine sonuçlandığı için ödemeler dengesine katkı sağladığı söylenebilir. Fakat bir diğer önemli husus anlaşma kapsamında imtiyaz tanınan ürünlerin dış ticaretinin ne kadar arttığını ve 19 ülke ile gerçekleştirilen hem toplam ticaretin hem de serbest ticaret anlaşmasına konu olan toplam mal ticaretinin, Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payının artıp artmadığıdır. İkinci bölümde bu durum veri setleri ile analiz edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

III. BÖLÜM

SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

Dış ticaret; döviz getirisi sağlanması, istihdam yaratması, işsizliği, gelir dağılımındaki adaletsizliğin azalması, uluslararası piyasalarda tanınma veya söz sahibi olma gibi ülke ekonomilerine çok farklı yönden katkı sağlaması açısından önemlidir. Serbest ticaret anlaşmalarının, taraf ülkeler üzerinde dış ticaret hacimlerini arttırma, ödemeler dengesini iyileştirme, pazar çeşitliliği sağlama ve pazar payını arttırması gibi gerçekleşmesi muhtemel amaçları bulunmaktadır. İlk bölümde imzalanan 19 serbest ticaret anlaşmasına taraf ülkelerin, genel görünümü ve ekonomik görünümü ile anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret ilişkileri, dış ticaret veri setleri kullanılarak analiz edilmiştir. Bu bölümde ise dış ticaret ilişkilerini daha özele indirgeyip anlaşma metinlerinde ülkelerin birbirlerine taviz tanıdıkları fasıllarda yer alan ürünlerin anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret ilişkileri analiz edilmiştir. Analiz sonucunda serbest ticaret anlaşmalarının, 19 anlaşmaya taraf Türkiye ekonomisi ve dış ticareti üzerindeki muhtemel pozitif etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

III.1.Çalışmanın Amacı

Türkiye'nin 19 serbest ticaret anlaşması metinlerindeki amaçlar arasında, gümrük vergilerinin hızlı bir şekilde kaldırılarak taraflar arasındaki mal ticaretini teşvik etmek, karşılıklı olarak dış ticaretin genişletilmesi yer almaktadır. Buna ilaveten iktisadi ilişkilerin gelişmesini sağlamak, taraflar arasında adil rekabet sağlamak, ticaretteki engelleri kardırarak dünya ticaretinin gelişimini sağlamak ve üye ülkelerin yaşam standartlarını yükseltmekte amaçlar arasında yer almaktadır. Bu amaçlar kapsamında, iki ülke arasında mal ticaretinin arttırılması, ikili ticari ilişkilerin geliştirilmesi sonucu anlaşma sonrası iki ülke arasında toplam

dış ticaret hacminin, anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin ve toplam dış ticaret içinde anlaşmaya konu olan malların payının artması anlaşmaların olası etkileridir diyebiliriz. Ayrıca adil rekabetin sağlanması ve üye ülkelerin refahlarının arttırılması amaçlarına bağlı olarak anlaşmaların ödemeler dengesi güçlüklerinin giderilmesine katkı sağlaması veya negatif etkilemesi, üye ülkeler üzerindeki olası etkilerden bir diğeri olabilir. Bu olası etkilerin Türkiye'nin dış ticaret dengesini nasıl etkilediğini analiz etmektir.

III.2.Çalışmanın Önemi

Türkçe literatürde çalışmalar bulunmakla beraber Türkiye ve anlaşmaya konu olan fasıllar özelinde araştırma eksikliği bulunması, çalışmanın önemini arttırmaktadır. Ayrıca çalışmada serbest ticaret anlaşması yapılan 19 ülkenin, hem kendi içinde hem de Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisinin ortaya konulması açısından da önem arz etmektedir.

III.3.Çalışmanın Kısıtları

Türkiye'nin imzalanmış 35 serbest ticaret anlaşmasının, 11'i ülkelerin AB'ye üyeliğinden dolayı reddedilmiştir. Ancak çalışmaya başlanılan dönemde 19 serbest ticaret anlaşması yürürlükte olduğundan çalışma 19 serbest ticaret anlaşması üzerinden yürütülmüştür. Bunun yanı sıra 2017 yılında Singapur ve Fareo Adaları ile imzalanan serbest ticaret anlaşmaları yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Lübnan, Sudan ve Kosova serbest ticaret anlaşmaları yürürlüğe girmek için iç onay süreçlerinin tamamlanmasını beklemektedir. Bunlara ilaveten Türkiye-Suriye serbest ticaret anlaşması 2011 yılında askıya alınmıştır. Anlaşma metinleri kapsamında taraf ülkelerin karşılıklı olarak taviz uyguladığı 25-97 fasıllarındaki sanayi malları diğer bir kısıtımızdır. Fasılların alt gruplarının arasında yer aldığı sanayi mallarının alt grupta yer alan 8, 9, 10, 11, 12 rakamlı fasıllara TUİK, EUROSTAT gibi veri tabanlarından ulaşılamamıştır. Bu alt grupta yer alan fasılların veri setleri 2000 yılından sonra bulunmamaktadır. Bu nedenle anlaşma öncesi ve anlaşma sonrası dış ticaret ilişkilerinin karşılaştırılması mümkün olmadığı

için veri setlerinde 25-97 ana fasılları kullanılmıştır. Bu bağlamda 17 STA da 1996-2016 yıl aralığı baz alınarak veri setleri TUİK veri tabanından elde edilmiştir. Rakamların kolay okunması için tüm rakamlardan 3 rakam atılarak milyon dolara çevrilmiştir. Ayrıca EFTA ile gerçekleştirilen STA'nın 1992' de yürürlüğe girmesi nedeniyle anlaşma öncesi ve anlaşma sonrası dış ticaret rakamlarını karşılaştırabilmek adına 1985-2016 arası alınmış, İsrail ile imzalanan STA 1997 yılında yürürlüğe girdiği için 1990-2016 aralığında veri setleri oluşturulmuştur. Çalışmanın en önemli kısıtı alt fasıllar ile veri setine ulaşmadaki zorluklardır.

III.4. Yürürlükteki 19 Serbest Ticaret Anlaşmasının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

18 ülke ve EFTA ülke grubu ile Türkiye'nin imzaladığı 19 serbest ticaret anlaşması, anlaşma çerçevesince taviz uygulanan bazı istisna ülkeler dışındaki ülkelerin 25-97 fasılları arasındaki sanayi mallarının veri setleri derlenerek, anlaşma öncesi ve sonrası serbest ticaret anlaşmasına konu olan malların dış ticaret rakamları analiz edilmeye çalışılmıştır.

III.4.1.Türkiye-EFTA Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

1991 yılında EFTA üyeleri olan Avusturya, Finlandiya, İzlanda, Lihtenştayn Norveç, İsveç, İsviçre ile imzalanmış ve 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye- EFTA arasındaki dış ticarette anlaşma kapsamına konu olan mallarda anlaşma metninde sadece Norveç'in, İsviçre'nin ve İzlanda'nın taviz uyguladığı tarım ürünleri listesine yer verilmiştir. Bundan dolayı Türkiye-EFTA arasındaki anlaşma kapsamına konu olan bu tarım ürünlerinin dış ticaret verilerindeki değişimleri incelenmeye çalışılacaktır.1991 yılında EFTA'ya katılan Lihtenştayn'ın Türkiye ile dış ticaret ilişkilerine dair anlaşma metninde herhangi bir bilginin yer almamasından dolayı ülke analize dahil edilememiştir. Ayrıca anlaşma öncesi Türkiye-Norveç arasında imtiyaza tabi olan mallarda ithalat verilerine ulaşılamamıştır. Buna ilaveten Türkiye-İsviçre arasında gerçekleşen dış ticarette imtiyaza tabi olan malların anlaşma öncesi

ihracat ve ithalat verilerine de ulaşılamamıştır. Anlaşma metninde Norveç'in taviz tanıdığı tarım ürünlerinin fasılları arasında 06, 07, 08, 09, 15, 20, 21 ve 22, İsviçre'nin 02, 06, 07, 08, 12, 20 ve 22, İzlanda'nın 07, 08, 15 ve 20 ana fasılları ve alt fasıllarında yer alan ürünler yer almaktadır. Ancak 8, 9, 10, 11, 12 rakamlı alt fasılların veri setlerine özellikle 2000 yılı öncesine ulaşılamaması anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaretin karşılaştırılmasına engel olmuştur. Bu nedenle alt fasıllar yerine ana fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak dış ticaret verileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Türkiye-EFTA serbest ticaret anlaşmasının ülke dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.1: Anlaşma Öncesi Türkiye-EFTA Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1985-1991, Milyon ABD $)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Toplam İhracat	132863	171638	369236	278755	201057	333377	285840
Toplam İthalat	205491	307568	410664	384882	493313	597084	540738
Dış Ticaret Dengesi	-72628	-135930	-41428	-106127	-292256	-263707	-254898
STA K.K.O.T.M.İH	1990	2291	2736	2011	2044	4466	5736
STA K.K.O.T.M.İT	16038	8807	58520	17014	0	89857	0
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,014	0,013	0,007	0,007	0,010	0,013	0,020
STA K.K.O.T.M.İT /Ü.Y.T.İT	0,078	0,028	0,142	0,044	0	0,150	0

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-EFTA arasında gerçekleşen tablo 3.1' de yer alan dış ticaret verileri incelendiğinde; anlaşma öncesinde toplam ihracat 1985 yılında 132 milyar dolar iken toplam ihracat 1991 yılında 285 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalat ise 1985 yılında 205 milyar dolar iken 1991 yılında 540 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta 1989 ve 1991'de gerileme yaşanmasına rağmen artış yaşandığı görülmektedir. Toplam ithalatta anlaşma öncesi artış trendi görülürken 1988'de gerileme yaşanmıştır.1989 yılında Türk parasının konvertibl olmasıyla yurtdışına para çıkışı hız kazanmış ve bu durum dövizin dış ticaretteki işlevlerinden, faizin ise tasarruf-yatırım dengesinden ayrılmasına neden

olmuştur.1988-1989 aralığında ülke ekonomisinde yaşanan ekonomik kriz dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Buna ilaveten Türkiye ekonomisini, 1990 yılındaki Körfez Savaşı da olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomide yaşanan bu istikrarsızlıklar EFTA-Türkiye dış ticaretinde gerilemelere neden olmuş olabilir. Ayrıca toplam ithalatın artış hızının toplam ihracatın artış hızından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun neticesinde, anlaşma öncesinde EFTA ve Türkiye arasında gerçekleşen dış ticaret dengesinin ülke aleyhine artan bir trend izlediğini söylemek mümkündür.

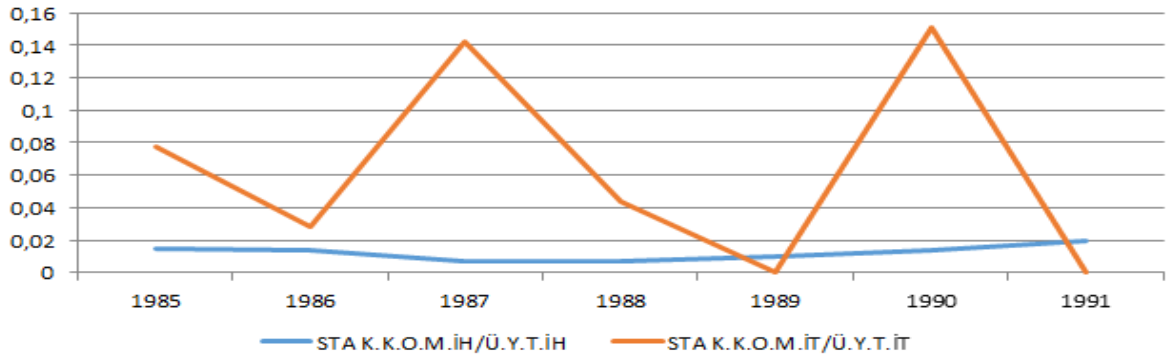

Şekil 3.1: Anlaşma Öncesi Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1985-1991)

Anlaşma öncesi Türkiye-EFTA arasında imtiyaza tabi olan malların dış ticaretinde şekil 3.1'de olduğu gibi, anlaşmaya konu olan malların ihracatında artan bir trend gözlemlenirken anlaşmaya konu olan malların ithalatında istikrarsız bir durum bulunmaktadır. Öyle ki 1989 ve 1991 yıllarında bu mallarda ithalat yapılmamıştır. 1987-1989 yıllarında anlaşmaya konu olan mal ithalatının toplam ithalat içerisindeki payında ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Anlaşma öncesi STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH oranında ve STA K.K.O.T.M.İT oranında istikrarsız bir trend gözlemlenmektedir. Toplam ihracat ve toplam ithalat içerisindeki anlaşmaya konu olan malların ihracatının ve ithalatının düşük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum, anlaşma öncesi toplam ihracat ve ithalattaki artışın anlaşmaya konu olmayan malların ihracat ve ithalatındaki artıştan kaynaklandığını gösterebilir.

Tablo 3.2: Anlaşma Sonrası Türkiye-EFTA Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1992-2004, Milyon $)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Toplam İhracat	298428	247724	276890	293754	335941	414272	356677
Toplam İthalat	791106	727095	562657	892037	1112067	1287219	1169225
Dış Ticaret Dengesi	-492678	-479371	-285767	-598283	-776126	-872947	-812548
STA K.K.O.T.M.İH	5037	3403	3754	4254	3691	5152	4822
STA K.K.O.T.M.İT	0	0	34638	12044	3729	0	0
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,016	0,013	0,013	0,014	0,01	0,012	0,013
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0	0	0,061	0,013	0,003	0	0

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam İhracat	361612	324252	316114	409042	538086	666587	820848
Toplam İthalat	926069	1155269	1480929	2511999	3395678	3911430	4439552
Dış Ticaret Dengesi	-564457	-831017	-1164815	-2102957	-2857592	-3244843	-3618704
STA K.K.O.T.M.İH	3947	40932	46349	40979	44925	63076	105870
STA K.K.O.T.M.İT	31823	537383	1439	41304	73988	63395	909921
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,01	0,126	0,146	0,1	0,083	0,094	0,128
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,034	0,465	0,0009	0,016	0,021	0,016	0,204

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Toplam İhracat	1189266	1327976	3261727	4335559	2416380	1887252
Toplam İthalat	4522434	5774587	6217519	2780566	4002407	5845715
Dış Ticaret Dengesi	-3333168	-4446611	-2955792	1554993	-1586027	-3958463
STA K.K.O.T.M.İH	84652	85382	86103	73615	82230	95561
STA K.K.O.T.M.İT	473050	610878	3051	2622	84976	100718
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,071	0,064	0,026	0,016	0,034	0,05
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,104	0,105	0,0004	0,0009	0,021	0,017

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	1887252	2601134	1661908	3795179	6202203	3266569
Toplam İthalat	5845715	5238264	10652293	5716742	3137858	3161771
Dış Ticaret Dengesi	-3958463	-2637130	-8990385	-1921563	3064345	104798
STA K.K.O.T.M.İH	95561	92290	97297	114895	143210	114410
STA K.K.O.T.M.İT	100718	4621	7453	9456	156309	126345
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,05	0,035	0,058	0,03	0,023	0,035
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,017	0,0008	0,0006	0,001	0,049	0,039

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası Türkiye-EFTA arasındaki dış ticaretteki tablo 3.2'deki değişimler dikkate alındığında; toplam ihracat 1992 yılında 298 milyar dolar iken 2016'da toplam ihracat 3 trilyon dolara yükselmiştir. Ancak toplam ihracatta 1993, 1998, 2000, 2001 ve 2011 yıllarında gerilemeler yaşansa da ihraç artış eğilimi devam etmiştir. 1993 yılında hala finansal istikrarın sağlanamaması nedeniyle yabancı sermayeye artan talep TL'nin değerlenmesine sebep olmuştur (Karabıçak, 2000: 57). Bu durum ihracatın zorlaşmasına, ithalatın artmasına ve ülke dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur diyebiliriz. Ayrıca 1998 yılında patlak veren, dünya ekonomisi olumsuz etkileyen Rusya krizi, Türkiye'de yaşanan 2000-2001 ulusal kriz ülke ekonomisini ve dış ticaret gelişimini olumsuz etkilemiştir. Toplam ithalatta ise artış

trendinin devam ettiği görülmektedir. 1992 yılında toplam ithalat 791 milyar dolar iken 2016 yılında 3 trilyon dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta 1993, 1994, 1998, 1999, 2009, 2012, 2014 ve 2015 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. 1993 yılında kredilerin artması, iç piyasanın hareketlenmesi, hammadde ve tüketim mallarının ithalatını arttırmış, artan dış ticaret açığını finanse etmek için ise gerekli sermaye, bankacılık sektöründe açık pozisyonun artmasına neden olmuştur. Dönemin sonlarına doğru 1994 krizinin belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1989-1993 döneminde kambiyo denetimleri kaldırılmış ve sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılması 1994'te finansal (döviz) krizin yaşanmasına neden olmuştur (Ardıç, 2004: 83). 1998'de ithalatta gerileme yaşanmasının temel nedeni; bu yılda patlak veren, dünya ekonomisinin daralmasına ve Türkiye ekonomisinden sıcak para çıkışının döviz kurlarında konjonktürlere neden olan Rusya Krizidir diyebiliriz. Ardından 1999 yılında Türkiye'de yaşanan Marmara depremi ekonomiyi olumsuz etkilediği gibi dış ticaret gelişimini de olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Türkiye ekonomisinde 2009 ile 2012'de yaşanan ulusal krizler de, ithalatta bu dönemde yaşanan gerilemelerin temel sebebidir. 2014 ve 2015 yıllarında ise ithalattaki gerilemelere; ülke içinde ve sınır bölgelerinde terör olaylarının devam etmesi, Soma'da yaşanan maden göçüğü, 2015'te iki genel seçimin yapılması gibi siyasi, sosyal belirsizliklerin ve gerginliklerin devam etmesi ülkeye olan ekonomik güveninin azalması ve ekonomik göstergelerinin bu durumdan olumsuz etkilenmesi neden olmuş olabilir. Anlaşma sonrası toplam ihracatın artış hızı toplam ithalatın artış hızından daha yüksektir. Buna rağmen toplam ithalat miktarsal olarak yüksek olması nedeniyle Türkiye-EFTA arasındaki dış ticaret dengesinde negatif Türkiye aleyhine artan bir eğilim gerçekleştiği açıkça görülmektedir.

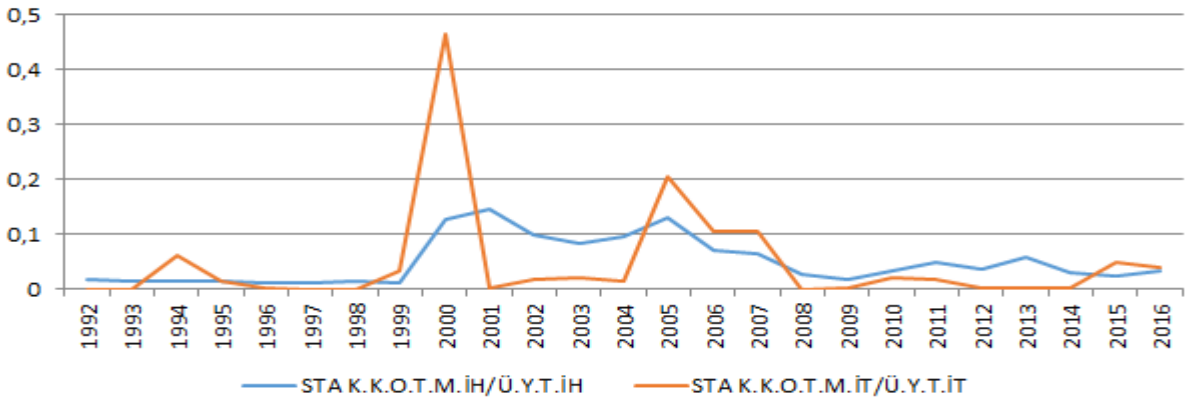

Şekil 3.2: Anlaşma Sonrası Türkiye-EFTA Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1992-2016)

Anlaşma sonrası Türkiye-EFTA arasında imtiyaza tabi olan malların dış ticaret verileri tablo 3.2 ve şekil 3.2 incelendiğinde; anlaşmaya konu olan malların ihracatında ve ithalatında istikrarsız fakat artan bir eğilim görülmektedir. Ancak anlaşmaya konu olan malların ihracatında 1996, 1998, 1999, 2006, 2009 ve 2012 yıllarında toplam ihracatta bir gerileme yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan malların ithalatında istikrarsız da olsa artış eğilimi söz konusudur. Ancak 1992, 1993 ve 1997 yılında imtiyaz uygulanan mallarda ithalat verilerine ulaşılamamıştır. 1996 yılında GB'ne geçiş nedeniyle gerçekleştirilen yatırımların iç ve dış talebin daralmasına neden olması toplam ihracatta gerilemeye neden olmuştur. 1997'de Güneydoğu Asya'da yaşanan ekonomik kriz sonrası, dünyada sermaye çıkışı yaşanması nedeniyle talep daralmasına sebep olması da ihracatın gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca krizin Rusya ve Brezilya'ya sıçraması, Rusya' nın moratoryum ilan etmesi uluslararası piyasa da yeni bir panik ortamının devam etmesine, yatırımcıların gelişmekte olan ülkelere başlattıkları yatırım pozisyonlarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur (Evlimoğlu ve Yenipazarlı, 2015: 97). Rusya'da yaşanan kriz ticaret ortağı Türkiye dış ticaret gelişimini olumsuz etkilemiş olabilir. Ayrıca Türkiye ekonomisinde 2009 ile 2012 ulusal krizlerinin yaşanması da dış ticarette konjonktürlere neden olmuştur. Anlaşmaya konu olan malların şekil 2.2'de görüldüğü gibi; ihracat ve ithalat oranında istikrarsız bir trend izlemiştir. Anlaşmaya

konu olan mal ihracatının toplam ihracat içerisindeki payının düşük olduğu görülmektedir. Aynı şekilde anlaşmaya konu olan mal ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı da düşüktür. Bu durum toplam ihracat ve toplam ithalattaki artışın anlaşmaya konu olmayan malların ihracat ve ithalatındaki artıştan kaynaklandığını gösterebilir.

Anlaşma öncesi EFTA üyesi olan İzlanda-Türkiye arasında imtiyaza tabi olan malların ihracatında ana fasıl 8 (yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler) ilk sırada yer alırken ana fasıl 20 (sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar) takip etmektedir. İthalat rakamında ise ana fasıl 15 (hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar) ilk sırada yer almaktadır. Türkiye-Norveç arasında gerçekleşen dış ticarette imtiyaza tabi olan mal ihracatında fasıl 8 ilk sırada yer alırken bu sırayı fasıl 7 (yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular) takip etmektedir. Anlaşma sonrası EFTA üyesi olan İzlanda-Türkiye arasında imtiyaza tabi olan malların ihracatında fasıl 8ilk sırada yer almaktadır. Ana fasıl 15 (hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar) ve ana fasıl 20 (sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar) bu sırayı takip etmektedir. İmtiyaza tabi olan mal ithalatında ise; fasıl 15 ilk sırada yer alırken, bunu fasıl 8 bu sırayı takip etmektedir. Türkiye-Norveç arasında gerçekleşen anlaşma sonrası dış ticarette imtiyaza tabi olan mal ihracatında fasıl 7 ilk sırada yer almaktadır. Fasıl 8 bu sırayı takip etmekte ve imtiyaza tabi olan mal ithalatında ise; fasıl 8ilk sırada yer almaktadır. İsviçre-Türkiye arasında gerçekleşen dış ticarette imtiyaza tabi olan malların ihracatında fasıl 8 ilk sırada yer alırken, bunu fasıl 7 ve fasıl 22 (meşrubat, alkollü içkiler ve sirke) bu sırayı takip etmektedir. İmtiyaza tabi olan malların ithalatında ise ana fasıl 22 ilk sırada yer alırken, fasıl 8 bu sırayı takip etmektedir.

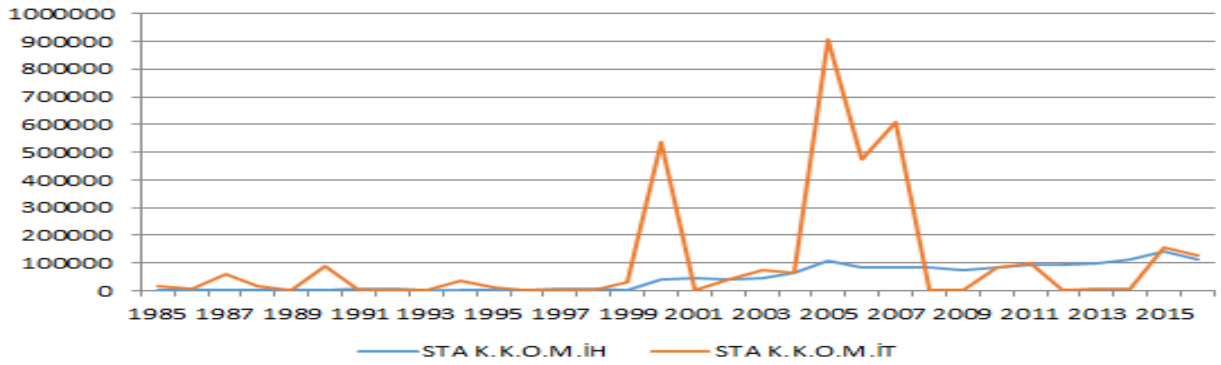

Şekil 3.3: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1985-2016, Milyon $)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin düşük seviyede gerçekleştiği şekil 3.3'te görülmektedir. Anlaşma sonrası ise 2000 yılına kadar anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, düşük oranlarda istikrarsız artış eğilimi yaşanmıştır. 2000 yılından itibaren özellikle anlaşmaya konu olan mal ithalatında istikrarsız bir durum görülmektedir. 2008 ve sonrasında ise anlaşma kapsamına konu olan mal ithalatında ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Anlaşma kapsamına konu olan malların ihracatında anlaşmaya konu olan mal ithalatına kıyasla artış hızı düşük fakat daha istikrarlı eğilim söz konusudur. Kısacası anlaşma kapsamına konu olan malların anlaşma sonrası dış ticaretinin istikrarsız ve düşük oranda da olsa arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlara bağlı olarak anlaşma sonrası Türkiye-EFTA arasında gerçekleşen dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde artış yaşanmıştır. Ayrıca EFTA ile gerçekleştirilen toplam dış ticaret hacminde de artış söz konusudur. Ancak anlaşma öncesi EFTA ile dış ticaret, Türkiye ödemeler dengesini negatif etkilediği gibi, anlaşma sonrası da negatif etkilemiştir. Anlaşma kapsamına konu olan malların ticaret hacminin artması ancak toplam dış ihracat içindeki payının anlaşma öncesiyle aynı düzeyde kalması, anlaşmaya konu

olan malların ihracatında pazar payının artmadığını gösterebilir. Kısacası anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin ve toplam dış ticaret içindeki paylarının düşük oranda dahi olsa artması anlaşmanın ülkelere sağlayabileceği olası pozitif etkilerden bir kısmının gerçekleştiğini göstermektedir diyebiliriz. Ancak EFTA ile yaptığımız dış ticaretin Türkiye ödemeler dengesini negatif yönde etkilemesi de, anlaşmaya konu olan malların toplam ihracat içindeki payının neredeyse aynı seviyede kalması anlaşma sonrası anlaşmanın dış ticaret gelişimini olumsuz etkilediğini gösterebilir. EFTA-Türkiye dış ticaretinde anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacmi düşük olmasına rağmen, Türkiye'nin dış ticaret açığı vermesinde, EFTA üyesi İsviçre'den altın, Norveç'ten petrol gazlarını ithal etmesi etkili olmuş olabilir.

III.4.2. Türkiye-İsrail Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

1996 yılında imzalanan anlaşma 1997 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette 25-97 fasılları ve alt fasıllarında yer alan sanayi malları arasından 42/ 44/ /48/ 64/ 70/ 73/ 85/ 84 ana fasıllarına karşılık gelen sanayi mallarında imtiyaz uygulamıştır. Bu mallar sırasıyla; deri-sarraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları ve benzeri mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya, ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü, kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya, ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı, cam ve cam eşya, demir veya çelikten eşya, elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı, motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarıdır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma

öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Türkiye-İsrail serbest ticaret anlaşmasının ülke dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.3: Anlaşma Öncesi Türkiye-İsrail Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1990-1996, Milyon $)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Toplam İhracat	46504	78670	89851	80232	178077	239767	254780
Toplam İthalat	62515	78045	97075	121792	125890	166634	192627
Dış Ticaret Dengesi	-16011	625	-7224	-41560	52187	73133	62153
STA K.K.O.T.M.İH	3757	4596	4535	10066	25846	29355	31124
STA K.K.O.T.M.İT	895	2783	1940	8223	10346	5679	14112
STAK.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,080	0,058	0,050	0,125	0,145	0,122	0,122
STAK.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,014	0,035	0,019	0,067	0,082	0,034	0,073

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-İsrail arasında gerçekleşen tablo 3.3'te yer alan dış ticaret verileri incelendiğinde; toplam ihracat 1990 yılında 46 milyar dolar iken 1996 yılında 254 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta sadece 1993 yılında bir gerileme söz konusu olup anlaşma öncesi genel trendinde artış yaşandığı görülmektedir. Filistin-İsrail sorununda Gazze kentinde başlayan isyanların Batı Şeria kesimine yayılması, İsrail ürünlerinin boykot edilmesi ve savaşın devam etmesi nedeniyle ülke ekonomisinin daralması bu gerilemeye neden olmuştur. Toplam ithalat 1990 yılında 62 milyar dolar iken 2016 yılında 192 milyar dolara yükselmiş ve toplam ithalattaki genel trend artış yönündedir. Ayrıca toplam ihracat artış hızının toplam ithalat artış hızından yüksek olduğu görülmektedir. Ancak 1990, 1992 ve 1993 yıllarında toplam ithalatın artış hızının toplam ihracatın artış hızından daha yüksek gerçekleştiği gözlemlenmektedir. 1990 yılında körfez krizinin çıkması, 1991-1994 aralığında hazine ile merkez bankası arasındaki ilişkilerin sağlam temellere oturtulamaması ülke finansal sistemini olumsuz etkilemiş, bu durum 1994 krizine yol açmıştır (Karabıçak, 2000: 56-57). Ülke ekonomisinde yaşanan istikrarsızlıklar üretimin kapasitesinin düşmesine dış ticarette ithalatın artmasına neden olmuş olabilir. Bunların neticesinde bu yıllarda dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine gerçekleşmiş fakat 1993'ten sonra iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesinin Türkiye lehine bir trend izlediği görülmektedir.

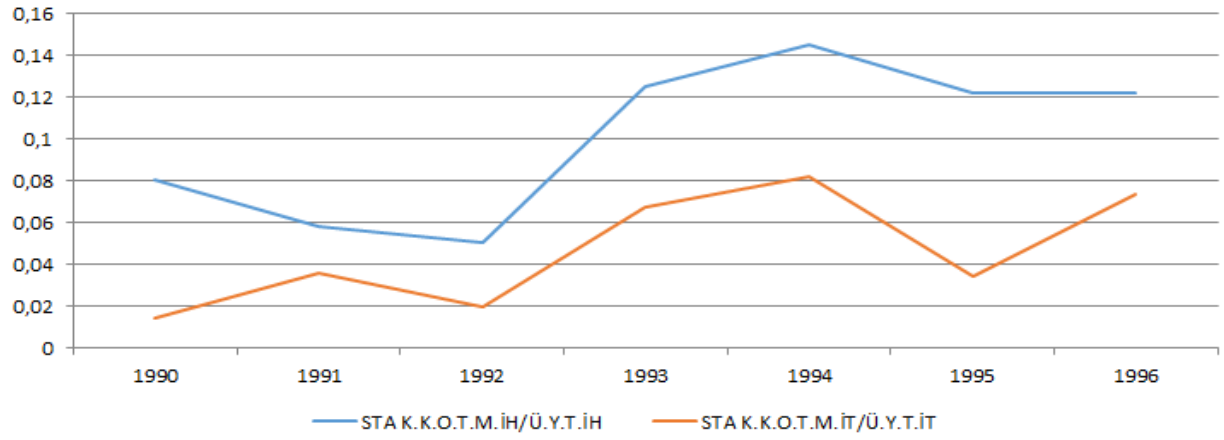

Şekil 3.4: Anlaşma Öncesi Türkiye-İsrail Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1990-1996)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaretinde tablo 3.3'te görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan mal ihracatında artan istikrarlı bir trend gözlemlenmektedir. Fakat anlaşmaya konu olan mal ihracatında anlaşma öncesi 1992 yılında çok düşükte olsa bir gerileme yaşanmıştır. Anlaşma kapsamına konu olan mal ithalatında da anlaşma öncesi artış trendi gözlemlenirken 1992 ve 1995 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. Bu yıllarda anlaşmaya konu olan malların dış ticaretini, 1990-1994 yılları arasında Türkiyede finansal, ekonomik istikrarın sağlanamaması ve 1994 ekonomik krizi olumsuz etkilemiştir diyebiliriz. Ayrıca İsrail-Filistin sorunundan dolayı İsrail mallarına uygulanan boykotlar da neden olmuş olabilir. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.4'te toplam ihracata oranında; 1992 yılına kadar azalan bir trend söz konusu iken 1992 yılından sonra oranda artan bir trend yaşandığı gözlemlenmektedir. Ancak oranda 1994 yılından sonra düşüş yaşanırken bu düşüş 1992 yılı ve öncesine kıyasla daha azdır. 1993 yılında kamu açıklarının faizler üzerinde baskı oluşturması, yüksek enflasyon, cari işlemlerin yüksekliği,

bütçe açıkları, TL'ye olan güveni azaltmış, TL'nin döviz karşısında değer kaybetmesi kur-faiz makasının daralmasına neden olmuştur. Ayrıca açık pozisyonlarını kapatmak için bankaların dövize yüklenmesi Merkez Bankasının rezervlerini eritmiş ve 1994 yılında üç bankanın kapanması Türkiye'yi krize sürüklemiştir (Eren, 2012: 55-57). İthalat oranında ise; her ne kadar artan bir trend söz konusu ise de ihracat oranının artış hızından daha düşüktür. Bu durum anlaşma öncesi toplam ithalat rakamındaki artışın anlaşmaya konu olmayan malların ithalat hacmindeki artıştan kaynaklandığına işaret etmektedir.

Tablo 3.4: Anlaşma Sonrası Türkiye-İsrail Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1997-2016, Milyon $)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam İhracat	391513	479506	585238	650141	805217	861433
Toplam İthalat	233681	282827	298257	505481	529489	544466
Dış Ticaret Dengesi	157832	196679	286981	144660	275728	316967
STA K.K.O.T.M.İH	42159	69527	97472	134089	146370	236105
STA K.K.O.T.M.İT	15535	21764	29414	55667	33555	42180
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,107	0,144	0,166	0,206	0,181	0,274
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,066	0,076	0,098	0,11	0,063	0,077

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam İhracat	1082998	1315292	1466912	1529158	1658194	1935234	1522436
Toplam İthalat	459488	714142	804690	782149	1081742	1447918	1074726
Dış Ticaret Dengesi	623510	601150	662222	747009	576452	487316	447710
STA K.K.O.T.M.İH	304732	336536	383875	411623	497617	632785	402916
STA K.K.O.T.M.İT	39165	51562	61162	102482	223342	250605	152350
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,281	0,255	0,261	0,269	0,3	0,326	0,264
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,085	0,072	0,076	0,131	0,206	0,173	0,141

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	2080147	2391148	2329530	2649663	2950902	2698138	2955544
Toplam İthalat	1359638	2057313	1710401	2417954	2881261	1672500	1385605
Dış Ticaret Dengesi	720509	333835	619129	231709	69641	1025638	1569939
STA K.K.O.T.M.İH	671344	732892	625243	774135	949442	851263	765792
STA K.K.O.T.M.İT	92867	131631	150641	170728	158201	150987	99728
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,322	0,306	0,268	0,292	0,321	0,315	0,552
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,068	0,063	0,088	0,07	0,054	0,09	0,071

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası iki ülke arasındaki tablo 3.4'de dış ticaretteki değişimler incelendiğinde; 1997 yılında 391 milyar dolar toplam ihracat, 2016 yılına gelindiğinde 2 trilyon dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta anlaşma sonrası genel trend artış yönünde olup Türkiye'de yaşanan 2009 ile 2012 ulusal krizlerin yaşandığı dönemlerde bir gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat anlaşma sonrasında 1997 yılında 233 milyar dolar iken 2016 yılında 1 trilyon dolara

yükselmiştir. Toplam ithalattaki bu artışa rağmen 2003, 2006, 2009, 2012, 2015 ve 2016 yıllarında bir gerileme söz konusudur. 2006 yılında yaşanan gerilemeye, Lübnan-İsrail arasında çıkan siyasi krizin savaşa yol açması etkili olmuştur diyebiliriz. 2009 ile 2012 yıllarında toplam ithalatta yaşanan gerilemenin temel nedeni; Türkiye'de yaşanan ulusal krizin ülke ekonomisi ve dış ticaretindeki gelişmeleri olumsuz etkilemesidir. 2015 ve 2016 yıllarında ise gerilemelerin yaşanmasına; hem 2010 yılında İsrail-Türkiye arasında Mavi Marmara olayının siyasi gerginliğe neden olması, hem de ülke makroekonomik göstergelerindeki olumsuz gelişmeler sebep olmuştur. Ayrıca ülkede siyasi belirsizliklerin, gerginliklerin devam etmesi de etkili olmuştur. Bunların neticesinde toplam ihracatın artış hızı toplam ithalatın artış hızından daha yüksek olduğundan anlaşma sonrası dış ticaret dengesi Türkiye lehine bir trend izlemiştir.

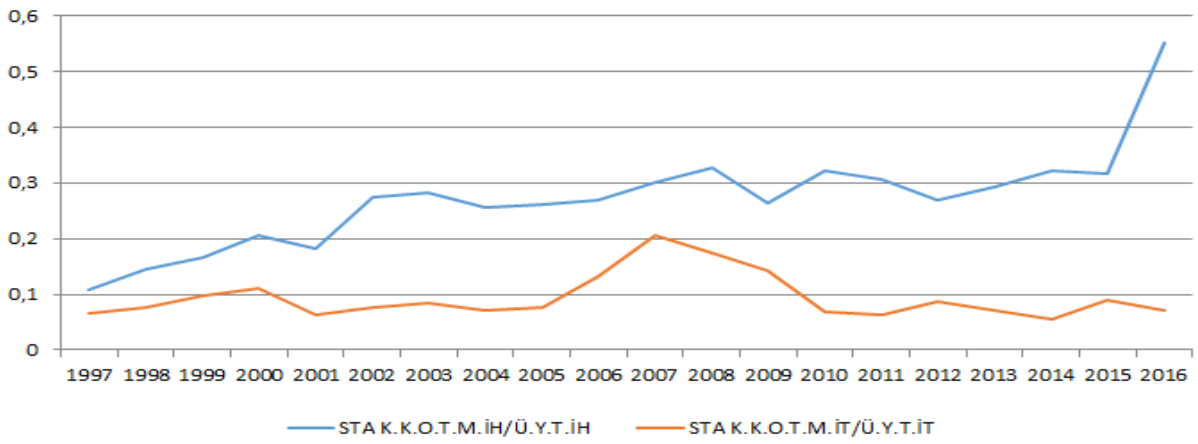

Şekil 3.5: Anlaşma Sonrası Türkiye-İsrail Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1997-2016)

Anlaşma sonrası Türkiye-İsrail arasında imtiyaza tabi olan malların dış ticaretinde tablo 3.4'te görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan mal ihracatında istikrarsız artan bir eğilim gözlemlenmektedir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise artış trendi söz konusu ancak anlaşmaya konu olan mal ihracatının artış hızı anlaşmaya konu olan mal ithalatının artış hızından daha yüksektir. Bu durum şekil 3.5' te, anlaşmaya konu olan mal ithalinin toplam

ithalata oranının izlediği artış trendinin, ihracat oranının izlediği artış trendinden daha düşük seviyede gerçekleşmesinden açıkça görülebilmektedir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatının düşük olması, toplam ithalatta yıllar itibariyle yaşanan artışın daha çok anlaşmaya konu olmayan mal ithalatının artışından kaynaklandığını gösterebilir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ihracatının artması ise; toplam ihracattaki artışın bir kısmının anlaşmaya konu olan mal ihracatından kaynaklandığını söylemekte mümkün olmaktadır.

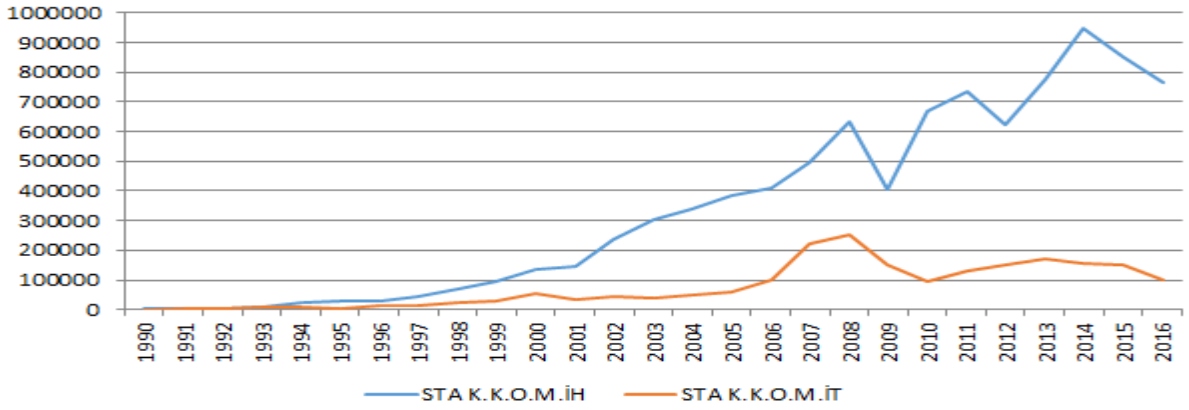

Şekil 3.6: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1990-2016, Milyon $)

Anlaşma öncesi, anlaşmaya konu olan malların şekil 3.6'da dış ticaretindeki değişimler dikkate alındığında; 1993'ten sonra anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminde artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Anlaşma sonrası anlaşma kapsamına konu olan malların dış ticaretinde istikrarsız ancak artan bir eğilim görülmektedir. Ayrıca anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ihracatının artış hızı, mal ithalatının artış hızından daha yüksek gerçekleştiği şekil 2.6'da açıkça görülebilmektedir. Bunların neticesinde anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin arttığını söylemekte mümkün olmaktadır.

Anlaşma öncesi iki ülke arasında imtiyaza tabi olan malların ihracatında ana fasıl 85(elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 44 (ağaç ve ahşap eşya,

odun kömürü) ve ana fasıl 73 (demir veya çelikten eşya) bu sırayı takip etmektedir. STA konu olan mal ithalatında ana fasıl 48 (kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya) ilk sırada yer alırken bunu fasıl 85 ve fasıl 70 (cam ve cam eşya) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya tabi olan malların ihracatında ana fasıl 87(motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı) ana fasılı ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 85 ve fasıl 73 bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası imtiyaza tabi olan malların ithalatında fasıl 87 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 85 ve fasıl 48 bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metinlerindeki amaçlar kapsamında anlaşma sonrası Türkiye-İsrail arasında dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir. Ancak bu artışın daha çok anlaşmaya konu olan malların ihracatında gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İsrail-Türkiye arasında anlaşma sonrası toplam dış ticaretteki artış, iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin arttığını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı, anlaşmaya konu olan mal ithalatının toplam ithalat içindeki payından daha fazla artmıştır. Bunların neticesinde İsrail-Türkiye arasındaki dış ticaret Türkiye'nin ödemeler dengesine katkı sağlamıştır. Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde özellikle ihracatın artması, Türkiye'nin pazar payının artmasına olanak sağlamıştır. Kısacası İsrail ile imzalanan anlaşma; ülke ekonomilerine sağlaması muhtemel, anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ticaretinin artması, ülkeyle gerçekleştirilen toplam dış ticaret hacminin artması, İsrail ile yapılan dış ticaretin ödemeler dengesine katkı sağlaması pozitif etkilerin gerçekleştiğini gösterebilir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ihracının toplam ihracat içindeki payının da artması anlaşmanın olası pozitif etkilerinden birinin daha gerçekleştiğini gösterebilir. Ancak Türkiye'nin 2014'de ithalatında petrol yağlarının oranının % 66 olması ancak anlaşma

kapsamında bu ürüne indirim uygulanmaması, anlaşmaların amacına uygun olmayan bir durum olduğunu gösterebilir.

III.4.3.Türkiye-Makedonya Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

1999 tarihinde Makedonya ile imzalanan anlaşma, 2000 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan anlaşma metninde 25-97 ana fasılları ve alt fasıllarında sanayi mallarında (42/ 45/ 46/ 56/ 57/ 58/ 59/ 60/ 61/ 62/ 64/ 65/ 66/ 67/ 68/ 71/ 75/ 77/ 78/ 79/ 87/ 88/ 89/ 90/ 91/ 92/ 93/ 94/ 95/ 96/ 97 ana fasılları hariç) diğer fasıllarda taviz uygulanmıştır. Bu fasıllar arasında tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları, sabunlar yer alır. Ayrıca yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar, bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları, kauçuk ve kauçuktan eşya, kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya, sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri, sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler, elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı, demir veya çelikten eşya ve diğerleri de taviz uygulanan mallar arasında yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Türkiye-Makedonya serbest ticaret anlaşmasının ülke dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.5: Anlaşma Öncesi Türkiye-Makedonya Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-1999, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999
Toplam İhracat	74251	77392	68190	93669
Toplam İthalat	31713	30216	13236	7877
Dış Ticaret Dengesi	42538	47176	54954	85792
STA K.K.O.T.M.İH	48935	55779	47351	61926
STA K.K.O.T.M.İT	21676	27868	9858	5763
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,659	0,720	0,694	0,661
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,683	0,922	0,744	0,731

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Türkiye-Makedonya arasındaki tablo 3.5'teki dış ticaret değişimleri incelendiğinde; toplam ihracatın genel seyrinde 1996-1999 yılları arasında artış yaşanmış,1996 yılında toplam ihracat 74 milyar dolar iken 1999 yılında 93 milyar dolara yükselmiştir. Ancak toplam ihracatta 1998 yılında bir gerileme yaşandığı görülmektedir. Gerilemenin yaşanmasına, 1998 yılında ticaret ortağımız olan Rusya'da yaşanan krizin, ülkede sermaye çıkışının yaşanmasına bağlı olarak reel sektörü negatif etkilemesi neden olmuştur. Ayrıca 1990'ların sonlarına doğru ülkede yüksek faizle alınan iç borçlanmanın artması, kamu zamlarından dolayı enflasyonun yükselmesi ve artan bütçe açıkları da dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir (Aydoğan, 2004: 96). Toplam ithalatta 1996-1999 aralığında artarak azalan gerileme söz konusudur ve 1996'da 31 milyar dolar olan ithalat 1999 yılında 7 milyar dolara gerilemiştir. Bunların neticesinde 1996-1999 döneminde anlaşma öncesi Türkiye- Makedonya arasındaki dış ticaret dengesinin Türkiye lehine bir trend izlediği görülmektedir.

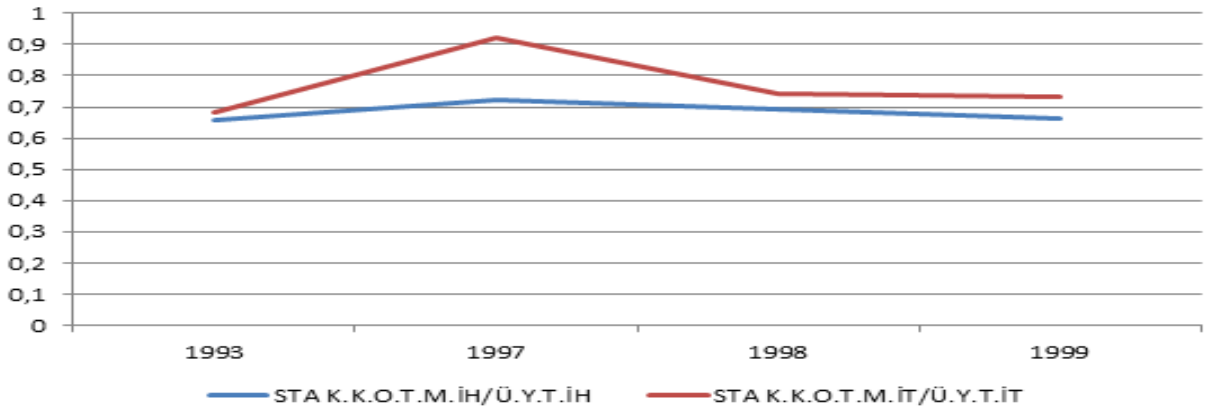

Şekil 3.7: Anlaşma Öncesi Türkiye-Makedonya Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-1999)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde tablo 3.5'te görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan malların ihracatı anlaşma öncesi 1996 yılında 48,9 milyar dolardan, 1999 yılına gelindiğinde 61,9 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan malların ithalatı 1996 yılında 21 milyar dolardan 1999 yılına gelindiğinde 5 milyar dolara gerilediği görülmektedir. 1990'ların sonlarına doğru kamu sektörünün yaptığı zamlardan dolayı enflasyon yükselmiştir (Aydoğan, 2004: 96). Enflasyon yükselmesi ülkede üretim maliyetlerinin artmasına ve üretim kapasitesinin daralmasına yol açacağından bu durum dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Şekil 3.7'de ihracat ve ithalat içindeki oranlara bakıldığında istikrarsız bir trend seyretmekle beraber 1997 yılından sonra azalan bir eğilim söz konusudur. Anlaşma öncesinde anlaşma kapsamında toplam ihracatın Makedonya'ya yapılan toplam ihracata oranı neredeyse sabit bir trend de seyretmiştir. Anlaşma kapsamına konu olan mal ithalatının toplam ithalat içerisindeki payında ise; 1997'de ciddi bir artış yaşanmıştır. Ancak 1998'den itibaren azalarak azalan eğilimden söz etmek mümkündür. Bu oranların düşmesi, ülkeyle yapılan toplam dış ticaretteki artışın anlaşmaya konu olmayan mal ticaretindeki artışlardan kaynaklandığını söylemekte mümkün olmaktadır.

Tablo 3.6: Anlaşma Sonrası Türkiye-Makedonya Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2000-2016, Milyon $)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam İhracat	107765	89815	101316	122715	149330	162475	172756	271744	296171
Toplam İthalat	10469	9114	14913	27341	51935	52080	55944	55818	29712
Dış Ticaret Dengesi	97296	80701	86403	95374	97395	110395	116812	215926	266459
STA K.K.O.T.M.İH	67251	49296	54618	68928	83294	88027	90877	139394	176640
STA K.K.O.T.M.İT	8178	4535	5334	18093	47687	46934	52676	51581	25230
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,624	0,548	0,539	0,561	0,557	0,541	0,526	0,512	0,596
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,781	0,497	0,357	0,661	0,918	0,901	0,941	0,924	0,849

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	283463	262621	298861	274497	293976	347964	324613	378004
Toplam İthalat	39879	52399	91963	103223	81518	79194	80928	82581
Dış Ticaret Dengesi	243584	210222	206898	171274	212458	268770	243685	295423
STA K.K.O.T.M.İH	152817	167450	126439	184279	193771	228663	211412	239336
STA K.K.O.T.M.İT	36899	45645	84531	66818	72432	73108	68362	59769
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,539	0,637	0,423	0,671	0,659	0,657	0,651	0,633
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,925	0,871	0,919	0,647	0,888	0,923	0,844	0,723

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma sonrası Türkiye-Makedonya arasındaki tablo 3.6'da dış ticaret ilişkisi incelendiğinde; toplam ihracat eğiliminde 2000-2016 yılları arasında istikrarsızlık yaşansada ihraç artış eğilimi devam etmiştir. 2000 yılında 107,8 milyar dolargerçekleşen toplam ihracat 2016 yılında 378 milyar dolarayükselmiştir. Ancak 2001 yılına ait 89,8 milyar dolarlık toplam ihracatdiğer yıllara kıyasla en düşük değere sahiptir. Toplam ihracatta 2009, 2012 yıllarında da gerileme yaşanmıştır. Bu yıllarda yaşanan gerilemelerin asıl nedeni; Türkiyede yaşanan 2000-2001 ile 2009 ve 2012 ulusal krizlerdir. 2000 yılında 10 milyar dolar iken 2016 yılında 82 milyar dolara yükselen toplam ithalatta artan eğilim yaşandığını söylemek mümkündür. 2001 yılında 9 milyar dolar ve 2008 yılında 29 milyar dolar olan toplam ithalat diğer yıllara kıyasla düşük bir trend izlemiştir. 2012 yılında toplam ithalat en yüksek değere ulaşırken 2013 ve 2014'de gerilemeler yaşandığı görülmektedir. Bu gerilemelere 2012 Ulusal Krizinin etkilerinin devam etmesi neden olmuş olabilir. Ayrıca 2013 ve 2014'de ülke ve ülke sınırında terör olayları devam etmiştir. Bu durum, dış kaynağa, iç tüketime bağlı büyüyen ülkede sürekli sıcak para giriş-çıkışının yaşanmasına neden olmaktadır. Sermaye hareketliliğinden dolayı yükselen döviz kuru bu dönemlerde ithalatın gerilemesine neden olmuştur diyebiliriz.

Bunların neticesinde, anlaşma sonrası dış ticaret dengesinde 2000 yılından itibaren Türkiye lehine bir eğilim yaşandığını söylemek mümkündür.

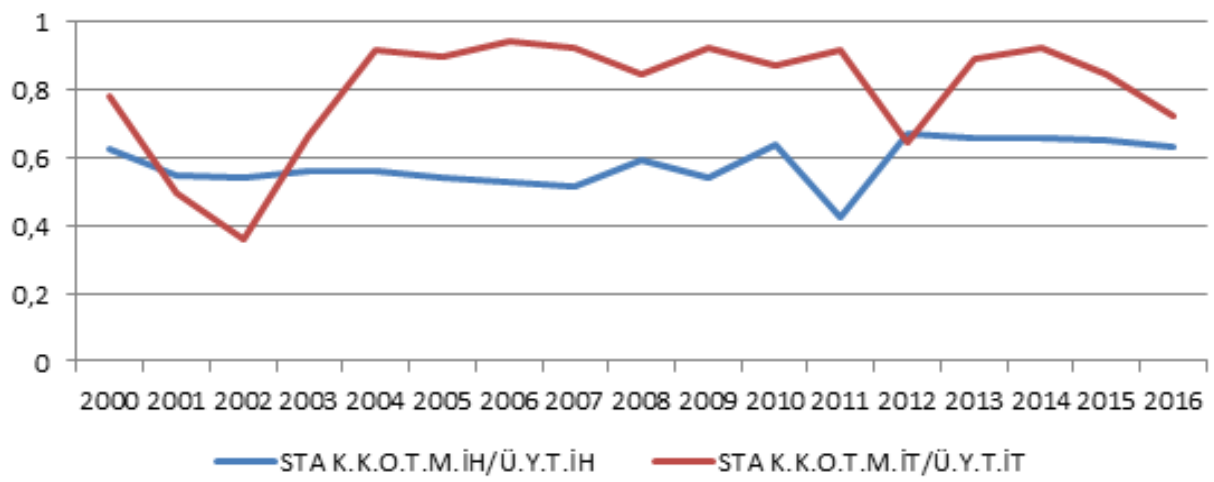

Şekil 3.8: Anlaşma Sonrası Türkiye-EFTA Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2000-2016)

Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların tablo 3.6'da dış ticaretindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların ihracatı 2000 yılında 67 milyar dolar iken 2016 yılında 239 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşma kapsamındaki mal ihracatında 2001-2009-2011 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Bu yıllarda yaşanan gerilemelerin temel nedeni; Türkiye ekonomisinde yaşanan 2001 ile 2009 ulusal krizleridir. 2000 yılında 8 milyar dolarolan anlaşma konu olan mal ithalatı 2016'da 59,8 milyar dolara yükselerek artış göstermiştir. Ancak 2001'de, 2008'de ve 2012'de gerileme yaşandığı anlaşmaya konu olan mal ithalatının genel eğiliminde istikrarsız bir durum söz konusudur. Bu gerilemelere ise Türkiye ekonomisinde yaşanan 2000-2001 ile 2012 ulusal krizlerineden olmuştur. Ayrıca şekil 3.8'de ihracat ve ithalat oranlarına bakıldığında, oranlarda istikrarsız bir trend yaşandığı görülmektedir. İhracat oranının trendinde 2000-2016 aralığında %5'ten %6'ya %1'lik bir artış söz konusu iken, ithalat oranının trendinde tam tersi bir durum gerçekleşmiş ve oranda %9'dan %7'ye gerilediği görülmektedir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ihracatın toplam

ihracat içindeki payının artış hızı anlaşmaya konu olan mal ithalatının toplam ithalat içindeki payının artış hızından daha düşüktür. Bu durum toplam ithalattaki artışın anlaşma kapsamına konu olan malların ithalatındaki artıştan kaynaklandığını gösterebilir. Ayrıca ülkeye yapılan toplam ihracattaki artışın bir kısmının anlaşma kapsamına konu olmayan malların ihracatındaki artıştan kaynaklandığını söylemekte mümkün olmaktadır.

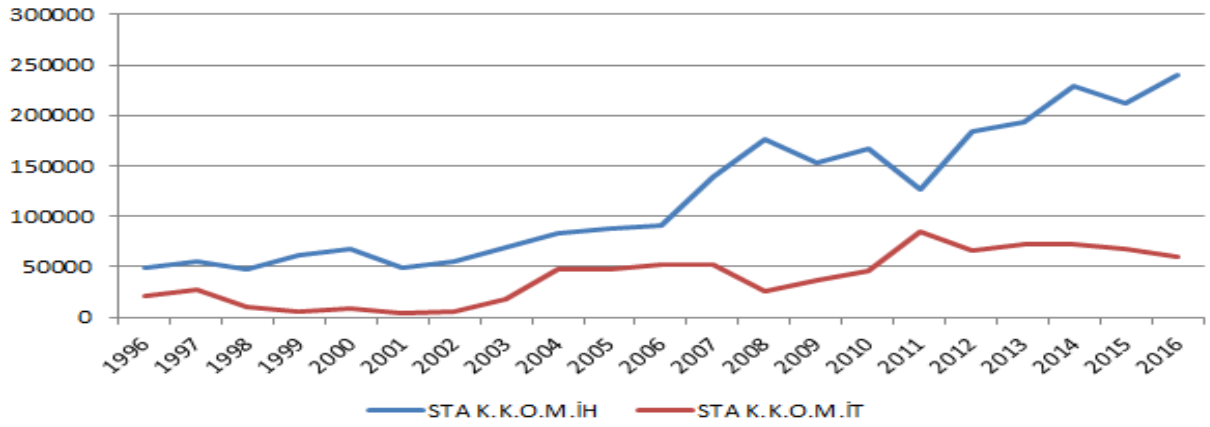

Şekil 3.9: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşma öncesinde anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, şekil 3.9'da görüldüğü gibi neredeyse sabit oranda istikrarsız bir trend söz konusudur. 2000 yılında anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde istikrarsız ancak artan bir trend yaşanmıştır. Özellikle iki ülke arasında anlaşmaya konu olan malların ihracatında ciddi bir artış yaşandığı söylemek mümkündür. Bu durum 2000 yılından sonra ülkeye gerçekleştirilen toplam ihracattaki artışların önemli bir kısmının, anlaşmaya konu olan malların ihracatındaki artışlardan kaynaklandığını gösterir.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 52 (pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat) ilk sırada yer almaktadır. Fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) ve fasıl 76 (alüminyum ve alüminyumdan eşya) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma öncesi

anlaşmaya konu olan malların ithalatında ise; fasıl 41(ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler faslı ilk sırada yer alırken fasıl 72 (demir ve çelik) ve fasıl 55 (sentetik ve suni devamsız lifler) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında ana fasıl 84(kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 39 (plastik ve mamulleri) ve fasıl 52 takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatında ise; fasıl 72 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 52 ve fasıl 85 takip etmektedir.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlar çerçevesinde anlaşma sonrası iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların anlaşma sonrası daha çok ihracat hacminde artış yaşanmıştır. Makedonya-Türkiye arasındaki dış ticarette, toplam ihracat hacminin, ithalat hacminden daha fazla arttığını söylemek mümkündür. Bunların neticesinde, dış ticaret dengesinin anlaşma sonrasında Türkiye lehine gerçekleşmesi ödemeler dengesine katkı sağlamıştır. Anlaşma kapsamına konu olan malların dış ticaret hacminin artması, ancak anlaşmaya konu olan mal ihracının toplam ihracat içindeki payının anlaşma öncesiyle neredeyse aynı seviyede eğilim izlemiştir. Bu durum anlaşmaya konu olan mal ihracında ülke pazar payının artmadığını gösterebilir. Kısacası Makedonya ile imzalanan anlaşma, anlaşmaların ülke ekonomilerine sağlaması muhtemel anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ticaret hacminin artması, toplam dış ticaret hacminin artmasına bağlı olarak Türkiye'nin pazar payının artması da pozitif etkilerden bazılarıdır diyebiliriz. Ayrıca anlaşma sonrası Türkiye-Makedonya dış ticaretinin Türkiye'nin ödemeler dengesine katkı sağlaması da ülke dış ticaretini pozitif etkilediğini gösterebilir. Ayrıca anlaşma sonrası Türkiye'nin 2014'de ithalatının % 34'ünün demir ve çelikten, % 13'ünün sentetik ve suni devamsız liflerden oluşması ve bu mallara anlaşma kapsamında

indirim uygulanması Türkiye-Makedonya serbest ticaret anlaşmasının imzalanma sebeplerinden biri olabilir.

III.4.4. Türkiye-Bosna Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

2002 yılında imzalanan Bosna Hersek serbest ticaret anlaşması 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan 25-97 ana fasılları ve alt fasıllarında sanayi mallarından (29/ 33/ 35/ 38/ 45/ 52/ 53 ana fasıllarında ve alt gruplarındaki sanayi malları hariç) diğer fasıllarda taviz uygulanmıştır. Anlaşmaya tabi olan ve imtiyaz uygulanan fasıllar arasındaki bazı sanayi malları tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, plastikler ve mamulleri, basılı kitaplardır. Bunlara ilaveten gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar, emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya, çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça) kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı, taviz uygulanan mallar arasında yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Türkiye-Bosna Hersek serbest ticaret anlaşmasının ülke dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.7: Anlaşma Öncesi Türkiye-Bosna Hersek Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2002, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam İhracat	22473	31871	38077	39892	26871	27586	43264
Toplam İthalat	2485	1295	5298	16222	7497	4926	6317
Dış Ticaret Dengesi	19988	30576	32779	23670	19374	22660	36947
STA K.K.O.T.M.İH	12885	24654	33632	34566	22817	22672	34316
STA K.K.O.T.M.İT	349	1233	4975	15517	6617	3962	5914
STA.K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,573	0,773	0,860	0,866	0,849	0,821	0,853
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,140	0,952	0,939	0,956	0,882	0,804	0,936

Kaynak: (TUİK, 2017)veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma öncesi Türkiye-Bosna Hersek arasındaki tablo 3.7'de yer alan dış ticaret ilişkileri incelendiğinde; toplam ihracatın genel trendinde artış yaşandığı görülmektedir. 1996 yılında 22 milyar dolar olan toplam ihracat, 2002 yılında 43 milyar dolara yükselmiştir. Ancak toplam ihracatta 2000 yılında bir gerileme yaşanmıştır. Toplam ihracattaki bu gerilemeye 2000-2001'de Türkiye'de yaşanan ulusal kriz etkili olmuştur. Toplam ithalatın genel seyrinde de bir artış yaşandığı ortadadır. 1996 yılında 2 milyar dolar olan toplam ithalat 2002 yılında 6 milyar dolara yükselmiştir. Fakat toplam ithalatta 1997, 2000 ve 2001 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. 1995 yılında Bosna'nın, NATO ve Hırvat güçlerle birlikte hareket ederek Sırplara karşı savaşması ve savaşın ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin devam etmesi neden olmuş olabilir. Ayrıca 1990'ların sonlarına doğru bütçe açıkları artması, hükümetin yüksek faizle borçlanması ve iç borç yükünün artması, ülkede enflasyonist baskıların artmaya devam etmesi gibi makroekonomik istikrarsızlıklar da ithalatın gelişimini olumsuz etkilemiş olabilir. Bunlara ilaveten 2000-2001 yılında yaşanan gerilemenin temel nedeni ise; Türkiye'de o yıllarda ulusal krizlerin ekonomiyi ve dış ticaretteki gelişmeleri olumsuz etkilemesidir. Bunların neticesinde, iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesi toplam ithalat artış hızı, toplam ihracat artış hızından yüksek olmasına rağmen anlaşma öncesi genel trendin ülke lehine gerçekleştiği görülmektedir.

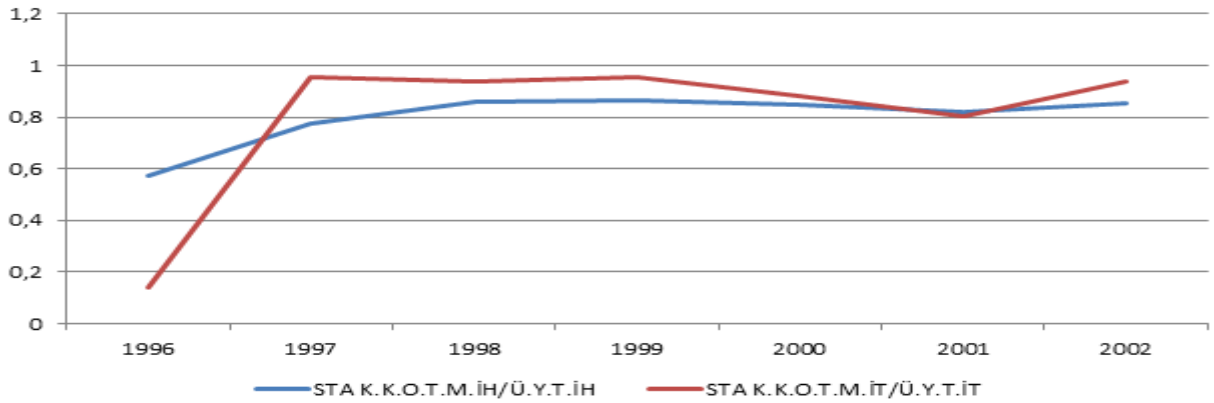

Şekil 3.10: Anlaşma Öncesi Türkiye-Bosna Hersek Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2002)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatının genel trendinde bir artış yaşandığı tablo 3.7'de görülmektedir. Anlaşmaya konu olan malların ithalatının genel eğilimi de artış yönündedir. Anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminde 2000-2001 yıllarında bir gerileme söz konusudur. Bu gerilemenin temel sebebi; 2000-2001 yıllarında Türkiye'de yaşanan ulusal krizin ekonomiyi ve dış ticaret gelişimini olumsuz etkilemesidir. Ayrıca şekil 3.10'da ihracat ve ithalat oranlarına bakıldığında; oranlarda azalarak artan istikrarsız bir eğilim yaşandığını söylemek mümkündür. Ancak anlaşmaya konu olan mal ithalatı oranının artış hızı ihracat oranının artış hızından daha yüksek gerçekleşmiştir.

Tablo 3.8: Anlaşma Sonrası Türkiye-Bosna Hersek Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi(2003-2016, Milyon $)

	2003	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**
Toplam İhracat	63227	99938	128217	150862	445173	572349	226567
Toplam İthalat	8343	11476	15399	9379	21469	24545	52059
Dış Ticaret Dengesi	54884	88462	112818	141483	423704	547804	174508
STA K.K.O.T.M.İH	48083	78707	99083	121888	409765	527493	187133
STA K.K.O.T.M.İT	8137	9678	12800	8405	18763	18422	32920
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,76	0,787	0,772	0,807	0,92	0,921	0,825
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,975	0,843	0,831	0,896	0,873	0,75	0,632

	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
Toplam İhracat	224299	268942	251523	274086	322022	292570	308963
Toplam İthalat	72328	90252	111649	124330	171424	250089	288291
Dış Ticaret Dengesi	151971	178690	139874	149756	150598	42481	20672
STA K.K.O.T.M.İH	173513	223918	211270	233743	276517	257424	272237
STA K.K.O.T.M.İT	42397	81966	104629	89416	80403	73000	81919
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,773	0,832	0,839	0,852	0,858	0,879	0,881
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,586	0,908	0,937	0,719	0,469	0,291	0,284

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma sonrası Türkiye-Bosna Hersek arasında gerçekleşen tablo 3.8'de verilen dış ticaret verileri incelendiğinde; 2003 yılında 63 milyar dolar olan toplam ihracat 2016 yılında yaklaşık 309 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca toplam ihracat eğilimi anlaşma sonrası artış yönünde ancak 2009, 2010, 2012 ve 2015 yıllarında toplam ihracatta gerileme yaşanmıştır. 2009 ile 2012'deülke ekonomisinde yaşanan ulusal kriz gerilemelerin temel sebebidir. 2010 yılında ise 2003-2009 sürecinde Bosna'nın düşük milli gelir, cari açık, işsizlik gibi makroekonomik sorunlarının, ekonomik kriz ve küresel mali krizlerinde etkisiyle daralan ülke ekonomisi 2010 yılında da yatırımlarla ve iç tüketimdeki artışla düşük oranda büyümüştür (Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 14). Bosna ekonomisinde yaşanan daralma ve istikrarsızlıklar ihracatında gerilemeye neden olmuş olabilir. Ayrıca 2015 yılında enflasyonun, üretici fiyat endeksinin, işsizliğin yükselmesi, büyüme oranının düşmesi, TL'nin değer kaybetmesi, faiz oranının yüksek olması ve hane halkının borç yükünün giderek artması gibi makroekonomik sorunlar ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Eğilmez, 2015). Makroekonomik göstergelerdeki olumsuz gelişmeler dış ticareti olumsuz etkilediği gibi 2015 yılında iki kez genel seçimin yapılması da göstergelerdeki olumsuz gelişmeleri tetiklemiş olabilir. Toplam ithalatta ise anlaşma sonrası artış eğilimi görülmektedir. 2003 yılında 8 milyar dolar olan toplam ithalat 2016 yılında 288 milyar dolara yükselmiştir. Bunların neticesinde her ne kadar toplam ithalat artış hızı toplam ihracat artış hızından daha yüksek olsa da iki ülke arasındaki dış ticaret dengesinde, Türkiye lehine artan bir trend yaşandığı söylemek mümkün olmaktadır.

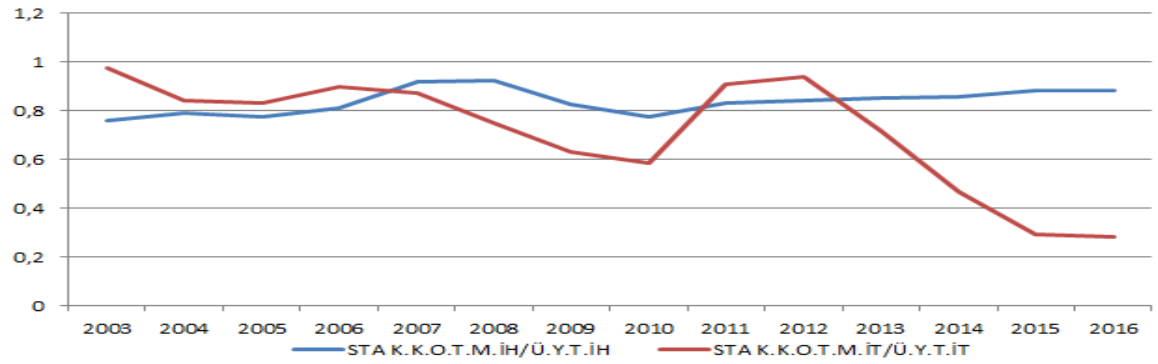

Şekil 3.11: Anlaşma Sonrası Türkiye-Bosna Hersek Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2003-2016)

Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, anlaşmaya konu olan malların ihracatında tablo 3.8'de artış eğilimi yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatının genel eğiliminde de artış durumu söz konusudur. Fakat şekil 3.11'de ihracat oranında anlaşma öncesiyle kıyaslandığında aslında çok fazla bir artış yaşanmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak ihracat oranında azalarak da olsa bir artış eğilimi söz konudur. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı oranında, anlaşma öncesi ile kıyaslandığında özellikle 2012 yılından sonra oranda ciddi bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu durum anlaşma sonrası ülkeyle gerçekleştirilen toplam ithalattaki artışın anlaşmaya konu olmayan mal ithalatındaki artışlardan kaynaklandığını gösterir.

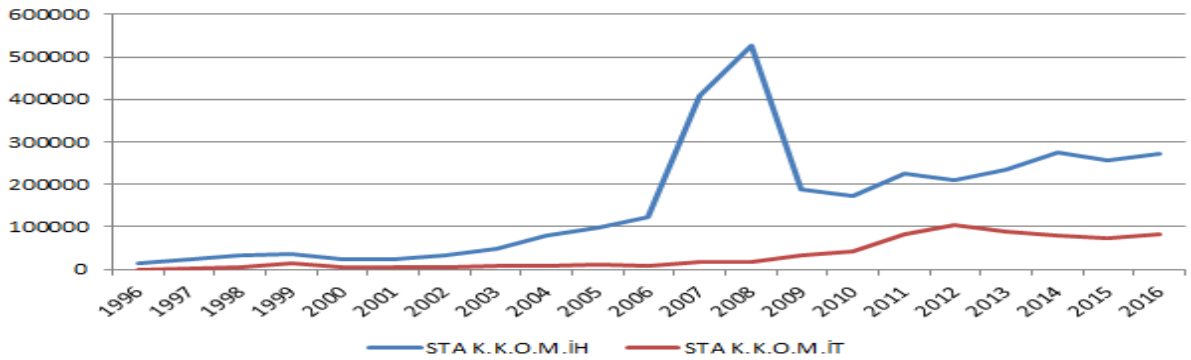

Şekil 3.12: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşma öncesinde anlaşmaya konu olan malların dış ticareti düşük seviyede gerçekleşmiştir. Özellikle anlaşmaya konu olan malların ithalatında çok düşük seviyede bir eğilim yaşandığı görülmektedir. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2003 yılından sonra, anlaşmaya konu olan mal ihracatında artan bir eğilim yaşandığı şekil 3.12'den anlaşılmaktadır. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ihracatı miktarsal olarak anlaşmaya konu olan mal ithalatından daha fazla artmıştır. Buna ilaveten anlaşmaya konu olan mal ihracatının artış hızı mal ithalatının artış hızından daha yüksektir. Türkiye'nin ülkeden gerçekleştirdiği toplam ithalat artarken, anlaşmaya konu olan mal ithalatının düşük oranlarda artış trendi göstermesi, toplam ithalattaki artışların anlaşmaya konu olmayan malların ithalatındaki artıştan kaynaklandığını gösterebilir. Ayrıca anlaşma sonrası, Bosna-Hersek'e yapılan toplam ihracattaki artışın bir kısmının anlaşma kapsamına konu olan malların ihracatındaki artıştan kaynaklandığını söylemekte mümkün olmaktadır.

Anlaşma öncesinde anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 61 (örme giyim eşyası ve aksesuarı) ilk sırada yer almaktadır. Fasıl 57 (halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları) ve fasıl 63 (dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan mal ithalatında fasıl 55 (sentetik ve suni devamsız lifler) ilk sırada yer almaktadır. Fasıl 54 (sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler) ve fasıl 51(yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 61 ilk sırada yer alırken, fasıl 62 (örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı) ve fasıl 57 bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise; fasıl 48 (kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya) ilk

sırada yer almaktadır. Fasıl 63ve 64 (ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı) bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlar çerçevesince anlaşma sonrası iki ülke arasında dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin arttığını söylemek mümkündür. Ancak anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde daha çok malların ihracat hacminde artış yaşanmıştır. Ayrıca ülkeyle anlaşma sonrası toplam dış ticaret hacmimizin de arttığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaret içindeki anlaşmaya konu olan malların ihracatının payı artarken, anlaşmaya konu olan malların ithalatının payı 2012 yılından sonra artarak azalmıştır. Bunların neticesinde dış ticaret dengesi anlaşma sonrasında Türkiye lehine gerçekleşerek, ödemeler dengesine katkı sağlamıştır. Anlaşma kapsamına konu olan malların dış ticaretinin artması aynı zamanda toplam dış ticaret içerisindeki paylarının küçük oranda dahi artması, ülkenin anlaşmaya konu olan mal ihracatında pazar payının artmasına katkı sağlamıştır. Kısacası Bosna-Hersek ile imzalanan anlaşma, anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin artması, iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacminin artmasıyla anlaşmanın ülke ekonomisine katkı sağladığını söyleyebiliriz. Ayrıca ülkeyle yaptığımız dış ticaretin ödemeler dengesine katkı sağlaması, ülke pazar payının artması da anlaşmanın Türkiye dış ticaretini pozitif etkilediği söylenebilir. Anlaşma sonrası, Türkiye'nin 2015'de ithalatının %28'i etler ve yenilen sakatat, %28'i hayvansal ve bitkisel yağlardan oluşması ve bu mallardan etler ve yenilen sakatatlar anlaşma kapsamında indirim uygulanması Türkiye-Bosna serbest ticaret anlaşmasının imzalanma sebeplerinden biri olabilir.

III.4.5. Türkiye-Filistin Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Türkiye-Filistin arasında 2004 yılında imzalanmış ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan anlaşma metninde 25-

97 ana fasılları ve alt fasıllarında sanayi malları yer almaktadır. Bu fasıllar dan (29/ 33/ 35/ 38/ 45/ 52/ 53 ana fasıllarında ve alt gruplarındaki sanayi malları hariç) diğer fasıllarda taviz uygulanmıştır. Anlaşmaya tabi olan ve imtiyaz uygulanan fasıllar arasındaki bazı sanayi malları; tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya, kıymetli metal, radyoaktif element, kireçler ve çimento, inorganik kimyasallar, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, plastikler ve mamulleridir. Bunun yanı sıra çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça ve diğerleri), basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar, emdirilmiş, sıvanmış, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarları da anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında yer alır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından bir araya getirilerek, aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Türkiye-Filistin serbest ticaret anlaşmasının ülke dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.9: Anlaşma Öncesi Türkiye-Filistin Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2004, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam İhracat	360	415	791	1822	5622	5999	4729	6489	9025
Toplam İthalat	1	60	167	1	153	98	13	454	545
Dış Ticaret Dengesi	359	355	624	1821	5469	5901	4716	6035	8480
STA K.K.O.T.M.İH	0	0	0	0	989	2419	1394	1604	1970
STA K.K.O.T.M.İT	0	0	0	0	92	98	8	437	544
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0	0	0	0	0,175	0,403	0,294	0,247	0,218
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0	0	0	0	0,601	1	0,615	0,962	0,998

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma öncesi Türkiye-Filistin arasında gerçekleşen tablo 3.9'daki dış ticaret verileri incelendiğinde; ülkeye gerçekleştirilen toplam ihracatta artan bir trend gözlemlenmektedir. 1996 yılında 360 milyon dolar olan toplam ihracat 2004 yılına gelindiğinde 9 milyar dolara

yükselmiştir. Toplam ithalat ise 1996 yılında 1 milyon dolar iken 2004 yılında 545 milyon dolar olmuştur.1996-2004 dönemi boyunca toplam ithalatta istikrarsız eğilim durumu söz konusu olmakla birlikte 1999, 2001, 2002 yıllarında ciddi gerilemeler yaşanmıştır. İsrail'e bağımlı olan ülke 1994 yılında yönetimini yeni oluşturmuş, İsrail ile ekonomik ilişkilerin daha adil düzenlenmesini amaçlayan anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca ülkeye finansal desteklerin arttığı bu dönemlerde aksine bütçe açıkları, işsizlik artmaya devam etmiştir. Filistin'de yaşanan iç karışıklıklardan dolayı üretim tesislerinin zarar görmesi, ülkeye uygulanan ambargolar, ekonominin daralmasına neden olmuştur. Ülke ekonomisinin daralması, ambargoların uygulanması ve süren iç savaş, 2002 yılında toplam ithalatta da gerilemeler yaşanmasının temel sebepleridir. Ancak toplam ihracatın artış hızı toplam ithalat artış hızından daha yüksek olduğundan, iki ülke arasındaki dış ticaret dengesinde anlaşma öncesi Türkiye lehine artan bir trend görülmektedir.

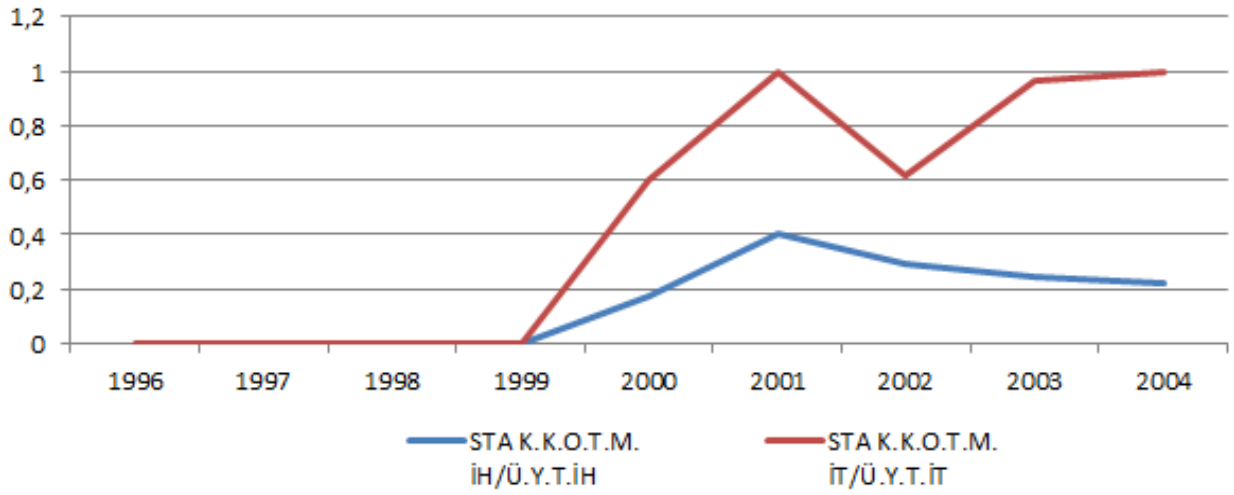

Şekil 3.13: Anlaşma Öncesi Türkiye-Filistin Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2004)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, anlaşmaya konu olan malların 2000 yılına kadar verilerine ulaşılamamıştır. 1999'dan sonra anlaşmaya konu olan mal ihracında en yüksek trend 2001 yılında yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan mal ihracatı

2001 yılına kıyasla 2001 yılından sonra azalarak artmaya devam etmiştir. Anlaşmaya konu olan malların ithalatında 2002 yılında ciddi bir gerileme yaşanmasına rağmen artan bir eğilim söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.13'te ihracat ve ithalat oranlarında ise; ihracat oranında 1999 yılından sonra artan bir eğilim durumu görülürken 2001 yılından sonra azalmaya başlamıştır. Bu durum toplam ihracattaki artışın özellikle 2001 yılından sonra anlaşmaya konu olmayan malların ihracatındaki artıştan kaynaklandığını gösterir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatının oranında ise 1999 yılından sonra ciddi sıçrama yaşanmış ve oran 2001'de düşse de tekrar yükselmiştir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ithalatı oranın artış hızının anlaşmaya konu olan mal ihracatı oranının artış hızından yüksek olması toplam ithalattaki artışların önemli bir kısmının anlaşmaya konu olan malların ithalatındaki artıştan kaynaklandığını gösterebilir.

Tablo 3.10: Anlaşma Sonrası Türkiye-Filistin Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2005-2016, Milyon $)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam İhracat	9401	21154	21247	20690	29523	40305
Toplam İthalat	304	501	762	429	274	576
Dış Ticaret Dengesi	9097	20653	20485	20261	29249	39729
STA K.K.O.T.M.İH	1263	5203	3672	4466	7706	8066
STA K.K.O.T.M.İT	302	501	746	411	274	361
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,134	0,245	0,172	0,215	0,261	0,2
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,993	1	0,979	0,958	1	0,626

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	49092	62696	75507	90945	82224	94372
Toplam İthalat	271	464	1134	2502	2343	3364
Dış Ticaret Dengesi	48821	62232	74373	88443	79881	91008
STA K.K.O.T.M.İH	7816	15767	19081	17322	14642	24318
STA K.K.O.T.M.İT	198	259	143	193	57	82
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,159	0,251	0,252	0,19	0,178	0,257
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,73	0,558	0,126	0,077	0,024	0,024

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma sonrası Türkiye-Filistin arasındaki dış ticaretteki değişimler tablo 3.10'da incelendiğinde; toplam ihracatta anlaşma sonrası artan bir trend yaşandığı görülmektedir. 2005 yılında 9 milyar dolar olan toplam ihracat 2016 yılında 94 milyar dolara yükselmiştir. Ancak ihracatta 2008 ve 2015 yılında bir gerileme söz konusudur. Bu gerilemeye 2008 yılında İsrail'in Filistin ve kentlerine yaptığı bombardımanın devam etmesi neden olmuş olabilir.

2015 yılında yaşanan gerilemenin nedenleri; enflasyon oranının, işsizliğin, üretici fiyat endeksinin yüksek olması, düşük büyüme oranı gibi makroekonomik sorunların yaşanması dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Ayrıca ülkede 2015'te iki kez genel seçimin yapılması ve ülkede siyasi gerginliğin bir yıl boyunca devam etmesi neticesinde, ülke ekonomik güveninin azalması dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Toplam ithalat ise; 1996 yılında 304 milyon dolar iken 2016 yılında 3 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatın genel eğiliminde anlaşma sonrası artış yaşanmıştır. Ancak 2008, 2009, 2011 ve 2015 yıllarında toplam ithalatta gerileme görülmektedir. Bu gerilemelere 2008 yılında İsrail'in Filistin'i bombalamaya devam etmesi, 2009'da Türkiye'de yaşanan ulusal kriz neden olmuştur. 2011 yılında, İsrail'in Gazze şeridindeki hava saldırılarının devam etmesi, iç savaştan dolayı ülke ekonomisinin çöküşe geçmesi, dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ankara da kanlı terör eyleminin gerçekleşmesi sonucu birçok insanın can verdiği 2015 yılında, ülke içinde ve sınırda karışıklıkların devam etmesi, aynı zamanda ülkede bir yıl boyunca siyasi gerginliğin devam etmesine neden olmuştur. Ayrıca iki genel seçimin de yapıldığı 2015 yılında, sermaye giriş-çıkışından dolayı döviz kurunda yaşanan istikrarsızlık ithalatın gelişimini olumsuz etkilemiştir. Bunların neticesindeki anlaşma sonrası Türkiye-Filistin arasındaki dış ticaret dengesinde, anlaşma öncesinde olduğu gibi Türkiye lehine artan bir trend yaşandığı görülmektedir.

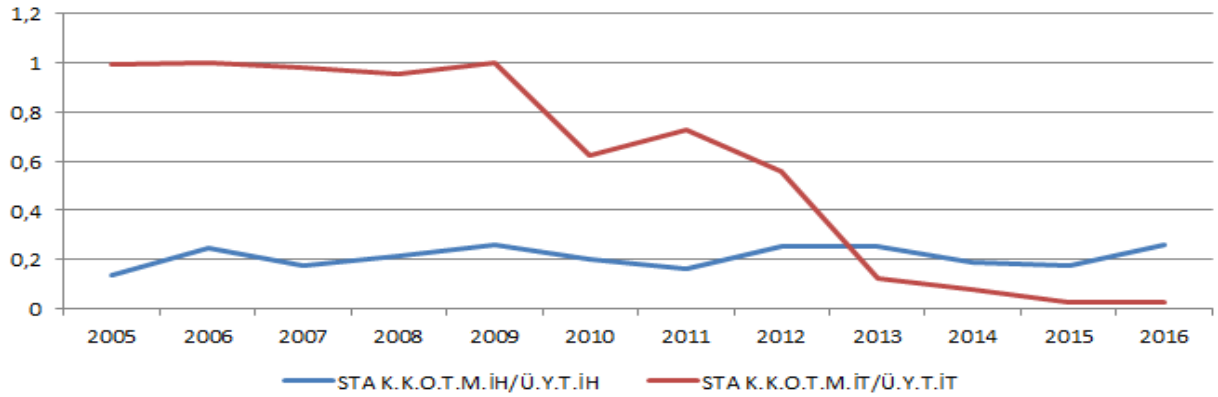

Şekil 3.14: Anlaşma Sonrası Türkiye-Filistin Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2005-2016)

Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, anlaşmaya konu olan malların ihracatında anlaşma sonrası tablo 3.10'da görüldüğü gibi artış trendi yaşanmıştır. Ancak 2007, 2011, 2014 yıllarında toplam ihracatta gerilemeler söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.14'de ihracat ve ithalat oranlarında; istikrarsız bir eğilim gözlemlenmektedir. Ayrıca anlaşma öncesiyle kıyaslandığında anlaşmaya konu olan mal ihracatı oranın düşük oranlarda arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı oranında istikrarsız ve artarak azalan bir eğilim söz konusudur. Anlaşmaya konu olan mal ithalatında 2008, 2009, 2011, 2013 ve 2015 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Bu gerilemelere, Filistin'de İsrail saldırılarının devam etmesi iç savaştan dolayı ülkeye uygulanan ambargolar, görünmez engeller nedeniyle ülke ekonomisinde daralmalar yaşanması, 2009'da Türkiye'de yaşanan ulusal krizden kaynaklanmaktadır. Anlaşmaya konu olan malların ithalat oranında ise 2008 yılından sonra azalan bir eğilim yaşandığı görülmektedir. Bu durum toplam ithalattaki artışın anlaşmaya konu olmayan malların ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir.

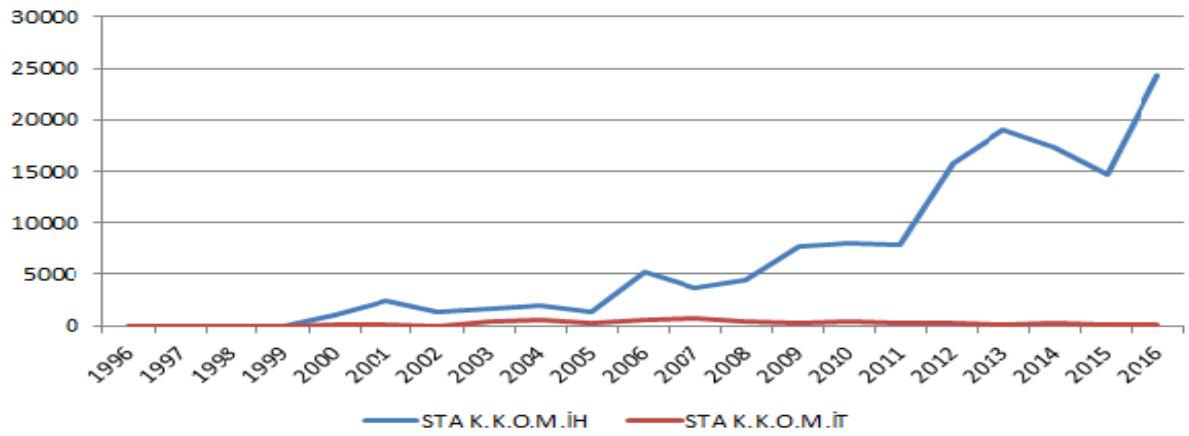

Şekil 3.15: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların şekil 3.15'te dış ticaret hacmindeki değişimlerden görüldüğü gibi; dış ticaret hacminde düşük oranlarda artış yaşanmıştır. Ancak anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatındaki artış, anlaşmaya konu olan mal ithalindeki artıştan daha yüksek gerçekleştiği görülmektedir. Anlaşma sonrasında anlaşmaya konu olan malların ihracatında ise; istikrarsız fakat ciddi bir artış yaşanırken, anlaşmaya konu olan malların ithalatında neredeyse sabit oranda artış yaşanmıştır. Filistin'deki savaş nedeniyle üretim tesislerinin tahribatı sonucu üretim kapasitesinin düşmesiyle ülke ekonomisinin daralması ülkenin dış ticaret ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Ayrıca anlaşmaya konu olan malların anlaşma öncesi ihracatında fasıl 72(demir ve çelik) ilk sırada yer almaktadır. Ana fasıl 71(kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar) ve fasıl 87(motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı) faslı bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında ana fasıl 41(ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler) faslı ilk sırada yer almaktadır. Ana fasıl 68(taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya) ve fasıl 85(elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları,

aksam-parça-aksesuar) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında ise; fasıl 85 ilk sırada yer almaktadır. Ana fasıl 84(kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) ve fasıl 72 bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatında ana fasıl 41 ilk sırada yer alırken ana fasıl 62(örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı) ve ana fasıl 73(demir veya çelikten eşya) faslı bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlar çerçevesinde anlaşma sonrası Türkiye-Filistin arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacmi artmış ancak anlaşmaya konu olan malların ihracat hacminin daha çok arttığını söylemek mümkündür. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ihracı ve ithalinin, toplam dış ticaret içindeki payının anlaşma sonrası artmadığı görülmektedir. Bunların neticesinde; dış ticaret dengesinin, Türkiye lehine gerçekleşmesi ödemeler dengesine pozitif katkı sağladığı söylenebilir. Anlaşma kapsamına konu olan malların dış ticaretinde daha çok ihracatın artması, toplam ihracatın artması ülke pazar payının artmasına katkı sağlamıştır diyebilir. Ancak Filistin ile imzalanan anlaşma neticesinde, toplam dış ticaret hacminin artması, anlaşmaya konu olan malların ihracatının artması, anlaşma sonrası Filistin ile yapılan dış ticaretin ödemeler dengesine katkı sağlaması anlaşmanın Türkiye dış ticaretini olumlu etkilediği söylenebilir. Ancak anlaşmaya konu olan mal ihracının toplam ihracat içindeki payının artmaması, anlaşmaya konu olan mal ithalinin de, toplam ithalatta artış yaşanmasına rağmen istikrarlı bir şekilde azalması anlaşmanın amaçlarından dış ticaret hacminin artmadığını gösterebilir. Bu durum anlaşmaların ülkeler üzerindeki muhtemel pozitif etkilerin tek taraflı sağlandığını kanıtlar niteliktedir. Ancak Filistin' de yaşanan iç karışıklıklardan dolayı da anlaşmaya konu olan malların ithalatında gerileme yaşanmış olabileceği de dikkate alınmalıdır. Ayrıca anlaşma sonrası ülke dış ticaret gelişimlerinde çok

fazla değişim olmamasına rağmen, Türkiye'nin 2015'de ithalatının % 98'inin hurma, incir ve avokadodan oluşması, bu mallara anlaşma kapsamında indirim uygulanması Türkiye-Filistin serbest ticaret anlaşmasının imzalanma sebeplerinden biri olabilir.

III.4.6.Türkiye-Tunus Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

2004 yılında imzalanan anlaşma 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan anlaşma metninde 25-97 ana fasılları ve alt fasıllarında sanayi malları yer almaktadır. Fasıllardan (26/ 29/ 31/ 35/ 40/ 50/ 53/ 62/ 77/ 79/ 92 ana fasıllarında ve alt gruplarındaki sanayi malları hariç) 25-97 fasılları arasındaki diğer fasıllardaki mallarda taviz uygulanmıştır. Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, inorganik kimyasallar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra; kazanlar, makinalar, el ve makina yazısı metinler ve planlar, emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya, piroforik alaşımlar, plastikler ve mamulleri, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları da yer alır. Ayrıca çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça ve diğerleri), nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, ateş alıcı maddeler, silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı, barut ve patlayıcı maddeler, kibritler, örme giyim eşyası ve aksesuarı**,** örme eşya, mekanik cihazlar ve aletler anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma

öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Türkiye-Tunus serbest ticaret anlaşmasının ülke dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.11: Anlaşma Öncesi Türkiye-Tunus Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2004, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam İhracat	94547	119950	351036	238434	162272	140593	121142	220015	256162
Toplam İthalat	49968	59914	63088	66574	64843	72936	71801	98140	100410
Dış Ticaret Dengesi	44579	60036	287948	171860	97429	67657	49341	121875	155752
STA K.K.O.T.M.İH	82371	94484	17686	12821	79826	20803	10225	19941	30165
STA K.K.O.T.M.İT	28943	41552	39814	25242	27202	38813	52085	56964	38911
STA.K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,871	0,787	0,050	0,053	0,491	0,147	0,084	0,090	0,117
STA.K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,579	0,693	0,631	0,379	0,419	0,532	0,725	0,580	0,387

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma öncesi Türkiye-Tunus arasındaki dış ticaretteki değişimler tablo 3.11'de incelendiğinde; 1996 yılında 94 milyar dolar olan toplam ihracat 2004 yılında 256 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta 1999, 2001, 2002 yıllarında gerileme yaşandığı görülmektedir. Toplam ithalat 1996 yılında yaklaşık 50 milyar dolar iken 2004 yılında 100 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta 2000, 2002 yıllarında her ne kadar gerileme yaşansa da genel eğiliminde artış söz konusudur. 1999 yılında Türkiye'de yaşanan Marmara depreminin İstanbul, Yalova, Sakarya, Düzce, Kocaeli, Bolu ve Bursa gibi nüfus yoğunluğunun fazla olduğu, önemli sanayi tesislerinin bulunduğu illerde özellikle, Yalova, Kocaeli, Sakarya ve Düzce de ciddi hasarların yaşanması ekonomide kayıplara ve dış ticaretin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Ayrıca anlaşmaya taraf Tunus'ta 1999 yılında ilk çok partili Cumhurbaşkanlığı seçiminin gerçekleştirilmesi gibi siyasi olaylarda ülke dış ticaret ilişkilerini olumsuz etkilemiş olabilir. Ayrıca 2000-2001 yıllarında gerilemelerin temel nedeni ise; Türkiye'de yaşanan ulusal krizlerdir. Bunların neticesinde iki ülke arasında anlaşma öncesi gerçekleşen dış ticaret dengesi yıllar itibariyle Türkiye lehine trend izlemiştir.

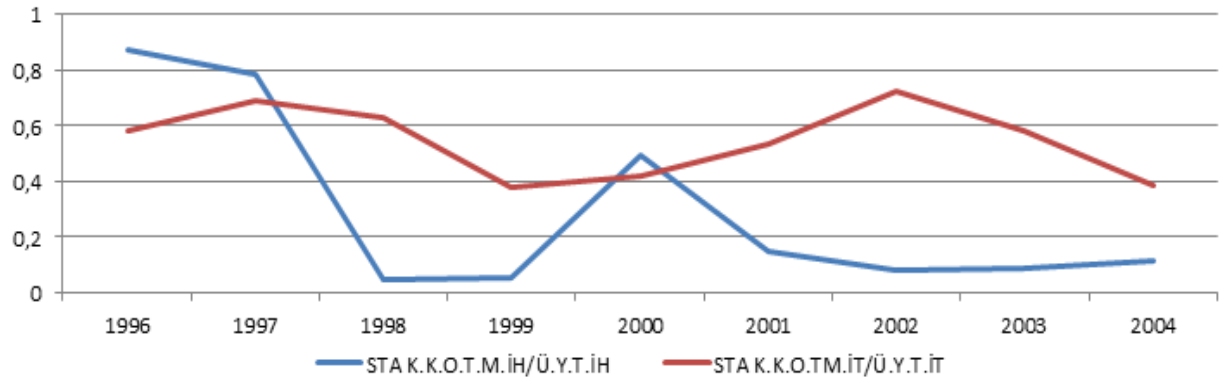

Şekil 3.16: Anlaşma Öncesi Türkiye-Tunus Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2004)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, anlaşmaya konu olan malların ihracatında tablo 3.11'de azalan bir eğilim görülürken 1998, 1999, 2001, 2002 ve 2003 yıllarında da anlaşmaya konu olan mal ihracatında gerilemeler yaşanmıştır. Bu yıllardaki gerilemelerin temel nedeni; 1998'de patlak veren, dünya ekonomisinin daralmasına ve Türkiye ekonomisinde sıcak para çıkışından dolayı döviz kurlarında konjonktürlere neden olan Rusya krizi, ülkede yüksek enflasyon gibi ekonomik istikrasızlıklardır. 1999'da 17 Ağustos ve 12 Kasım depremlerinin yaşanması ve 2000-2001'de Türkiye'de yaşanan ulusal kriz ülke ekonomisi ve dış ticaretinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Anlaşmaya konu olan malların ithalatında istikrarsız bir trend yaşandığı görülürken, 1996 yılına kıyasla 2004 yılına gelindiğinde gerileme yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.16'da ihracat oranında;1996 yılından sonra ciddi bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı oranında da istikrarsız bir trend yaşanırken oranda 1996 yılından sonra ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin toplam dış ticaret içindeki oranında yaşanan düşüşler, ülke toplam dış ticaretindeki artışların anlaşmaya konu olmayan malların ihracat ve ithalatında yaşanan artıştan kaynaklandığını göstermektedir.

Tablo 3.12: Anlaşma Sonrası Türkiye-Tunus Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2005-2016, Milyon $)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam İhracat	294785	324893	530277	778098	645767	713632
Toplam İthalat	117372	150094	229788	365381	234980	280720
Dış Ticaret Dengesi	177413	174799	300489	412717	410787	432912
STA K.K.O.T.M.İH	26839	29079	55918	73184	56466	12965
STA K.K.O.T.M.İT	37637	45966	85652	136479	103323	116239
STAK.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,091	0,089	0,105	0,094	0,087	0,018
STAK.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,32	0,306	0,372	0,373	0,439	0,414

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	802302	796738	892157	915041	819061	910444
Toplam İthalat	249790	195624	289268	196697	144077	214382
Dış Ticaret Dengesi	552512	601114	602889	718344	674984	696062
STA K.K.O.T.M.İH	70472	66603	78198	79817	72389	78748
STA K.K.O.T.M.İT	113495	109260	144561	118775	68158	96587
STAK.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,087	0,083	0,087	0,087	0,088	0,086
STAK.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,454	0,558	0,499	0,603	0,473	0,45

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma sonrası Türkiye-Tunus arasındaki dış ticaretteki değişimler tablo 3.12'de incelendiğinde; toplam ihracat 2005 yılında 294 milyar dolardan 2016 yılında 910 milyar dolara yükselmiş, ancak 2009, 2012 ve 2015'te gerilemeler yaşanmıştır. 2008 global krizi Avrupa ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Avrupa ekonomisinin daralması, Avrupa pazarına ihracatı yoğun olan Türkiye ile ticari ilişkilerin gerilemesine, 2009'da işsizliğin, cari açığın artmasına, makroekonomik göstergelerin kötüleşmesine, yoksulluğun artmasına neden olmuştur (Yurdakul, 2015). Ayrıca 2012'de Avro bölgesinde yaşanan küresel kriz, Avrupa ülkelerinin çoğunda durgunluğa, işsizlik ve borçlanma oranlarının artmasına neden olmuştur. Bu durum ise; Avrupa ihracatçısı olan Türkiye'nin, dış talepteki daralmaya bağlı olarak ihracatında gerileme yaşanmasına neden olmuş olabilir. 2009 ile 2012'de, global ekonomide ve ülke ekonomisinde yaşanan konjonktürlerden dolayı ulusal kriz yaşanmıştır. Düşük büyüme oranı, enflasyonun, işsizliğin, üretici fiyat endeksinin yükseldiği, iki genel seçimin yapıldığı 2015 yılında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 2005 yılında 117 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 214 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta 2009, 2011, 2012, 2014 ve 2015 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Bu yıllarda yaşanan gerilemelerin temel

sebebi; 2009, 2012 ulusal krizleri nedeniyle makroekonomik göstergelerde ve dış ticarette olumsuz gelişmeler yaşanmasıdır. Ayrıca 17 Aralık 2010 yılında Bahreyn, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye gibi Arap ülkelerinin de etkilendiği ülke de Arap Baharı adı altında yaşanan siyasi olaydan dolayı ülkedeki ekonomik güvenin azalması dış ticaret ilişkilerini olumsuz etkilemiş olabilir. 2014 ve 2015 yıllarında ise ithalattaki gerilemelere; ülke içinde ve sınır bölgesinde terör olaylarının devam etmesi, Soma'da yaşanan maden göçüğü, Işid'in Musul başkonsolosluğuna saldırması, 2015 yılında ise; ülke içi ve sınırda karışıklıkların devam etmesi, aynı zamanda ülkede bir yıl boyunca siyasi gerginliğe neden olan iki genel seçimin yapılması neticesinde ülke ekonomik güveninin azalması, sıcak para giriş-çıkışının döviz kurlarında konjonktürlere neden olması dış ticaretin gerilemesinde etkili olmuştur. Bunların neticesinde iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesinde yıllar itibariyle Türkiye lehine artan trend yaşandığı söylemek mümkündür.

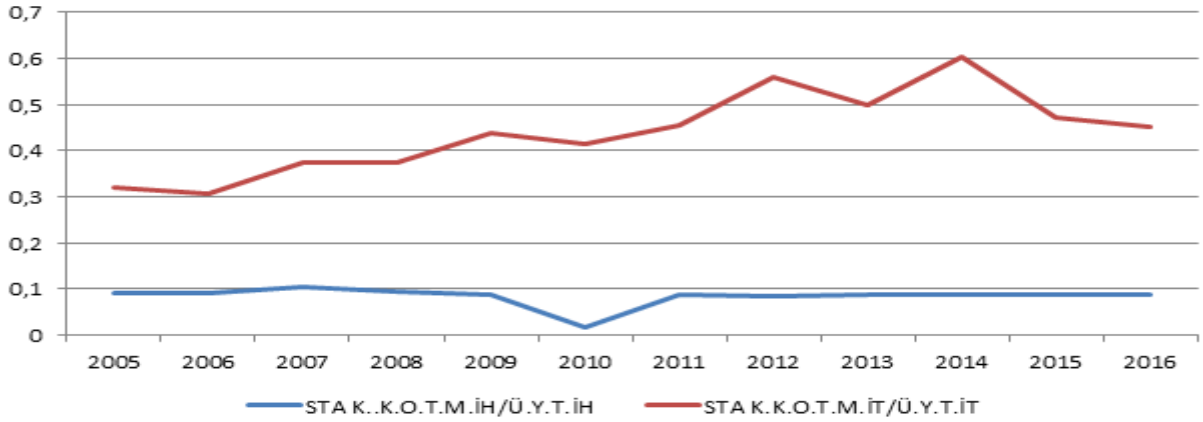

Şekil 3.17: AnlaşmaSonrası Türkiye-Tunus Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2005-2016)

Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların tablo 3.12'de anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde yıllar itibariyle artış trendi gözlemlenirken 2010 yılında anlaşmaya konu olan mal ihracatında ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.17'de ihracat oranında ise; anlaşma sonrası neredeyse sabit düşük oranda artışların yaşandığı

istikrarsız eğilim söz konusudur. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı oranında ise; yıllar itibariyle artan bir trend yaşanmış ancak 2014 yılından sonra düşmeye başlamıştır. Oranda yaşanan düşüşe; Tunus'ta yaşanan bazı siyasi olaylar (ülke başkanının ve anayasanın değişmesi), Türkiye'de yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarsızlıklar, 2015 yılında makroekonomik göstergelerin gelişimindeki olumsuzluklar ve iki kez genel seçim yapılması neden olmuş olabilir. Anlaşmaya konu olan mal ihracının toplam ihracat içerisindeki payının düşük olması, toplam ihracattaki artışların anlaşmaya konu olmayan malların ihracatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir. Anlaşmaya konu olan mal ithalinin toplam ithalat içindeki payının artan bir trend izlemesi ise; anlaşma sonrası toplam ithalattaki artışın önemli bir kısmının anlaşmaya konu olan mal ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir.

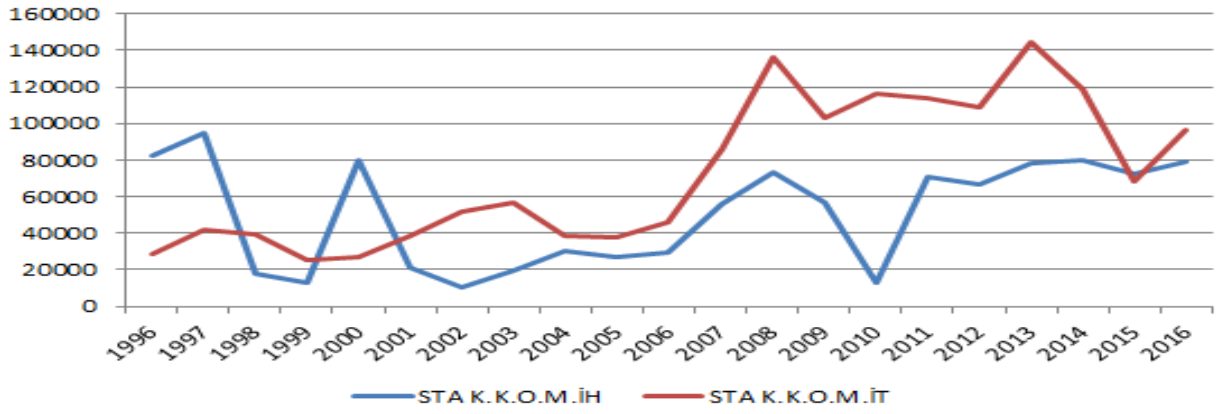

Şekil 3.18: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi(1996-2016, Milyon $)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında şekil 3.18'de görüldüğü gibi; istikrarsız fakat artan bir eğilim yaşanmıştır. Fakat anlaşmaya konu olan malların ihracatında istikrarsız fakat 1997 yılına kıyasla gerileme yaşanmıştır. Anlaşma sonrasında anlaşamaya konu olan malların dış ticaretinde istikrarsız eğilim anlaşma öncesinde olduğu gibi devam etmiştir. Fakat anlaşmaya konu olan malların ithalatındaki artış anlaşmaya konu olan malların

ihracatındaki artıştan daha yüksektir. Buna ilaveten anlaşamaya konu olan malların ithalatında 2013'ten sonra ciddi bir gerileme yaşandığı görülmektedir.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında ana fasıl 72 (demir ve çelik) ilk sırada yer almaktadır. Ana fasıl 61 (örme giyim eşyası ve aksesuarı) ve fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında fasıl 28 (inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri) ilk sırada yer almaktadır. Fasıl 25 (tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento) ve fasıl 41(ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler) faslı bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 27 (mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar) ilk sırada yer almaktadır. Fasıl 72 ve fasıl 52(pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatında ise; fasıl 28 ilk sırada yer almaktadır. Fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) ve fasıl 27 bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metinlerindeki amaçlar çerçevesinde anlaşma sonrası Türkiye-Tunus arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde özellikle anlaşmaya konu olan malların ithalat hacmi artmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacminin arttığını söylemekte mümkündür. Anlaşmaya konu olan malların ithalatının toplam ithalat içindeki payı anlaşma sonrası artarken anlaşmaya konu olan mal ihracatının toplam ihracat içindeki payı artmamış, sabit ve düşük oranda eğilim göstermiştir. Bunların neticesinde dış ticaret dengesinin Türkiye lehine, ödemeler dengesine pozitif yönde katkı sağladığı görülmektedir. Anlaşma kapsamına konu olan malların

ithalatının daha çok artması, toplam ithalat içindeki payının da artması, anlaşmanın daha çok Tunus'un ihraç pazar payının artmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Anlaşma sonrası, toplam dış ticaret hacminin artması, gerçekleştirilen dış ticaretin ödemeler dengesine katkı sağlaması da anlaşmanın Türkiye dış ticaretine pozitif etkilediğini gösterebilir. Ayrıca toplam dış ticaret içinde, anlaşmaya konu olan malların hem ihracatının hem de ihraç payının düşük oranda artması, anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların özellikle ithalatında dış ticaretin anlaşmanın Tunus dış ticaretine de katkı sağladığını söyleyebiliriz. ayrıca Anlaşma sonrası Türkiye'nin 2014'de ithalatının % 25'inin kimyasal gübrelerden, % 10'unun petrol yağlarından oluşması ancak bu mallara anlaşma kapsamında indirim uygulanmayıp hariç tutulması, Türkiye-Tunus serbest ticaret anlaşmasının amaçlara hizmet etmediğini gösterebilir.

III.4.7.Türkiye-Fas Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Anlaşma 2004 tarihinde imzalanmış ve 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan anlaşma metninde 25-97 ana fasılları ve alt fasıllarında sanayi malları yer almaktadır. Fasıllar arasından (26/ 29/ 31/ 43/ 46/ 50/ 67/ 71/ 77/ 78/ 79/ 81/ 88/ 89/ 91/ 92/ 93/ 97 ana fasılları ve alt grupları hariç) 25-97 fasılları arasındaki diğer mallarda taviz uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında kıymetli metal, radyoaktif element, inorganik kimyasallar, basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, plastikler ve mamulleri yer alır. Bu mallara metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar, tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar, emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucatta dahildir. Ayrıca dokunabilir maddelerden teknik eşya, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, kazanlar, makinalar, motorlu kara taşıtları, pirotekni

mamulleri, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam ve parçaları, kibritler, ateş alıcı maddeler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler taviz uygulanan mallar arasındadır. Bunlara ilaveten çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça ve diğerleri, barut ve patlayıcı maddeler aksesuarı örme giyim eşyası ve aksesuarı**,** örme eşya, vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya, piroforik alaşımlar, bu mallar arasında yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Türkiye-Fas serbest ticaret anlaşmasının ülke dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.13: Anlaşma Öncesi Türkiye-Fas Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2005, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000
Toplam İhracat	52292	51906	99428	90444	70413
Toplam İthalat	82116	52597	46992	44469	72983
Dış Ticaret Dengesi	-29824	-691	52436	45975	-2570
STA K.K.O.T.M.İH	44646	46830	59288	73907	61591
STA K.K.O.T.M.İT	47060	35379	32109	39059	65123
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,853	0,902	0,596	0,817	0,874
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,573	0,672	0,683	0,878	0,892

	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam İhracat	98149	138331	180779	330059	370825
Toplam İthalat	38194	68315	76990	105778	143231
Dış Ticaret Dengesi	59955	70016	103789	224281	227594
STA K.K.O.T.M.İH	76351	121008	167399	312218	354903
STA K.K.O.T.M.İT	28513	51015	65244	102585	136423
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,777	0,874	0,925	0,945	0,957
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,746	0,746	0,847	0,969	0,952

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma öncesi Türkiye-Fas arasındaki tablo 3.13'te yer alan dış ticaret verileri incelendiğinde; toplam ihracatta artan bir trend olduğu görülmektedir. 1996 yılında toplam ihracat 52 milyar dolar iken 2005 yılına gelindiğinde 370 milyar dolara yükselmiştir. Ancak toplam ihracatta 1997, 1999 ve 2000 yıllarında bir gerileme söz konusudur. 1997 yılında doğu Asya ülkelerinden Tayland'daki mali kriz, borsaların çökmesine neden olmuş, dünya

ekonomisini ve dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca 1990'ların sonlarına doğru bütçe açıkları artması, hükümetin yüksek faizle borçlanması ve iç borç yükünün artması, ülkede enflasyonist baskıların artmaya devam etmesi gibi makroekonomik istikrarsızlıklar da ithalatın gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca 1997 'de dış açığın, cari açığın ve dış borcun artması da dış ticareti olumsuz etkilemiştir (Akpınar, 2009). 1999 yılında Marmara depreminin de yaşanması ülke ekonomisini iyice zora sokması dış ticaretteki değişimleri olumsuz etkilemiştir. Öyle ki ülke ekonomisinde finansal istikrarı sağlamak için IMF ile stand-by anlaşması imzalanmıştır. Ülke de 2000-2001 yıllarında yaşanan Ulusal Krizler, toplam ihracatın gerilemesinin temel nedenidir. Toplam ithalatın genel eğiliminde ise artış gerçekleşmiştir. 1996 yılında toplam ithalat 82 milyar dolardan, 2005 yılına gelindiğinde 143 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta da, ihracatta olduğu gibi gerilemelere neden olan, ekonomik istikrarsızlıkların yaşandığı 1997, 1998, 1999 ve 2001 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Bunların neticesinde Türkiye-Fas arasında anlaşma öncesi gerçekleşen dış ticaret dengesinin 1996, 1997 ve 2000 yıllarında negatif bir trend gösterdiği görülmektedir. Ancak diğer yıllarda dış ticaret dengesinde, ülke lehine artan bir eğilim yaşandığını söylemek mümkündür.

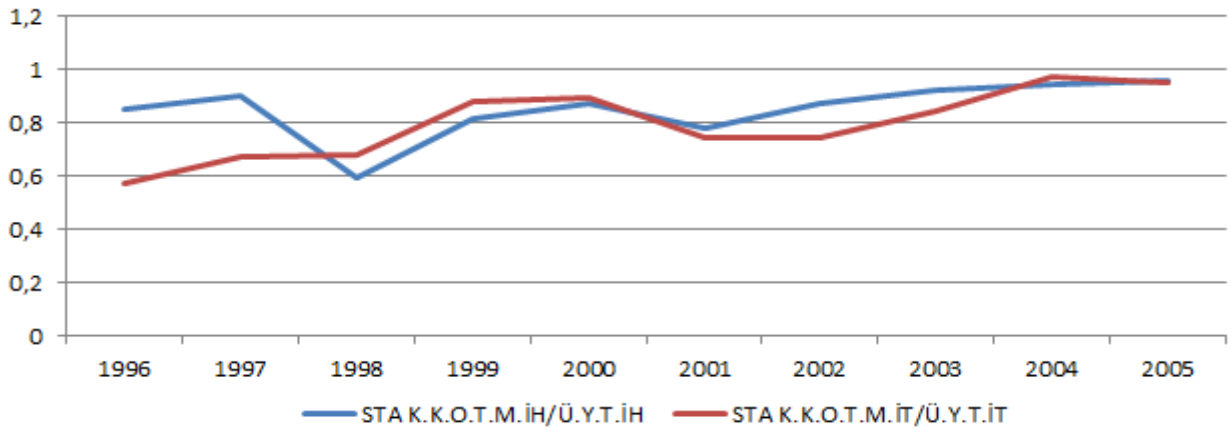

Şekil 3.19: Anlaşma Öncesi Türkiye-Fas Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı(1996-2005)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde; anlaşmaya konu olan malların ihracatında tablo 3.13'te artan bir eğilim görülürken, Türkiye'de ulusal krizin yaşandığı 2000 yılında bir gerileme yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise artan bir trend yaşandığı anlaşılmaktadır. Toplam ithalatta dünyada 1997 Asya Krizinin ve 1998 Rusya Krizinin dünya üretimini, talebini ve dış ticaretini olumsuz etkilediği, Türkiye'de ise 2000-2001 Ulusal Krizinin yaşandığı yıllarda gerileme yaşanmıştır. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların şekil 3.19'da ihracat ve ithalat oranında; istikrarsız fakat artan bir trend söz konusudur. Bu oranların artması toplam dış ticaretteki artışların, anlaşmaya konu olan malların dış ticaretindeki artıştan kaynaklandığını göstermektedir.

Tablo 3.14: Anlaşma Sonrası Türkiye-Fas Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2006-2016, Milyon $)

	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam İhracat	551377	721595	957769	598541	623957
Toplam İthalat	173902	198460	360520	234729	396798
Dış Ticaret Dengesi	377475	523135	597249	363812	227159
STA.K.K.O.T.M.İH	535847	703475	939851	571299	599126
STA K.K.O.T.M.İT	154661	175138	325793	208163	363867
STAK.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,971	0,974	0,981	0,954	0,96
STA.K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,889	0,882	0,903	0,886	0,917

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	920896	1014906	1192900	1406566	1337555	1469232
Toplam İthalat	419945	429482	572206	639849	710636	918164
Dış Ticaret Dengesi	500951	585424	620694	766717	626919	551068
STA.K.K.O.T.M.İH	894251	918727	1118037	1266653	1235484	1299964
STA K.K.O.T.M.İT	338552	348920	479184	427957	455401	601219
STAK.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,971	0,905	0,937	0,9	0,923	0,884
STA.K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,806	0,812	0,837	0,668	0,64	0,654

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma sonrası Türkiye-Fas arasındaki dış ticaretteki değişimler tablo 3.14'te incelendiğinde; toplam ihracat 2006 yılında 551 milyar dolardan, 2016 yılında yaklaşık 1,5 trilyon dolara yükselmiştir. Ancak toplam ihracatta yıllar itibariyle genel olarak artan bir trend gözlemlenirken, 2009 ve 2015 yıllarında toplam ihracatta gerileme yaşanmıştır. 2006 yılında 173 milyar dolar olan toplam ithalat ise 2016 yılında 918 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta ve ithalattaki gerilemelerin temel sebebi; Türkiye'de 2009 Ulusal Krizin yaşanması,

iki genel seçimin yapıldığı 2015 yılında ise enflasyonun yükselmesi, işsizliğin artması, üretici fiyat endeksinin yükselmesi, büyüme oranının düşmesi gibi makroekonomideki olumsuz gelişmelerdir. Toplam ithalatta yıllar itibariyle artan bir trend gözlemlenirken toplam ithalatın artış hızının toplam ihracatın artış hızından daha yüksek olmasına rağmen iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesi pozitif yönde artan bir trend gerçekleştiği görülmektedir.

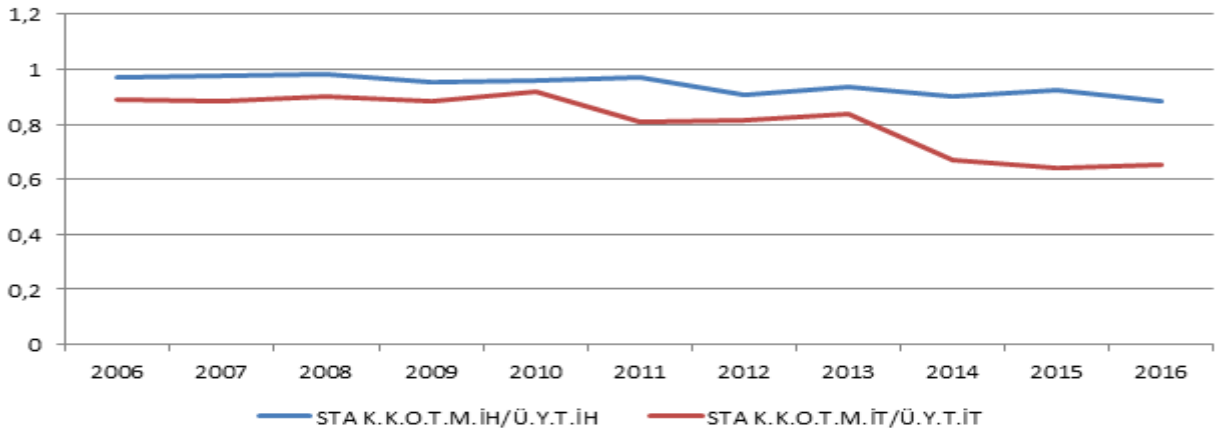

Şekil 3.20: Anlaşma Sonrası Türkiye-Fas Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2006-2016)

Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaretindeki değişimler tablo 3.14'de görüldüğü gibi; anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracat ve ithalatında artan bir trendin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Anlaşmaya konu olan mal ihracatında 2009 yılında, anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise 2009, 2011 ve 2014 yıllarında gerileme yaşandığı görülmektedir. 2009 yılında gerilemelerin temel nedeni; Türkiye'de yaşanan Ulusal krizin dış ticareti olumsuz etkilemesidir. 2011'de küresel krizin etkilerinden kurtulma ve emtia ücretlerinin yükselmesi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde enflasyonu arttırmış, TL değer kaybetmiş, iç tüketim ve vergilerde artış, döviz kurunda istikrarsızlık yaşanmıştır (Özkaramete Çoşkun, 2012). Ülke ekonomisinde ve dünya ekonomisinde yaşanan istikrarsızlıkların ithalat gelişimini olumsuz etkilediğini söyleyebiliriz. 2014 yılında toplam ithalatta yaşanan gerilemeye ise; ülkede sürekli sıcak para girişi ve çıkışlarının yaşanması iç tüketim, ithalatla

ve dış kaynaklara bağlı büyüyen ülkede, global eko-politik ilkimden dolayı kurlar yükselmiş, faizin artmasına ve iç talebin azalmasına neden olmuştur (Mutlu, 2014). Kurların yükselmesi ise 2014'te ithalatın gerilemesinde rol oynamıştır. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.20'de ihracat oranında ise 2011 yılına kadar istikrarsız ancak artış eğiliminin yaşandığı görülmektedir. Ancak 2011 yılından sonra ihracat oranında azalan eğilim durumu görülmektedir. İthalat oranında da 2011 yılından sonra ciddi bir düşüş yaşandığını söylemek mümkündür. Bu oranların düşmesi 2011 yılından sonraki dönemlerde toplam ihracat ve ithalattaki artışın anlaşmaya konu olmayan malların ihracat ve ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir.

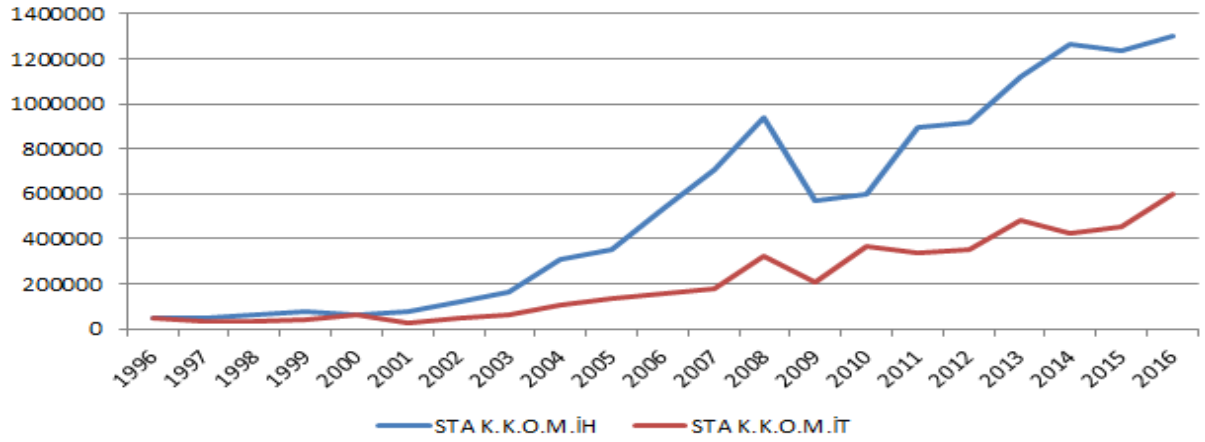

Şekil 3.21: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde anlaşma öncesi 1996-2005 aralığında, özellikle 2002 yılından sonra artış eğilimi yaşandığı görülmektedir. Anlaşma sonrası ise 2006-2016 aralığında anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde özellikle malların ihracatında ciddi bir artış söz konusudur. Kısacası dünya ekonomisinde ve taraf ülke ekonomilerinde bazı dönemlerde yaşanan konjonktürlere bağlı olarak anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde gerilemeler yaşansa da şekil 3.21'de görüldüğü gibi anlaşma sonrası artan bir eğilim yaşandığını söylemek mümkündür.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 72 (demir ve çelik) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 87 (motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı) ve fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında fasıl 28 (inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 47 (odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)) ve fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında ana fasıl 72 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 87 ve fasıl 60 (örme eşya) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatında ana fasıl 87 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 28 ve fasıl 25 (tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento) takip etmektedir.

Anlaşma metinlerindeki amaçlar çerçevesinde STA sonrası iki ülke arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşma öncesine kıyasla anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminde artış yaşandığı görülmektedir. Ayrıca anlaşma sonrası Türkiye-Fas arasındaki toplam dış ticaret hacminin arttığını da söylemek mümkündür. Ancak toplam dış ticaret içinde, anlaşmaya konu olan malların dış ticaret payında özellikle 2011 yılından itibaren azalan bir eğilim görülmektedir. Bunların neticesinde dış ticaret dengesinin 1996, 1997 ve 2000 yılları hariç, Türkiye lehine gerçekleşmesinden dolayı ödemeler dengesine katkı sağladığını söyleyebiliriz. Anlaşma kapsamına konu olan malların dış ticaretinin artması, aynı zamanda toplam dış ticaret içerisindeki paylarının da artması ülkelerin pazar paylarının artmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Kısacası Fas ile anlaşma

sonrası gerçekleşen, anlaşmaya konu olan malların özellikle ihracatında dış ticaretin artması, ülkeyle gerçekleştirilen toplam dış ticaret hacminin artması, iki ülke arasındaki dış ticaretin ödemeler dengesine katkı sağlaması Türkiye dış ticaretini pozitif etkilediğini gösterebilir. Ancak anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin 2011 yılından sonra toplam dış ticaret içindeki payının düştüğü görülmektedir. Bu durum 2011 yılından sonraki dönemlerde, toplam dış ticaretteki artışların önemli bir kısmının anlaşmaya konu olmayan malların dış ticaretindeki artıştan kaynaklanmış olabilir. Ayrıca anlaşma sonrası Türkiye'nin 2014'de ithalatının % 27'sinin binek otomobiller, % 14'ünün kıymetli taş ve metallerden, inorganik kimyasallardan oluşması anlaşma kapsamında bu mallarda indirim uygulanması Türkiye-Fas serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasının sebeplerinden biri olabilir.

III.4.8.Türkiye-Mısır Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

2005 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşması, 2007 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan anlaşma metninde 25-97 ana fasılları ve alt fasıllardaki sanayi mallarından (47/ 77/ 88 fasıllarında ve alt gruplarındaki fasıllar hariç) 25-97 arasındaki diğer fasıllardaki mallarda taviz uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, piroforik alaşımlar, basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar bulunmaktadır. Ayrıca bu mallar arasında; kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı yer almaktadır. Bunlara ilaveten mekanik cihazlar ve aletler, örme giyim eşyası ve aksesuarı, örme eşya, barut ve patlayıcı maddeler, vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip,

halat ve bunlardan mamul eşya, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, kazanlar, makinalar, plastikler ve mamulleri de yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Türkiye-Mısır serbest ticaret anlaşmasının ülke dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.15: Anlaşma Öncesi Türkiye-Mısır Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2006, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000
Top. İhracat	316263	304460	474229	467413	375707
Top. İthalat	272394	398897	392959	108977	140720
Dış Ticaret Dengesi	43869	-94437	81270	358436	234987
STA K.K.O.T.M.İH	255463	256496	392068	412636	314935
STA K.K.O.T.M.İT	249987	383191	355723	87100	116175
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,807	0,842	0,826	0,882	0,838
STA.K.K.O.T.M.İT/Ü.TY.T.İT	0,917	0,96	0,905	0,799	0,825

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Top. İhracat	421469	326389	345779	473145	687299	709353
Top. İthalat	91720	118173	189397	255242	267246	392524
Dış Ticaret Dengesi	329749	208216	156382	217903	420053	316829
STA K.K.O.T.M.İH	323930	282299	315003	421453	648486	659562
STA K.K.O.T.M.İT	69988	96896	159160	200165	206670	338228
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,768	0,864	0,91	0,89	0,943	0,929
STA.K.K.O.T.M.İT/Ü.TY.T.İT	0,763	0,819	0,84	0,784	0,773	0,861

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma öncesi Türkiye-Mısır arasında yer alan dış ticaret verileri tablo 3.15'te incelendiğinde; anlaşma öncesi toplam ihracat 1996 yılında 316 milyar dolar iken 2006 yılına gelindiğinde 709 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta artan bir trend söz konusu iken 1997, 1999 ve 2002 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 272 milyar dolardan 2006 yılında 392 milyar dolara yükselmiş ve toplam ithalatta yıllar itibariyle artış trendinin yaşandığı ortadadır. Fakat toplam ithalatta 1998 yılında 1999, 2000 ve 2001 yıllarında ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Toplam dış ticaretteki bu gerilemelerin temel sebebi; dünya üretiminin ve ticaretinin daralmasına neden olan 1997'de Asya'daki mali krize muhatap olan ülkelerin paralarını devalüe etmesi mallarının uluslararası piyasalarda rekabet gücünü arttırmıştır. Bu durum Asya ile ortak pazarlara ticaret yapan Rusya'nın uluslararası pazarlarda

pazar payını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Ardından 1998'de patlak veren, dünya ekonomisinin daralmasına ve Türkiye ekonomisinde sıcak para çıkışından dolayı döviz kurlarında konjonktüre neden olan Rusya Krizi, ülkede yüksek enflasyon gibi ekonomik istikrasızlıklar dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Türkiye'de 1999 Marmara depreminin, 2000-2001 Ulusal Krizi ekonomide ve toplam dış ticarette istikrarsızlıklara neden olmuştur. Bunların neticesinde anlaşma öncesi Türkiye-Mısır arasındaki dış ticaret dengesinde, sadece 1997 yılında ülke aleyhine durum söz konusu iken diğer dönemlerde Türkiye lehine artan bir trend görülmektedir.

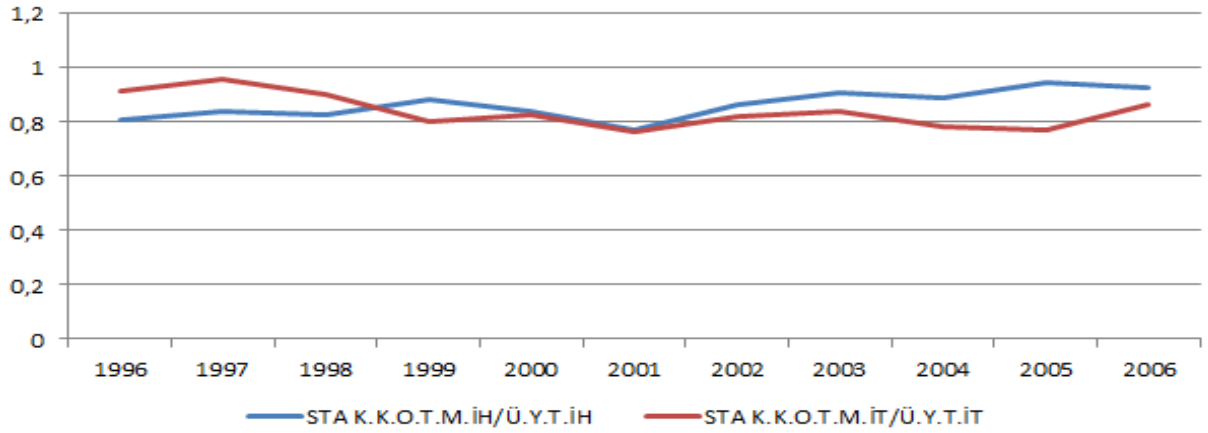

Şekil 3.22: AnlaşmaÖncesi Türkiye-Mısır Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2006)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, anlaşmaya konu olan malların ihracatında tablo 3.15'te görüldüğü gibi; yıllar itibariyle artan bir eğilim yaşandığını söylemek mümkündür. Ancak anlaşmaya konu olan mal ihracatında 2000 ve 2002 yılında bir gerileme söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların ithalatında ise; artan bir eğilim görülürken 1998, 1999, 2001 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.22'de ihracat oranında; 2001 yılına kadar artan bir trend gözlemlenirken 2001 yılında kırılma meydana gelse de oran azalarak artmaya devam etmiştir. İthalat oranında 2001 yılına kadar düşüş yaşanırken 2001 yılından sonra oranda istikrarsızda olsa bir artış söz konusudur.

Anlaşma kapsamına konu olan malların toplam ihracat ve ithalat içindeki payının azaldığı yıllarda toplam ihracat ve ithalattaki artış anlaşmaya konu olmayan malların ihracat ve ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir.

Tablo 3.16: Anlaşma Sonrası Türkiye-Mısır Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2007-2016, Milyon $)

	2007	2008	2009	2010	2011
Toplam İhracat	902703	1426450	2599030	2250577	2759311
Toplam İthalat	652988	886237	641552	926476	1382216
Dış Ticaret Dengesi	249715	540213	1957478	1324101	1377095
STA K.K.O.T.M.İH	849802	1350459	2478555	2091760	2621341
STA K.K.O.T.M.İT	548260	820855	585069	866098	1360100
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,941	0,946	0,953	0,929	0,949
STA.K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,839	0,926	0,911	0,934	0,983

	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	3679195	3200362	3297538	3124876	2733476
Toplam İthalat	1342051	1628868	1434472	1215905	1443408
Dış Ticaret Dengesi	2337144	1571494	1863066	1908971	1290068
STA K.K.O.T.M.İH	3528524	3041882	3126254	2942795	2590735
STA K.K.O.T.M.İT	1302566	1590067	1391473	1179901	1401874
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,959	0,951	0,948	0,941	0,947
STA.K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,97	0,976	0,970	0,970	0,971

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur

Anlaşma sonrası Türkiye-Mısır arasındaki verilen dış ticaret verileri tablo 3.16'da incelendiğinde; toplam ihracat 2007 yılında 902 milyar dolardan 2016 yılına gelindiğinde 2,7 trilyon dolara yükselmiştir. Buna ilaveten toplam ihracatın artış trendi gösterdiği görülmektedir. Toplam ihracatta 2010, 2013 ve 2015 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. Bu gerilemeye 2010 yılında Tunus'ta patlak veren Arap Baharı, Mısır gibi çevre Arap ülkelerinin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Enflasyonunun, cari açığın yükseldiği 2013'de, ÜFE'de % 6,8 oranında artışın yaşanması gibi makroekonomideki istikrarsızlıklar ihracatta gerilemeye neden olmuştur. Ayrıca yıl boyunca ülkede siyasi gerginliklerin yaşanmasına neden olan gezi parkı olaylarının yaşanması, mısırdaki gelişmeler (askeri darbe) ve Reyhanlı saldırısı, Kürt sorunu çözüm sürecinin devam etmesi, devam eden Suriye krizi de, ülkede sürekli sermaye giriş-çıkışına neden olmaktadır. Sıcak paranın ülkeye giriş-çıkışları ise; döviz kurlarında konjonktürlere neden olmaktadır. Bu durum ülke ekonomisini ve dış ticaretini olumsuz etkilemektedir. Toplam ithalat ise 2007 yılında yaklaşık 653 milyar dolardan 2016

yılına gelindiğinde 1 trilyona yükselmiştir. Ayrıca yıllar itibariyle toplam ithalatta artan bir trend gerçekleştiği görülmektedir. Toplam ithalatta Türkiye'de 2009 ile 2012 ulusal krizlerin yaşandığı yıllarda ve 2014, 2015 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Ayrıca ülke içinde ve sınırdaki terör olaylarının devam ettiği, Soma'da maden göçüğünde 300 kişinin hayatını kaybettiği, IŞİD'in Musul Başkonsolosluğunu bastığı 2014 yılındaki siyasi gerginlikler Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Yaşanan bu olaylar, sürekli sıcak para giriş-çıkışlarına bağlı olarak döviz kurlarında konjonktürlere neden olmuştur. Sıcak paraya, iç tüketime ve ithalata bağlı büyüyen Türkiye'de döviz kurlarındaki istikrarsızlıklar dış ticareti negatif etkilemiştir diyebiliriz. İki kez genel seçimin yapıldığı 2015 yılında işsizliğin yükselmesi, enflasyonun yükselmesi, büyüme oranının düşmesi ve üretici fiyat endeksinin yükselmesi gibi makroekonomik göstergelerdeki olumsuz gelişmeler dış ticarette gerilemelere neden olmuştur diyebiliriz. Bunların neticesinde anlaşma sonrası Türkiye-Mısır arasındaki dış ticaret dengesinin yıllar itibariyle Türkiye lehine artan bir trend izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

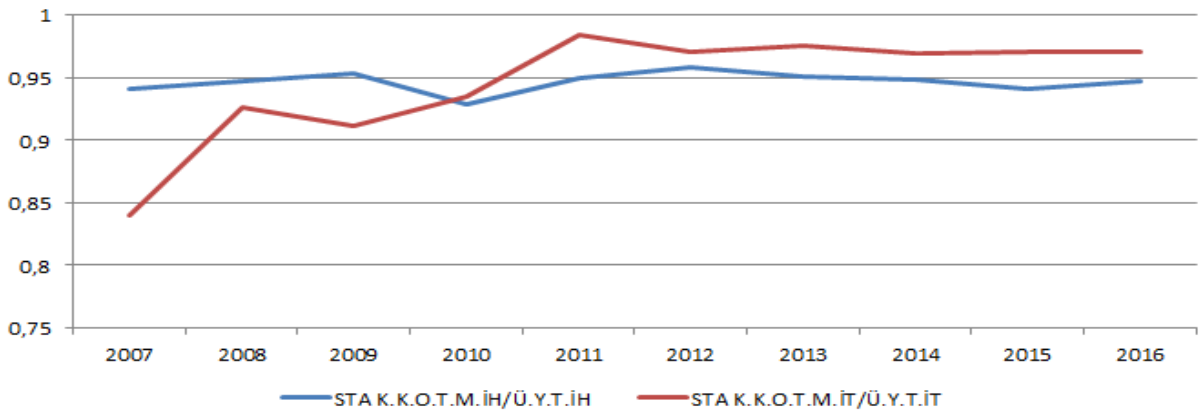

Şekil 3.23: Anlaşma Sonrası Türkiye-Mısır Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2007-2016)

Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların tablo 3.16 dış ticaretinde, anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde istikrarsız artan bir trend söz konusudur. Fakat anlaşmaya konu

olan malların ithalatında 2009 ulusal krizinin yaşandığı yılda bir gerileme söz konusu iken anlaşmaya konu olan mal ihracatında 2010, 2013 ve 2015 yıllarında bir gerileme söz konusudur. Bu gerilemelerin temel sebebi; 2010 yılında Tunus'ta patlak veren Arap Bahar'ının Mısır gibi çevre Arap ülkeleri olumsuz etkilemesi olabilir. Ayrıca 2011'de "özgürlük, adalet" isyanının ardından 2012 yılında 36 milyar dolar olan döviz rezervlerinin 15 milyar dolara gerilemesi, dolar karşısında Mısır poundunun değer kaybetmesi ve 2013 yılındaki darbe sonucu Mursi'nin tutuklanması ve geçici hükümet kurulması gibi ekonomik ve siyasi olaylar ülke ekonomisini ve dış ticaretini olumsuz etkilemiştir (Kobal, 2014). Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların şekil 3.23'de ihracat ve ithalat oranında; 2010 yılında bir kırılma yaşansa da artan bir eğilim yaşandığını söylemek mümkündür.

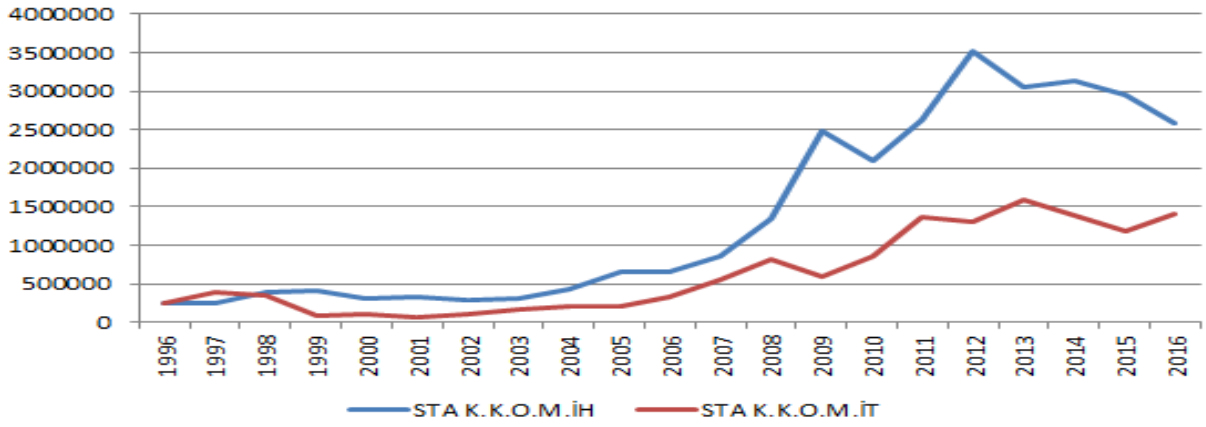

Şekil 3.24: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, 1996-2006 aralığında anlaşma öncesi özellikle anlaşmaya konu olan mal ihracatı hacminin arttığı şekil 3.24'de görülmektedir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ithalatı hacminde de artış yalandığını söylemek yanlış olmayacaktır. 2007-2016 aralığı anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların hem ihracat hem de ithalat hacminin arttığı görülmektedir. Ancak anlaşmaya konu olan mal ihracı

miktarsal olarak anlaşmaya konu olan mal ithalinden daha fazla artmıştır. Kısacası anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin arttığını söylemek mümkün olmaktadır.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında ana fasıl 87(motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 72 (demir ve çelik) ve fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında ana fasıl 27 (mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 52 (pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat) ve ana fasıl 28 (inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri) takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 27 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 72 ve fasıl takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatında ana fasıl 28 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 39 (plastikler ve mamulleri) ve 52 bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metinlerindeki amaçlar kapsamında anlaşma sonrası Türkiye-Mısır arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin arttığını söylemek mümkündür. Ayrıca Türkiye-Mısır arasındaki toplam dış ticaret hacminin de arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Buna ilaveten anlaşmaya konu olan mal ihracının toplam ihracat içindeki payı artarken, anlaşmaya konu olan mal ithalinin toplam ithalat içindeki payında da artış yaşanmıştır. Ancak her iki oranda da 2012'den itibaren sabit bir eğilim yaşanmıştır. Bunların neticesinde Türkiye-Mısır arasındaki dış ticaret neticesinde, anlaşma sonrası dış ticaret dengesinin Türkiye'nin lehine gerçekleşerek ödemeler dengesine katkı sağladığını söyleyebiliriz. Anlaşma kapsamına konu olan mallarının dış ticaretinin artması aynı zamanda toplam dış ticaret içindeki payının da artması ülkelerin

pazar paylarının artmasına katkı sağlamıştır diyebiliriz. Kısacası anlaşma sonrası Mısır-Türkiye dış ticareti, Türkiye dış ticareti ve ekonomisini, anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin, toplam dış ticaret hacminin artması, ülkeyle yapılan dış ticaretin ödemeler dengesine katkı sağlaması ve pazar payının artmasına dayanarak pozitif etkilediği söylenebilir. Ayrıca anlaşma sonrası Türkiye'nin 2015'de ithalatının % 17'sinin polimerler, % 7'sinin ham petrol, % 5'inin çocuklar için eşyalar, % 5'inin ise dokunmuş mensucattan oluşması, anlaşma kapsamında bu mallarda indirim uygulanması Türkiye-Mısır serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasının sebeplerinden biri olduğu söylenebilir.

III.4.9. Türkiye-Suriye Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Anlaşma 2004 yılında imzalanmış ve 2007 yılında yürürlüğe girmiştir. STA kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette, imtiyaza tabi olan anlaşma metninde 25-97 ana fasılları ve alt fasıllardaki sanayi mallarından (77 fasılı ve alt fasıllarındaki sanayi malları hariç) 25-97 fasılları arasındaki diğer fasıllardaki mallarda taviz uygulanmıştır. Ayrıca 1-24 fasıllarına da anlaşma metni çerçevesince tavizler uygulanmış fakat 1-24 fasıllarında yer alan ürünlerden elde edilen nihai mallara taviz uygulanacağından, bu ürünlerin veri setlerinin büyük çoğunluğunun bulunamaması veya var olan verilerin yıl aralığının kısıtlı olmasından dolayı analize dahil edilmemiştir. Ayrıca 1-24 fasıllarına sağlanan tavizler 19 STA içerisinde sadece sınır komşumuz olan Suriye ve Gürcistan ile geçerli olup bu tavizlerin sınır komşusu iki ülkeyle sınırlı olması iki ülkeyle sınır ticaretinin yapılmasından kaynaklanıyor olabilir.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında plastikler ve mamulleri, inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar, emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat,

dokunabilir maddelerden teknik eşya, çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça ve diğerleri) yer almaktadır. Bunlara ilaveten; kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, kazanlar, makinalar, barut ve patlayıcı maddeler, vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşyalar da yer alır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasındaki anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret değişimleri incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Suriye dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.17: Anlaşma Öncesi Türkiye-Suriye Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2006, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000
Toplam İhracat	307778	268753	309044	232210	184267
Toplam İthalat	311459	456282	308002	307001	545240
Dış Ticaret Dengesi	-3681	-187529	1042	-74791	-360973
STA K.K.O.T.M.İH	239183	202820	226401	147848	130858
STA K.K.O.T.M.İT	298397	298397	263187	286254	534903
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,777	0,754	0,732	0,636	0,710
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,958	0,653	0,854	0,932	0,981

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam İhracat	281141	266772	410755	394783	551627	609417
Toplam İthalat	463476	314770	261193	247551	142585	187250
Dış Ticaret Dengesi	-182335	-47998	149562	147232	409042	422167
STA K.K.O.T.M.İH	215631	244220	384712	368943	472971	505037
STA K.K.O.T.M.İT	457844	304613	257200	233026	128930	177439
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,766	0,915	0,936	0,934	0,857	0,828
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,987	0,967	0,984	0,941	0,904	0,947

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-Suriye arasında gerçekleşen dış ticaret tablo 3.17'de verileri incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 307 milyar dolardan 2006 yılına gelindiğinde, 609 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta anlaşma öncesi yıllar itibariyle artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Fakat toplam ihracatta 1997, 1999, 2000, 2002 ve 2004 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 311 milyar dolar iken 2006 yılına gelindiğinde 187 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ithalat anlaşma öncesinde yıllar itibariyle

1996 yılına kıyasla azalarak azalan bir trend izlemiştir. Ayrıca toplam ithalatta 1998, 1999, 2001, 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam dış ticaret hacminde anlaşma öncesi yaşanan bu gerilemelere dünya üretiminin, ticaretinin ve finansal piyasaların etkilendiği 1997'deki Doğu Asya ülkelerinden Tayland'daki mali krizinden etkilenen ülkeler paralarını devalüe etmiştir. Bu durum mallarının uluslararası piyasalarda rekabet gücünü arttırmış, Asya ile ortak pazarlara ticaret yapan Rusya'nın uluslararası pazarlarda, pazar payını kaybetme riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. Ardından 1998'de patlak veren, dünya ekonomisinin daralmasına ve Türkiye ekonomisinde sıcak para çıkışından dolayı döviz kurlarında konjonktüre neden olan Rusya krizi, ülkede yüksek enflasyon gibi ekonomik istikrasızlıklar dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Türkiye'de 1999 Marmara depreminin, 2000-2001 Kara Çarşamba olarak da bilinen ulusal mali kriz ekonomide daralmaya ve toplam dış ticarette istikrarsızlıklara neden olmuştur. Ayrıca Suriye'de 2003 yılında Arap ve Kürt kökenliler arasında iç çatışmanın yaşanması, İsrail'in Suriye'ye saldırması, yine aynı yılda ABD'nin gerçekleştirdiği Irak saldırısında Suriye'yi Iraklı direnişçileri desteklemekle, kimyasal silah üretmekle, ülkede terörist grupları bulundurmakla suçlamıştır. ABD 2004 yılı itibariyle ülkeye ambargo koyduğunu açıklamıştır (Yazıcı, 2012). Ülke üzerindeki siyasi, ekonomik baskılar, ambargolar ve görünmez engeller, ekonomisinde ve dış ticaretinde olumsuz gelişmelere neden olmuştur diyebiliriz. Bunun neticesinde Türkiye-Suriye arasındaki dış ticaret dengesi 1996, 1997, 1999 ve 2000 yıllarında Türkiye aleyhine gerçekleşmiş ancak diğer yıllarda ülke lehine bir trend izlediği görülmektedir.

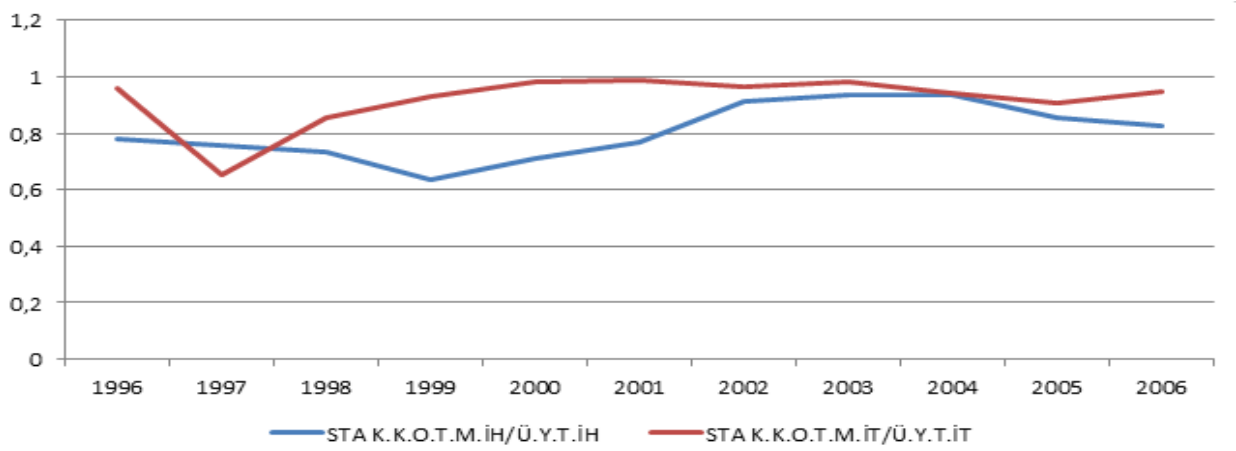

Şekil 3.25: Anlaşma Öncesi Türkiye-Suriye Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı(1996-2006)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde tablo 3.17'de görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan malların ihracatında konjonktürlere bağlı olarak bazı yıllarda gerilemeler yaşansa da anlaşma öncesi artış eğilimi yaşandığı gözlemlenmektedir. Ancak anlaşmaya konu olan malların ithalatında istikrarsız bir eğilim söz konusudur. Ayrıca 2001 yılından sonra anlaşmaya konu olan mal ithalatında ciddi gerilemeler yaşanmıştır. Bu durum toplam ithalattaki artışın özellikle 2001 yılından sonra, anlaşmaya konu olmayan malların ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir. Anlaşmaya konu olan mal ihracatı oranında, şekil 3.25'te görüldüğü gibi 1999 yılına kadar düşüş yaşanırken 1999 yılından sonra 2005 yılına kadar artan bir trend yaşandığı gözlemlenmektedir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı oranında ise; 1997 yılından itibaren ciddi bir artış trendi görülürken 2002 yılından itibaren oran düşmeye başlamış ancak 2005'ten sonra tekrar artmaya başladığını söylemek mümkündür.

Tablo 3.18: Anlaşma Sonrası Türkiye-Suriye Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2007-2016, Milyon $)

	2007	2008	2009	2010	2011
Toplam İhracat	797766	1115013	1421637	1844605	1609861
Toplam İthalat	259282	323697	221454	452493	336646
Dış Ticaret Dengesi	538484	791316	1200183	1392112	1273215
STA K.K.O.T.M.İH	735177	903262	1192469	1606240	1435884
STA K.K.O.T.M.İT	235613	308001	216286	431595	320056
STAK.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,921	0,810	0,838	0,870	0,891
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,908	0,951	0,976	0,953	0,950

	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	497960	1024473	1800962	1522032	1322339
Toplam İthalat	67448	84909	115499	51506	65389
Dış Ticaret Dengesi	430512	939564	1685463	1470526	1256950
STA K.K.O.T.M.İH	375855	392332	734144	753050	540314
STA K.K.O.T.M.İT	54997	78617	92038	14012	43760
STAK.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,754	0,382	0,407	0,494	0,408
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,815	0,925	0,796	0,272	0,669

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası Türkiye-Suriye arasında gerçekleşen dış ticaret verileri tablo 3.18'de incelendiğinde; toplam ihracat 2007 yılında 797 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 1 trilyon dolara yükselmiş ve toplam ihracatta anlaşma sonrası 2011, 2012 ve 2015 yılları hariç artan bir trend söz konusudur. Toplam ithalat 2007 yılında 259 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 65 milyar dolara gerilemiş ve 2009, 2011, 2012 ve 2015 yıllarında gerileme olmuştur. Toplam ithalatta anlaşma sonrası istikrarsız ve anlaşma öncesine kıyasla azalan bir trend söz konusudur. Toplam dış ticarette gerilemelerin yaşanmasına Türkiye ekonomisinde 2009 ile 2012 Ulusal Krizleri, iki genel seçimin yapıldığı 2015 yılında işsizlik, üretici fiyat endeksi, döviz kurları, enflasyon ve büyüme gibi makroekonomik göstergelerdeki istikrarsızlıklar neden olmuştur. Ayrıca 2011 yılında Suriye' de patlak veren iç savaştan dolayı ülke ekonomisinin daralması da nedenlerden biridir. Bunların neticesinde anlaşma sonrası Türkiye-Suriye arasındaki dış ticaret dengesinin Türkiye lehine trend izlediğini söylemek mümkündür.

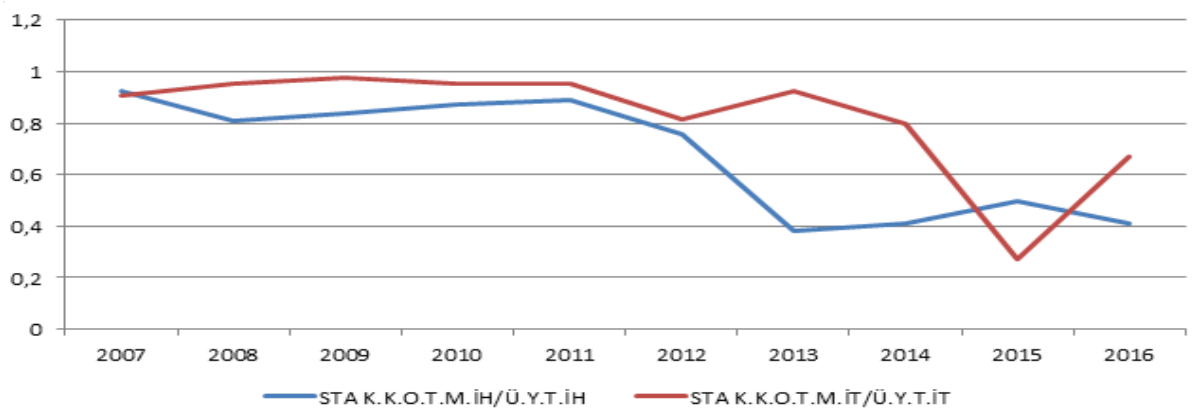

Şekil 3.26: Anlaşma Sonrası Türkiye-Suriye Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2007-2016)

Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların tablo 3.18'de dış ticaretlerinde, anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde 2011 yılından itibaren azalan bir trend yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.26'da ihracat ve ithalat oranında; 2011 yılından itibaren azalan bir trend yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin toplam dış ticaret içindeki payının azalması 2011 yılında Suriye'de yaşanan iç savaştan dolayı üretim tesislerinin tahrip olması, üretim kapasitesinin düşmesine bağlı olarak ülke ekonomisinin daralması, gelir düzeyinin düşmesi etkili olmuş olabilir. Ayrıca Türkiye-Suriye serbest ticaret anlaşmasının askıya alınması da Türkiye-Suriye ticari ilişkilerini olumsuz etkilemiş olabilir.

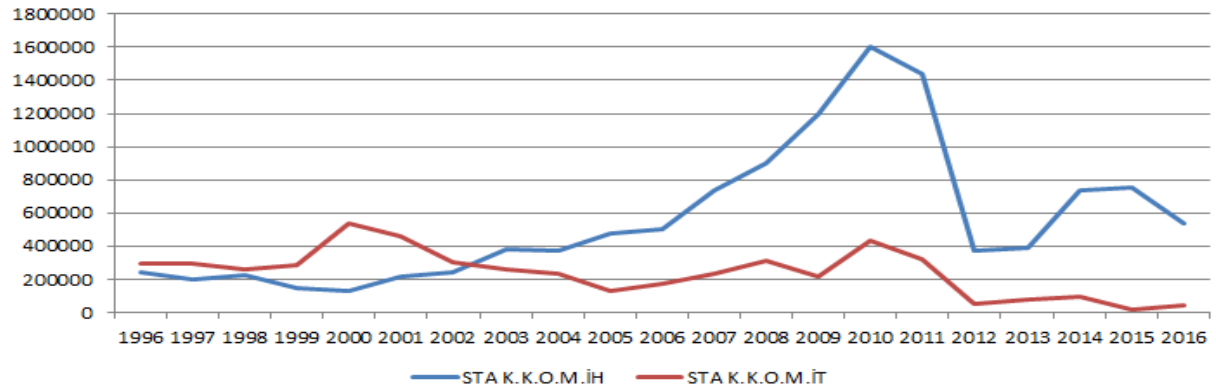

Şekil 3.27: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde şekil 3.27'de görüldüğü gibi anlaşma öncesi 1996-2006 aralığı malların ihracatının genel eğiliminde artış yaşanmıştır. Ancak anlaşmaya konu olan mal ithalatında 2000 yılından sonra 2006 yılına kadar ciddi bir gerileme görülmektedir. Anlaşma sonrası 2007-2016 aralığında ise anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde; malların ihracat hacmi 2010 yılına kadar artmış ancak 2010 yılından sonra ciddi gerileme söz konusudur. Söz konusu malların ithalatında anlaşma sonrasında hacimsel olarak ciddi gerileme yaşandığı da açıkça görülmektedir.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 55 (sentetik ve suni devamsız lifler) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 27 (mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar) ve ana fasıl 72 (demir ve çelik) bu sırayı takip etmektedir. STA öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında fasıl 27 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 52 (pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat) ve fasıl 25 (tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento) takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında ana fasıl 27 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 25 ve fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçalar) takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatında ana fasıl 52 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 27 ve fasıl takip etmektedir.

Anlaşma metinlerindeki amaçlar çerçevesinde anlaşma sonrası Türkiye-Suriye arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde anlaşmaya konu olan malların ihracat hacminde artış, ithalat hacminde ise anlaşma öncesi ve sonrası ciddi gerileme yaşandığını söylemek mümkündür. Ayrıca iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacminde de artış yaşanmıştır. Ancak toplam dış ticaretin artmasında en fazla katkı toplam ihracat artışlarıyla sağlamıştır. Anlaşmaya konu olan malların toplam dış

ticaret içindeki payı artmış ancak 2011 yılından sonra ciddi düşüş yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunların neticesinde Türkiye-Suriye dış ticaret dengesinin anlaşma sonrasında Türkiye lehine, ödemeler dengesine katkı sağladığı görülmektedir. Anlaşma kapsamına konu olan mal ihracının, toplam ihracat içindeki payının anlaşma öncesine göre düşmesi, Türkiye'nin pazar payının anlaşmaya konu olan mal ihracında artmadığını gösterebilir. Fakat anlaşma sonrası 2011 yılında Suriye de patlak veren iç savaşın, ülke ekonomisini daraltması, ülkeyle gerçekleştirilen toplam dış ticaretin, anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaretinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Kısaca anlaşmanın taraf ülkeler üzerinde sağlayabileceği pozitif etkilerin tam anlamıyla gerçekleşememesi her ne kadar ülke ekonomisinde yaşanan konjonktürler neden olsa da özellikle 2011 yılından sonraki gerilemelerin temel nedeni, Suriye'de yaşanan iç savaş, ülkeye uygulanan ambargolardır diyebiliriz. Ayrıca anlaşma sonrası Türkiye'nin 2014'de ithalatının %70'inin pamuktan, oluşması, anlaşma kapsamında pamuğa indirim uygulanması, Türkiye-Suriye serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasının sebeplerinden biri olduğu düşünülebilir.

III.4.10.Türkiye-Arnavutluk Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Anlaşma 2006 yılında imzalanmış, 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan, anlaşma metninde 25-97 ana fasılları ve alt fasıllardaki sanayi mallarından 25/ 27/ 31/ 33/ 34/ 39/ 40/ 64/ 69/ 72/ 74/ 85/ 94 ana fasılları ve alt gruplarındaki sanayi mallarına taviz uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar, gübreler, uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları yer almaktadır. Ayrıca bunlar, yüzey-aktif

organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar, bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları, plastikler ve mamulleri, kauçuk ve kauçuktan eşya, ayakkabılarda indirimlere tabi olmuşlardır. Bunlara ilaveten getrler, tozluklar ve benzeri eşyalar bunların aksamı, seramik mamulleri, demir ve çelik, bakır ve bakırdan eşya, elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı, mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar ve benzeri, prefabrik yapılardır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Arnavutluk dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.19: Anlaşma Öncesi Türkiye-Arnavutluk Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2007, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Toplam İhracat	53879	41102	44812	65667	61305	73205
Toplam İthalat	9192	3379	2845	1384	22795	3615
Dış Ticaret Dengesi	44687	37723	41967	64283	38510	69590
STA K.K.O.T.M.İH	16974	14912	10437	18691	25447	28318
STA K.K.O.T.M.İT	5199	410	872	293	96	69
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,315	0,362	0,232	0,284	0,415	0,386
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,565	0,121	0,306	0,211	0,004	0,019

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Toplam İhracat	79761	114426	161028	191140	214241	294508
Toplam İthalat	3973	4578	15229	16237	12571	23842
Dış Ticaret Dengesi	75788	109848	145799	174903	201670	270666
STA K.K.O.T.M.İH	29568	39133	64833	76591	86465	111204
STA K.K.O.T.M.İT	7	383	10896	5625	6719	18304
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,370	0,341	0,402	0,400	0,403	0,377
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,001	0,083	0,715	0,346	0,534	0,767

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-Arnavutluk arasında gerçekleşen dış ticaret verileri tablo 3.19'da incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 53 milyar dolardan 2007 yılına gelindiğinde 294 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca toplam ihracatta anlaşma öncesi yıllar itibariyle artan bir trend söz konusudur. Dünya ticaretinin, finansal piyasaların ve dünya üretiminin etkilendiği 1997'deki Doğu Asya ülkelerinden Tayland'da mali krizin yaşanması ülke ekonomilerini ve

dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Türkiye'de, 2000-2001'de Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer 'in dönemin başbakanına anayasa kitapçığı fırlatması, daha öncesinde belirtileri olan krizi tetiklemiş, 25 Şubat 2001'de gecelik faiz %7500'e, borsa %15'e tırmanmış ve Kasım 2000 ve Eylül 2001 aralığında ülkeden ciddi sıcak para çıkışı yaşanmıştır (Bozan, 2016). Ulusal krizin yaşandığı dönemlerde gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 9 milyar dolar iken 2007 yılına gelindiğinde 23,8 milyar dolara yükselmiş ve anlaşma öncesi toplam ithalatta artan bir trend gerçekleşmiştir. Ancak toplam ithalatta da 1997, 1998, 1999, 2001 ve 2006 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Bunların neticesinde anlaşma öncesi Türkiye-Arnavutluk arasındaki dış ticaret dengesinin Türkiye lehine bir trend izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

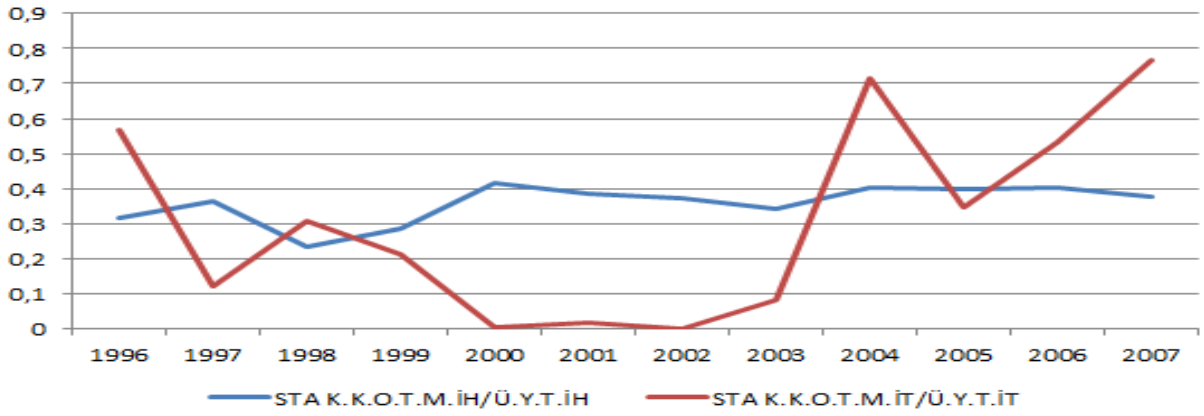

Şekil 3.28: Anlaşma Öncesi Türkiye-Arnavutluk Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2007)

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların tablo 3.19 dış ticaretinde, anlaşmaya konu olan malların ihracatında dünya ve ülke ekonomilerinde yaşanan konjonktürlere bağlı olarak bazı dönemlerde gerileme yaşansa da artan bir eğilim yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan malların ithalatında ise 2002 yılına kadar ciddi bir gerileme yaşanırken, 2002'den sonra ciddi bir artış söz konusudur. Bu durum 2002 sonrasında toplam ithalattaki artışların anlaşmaya konu olan malların ithalatındaki artıştan kaynaklandığını gösterebilir. Anlaşmaya

konu olan malların şekil 3.28'de ihracat oranında konjonktürlere bağlı olarak bazı dönemlerde düşse de 1996 yılına kıyasla oranda artış yaşandığı görülmektedir. İthalat oranında ise; 2002 yılına kadar ciddi bir düşüş söz konusu iken 2002'den sonra oranda ciddi bir artış yaşandığı açıkça görülmektedir.

Tablo 3.20: Anlaşma Sonrası Türkiye-Arnavutluk Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2008-2016, Milyon $)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	305737	273110	241066	270630	255950	266544	318541	287374	304610
Toplam İthalat	36697	4694	86859	125916	98989	82390	96281	49578	20602
Dış Ticaret Dengesi	269040	268416	154207	144714	156961	184154	222260	237796	284008
STA K.K.O.T.M.İH	101148	108602	88762	104849	102554	91174	97307	97487	99319
STA K.K.O.T.M.İT	23644	752	77969	114932	87518	70852	87034	39912	9308
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,330	0,397	0,368	0,387	0,400	0,342	0,305	0,339	0,326
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,644	0,160	0,897	0,9127	0,884	0,859	0,903	0,805	0,451

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası Türkiye-Arnavutluk arasında gerçekleşen dış ticaret verileri tablo 3.20'de incelendiğinde; toplam ihracat 2008 yılında 305 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 304 milyar dolara gerilemiştir. Anlaşma sonrası toplam ihracatta istikrarsız bir trend yaşandığı görülürken 2009,2010, 2012 ve 2015 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam mal ithalatı ise; 2008 yılında 36 milyar dolardan, 2016 yılına gelindiğinde 20 milyar dolara gerilemiştir. Ayrıca toplam ithalatta 2009, 2012, 2013, 2015 ve 2016 yıllarında gerilemeler yaşanmış ve istikrarsız bir eğilim söz konusudur. Toplam dış ticaret hacminde 2009 ve 2012'de yaşanan gerilemelerin temel sebebi Türkiye'de yaşanan 2009 ve 2012 Ulusal Krizleridir diyebiliriz. Ayrıca 2010 yılında, 2008 yılında %12-15 arasında eğilim gösteren Arnavutluk GSYH'nin %8'e gerilemesi, 2004-2008 aralığında %6 civarında olan büyüme oranının 2009-2011 döneminde %3'e gerilemesi ve 2011'de seçimlere hile ve yolsuzluk karıştığı iddiasıyla ülkede ayaklanmaların çıkması da neden olmuştur (Al Jazeera ve Ajanslar, 2012). 2015 yılında ise iki genel seçimin yapılması, Ankara'da terör eylemi sonucunda birçok insanın hayatını kaybetmesi, sınırda yaşanan terör olaylarının devam etmesi, işsizliğin yükselmesi, üretici fiyat endeksinin yükselmesi, enflasyon oranının yükselmesi, büyüme

oranındaki gerileme gibi makroekonomik göstergelerdeki olumsuz gelişmeler toplam dış ticarette gerilemeye neden olmuştur. 2016 yılında darbe girişiminin yaşanması, Donald Trump'ın ülke başkanı seçilmesi gibi siyasi olaylar Türkiye gibi gelişmekte olan ülke kurlarında, buna bağlı olarak faiz oranlarında ve dış ticaretin gelişiminde istikrarsızlıkların yaşanmasına neden olmuştur. Ancak anlaşma sonrası Türkiye-Arnavutluk arasındaki dış ticaret dengesinde yıllar itibariyle Türkiye lehine eğilim yaşandığı görülmektedir.

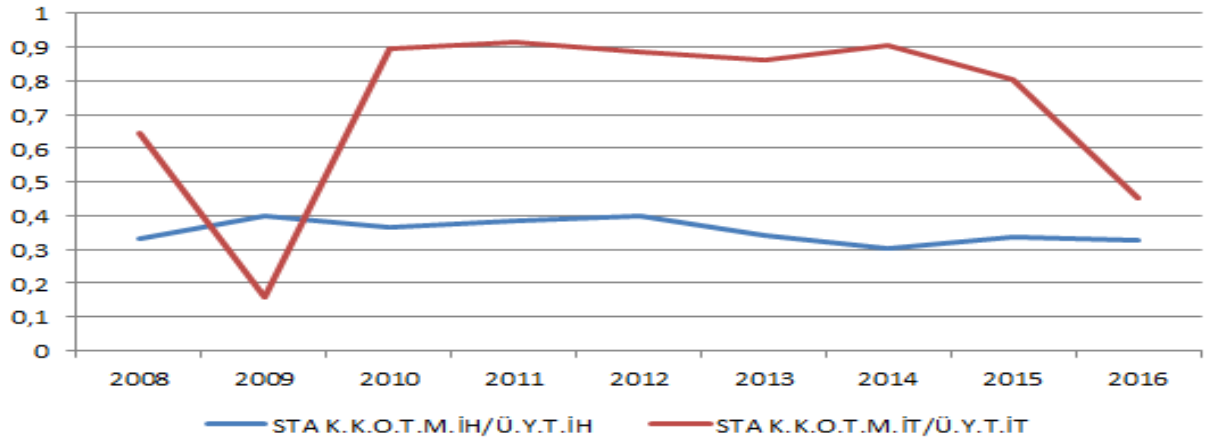

Şekil 3.29: Anlaşma Sonrası Türkiye-Arnavutluk Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2008-2016)

Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların tablo 3.20'de dış ticaretindeki değişimler görülmektedir. Anlaşmaya konu olan malların ihracatında, anlaşma öncesine göre artış yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise; azalan istikrasız bir eğilim görülmektedir. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.29'da ihracat oranında; anlaşma öncesiyle kıyaslandığında neredeyse sabit oranlarda artış eğilimi görülürken, 2012 yılından sonra düşüş yaşandığı açıkça görülmektedir. İthalat oranında ise anlaşma öncesi ile karşılaştırıldığında oranda artış trendi söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların ihracat oranının 2012 yılından sonra azalması toplam ihracattaki artışların anlaşmaya konu olmayan malların ihracatındaki artışlarla sağlandığını göstermektedir. Anlaşmaya konu olan malların

ithalat oranında yaşanan artış ise; toplam ithalatta meydana gelen artışların anlaşmaya konu olan mal ithalatındaki artışlardan kaynaklandığını gösterebilir.

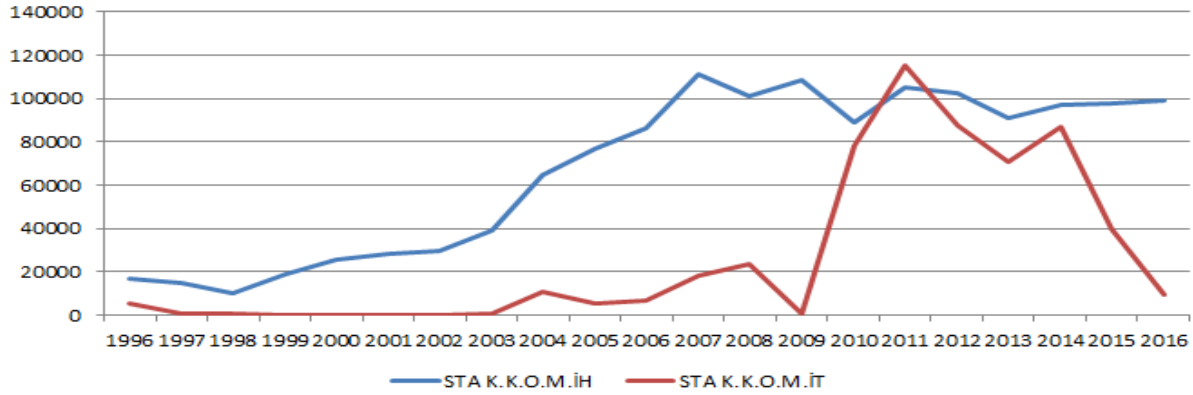

Şekil 3.30: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, 1996-2008 aralığında anlaşma öncesi özellikle anlaşmaya konu olan mal ihracatı hacminin arttığı şekil 3.30'de görülmektedir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ithalatı hacminde de 2003 yılından anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2008 yılına kadar artış eğilimi yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. 2008-2016 aralığı anlaşma sonrası, anlaşmaya konu olan malların hem ihracat hem de ithalat hacminin arttığı görülmektedir. Ancak anlaşmaya konu olan mal ihracatı, miktarsal olarak anlaşmaya konu olan mal ithalatından daha fazla artmıştır. Kısacası anlaşma öncesine kıyasla anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında ana fasıl 72 (demir ve çelik) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) ve fasıl 39 (plastikler ve mamulleri) takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında ana fasıl 72 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 27 (mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar) ve fasıl 74 (bakır ve bakırdan eşya) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası ise; anlaşmaya

konu olan malların ihracatında ana fasıl 72 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 85 ve fasıl 39 takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatında ana fasıl 72 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 27 ve fasıl 64 (ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı) bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlar çerçevesinde anlaşma sonrası Türkiye-Arnavutluk arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan mal ticaretinin hacminde artış yaşanmıştır. Ancak anlaşma öncesine kıyasla anlaşmaya konu olan malların dış ticareti gerilemiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi artmış, anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaret içindeki payının daha çok malların ithalatında arttığını, malların ihracat payının anlaşma öncesiyle neredeyse aynı kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunların neticesinde dış ticaret dengesinin anlaşma öncesinde ve anlaşma sonrasında Türkiye lehine gerçekleşmesiyle ödemeler dengesine katkı sağladığını söyleyebiliriz. Anlaşma kapsamına konu olan malların, toplam dış ticaret içinde özelliklede mal ithalatının payının artması Arnavutluk'un pazar payının artmasına katkı sağlamıştır diyebiliriz. Ancak anlaşmaya konu olan mal ihracatının gerilemesi, Türkiye'nin anlaşmaya konu olan mal ticaretinde pazar payının azaldığını gösterebilir. Kısacası, anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ithalatı hacminin, ülkeyle gerçekleştirilen toplam dış ticaret hacminin artması, dış ticaret dengesinin ülke ödemeler dengesine katkı sağlaması anlaşma sonrası Arnavutluk-Türkiye dış ticaretinde anlaşmanın Türkiye ekonomisini ve dış ticaretini olumlu etkilediğini söyleyebiliriz. Ancak anlaşmaya konu olan mal ihracı ve ithalinin toplam dış ticaretinin gerilemesi, toplam dış ticaret içindeki payların azalması veya değişmemesi, toplam dış ticaretteki artışların anlaşmaya konu olmayan malların dış ticaretindeki artıştan kaynaklandığını gösterebilir. Ayrıca anlaşma sonrası Türkiye'nin 2015'de ithalatının %61'inin demir veya çelikten oluşması ve anlaşma kapsamında bu ara malına indirim uygulanması,

demir ve çelik ara malının anlaşma öncesi ve sonrası ithalatının ilk sıralarda yer alması da, Türkiye-Arnavutluk serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasının sebeplerinden biri olduğunu gösterebilir.

III.4.11.Türkiye-Gürcistan Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Anlaşma 2007 yılında imzalanmış ve 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette anlaşma metninde 25-97 ana ve alt fasıllarında yer alan sanayi mallarının hepsi indirime tabidir. Ayrıca 1-24 fasıllarına da anlaşma kapsamında tavizler uygulanmıştır. Ancak 1-24 fasıllarında yer alan ürünlerden elde edilen nihai mallara taviz uygulanacağından, bu ürünlerin veri setlerinin büyük çoğunluğunun bulunamaması veya var olan verilerin yıl aralığının kısıtlı olmasından dolayı analize dahil edilmemiştir. 1-24 fasıllarına sağlanan tavizler 19 STA içerisinde sadece sınır komşumuz olan Suriye ve Gürcistan için geçerli olması iki ülkeyle sınır ticaretinin yapılmasından kaynaklanıyor olabilir.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında; tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, plastikler ve mamulleri, basılı kitaplar, gazeteler bulunmaktadır. Ayrıca resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar, emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler de yer alır. Bunun yanı sıra; nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça ve diğerleri),motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı, vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler,

bunların aksam ve parçaları, örme giyim eşyası ve aksesuarı**,** örme eşya, barut ve patlayıcı maddeler de anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Gürcistan dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.21: Anlaşma Öncesi Türkiye-Gürcistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2007, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Toplam İhracat	110326	173510	164146	114200	131771	144049
Toplam İthalat	32495	65934	91007	93289	155315	127231
Dış Ticaret Dengesi	77831	107576	73139	20911	-23544	16818
STA K.K.O.T.M.İH	38224	63723	78964	55296	68643	57898
STA K.K.O.T.M.İT	31766	61339	76966	84321	154415	127029
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,346	0,367	0,481	0,484	0,52	0,401
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,977	0,930	0,845	0,903	0,994	0,998

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Toplam İhracat	103221	155070	199699	271828	407962	646082
Toplam İthalat	137873	268562	300284	289834	344813	289568
Dış Ticaret Dengesi	-34652	-113492	-100585	-18006	63149	356514
STA K.K.O.T.M.İH	73760	112555	147442	225489	357055	599283
STA K.K.O.T.M.İT	137764	267970	299801	288436	343554	286826
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,714	0,725	0,738	0,829	0,875	0,927
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,999	0,997	0,998	0,995	0,996	0,990

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-Gürcistan arasındaki dış ticaretteki değişimler tablo 3.21'deki görüldüğü gibi; ülkeye yapılan toplam ihracat 1996 yılında 110 milyar dolardan, 2007 yılına gelindiğinde 646 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta yıllar itibariyle artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Ancak toplam ihracatta 1998, 1999 ve 2002 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat ise 1996 yılında 32 milyar dolar iken 2007 yılına gelindiğinde 289 milyar dolara yükselmiş ve artan eğilim söz konusudur. Toplam dış ticaret hacminde bazı yıllarda gerileme yaşanmasına, dünyada 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi, ülkede 1990'ların sonuna doğru yaşanan yüksek enflasyon, Türkiye'de 2000-2001 döneminde yaşanan ulusal mali krizden dolayı sermaye çıkışının yaşanması neden olmuştur. Bunların neticesinde

anlaşma öncesi Türkiye-Gürcistan dış ticaret dengesi 2000, 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında Türkiye aleyhine gerçekleşirken diğer yıllarda ülke lehine bir trend izlemiştir.

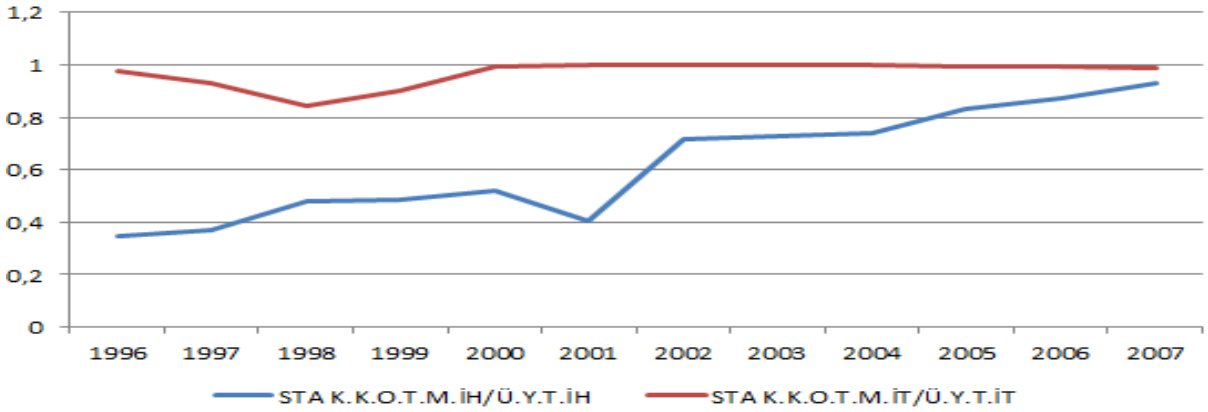

Şekil 3.31: Anlaşma Öncesi Türkiye-Gürcistan Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2007)

Anlaşmaya konu olan malların tablo 3.21'de görüldüğü gibi dış ticaretinde anlaşmaya konu olan malların ihracatı 1996 yılında 38 milyar dolar iken 2007 yılına gelindiğinde 599 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan mal ihracatında 1996-2007 döneminde konjonktürlere bağlı düşüşler yaşansa da artan bir eğilim yaşandığını söylemek mümkündür. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı ise; 1996 yılında 31 milyar dolardan 2007 yılına gelindiğinde 286 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan malların ithalatında 1996-2007 döneminde ekonomilerdeki istikrarsızlıklara bağlı olarak gerilemeler yaşansa da artan bir trend söz konusudur. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ihracatının artış hızı, anlaşmaya konu olan mal ithalatının artış hızından daha yüksek gerçekleşmiştir. Ancak anlaşmaya konu olan mal ithalatının toplam ithalat içindeki payı, anlaşmaya konu olan mal ihracatının toplam ihracat içindeki payından daha yüksek oranda eğilim izlemiştir. Bu durum anlaşma öncesi toplam ithalattaki artışların büyük çoğunluğunun anlaşmaya konu olan mal ithalatındaki artıştan kaynaklandığını gösterebilir.

Tablo 3.22: Anlaşma Sonrası Türkiye-Gürcistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2008-2016, Milyon $)

	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam İhracat	997844	762977	769271	1092321	1253309
Toplam İthalat	525041	285486	290275	314352	180351
Dış Ticaret Dengesi	472803	477491	478996	777969	1072958
STA K.K.O.T.M.İH	918374	701051	706726	1009819	1175514
STA K.K.O.T.M.İT	516838	253310	278272	306113	174385
STAK.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,920	0,918	0,918	0,92	0,937
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,984	0,887	0,958	0,973	0,966

	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	1245917	1443790	1108740	1176797
Toplam İthalat	201738	232596	223107	211680
Dış Ticaret Dengesi	1044179	1211194	885633	965117
STA K.K.O.T.M.İH	1146433	1327122	1021197	1042137
STA K.K.O.T.M.İT	177541	204438	173280	151305
STAK.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,920	0,919	0,921	0,885
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,880	0,878	0,776	0,714

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası Türkiye-Gürcistan arasında gerçekleşen dış ticaret verileri tablo 3.22'de incelendiğinde; toplam ihracat 2008 yılında 997,8 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 1 trilyon dolara yükselmiş ve artan bir trend söz konusudur. Ancak toplam ihracatta 2009, 2013 ve 2015 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ithalat 2008 yılında 525 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 211 milyar dolara gerilemiş ve anlaşma sonrası toplam ithalatta azalan bir eğilim görülmektedir. Ayrıca toplam ithalatta 2009, 2012, 2015 ve 2016 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Toplam dış ticaretin 2009 ve 2012'de gerilemesinin temel nedeni; o yıllarda Türkiye ekonomisinde yaşanan ulusal krizler ve Gürcistan-Rusya arasında 2008'de yaşanan çatışma ülke ekonomilerinin küçülmesine ve dış ticarette gerilemeye neden olmuştur diyebiliriz. Yüksek enflasyon, yüksek oranda cari açık, ÜFE'de % 6,8 oranında artışın yaşandığı 2013'de, ayrıca yıl boyunca ülkede siyasi gerginliklerin yaşanmasına neden olan gezi parkı olayları, Kürt sorunu çözüm süreci, devam eden Suriye krizi, mısırdaki gelişmeler ve Reyhanlı saldırısı dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir (Özkurt ve Akses, 2013: 1). Ayrıca 2015 yılında ise iki genel seçimin yapılması, işsizliğin yükselmesi, üretici fiyat endeksinin yükselmesi, enflasyon oranının yükselmesi, büyüme oranındaki gerileme gibi

makroekonomik göstergelerdeki olumsuz gelişmeler toplam dış ticarette gerilemeye neden olmuştur. 2016 yılında Trump'ın ülke başkanı seçilmesi, Türkiye'de 15 Temmuz'da darbenin girişiminin yaşanması gibi siyasi olaylar neticesinde TL'nin ABD doları karşısında aşırı değer kaybetmesi, faiz oranın, enflasyonun yükselmesi, ülke kredi notunun düşürülmesi gibi siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar dış ticaretteki gelişmeleri olumsuz etkilemiştir. Bunların neticesinde anlaşma sonrası dış ticaret dengesinde konjonktürlere bağlı gerilemeler yaşansa da ülke lehine artan bir trend yaşandığı görülmektedir.

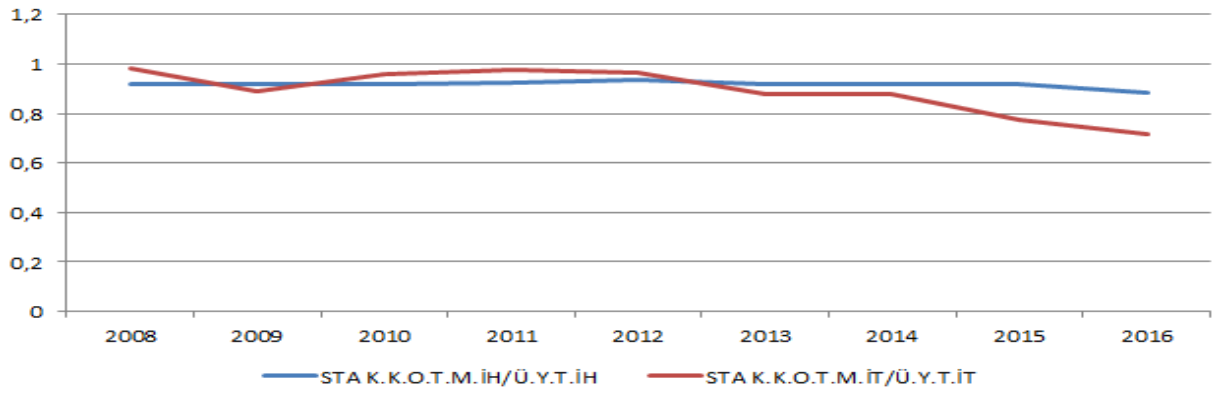

Şekil 3.32: Anlaşma Sonrası Türkiye-Gürcistan Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oran (2008-2016)

Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların tablo 3.22'de görüldüğü gibi dış ticaretinde, anlaşmaya konu olan malların ihracatı 2008'de 918 milyar dolardan, 2016 yılına gelindiğinde 1 trilyon dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan mal ihracatında konjonktürlere bağlı düşüşler yaşansa da miktarsal anlamda artan bir eğilim söz konusudur. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı 2008 yılında 516 milyar dolardan 2016 yılına gelindiğinde 151 milyar dolara gerilemiştir. Buna ilaveten anlaşmaya konu olan mal ithalatında 2011 yılından itibaren ciddi bir düşüş eğiliminin yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.32'de ihracat oranında istikrarlı değilse de neredeyse sabit oranda artan bir trend söz konusudur. İthalat oranında ise; 2011 yılından sonra ciddi düşüş yaşanmıştır. Bu

durum toplam ithalatta 2011 yılından sonraki artışların, bir kısmının anlaşmaya konu olmayan malların ithalatındaki artıştan kaynaklandığını gösterebilir.

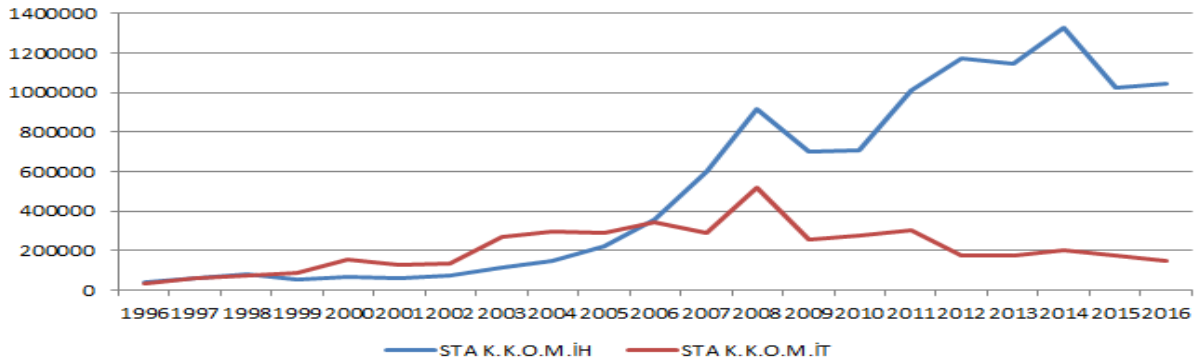

Şekil 3.33: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, 1996-2008 aralığında anlaşma öncesi özellikle anlaşmaya konu olan mal ihracatı hacminin arttığı şekil 3.33'te görülmektedir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ithalatı hacminde de 2003 yılından anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2008 yılına kadar artış eğilimi yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. 2008-2016 aralığı anlaşma sonrası, anlaşmaya konu olan malların hem ihracat hem de ithalat hacminin arttığı görülmektedir. Ancak anlaşmaya konu olan malların ihracatı miktarsal olarak anlaşmaya konu olan mal ithalatından daha fazla artmıştır. Kısacası anlaşma öncesine kıyasla anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan mal ihracatında ana fasıl 39 (plastikler ve mamulleri) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) ve fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise fasıl 72 (demir ve çelik) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 27 (mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar) ve ana

fasıl 76 (alüminyum ve alüminyumdan eşya) takip etmektedir. Anlaşma sonrası ise; anlaşmaya konu olan mal ihracatında fasıl 39 ilk sırada yer almaktadır. Fasıl 84 ve ana fasıl 85 bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ithalatında fasıl 72 ilk sırada yer almaktadır. Ana fasıl 27 ve ana fasıl 31 (gübreler) bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlar çerçevesinde anlaşma sonrası Türkiye-Gürcistan arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminde artış yaşandığını söylemek mümkündür. Ancak anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde özellikle ihraç malların hacminde artış yaşanırken, ithal malların ticaret hacminde gerileme yaşanmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacminin artığını söylemek mümkündür. Anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaret içindeki payında ihraç malların payı artarken, ithal malların payı azalmıştır. Bunların neticesinde anlaşma sonrasında dış ticaret dengesi Türkiye lehine bir trend izleyerek ödemeler dengesine katkı sağlamıştır. Anlaşma kapsamına konu olan malların dış ticaretinin toplam dış ticaret içindeki payının özelliklede mal ihracı payının artması Türkiye'nin pazar payının arttığını gösterebilir. Kısacası anlaşma sonrası, anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin, ülkeyle gerçekleştirilen toplam dış ticaret hacminin artması, dış ticaret dengesinin Türkiye'nin ödemeler dengesine katkı sağlaması anlaşmanın Türkiye ekonomisinin ve dış ticaret gelişimine katkı sağladığı söylenebilir. Ancak anlaşmaya konu olan malların ithalatının toplam dış ticaret içindeki payının azalması, toplam ithalattaki artışların anlaşmaya konu olmayan malların dış ticaretindeki artıştan kaynaklandığını gösterir ki bu durum anlaşmanın Gürcistan ekonomisi ve dış ticaret gelişimine katkı sağlamadığını gösterebilir. Ayrıca anlaşma sonrası Türkiye'nin 2015'de ithalatının % 18'inin demir ve çelikten, % 12'sinin mineral yakıttan, %23'ünün örülmemiş hazır giyimden ve % 13'ünün hazır hayvan gıdalarından oluşması,

anlaşma kapsamında bu mallara indirim uygulanması, Türkiye-Gürcistan serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasının sebeplerinden biri olduğu söylenebilir.

III.4.12.Türkiye-Karadağ Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Anlaşma 2008 yılında imzalanmış ve STA 2010 yılında yürürlüğe girmiştir. STA kapsamında iki ülkenin dış ticaretinde anlaşma metninde 25-97 ana ve alt fasıllardaki sanayi mallarından 25/ 33/ 34/ 36/ 38/ 39/ 40/ 42/ 44/ 48/ 49/ 52/ 51/ 61/ 62/ 63/ 64/ 69/ 72/ 73/ 76/ 83/ 84/ 87/ 94 fasılları ve alt gruplarındaki sanayi mallarına taviz uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, barut ve patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibritler, , ateş alıcı maddeler, muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.), ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü, ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı, alüminyum ve alüminyumdan eşya yer almaktadır. Buna ilaveten kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, piroforik alaşımlar, mobilyalar yer almaktadır. Yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar ve benzer prefabrik yapılar), demir veya çelikten eşya, demir ve çelik, seramik mamulleri, plastikler ve mamulleri, uçucu yağlar ve rezinoitler de tavizlere tabidir. Ayrıca parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları, kauçuk ve kauçuktan eşya, motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı, deri-sarraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları ve benzeri mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya ve diğerleri yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma

öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Karadağ dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.23: Anlaşma Öncesi Türkiye-Karadağ Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2009, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam İhracat	22938	42838	52600	60656	98683	813622	122051
Toplam İthalat	29423	27040	25940	25967	47407	7484	11146
Dış Ticaret Dengesi	-6485	15798	26660	34689	51276	806138	110905
STA K.K.O.T.M.İH	9672	17239	23909	28910	26281	36815	55816
STA K.K.O.T.M.İT	4623	16287	5667	21774	37045	3950	7546
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,421	0,402	0,454	0,476	0,266	0,045	0,457
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,157	0,602	0,218	0,838	0,781	0,527	0,677

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam İhracat	184676	211944	257879	286536	19861	48494	26483
Toplam İthalat	29988	87405	96719	49843	157	1339	5845
Dış Ticaret Dengesi	154688	124539	161160	236693	19704	47155	20638
STA K.K.O.T.M.İH	92143	98421	128253	4306	13778	35668	14509
STA K.K.O.T.M.İT	25706	72929	90382	699	40	991	5077
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,498	0,464	0,497	0,015	0,693	0,735	0,547
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,857	0,834	0,934	0,014	0,254	0,74	0,868

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-Karadağ arasındaki tablo 3.23'teki dış ticaretteki değişimler incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 22,9 milyar dolar iken 2009 yılına gelindiğinde 26,5 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ihracatta anlaşma öncesi özellikle 2006 yılından sonra gerilemeler yaşandığı görülmektedir. Toplam ithalat ise; 29 milyar dolar iken 2009 yılında 5 milyar dolara gerilemiştir. Ayrıca 2001, 2007, 2008 ve 2009 yıllarında toplam ithalatta gerilemeler yaşanmıştır. Bu yıllarda yaşanan gerilemelerin yaşanmasında Türkiye ekonomisinde yaşanan 2000-2001 ve 2009 Ulusal Krizleri, 2006 yılında Karadağ'ın bağımsızlığını kazanması etkili olmuştur diyebiliriz. 2006 yılında Sırbistan'dan ayrılan Karadağ'ın bu duruma bağlı olarak ekonomik yapısının yetersiz olması dış ticaret hacminin daralmasına neden olmuştur diyebiliriz. 2008 yılında ABD'de yaşanan küresel krizin Avrupa ekonomilerini olumsuz etkilemiştir. Krizden olumsuz etkilenen Avrupa ülkeleriyle yoğun dış ticareti olan Türkiye'nin, 2009 yılında dış ticareti gerilemiş ve ulusal kriz yaşanmıştır. Bunların neticesinde anlaşma öncesi Türkiye-Karadağ arasında gerçekleşen dış ticaret

dengesinde 1996 yılı hariç 1997-2009 döneminde Türkiye lehine bir trend gerçekleştiği görülmektedir.

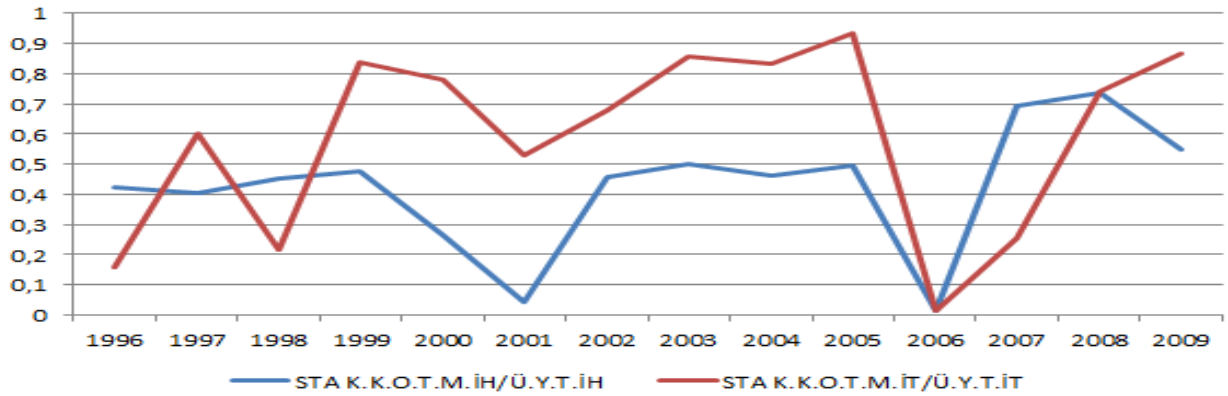

Şekil 3.34: Anlaşma Öncesi Türkiye-Karadağ Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2009)

Anlaşmaya konu olan malların tablo 3.23'de anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde; anlaşmaya konu olan mal ihracatı 1996 yılında 9 milyar dolar iken 2009 yılına gelindiğinde 14 milyara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı 1996 yılında 4 milyar dolar iken 2009 yılına gelindiğinde 5 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde konjonktürlere bağlı olarak gerilemeler yaşamıştır. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ihracatının miktarsal olarak artış hızı anlaşmaya konu olan mal ithalatının artış hızından yüksektir. Buna rağmen anlaşmaya konu olan malları şekil 3.34'de görüldüğü gibi, ithalat oranı ihracat oranından daha yüksektir. Bu durum toplam ithalattaki artışların büyük bir kısmının anlaşmaya konu olan mal ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca 2006 yılında bağımsız olan Karadağ'ın, anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin, toplam dış ticaret içindeki paylarında ani bir gerileme yaşanmış ancak 2007 ve sonrası tekrar artan bir eğilim yaşandığı gözlemlenmektedir.

Tablo 3.24: Anlaşma Sonrası Türkiye-Karadağ Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2010-2016, Milyon $)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	27179	26966	29131	29140	35040	38297	51807
Toplam İthalat	6214	14588	17936	11515	7373	8001	23644
Dış Ticaret Dengesi	20965	12378	11195	17625	27667	30296	28163
STA K.K.O.T.M.İH	12095	16529	18425	18953	24012	27855	33135
STA K.K.O.T.M.İT	5723	14128	17554	11181	7023	7387	23314
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,445	0,612	0,632	0,650	0,685	0,727	0,639
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,920	0,968	0,978	0,970	0,952	0,923	0,986

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma sonrası Türkiye-Karadağ arasında gerçekleşen dış ticaret verileri tablo 3.24'te incelendiğinde; toplam ihracat 2010 yılında 27 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 51,8 milyar dolara yükselmiş ve toplam ihracatta sadece 2011 yılında gerileme yaşanmıştır. 2011 yılında ülkede artan iç talep, emtia fiyatları, enflasyon, vergiler ve TL'nin değer kaybetmesi ihracatta gerileme yaşanmasına neden olmuştur. Anlaşma sonrası toplam ithalat ise; 2010 yılında 6 milyar dolar iken 2016 yılında 23,6 milyar dolara yükselmiş ve toplam ithalatta 2013 ve 2014 yıllarında gerileme yaşanmıştır. ÜFE'de % 6,8 oranında artışın yaşanması, enflasyonun, cari açığın yükseldiği 2013'de, Türkiye'nin makroekonomik göstergelerindeki istikrarsızlıklar ihracatta gerilemeye neden olmuştur. Ayrıca gezi parkı olaylarının yaşanması, Reyhanlı saldırısı ve mısırdaki gelişmeler, devam eden Suriye krizi, çözüm sürecinin devam etmesi, yıl boyunca ülkede siyasi gerginlik yaşanması, ülkede sürekli sermaye giriş-çıkışına neden olmuştur. Sıcak para giriş-çıkışlarının döviz kurlarında konjonktüre neden olması dış ticarette ithalatın gerilemesine neden olmuştur. Ancak toplam ithalatta artan bir eğilim yaşandığını söylemek mümkündür. Ayrıca toplam ithalat artış hızı toplam ihracat artış hızından yüksek olmasına rağmen, anlaşma sonrası iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesinde Türkiye lehine trend yaşandığı görülmektedir.

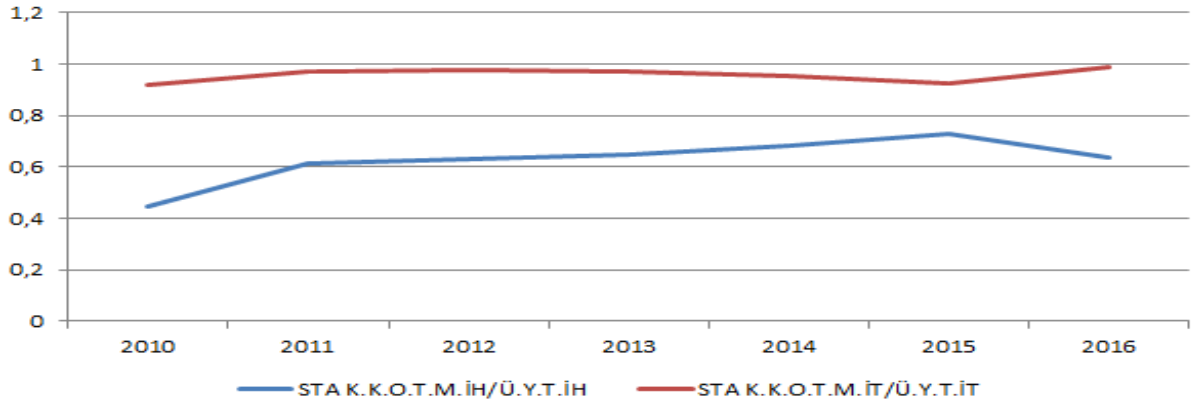

Şekil 3.35: Anlaşma Sonrası Türkiye-Karadağ Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2010-2016)

Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde tablo 3.24'de görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan mal ihracatı 2010 yılında 12 milyar dolardan 2016 yılına gelindiğinde 33 milyar dolara yükselmiştir. Buna binaen, anlaşmaya konu olan malların ihracatında artan bir eğilim olduğunu söylemek mümkündür. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı 2010 yılında 5 milyar dolardan 2016 yılına gelindiğinde 23 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan malların ithalatında da artan bir eğilim söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.35 'de görüldüğü gibi ithalat oranı artış hızının ihracat oranı artış hızından daha yüksek olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum toplam ithalattaki artışların önemli bir kısmının anlaşmaya konu olan mal ithalatındaki artışlar tarafından sağlandığını göstermektedir.

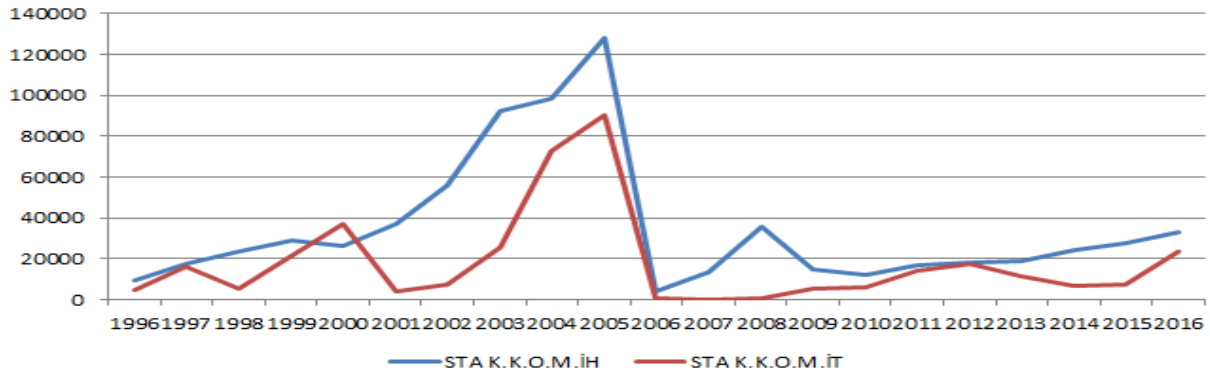

Şekil 3.36: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, 1996-2009 aralığında özellikle anlaşmaya konu olan mal ihracatı hacminin arttığı şekil 3.36'da görülmektedir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ithalatı hacminde de artış eğilimi yaşanmıştır. Ancak Sırbistan'dan ayrıldığı 2006 yılında anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminde ciddi bir gerileme söz konusudur. Anlaşma sonrası 2010-2016 aralığında ise; anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir. Ancak anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde konjonktürlere bağlı olarak gerilemeler yaşansa da, anlaşmaya konu olan mal ihracatı miktarsal olarak anlaşmaya konu olan mal ithalatından fazla artmıştır. Kısacası anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak anlaşma öncesine kıyasla anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin artış eğiliminin anlaşma sonrası çok düşük olduğu görülmektedir.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında ana fasıl 73 (demir veya çelikten eşya) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) ve fasıl 52 (pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat) takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan mal ithalatında fasıl 72 (demir ve çelik) ilk sırada yer alırken fasıl 76 (alüminyum ve alüminyumdan eşya) ve fasıl 39 (plastikler ve mamulleri) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası ise; anlaşmaya konu olan malların ihracatında 84 fasılı ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 39 ve 87 (motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı) takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan ithalatında fasıl 72 ilk sırada yer alırken fasıl 76 ve 44 (ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü) bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlar çerçevesinde anlaşma sonrası iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan

malların dış ticaret hacminin arttığını söyleyebiliriz. Ancak anlaşma öncesine göre anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacmi gerilemiş ve çok düşük oranda artış gerçekleşmiştir. Ayrıca toplam dış ticaret hacminde de azalan bir eğilim söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaret içindeki payının arttığını, hatta anlaşmaya konu olan mal ithalatının toplam ithalat içindeki payının daha fazla arttığını söylemek mümkündür. Bunun neticesinde dış ticaret dengesinin, anlaşma sonrası ülke lehine gerçekleşmesiyle ödemeler dengesine katkı sağladığını da söyleyebiliriz. Anlaşmaya konu olan mal ithalatının toplam ithalat içindeki payının artması Karadağ'ın pazar payının artmasına katkı sağlamıştır diyebiliriz. Kısacası Karadağ ile imzalanan anlaşma, anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin ve toplam dış ticaret içindeki paylarının, toplam dış ticaret hacminin gerilemesi, anlaşmanın amaçlarının gerçekleşmediğini gösterebilir. Bunun yanı sıra dış ticaretteki olumsuz gelişmeleri ülkenin 2006 yılında Sırbistan'dan ayrılmasına bağlı olarak ülke ekonomisinin daralmasından da kaynaklanmış olabilir. Ayrıca anlaşma sonrası Türkiye'nin 2015'de ithalatının %97'sinin demir ve çelikten oluşması, anlaşma kapsamında sanayi emtiasına indirim uygulanması ve anlaşma öncesi ve sonrası ithalatının ilk sırada yer alması da, Türkiye-Karadağ serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasının asıl amacı olduğunu gösterebilir.

III.4.13.Türkiye-Sırbistan Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Anlaşma 2009 yılında imzalamış ve 2010 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette anlaşma metninde 25-97 ana ve alt fasıllardaki sanayi mallarından (26/ 37/ 41/ 45/ 47/ 50/ 51/ 52/ 53/ 55/ 56/ 58/ 59/ 60/ 63/ 77/ 78/ 79/ 80/ 81/ 88/ 92/ 97 ana fasıllarında ve alt gruplarındaki sanayi malları hariç) diğer sanayi mallarına tavizler uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında plastikler ve mamulleri, inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri yer almaktadır. Ayrıca traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı, el ve makina yazısı metinler ve planlar, emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, motorlu kara taşıtlarına da taviz uygulanmaktadır. Buna ilaveten örme giyim eşyası ve aksesuarı**,** örme eşya**,** barut ve patlayıcı maddeler, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento ve diğerleri yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan malların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasındaki anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaretteki değişimler incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Sırbistan dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.25: Anlaşma Öncesi Türkiye-Sırbistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2009, Milyon $)

	1996	**1997**	**1998**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002**
Toplam İhracat	22938	42838	52600	60656	98683	813622	122051
Toplam İthalat	29423	27040	25940	25967	47407	7484	11146
Dış Ticaret Dengesi	-6485	15798	26660	34689	51276	806138	110905
STA K.K.O.T.M.İH	8218	15185	20951	37547	39422	42028	64098
STA K.K.O.T.M.İT	13017	21739	22314	25351	38651	5599	9001
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,358	0,354	0,398	0,619	0,399	0,051	0,525
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,442	0,803	0,86	0,976	0,815	0,748	0,807

	2003	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**
Toplam İhracat	184676	211944	257879	286536	475096	458103	306469
Toplam İthalat	29988	87405	96719	49843	70703	61705	55897
Dış Ticaret Dengesi	154688	124539	161160	236693	404393	396398	250572
STA K.K.O.T.M.İH	111744	122682	146353	166444	340480	303778	188993
STA K.K.O.T.M.İT	26658	76206	92334	43316	58155	46133	46628
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,605	0,578	0,567	0,58	0,716	0,663	0,616
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,888	0,871	0,954	0,869	0,822	0,747	0,834

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-Sırbistan arasındaki dış ticaret verileri tablo 3.25'te incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 22,9 milyar dolar iken 2009 yılına gelindiğinde bu 306 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşma öncesi toplam ihracatta artan bir trend gerçekleştiği görülmektedir. Ancak toplam ihracatta 2002, 2008 ve 2009 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalatta ise; 1996 yılında 29 milyar dolar iken 2009 yılına gelindiğinde 55,9 milyar dolara yükseldiği ve artan bir trend gerçekleştiği görülmektedir. Fakat toplam ithalatta 1997, 1998, 2001, 2006, 2008 ve 2009 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam dış ticarette yaşanan bu gerilemelere, 1997'de dünya üretimini, ticaretini ve ülke borsalarını da etkileyen Doğu Asya ülkelerinden Tayland'da patlak veren mali kriz neden olmuş olmuştur. Ayrıca Bosna-Hersek'e karşı başlatılan savaşın 1995 yılına kadar devam etmesi, ülkede sürekli ayaklanmaların yaşanması ülke ekonomisi ve dış ticaretinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Asya'daki mali krizden etkilenen ülkeler paralarını devalüe etmiş, böylece mallarının uluslararası piyasalarda rekabet gücünü arttırmıştır. Asya ile ortak pazarlara ticaret yapan Rusya ise; uluslararası pazarlarda pazar payını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Ardından 1998'de patlak veren, dünya ekonomisinin daralmasına ve Türkiye ekonomisinde sıcak para çıkışından dolayı döviz kurlarında konjonktüre neden olan Rusya krizi, ülkede yüksek enflasyon gibi makroekonomik konjonktürlere dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Türkiye'de 2000-2001'de sermaye çıkışından dolayı finansal krizin yaşanması da dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir. 2008 küresel krizinin, Türkiye'nin dış ticaretinin yoğun olduğu Avrupa ekonomilerinin daralması ardından 2009 Ulusal Krizinin yaşanması ülke dış ticaretinde gerilemeye neden olmuştur. Ayrıca 2006 yılında Karadağ'ın Sırbistan'dan ayrılması da ülke ekonomisinin küçülmesine ve dış ticaretin olumsuz etkilemiştir. Bunların neticesinde, iki ülke arasındaki dış ticaret dengesinin, sadece 1996 yılında negatif gerçekleştiği diğer yıllarda Türkiye'nin lehine bir trend izlediğini söylemek mümkün olmaktadır.

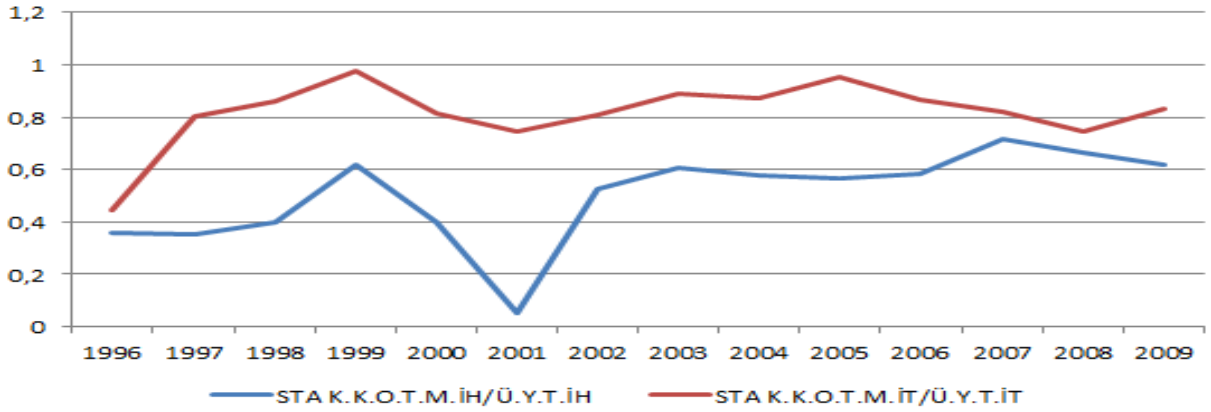

Şekil 3.37: Anlaşma Öncesi Türkiye-Sırbistan Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata ve Toplam İthalata Oranı (1996-2009)

Anlaşmaya konu olan malların tablo 3.25'de görüldüğü gibi dış ticaretinde; anlaşmaya konu olan mal ihracatı, 996 yılında 8 milyar dolardan, 2009 yılına gelindiğinde 188 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı 1996 yılında 13 milyar dolar iken 2009 yılına gelindiğinde 46 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, konjonktürlere bağlı olarak düşüşler yaşansa da artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde 2001 yılında ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.37'de görüldüğü gibi; ihracat oranının artış hızının ithalat oranının artış hızından daha düşük olduğu görülse de oranlarda belli bir artış trendinin yaşandığı görülmektedir.

Tablo 3.26: Anlaşma Sonrası Türkiye-Sırbistan Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2010-2016, Milyon $)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	306115	354670	380869	440650	506419	492472	581776
Toplam İthalat	109524	213588	205538	251957	273901	238299	288237
Dış Ticaret Dengesi	196591	141082	175331	208132	232518	254173	293539
STA K.K.O.T.M.İH	178518	226674	257571	297083	337159	334827	411456
STA K.K.O.T.M.İT	89970	187697	189304	229549	232447	196040	268881
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,583	0,639	0,676	0,674	0,665	0,679	0,707
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,821	0,878	0,921	0,911	0,848	0,822	0,93

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Sırbistan arasındaki dış ticarette tablo 3.26'daki değişimler dikkate alındığında; toplam ihracat 2010 yılında 306 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 581,8 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta anlaşma sonrası artan bir trend söz konusu olduğu gibi

sadece 2015 yılında gerileme yaşanmıştır. Toplam mal ithalatı ise; 2010 yılında 109 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 288 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta anlaşma sonrası artan bir trend söz konusu ancak 2012 ve 2015 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Bu gerilemelerin temel nedeni; 2012'deTürkiye'de yaşanan ulusal kriz, iki kez genel seçimin yapıldığı ve yıl boyu siyasi gerginliğin yaşandığı 2015 yılında ise enflasyonun yükselmesi, büyüme oranının düşmesi, işsizliğin yükselmesi ve üretici fiyat endeksinin yükselmesi gibi makroekonomik göstergelerdeki olumsuz gelişmelerdir. Bunların neticesinde anlaşma sonrası iki ülke arasındaki dış ticaret dengesinde, Türkiye lehine artan bir trend gerçekleştiği görülmektedir.

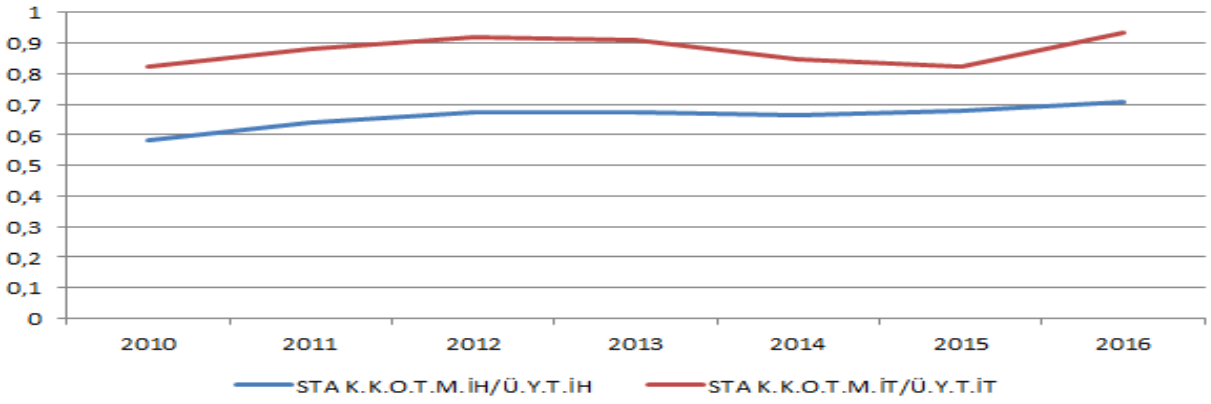

Şekil 3.38: Anlaşma Sonrası Türkiye-Sırbistan Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2010-2016)

Anlaşmaya konu olan malların tablo 3.26'da görüldüğü gibi dış ticaretinde; anlaşmaya konu olan mal ihracatı 2010 yılında 178 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 411 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ihracatında artan bir trend söz konusudur. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı ise; 2010 yılında 89 milyar dolardan 2016 yılına gelindiğinde 268 milyar dolara yükselmiş ve artan bir eğilim izlemiştir. Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde şekil 3.38'de, ithalat oranının artış hızının ihracat oranının artış hızından daha yüksek olduğu açıkça görülmektedir. Ancak ithalat oranında 2012 yılından

itibaren azalan bir eğim gözlemlenmektedir. Bu durum toplam ithalattaki artışların, 2012 yılından 2015 yılına kadar büyük çoğunluğunun anlaşmaya konu olmayan malların ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir.

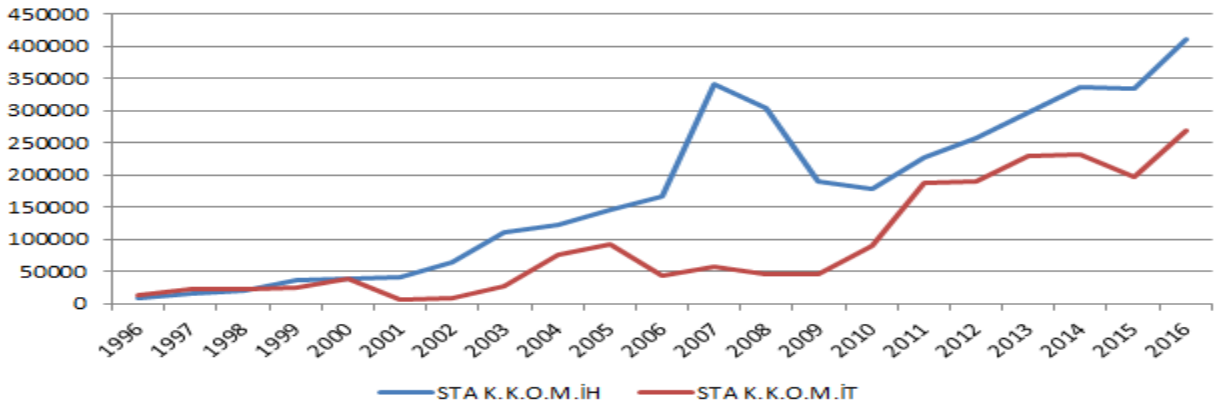

Şekil 3.39: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, 1996-2009 aralığında; anlaşma öncesi özellikle anlaşmaya konu olan mal ihracatı hacminin arttığı şekil 3.39'da görülmektedir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ithalatı hacminde de artış yalandığını söylemek yanlış olmayacaktır. 2010-2016 aralığı anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların hem ihracat hem de ithalat hacminin arttığı görülmektedir. Ancak anlaşmaya konu olan malların ihracatı miktarsal olarak anlaşmaya konu olan mal ithalatından daha fazla artmıştır. Kısacası anlaşma öncesine kıyasla anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 39 (plastikler ve mamulleri) ve fasıl 87 (motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı) faslı bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların

ithalatında fasıl 72 (demir ve çelik) ilk sırada yer alırken fasıl 40 (kauçuk ve kauçuktan eşya) ve fasıl 74 (bakır ve bakırdan eşya) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası ise; anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 84 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 87 ve 39 bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatında fasıl 72 (demir ve çelik) ilk sırada yer alırken fasıl 74 ve 40 bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metnindeki amaçlar kapsamında anlaşma sonrası iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin arttığını söylemek mümkündür. Ancak Türkiye-Sırbistan arasındaki toplam dış ticaret hacminde çok fazla artış yaşanmamıştır. Buna ilaveten anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaretten aldığı pay artmıştır. Ancak daha çok anlaşmaya konu olan mal ithalatının toplam ithalattan aldığı payın arttığı görülmektedir. Bunların neticesinde Türkiye-Sırbistan dış ticaret dengesi Türkiye lehine bir trend seyrederek ödemeler dengesine katkı sağlamıştır. Anlaşma kapsamına konu olan malların, toplam dış ticaret içindeki payının özelliklede anlaşmaya konu olan mal ithalatı payının artması, Sırbistan'ın pazar payının artmasına katkı sağladığını gösterebilir. Kısacası anlaşma sonrası, anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin ve toplam dış ticaretten aldığı payın artması, Türkiye-Sırbistan arasındaki dış ticaret dengesinin Türkiye lehine gerçekleşmesi ve ödemeler dengesine katkı sağlaması da anlaşmanın Türkiye ekonomisi ve dış ticaret gelişimine katkı sağladığını gösterebilir. Ancak anlaşmaya konu olan mal ihracının toplam ihracat içindeki payının, dış ticaret hacminin çok düşük oranda artış göstermesi de anlaşmanın amaçlarından ikili dış ticaret ilişkilerinin gelişmediğini gösterebilir. Ancak anlaşma sonrası Türkiye'nin 2015'de ithalatının % 22,3'ünün demir ve çelik, % 16,3'ünün bakır ve bakırdan eşya, % 14,1'inin motorlu kara taşıtlarından oluşması, anlaşma kapsamında bu mallarda indirim uygulanması ve anlaşma

öncesi ve sonrası ithalatlarının ilk sırada yer alması Türkiye-Sırbistan serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasının sebeplerinden olduğu düşünülmektedir.

III.4.14.Türkiye-Şili Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Anlaşma 2009 yılında imzalanmış ve 2011 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette, anlaşma metninde 25-97 ana ve alt fasıllardaki sanayi mallarından 25/ 30/ 38/ 39/ 60/ 61/ 62/ 64/ 72/ 73/ 82/ 83/ 84/ 85 fasılları ve alt gruptaki sanayi mallarına anlaşma kapsamında taviz uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, eczacılık ürünleri, muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.), plastikler ve mamulleri, örme eşya, örme giyim eşyası ve aksesuarıdır. Buna ilaveten örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı, ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı, demir ve çelik, demir veya çelikten eşya, adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası ve sofra takımları, adi metallerden bunların aksam ve parçaları da taviz kapsamında yer almaktadır. Ayrıca adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.), kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarları da taviz kapsamındaki mallara dahildir.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların dış ticaret veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasındaki anlaşma öncesi ve sonrası değişimler incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Şili ülke dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.27: Anlaşma Öncesi Türkiye-Şili Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2010, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Toplam İhracat	7009	12564	27250	11734	16279	19920	19798	15528
Toplam İthalat	10137	26185	25125	35752	92274	73474	79270	160490
Dış Ticaret Dengesi	-3128	-13621	2125	-24018	-75995	-53554	-59472	-144962
STAK.K.O.T.M.İH	3440	5744	19370	6845	10939	14302	12447	9396
STAK.K.O.T.M.İT	7420	223	84	118	506	353	967	1501
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,49	0,457	0,71	0,583	0,671	0,717	0,628	0,605
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,731	0,008	0,003	0,003	0,005	0,004	0,012	0,009

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam İhracat	24529	24959	34788	41843	150267	37435	81222
Toplam İthalat	176449	326177	441925	533969	324110	200387	311709
Dış Ticaret Dengesi	-151920	-301218	-407137	-492126	-173843	-162952	-230487
STAK.K.O.T.M.İH	16517	17799	20492	23487	129222	20111	44132
STAK.K.O.T.M.İT	1094	1285	1398	1606	5305	5168	9155
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,673	0,713	0,589	0,561	0,859	0,537	0,543
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,006	0,003	0,003	0,003	0,016	0,025	0,029

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anlaşma öncesi Türkiye-Şili arasındaki dış ticaret verileri tablo 3.27' de incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 7 milyar dolar iken 2010 yılına gelindiğinde 81 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta artan bir trend yaşandığı görülürken, 1999, 2002, 2003, 2009 ve 2010 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalatta ise; 1996 yılında 10 milyar dolar iken 2010 yılına gelindiğinde 311 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta artan bir trend yaşandığı görülürken, 1998, 2001, 2008 ve 2009 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Bu gerilemelerin temel nedeni; Asya krizinin ardından patlak veren 1998 Rusya Krizinin dünya piyasasında meydana getirdiği daralma, 1999 yılında Türkiye'de yaşanan Marmara depreminin ekonomide daralmaya neden olması, dış ticareti de olumsuz etkilemesidir. Ayrıca Türkiye'de yaşanan 2000-2001 Ulusal Krizi, 2008 Küresel Krizinin Türkiye'nin yoğun dış ticaret yaptığı Avrupa ekonomilerinde meydana getirdiği daralmanın 2009 Ulusal Krizini hızlandırması ülke ekonomisi ve dış ticaret üzerinde olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Bunların sonucunda, toplam ithalat artış hızı toplam ihracat artış hızından yüksektir. Bu nedenle dış ticaret dengesi anlaşma öncesinde Türkiye aleyhine bir trend izlemiştir.

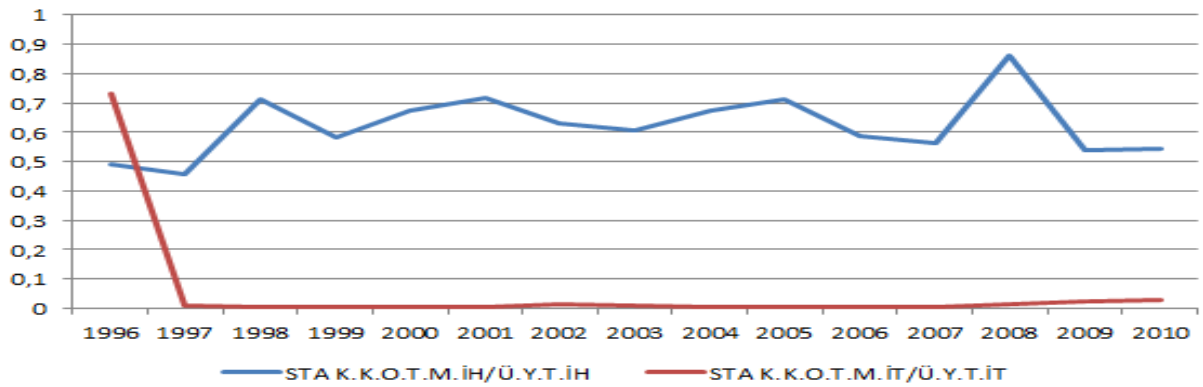

Şekil 3.40: Anlaşma Öncesi Türkiye-Şili Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2010)

Anlaşmaya konu olan malların tablo 3.27'deki dış ticaretinde; STA konu olan malların ihracatı 1996 yılında 3 milyar dolar iken 2010 yılına gelindiğinde 44 milyar dolara yükselmiştir. Konjonktürlere bağlı anlaşmaya konu olan malların ihracatında gerilemeler yaşanmasına rağmen anlaşma öncesi artan bir trend söz konusudur. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı ise; 1996 yılında 7 milyar dolardan 2010 yılına gelindiğinde 9 milyar dolara yükselmiştir. Ancak görülebileceği gibi anlaşmaya konu olan mal ihracatı hem miktarsal olarak hem de artış hızı açısından anlaşmaya konu olan mal ithalatından çok daha yüksektir. Anlaşmaya konu olan malların ihracat oranında artış eğilimi yaşandığı şekil 3.40'da görülmektedir. İthalat oranında ise; 1997-2010 aralığında oranda neredeyse sabit oranda artış veya gerilemeler yaşanmıştır. Bu durum ülkeden Türkiye'nin toplam ithalatındaki artışın anlaşmaya konu olmayan malların ithalatındaki artıştan kaynaklandığını gösterebilir.

Tablo 3.28: Anlaşma Sonrası Türkiye-Şili Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2011-2016, Milyon $)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	130616	174852	219338	198579	187881	217166
Toplam İthalat	474341	4660422	405861	363304	282572	232972
Dış Ticaret Dengesi	-343725	-4485570	-186523	-164725	-94691	-15806
STAK.K.K.O.T.M.İH	66457	107474	105361	99742	88958	120824
STAK.K.K.O.T.M.İT	6203	3632	4622	5607	3449	3184
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,508	0,614	0,480	0,502	0,473	0,556
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,013	0,0007	0,011	0,015	0,012	0,013

Kaynak: (TUİK,2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Şili arasındaki dış ticaret verileri tablo 3.28'de incelendiğinde; toplam ihracat 2011 yılında 130 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 217 milyar dolara yükselmiş ve artış eğilimi görülmektedir. Toplam ithalat ise; 2011 yılında 474 milyar dolardan 2016 yılına gelindiğinde 232 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ihracatta 2014 ile 2015'te gerileme yaşanırken, toplam ithalatta 2012-2016 aralığında azalan bir eğilim söz konusudur.2012 yılında toplam ithalattaki gerilemenin temel nedeni Türkiye de yaşanan ulusal krizin ekonomideki ve dış ticaretteki gelişmeleri olumsuz etkilemesidir. 2014 yılında toplam ihracatta yaşanan gerilemeye ise; ülkede sürekli sıcak para girişi ve çıkışlarının yaşanması iç tüketim, ithalatla ve dış kaynaklara bağlı büyüyen ülkede, kurlar yükselmesine, faizin artmasına ve iç talebin azalmasına neden olmuştur (Mutlu, 2014). Ayrıca iki kez genel seçimin yapıldığı 2015 yılında işsizliğin, enflasyonun yükselmesi, büyüme oranının düşmesi ve üretici fiyat endeksinin yükselmesi gibi makroekonomik göstergelerdeki istikrarsızlıklar dış ticarette gerilemelere neden olmuştur diyebiliriz. Ayrıca Türkiye-Şili arasındaki dış ticaret dengesinin, anlaşma öncesinde olduğu gibi Türkiye'nin aleyhine, azalan bir trend izlediğini söylemek mümkündür.

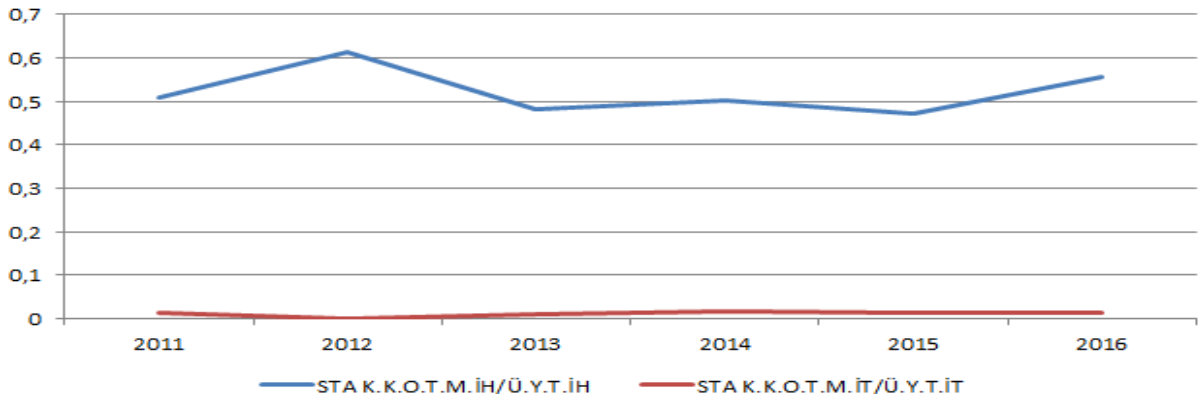

Şekil 3.41: Anlaşma Sonrası Türkiye-Şili Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2011-2016)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde tablo 3.28'de görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan malların ihracatı 2011 yılında 66 milyar dolardan, 2016 yılına gelindiğinde 120 milyar dolara yükselmiş ve 2011 yılına kıyasla artan bir trend söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların ithalatı ise; 2011 yılında 6 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 3 milyar dolara gerilemiştir. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.41'deki ihracat oranında 2012 yılından itibaren azalan bir eğilim söz konusudur. İthalat oranında ise; anlaşma sonrası 2012 yılından sonra düşük seviyede artan bir eğilim görülmektedir. Bu durum toplam ihracattaki artışların bir kısmının anlaşmaya konu olan mal ihracatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir. Buna ilaveten toplam ithalattaki artışın da anlaşmaya konu olmayan mal ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir.

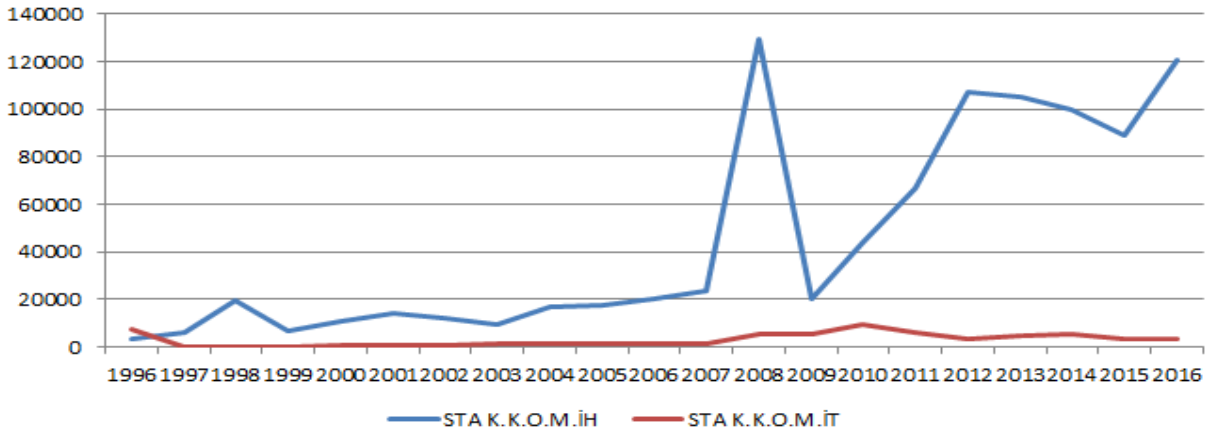

Şekil 3.42: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.42'de görüldüğü gibi anlaşma öncesi 1996-2010 aralığında; anlaşmaya konu olan malların ihracatında istikrarsız bir eğilimde olsa düşük oranlarda artış yaşanmıştır. Ancak anlaşmaya konu olan mal ithalat miktarının 2007 yılına kadar çok düşük seviyede eğilim izlediğini söylemek mümkündür. Anlaşma sonrası 2011-2016 aralığında; anlaşmaya konu olan malların ihracatında anlaşma öncesine oranla ciddi bir artışın yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise anlaşma öncesi 2007-2010 aralığında artış eğilimi

2011 yılından sonra tekrar gerilemeye başlamıştır. Kısacası anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ihracının arttığını söylemek mümkün olduğu gibi mal ithalinin çok düşük seviyede eğilim izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında ana fasıl 72 (demir ve çelik) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 73 (demir veya çelikten eşya) ve fasıl 27 (mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar) takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalat rakamında ana fasıl 72 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 38(muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)) ve fasıl 85(elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 72 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 73 fasılı 39 (plastik ve mamulleri) takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalat rakamında fasıl 38 ilk sırada yer alırken, bunu fasıl 73 ve 39 takip etmektedir.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlar çerçevesinde anlaşma sonrası iki ülke dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde özellikle mal ihracında artış yaşandığı görülmüştür. Anlaşmaya konu olan mal ithalinde ise yaşanan artış çok düşüktür. Türkiye-Şili arasındaki toplam dış ticaret hacminde artış yaşansa da 2013 yılından itibaren toplam dış ticaret gerilemeye başlamıştır. Ayrıca anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaret içindeki payında ise; mal ihracında ve mal ithalinde anlaşma öncesi oranlara göre çok ciddi bir artış yaşanmadığını söylemek mümkündür. Bunların neticesinde anlaşma öncesinde ve sonrasında Türkiye-Şili dış ticaretinin; Türkiye'nin ödemeler dengesini negatif yönde etkilediği görülmektedir. 2015 ekonomi bakanlığının verisine göre Türkiye'nin ithalatının % 66'sı bakır ve bakırdan eşyalardan oluşmaktadır. Bu

durum Türkiye'nin ödemeler dengesinin negatif etkilenmesine neden olmuş olabilir. Ancak anlaşma sonrası 74 (bakır ve bakırdan eşya) fasılında gümrük vergi indirimi uygulanmaması anlaşmanın amacına hizmet etmediğini gösterebilir.

III.4.15.Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Anlaşma 2009 yılında imzalamış ve 2011 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan mallar anlaşma metninde yer almaktadır. Bu mallar 25-97 ana ve alt fasıllardaki sanayi mallarından (25/ 26/ 28/ 29/47/ 60/ 77/ 78/ 79/ 86/ 88/ 89 ana ve alt grubundaki sanayi malları hariç) 25-97 fasılları arasında geri kalan fasıllara taviz uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında, plastikler ve mamulleri, basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar, emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya, kazanlar bulunmaktadır. Bunlara ilaveten makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı, örme giyim eşyası ve aksesuarı da taviz uygulanan mallar arasında yer almaktadır. Ayrıca örme eşya, barut ve patlayıcı maddeler, vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya, pirotekni mamulleri, kibritler, piroforik alaşımlar, ateş alıcı maddeler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları ve diğerlerine de taviz uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Ürdün dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.29: Anlaşma Öncesi Türkiye-Ürdün Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2010, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Toplam İhracat	151333	106851	141495	88157	99534	118901	116650	149618
Toplam İthalat	28971	29857	7707	16643	27273	13525	18382	16851
Dış Ticaret Dengesi	122362	76994	6488	71514	72261	105376	98268	132767
STA K.K.O.T.M.İH	129631	84397	77241	68807	82662	96157	99160	121955
STA K.K.O.T.M.İT	27257	27964	6217	14702	26853	13505	18235	16422
STA.K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,856	0,789	0,545	0,78	0,83	0,808	0,85	0,815
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,94	0,936	0,806	0,883	0,984	0,998	0,992	0,974

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam İhracat	229464	288648	321661	389305	460738	455352	571334
Toplam İthalat	14156	28321	9319	11597	25289	20354	42450
Dış Ticaret Dengesi	215308	260327	312342	377708	435449	434998	528884
STA K.K.O.T.M.İH	203970	255148	279061	344402	395062	374893	497440
STA K.K.O.T.M.İT	13969	27444	8645	10807	24640	19900	41555
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,888	0,883	0,867	0,884	0,857	0,823	0,87
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,986	0,969	0,927	0,931	0,974	0,977	0,978

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Ürdün arasında gerçekleşen dış ticaretteki değişimler tablo 3.29'da incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 151 milyar dolardan 2010 yılına gelindiğinde bu 571 milyar dolara yükselmiş ve toplam ihracatta artan bir trend söz konusudur. Ancak 1997, 1999, 2002 ve 2009'da toplam ihracatta gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat ise; 1996 yılında yaklaşık 29 milyar dolardan 2010 yılına gelindiğinde 42 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta artan bir trend söz konusu olmasına rağmen 1998, 2001, 2003, 2004, 2006 ve 2009 yıllarında gerileme yaşanmıştır. 1997 Asya Krizi ile 1998 Rusya Krizi dünya üretiminin, ticaretinin daralmasına neden olduğu gibi ülke ekonomilerini ve dış ticaret gelişimini olumsuz etkilemiştir. Türkiye'de 1999'da yaşanan Marmara depreminden sonra artan dış kaynak ihtiyacı, ekonomide daralmaya neden olmuştur. 1998 Türkiye'nin ticaret ortağı Rusya'da yaşanan kriz ve 1999 Marmara depreminin tetiklediği, siyasi istikrarsızlıkların yaşandığı Kara Çarşamba'nın yaşanması, makroekonomik gelişmeleri ve dış ticaret gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca 2008 Küresel krizinden, türev piyasaları olmadığı için Türkiye o yıl etkilenmemiştir. Ancak 2009 yılında, ticaret ortaklarının dış ticaretlerinin daralması, Türkiye'nin dış ticaretinde gerilemelere neden olmuş ve o yıl ülkede ulusal kriz yaşanmıştır.

Bunların neticesinde, anlaşma öncesi Türkiye-Ürdün arasındaki dış ticaret dengesinin Türkiye lehine bir trend izlediği görülmektedir.

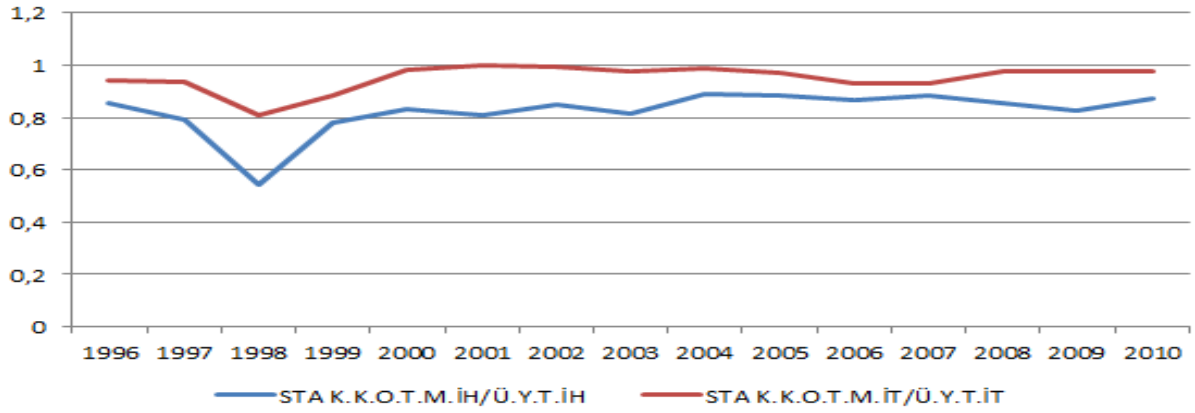

Şekil 3.43: Anlaşma Öncesi Türkiye-Ürün Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2010)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde tablo 3.29'da görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan malların ihracatı 1996 yılında 129 milyar dolardan 2010 yılına gelindiğinde 497 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan malların ihracatında konjonktürlere bağlı gerilemeler dışında artan bir trend söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların ithalatı ise; 1996 yılında 27 milyar dolar iken 2010 yılında 41 milyar dolara yükselmiş ve konjonktürlere bağlı gerilemeler dışında artan bir eğilim yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.43'te ihracat ve ithalat oranında; 1998 yılında bir kırılma yaşanmışsa da her iki oranda istikrarsız artan bir eğilim yaşandığı görülmektedir. Ancak ithalat oranının artış hızı daha yüksektir. Bu durum toplam ithalattaki artışların büyük çoğunluğunun anlaşmaya konu olan mal ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir.

Tablo 3.30: Anlaşma Sonrası Türkiye-Ürdün Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2011-2016, Milyon $)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	506839	770982	744193	907021	834756	710804
Toplam İthalat	66480	95996	70573	126068	127919	102259
Dış Ticaret Dengesi	440359	674986	673620	780953	706837	608545
STA K.K.O.T.M.İH	431838	696953	658222	830838	715031	631735
STA K.K.O.T.M.İT	62977	91922	69217	124711	127359	101010
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,852	0,903	0,884	0,916	0,856	0,888
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,947	0,957	0,980	0,989	0,995	0,987

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Ürdün arasındaki dış ticaretteki değişimler tablo 3.30'da incelendiğinde; toplam ihracat 2011 yılında 506 milyar dolardan 2016 yılına gelindiğinde 710 milyar dolara yükselmiş ve toplam ihracatta artan eğilim gözlemlenmektedir. Ancak toplam ihracatta 2013, 2015 ve 2016 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat ise; 2011 yılında 66 milyar dolardan 2016 yılına gelindiğinde 102 milyar dolara yükselmiş ve toplam ithalatta artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Fakat toplam ithalatta 2013 ve 2016 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Cari açığın, enflasyonunun yükseldiği, ÜFE'de % 6,8 oranında artışın yaşandığı 2013'de, yıl boyunca ülkede siyasi gerginliklerin yaşanmasına neden olan gezi parkı olayları, Kürt sorunu çözüm sürecinin devam etmesi, devam eden Suriye krizi, mısırdaki gelişmeler ve Reyhanlı saldırısı gibi olaylar ülkede politik istikrarsızlığa neden olmuştur (Özkurt ve Akses, 2013: 1). Yurtiçinde sürekli sermaye giriş çıkışına neden olan politik istikrarsızlıklar, döviz kurunun, faizin yükselmesine, TL'nin değer kaybetmesine yol açar. Bu makroekonomik göstergelerde yaşanan istikrarsızlıklar dış ticaretin gelişimini de olumsuz etkiler. 2015 yılında ise; işsizliğin yükselmesi, iki kez genel seçimin yapılması, enflasyonun, üretici fiyat endeksinin yükselmesi ve büyüme oranının düşmesi gibi makroekonomik göstergelerdeki ve siyasi iklimdeki olumsuz gelişmeler dış ticarette gerilemelere neden olmuştur. Ancak anlaşma sonrası iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesinde Türkiye'nin lehine artan bir eğilim gerçekleştiğini söylemek mümkün olmaktadır.

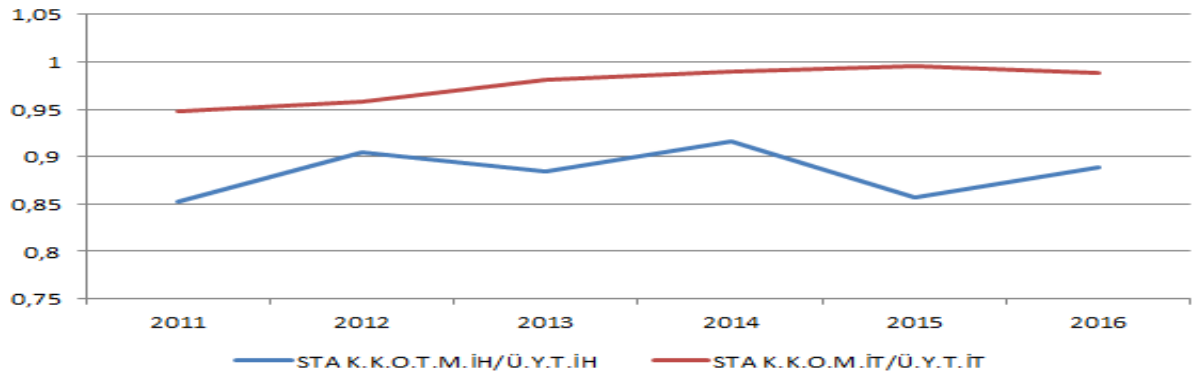

Şekil 3.44: Anlaşma Sonrası Türkiye-Ürdün Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2011-2016)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde tablo 3.30'da görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan malların ihracatı 2011 yılında 431 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 631 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan malların ihracatında konjonktürlere bağlı olarak gerilemeler yaşansa da artan bir trend söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların ithalatı ise; 2011 yılında 62 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 101 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.44'te ihracat oranında istikrarsız bir durum söz konusu olmasına rağmen oranda artan bir trend yaşandığı görülmektedir. İthalat oranın da ise; anlaşma sonrası artarak artan bir trend görülürken, ithalat oranının artış hızının ihracat oranın artış hızından daha yüksek olduğu da açıkça görülmektedir. Bu durum anlaşma sonrası toplam ithalattaki artışın büyük çoğunluğunun anlaşmaya konu olan mal ithalatındaki artışlardan kaynaklandığını göstermektedir.

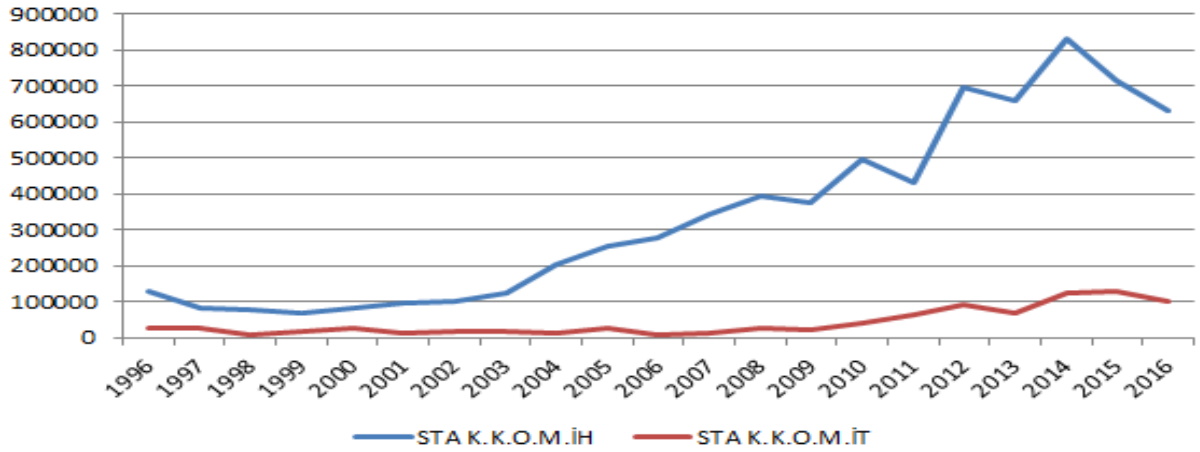

Şekil 3.45: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.45'te görüldüğü gibi anlaşma öncesi 1996-2010 aralığında; anlaşmaya konu olan malların ihracatında istikrarsız bir eğilimde olsa artış yaşanmıştır. Ancak anlaşmaya konu olan mal ithalat miktarının 2007 yılına kadar çok düşük seviyede eğilim izlediğini söylemek mümkündür. Anlaşma sonrası 2011-2016 aralığında; anlaşmaya konu olan malların ihracatında anlaşma öncesine oranla ciddi bir artışın yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise anlaşma öncesi 2007-2010 aralığında artış eğilimi 2011 yılından sonra da devam etmiştir. Kısacası anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ihracının arttığını söylemek mümkün olduğu gibi mal ithalinin de artış eğilimi izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan mal ihracatında fasıl 73 (demir veya çelikten eşya) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) ve fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan mal ithalatında fasıl 25 (tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 28 (inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-

anorganik bileşikleri) ve fasıl 41 (ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler) takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ihracatında fasıl 27 (mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 84 ve 73 takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ithalatında fasıl 31(gübreler) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 28 ve 25 takip etmektedir.

Anlaşma amaçlar çerçevesinde anlaşma sonrası iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, Türkiye-Ürdün arasındaki toplam dış ticaret hacminde ve anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaret içindeki paylarında da artış yaşanmıştır. Bunların neticesinde dış ticaret dengesinin anlaşma sonrasında Türkiye lehine gerçekleşmesi, Türkiye-Ürdün dış ticaretinin Türkiye ödemeler dengesini pozitif etkilemiştir. Anlaşmaya konu olan mal ihracatı ve ithalatının artması, ayrıca bu malların toplam dış ticaret içindeki paylarının da düşük oranda dahi olsa artması, ülkelerin pazar paylarının artmasına katkı sağlamıştır diyebiliriz. Bu durum anlaşmanın ülkeler üzerinde olası pozitif etkilerinden bazılarının gerçekleştiğini gösterebilir. Ancak anlaşmaya konu olan malların ithalatında anlaşma sonrası çok düşük artış yaşanması, toplam ithalattaki artışların anlaşmaya konu olmayan malların ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum ise; anlaşmanın olası pozitif etkilerinden biri olan anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaret içindeki payının artmasının tam anlamıyla gerçekleşmediğini gösterebilir. Ayrıca anlaşma sonrası Türkiye'nin 2015'de ithalatının %42'sinin azot, fosfor ve potasyum ikisini veya üçünü içeren mineraller, %46'sını disorfordan oluşması, anlaşma metni kapsamında indirim listesinde yer almaması, Türkiye-Ürdün serbest ticaret anlaşmasının amaçlarının tam anlamıyla gerçekleştiremediğini gösterebilir.

III.4.16.Türkiye-Güney Kore Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Anlaşma 2012 yılında imzalanmış ve 2013'te yürürlüğe girmiştir. STA kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan anlaşma metninde 25-97 ana ve alt fasıllarda yer alan sanayi mallarının hepsine imtiyaz uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, plastikler ve mamulleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunlarım aksam ve parçalarına da taviz uygulanmıştır. Ayrıca örme eşya, örme giyim eşyası ve aksesuarı**,** vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya, mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar ve benzeri, prefabrik yapılar ve diğerleri de taviz uygulanan mallar arasında yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Güney Kore dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.31: Anlaşma Öncesi Türkiye-Güney Kore Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2012, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000
Toplam İhracat	101839	54217	37494	101567	130106
Toplam İthalat	719401	1085383	1124195	871071	1180942
Dış Ticaret Dengesi	-617562	-1031166	-1086701	-769504	-1050836
STA K.K.O.T.M.İH	81108	31906	16878	71515	110900
STA K.K.O.T.M.İT	711387	1067447	1068186	819018	1151252
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,796	0,588	0,45	0,704	0,852
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,988	0,983	0,95	0,94	0,974

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam İhracat	62364	54830	57928	79623	99771	155966
Toplam İthalat	759499	900419	1312442	2572537	3485389	3556269
Dış Ticaret Dengesi	-697135	-845589	-1254514	-2492914	-3385618	-3400303
STA K.K.O.T.M.İH	36198	35183	43076	56820	74310	122590
STA K.K.O.T.M.İT	750732	830008	1308909	2553659	3483558	3553270
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,58	0,641	0,743	0,713	0,744	0,786
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,988	0,921	0,997	0,992	0,999	0,999

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam İhracat	152311	271254	234609	304301	528507	527993
Toplam İthalat	4369903	4091711	3118214	4764057	6298483	5660093
Dış Ticaret Dengesi	-4217592	-3820457	-2883605	-4459756	-5769976	-5132100
STA K.K.O.T.M.İH	114279	235776	195131	266235	482584	481490
STA K.K.O.T.M.İT	4366289	4052579	3070445	4701233	6243405	5571944
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,7503	0,869	0,831	0,874	0,913	0,911
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,999	0,99	0,984	0,986	0,991	0,984

Kaynak:(TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Güney Kore arasındaki dış ticarette değişimler tablo 3.31'de incelendiğinde; toplam ihracat 1996 yılında 101 milyar dolardan 2012 yılına gelindiğinde 527 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta artan bir trend yaşanmış ancak 1997, 1998, 2001 2002, 2009 ve 2012 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ithalat 1996 yılında 719 milyar dolar iken 2012 yılına gelindiğinde 5,7 trilyon dolara yükselmiştir. Toplam ithalatta artan bir trend yaşanmasının yanı sıra toplam ithalatın artış hızı toplam ihracatın artış hızından oldukça yüksektir. Ayrıca toplam dış ticarette yaşanan gerilemelere 1997 yılında Tayland'da yaşanan Asya Krizi, ardından patlak veren 1998 Rusya Krizi, Türkiye'de yaşanan 2000-2001 ile 2009 ve 2012 Ulusal Krizleri neden olmuştur. Ayrıca dünya ekonomisinde ve anlaşmaya taraf ülke ekonomilerindeki konjonktürler, sosyal ve siyasal yapılarındaki istikrarsızlıklar da neden olmuş olabilir. Bunların neticesinde Türkiye-Ürdün arasındaki dış ticaret dengesinin 1996-2012 döneminde Türkiye aleyhine artan bir eğilim izlediğini söylemek mümkün olmaktadır.

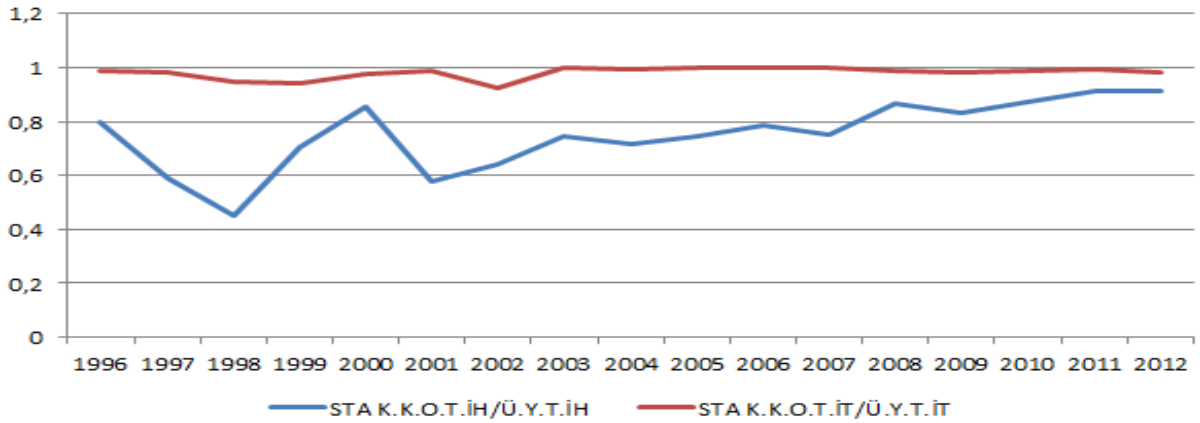

Şekil 3.46: AnlaşmaÖncesi Türkiye-Güney Kore Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2012)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde tablo 3.31'de görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan mal ihracatı 1996 yılında 81 milyar dolar gerçekleşirken 2012 yılında 481 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan mal ihracatında konjonktürlere bağlı düşüşler yaşansa da artan bir trend izlemiştir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı ise; 1996 yılında 711 milyar dolar gerçekleşirken 2012 yılında 5 trilyon dolara yükselmiş ve artan bir trend izlediği görülmektedir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ithalatının artış hızının anlaşmaya konu olan mal ihracatının artış hızından daha yüksektir. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.46'da ihracat oranında, özellikle 2001 yılından sonra istikrarlı bir artış yaşandığı görülmektedir. ithalat oranında ise anlaşma öncesi istikrarlı bir artış söz konusudur. İthalat oranındaki istikrarlı ve yüksek artış oranı, toplam ithalattaki atışların anlaşmaya konu olan mal ithalatındaki artışlardan kaynaklandığını göstermektedir diyebiliriz.

Tablo 3.32: Anlaşma Sonrası Türkiye-Güney Kore Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2013-2016, Milyon $)

	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	460050	470464	568635	518829
Toplam İthalat	6088318	7548319	7057439	6384163
Dış Ticaret Dengesi	-5628268	-7077855	-6488804	-5865334
STA K.K.O.T.M.İH	405523	422676	528201	470897
STA K.K.O.T.M.İT	6016449	7529193	7016772	6355446
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,881	0,898	0,928	0,907
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,988	0,997	0,994	0,995

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Güney Kore arasındaki dış ticarette değişimler tablo 3.32'deincelendiğinde; 2013 yılında 460 milyar dolar olan toplam ihracat 2016 yılında 518,8 milyar dolara yükselmiş ve toplam ihracatta artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Toplam ithalat ise; 2013 yılında yaklaşık 6,1 trilyon dolar iken 2016 yılında yaklaşık 6,4 trilyon dolar şeklinde gerçekleşmiş ve toplam ithalatta artan bir eğilim görülmektedir. Ancak anlaşma sonrası da toplam ihracatın, hem miktarsal açıdan hem de toplam ithalatın artış hızından daha düşük olması, iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesinin Türkiye'nin aleyhine artan bir trend izlemesine neden olmuştur.

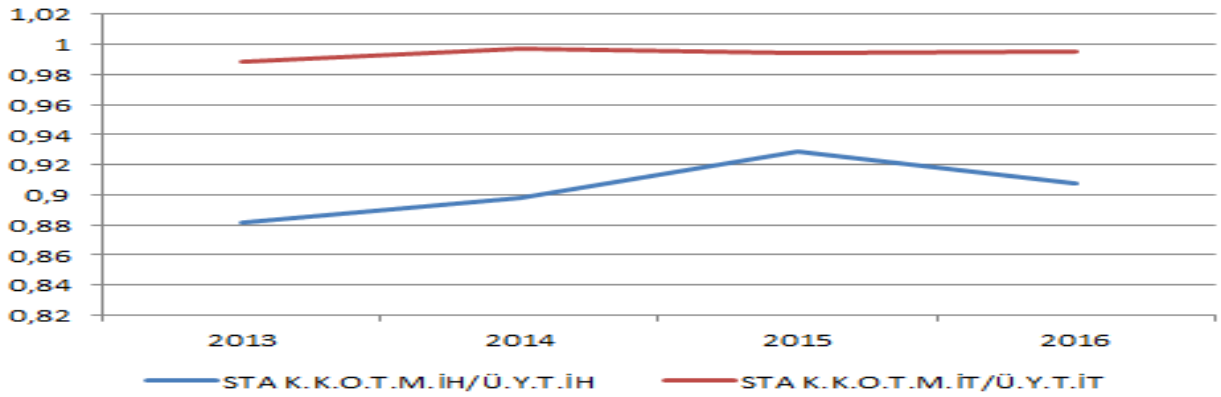

Şekil 3.47: Anlaşma Sonrası Türkiye-Güney Kore Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2013-2016)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretindeki tablo 3.32'deki değişimler incelendiğinde; anlaşmaya konu olan mal ihracatı 2013 yılında 405 milyar dolar, 2016 yılında 470 milyar dolara yükselmiştir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ihracatı genel eğilimi artış yönünde gerçekleşmiştir. Anlaşmaya konu olan malların toplam ithalatı ise; 2013 yılında 6 trilyon dolar, 2016 yılına gelindiğinde yaklaşık 6,4 trilyon dolara yükselmiştir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatının genel trendinin artış yönünde olduğunu söylemek mümkündür. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.47'de ithalat oranında anlaşma sonrası da istikrarlı bir artış söz konusu iken, ihracat oranında 2015 yılından sonra ciddi bir düşüş

yaşanmıştır. Bu durum toplam ihracattaki artışın bir kısmının 2015 yılından sonra anlaşmaya konu olmayan malların ihracatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir.

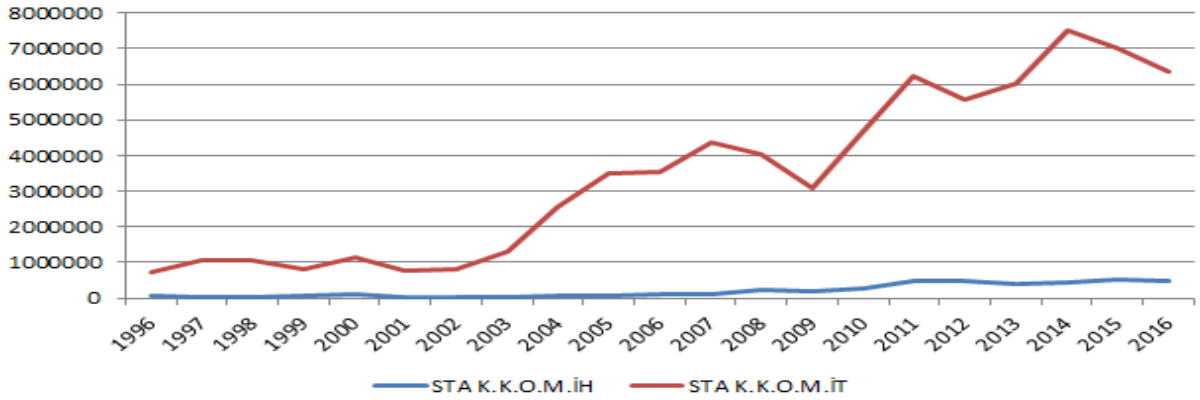

Şekil 3.48: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.48'de görüldüğü gibi anlaşma öncesi 1996-2012 aralığında; anlaşmaya konu olan malların ihracatında 2006'dan sonra istikrarsız bir eğilimde olsa düşük oranlarda artış yaşanmıştır. Ancak anlaşmaya konu olan mal ithalatında ciddi bir artış yaşandığı görülmektedir. Anlaşma sonrası 2013-2016 aralığında ise; anlaşmaya konu olan malların ihracatında anlaşma öncesine oranla istikrarlı bir artış eğilimi yaşandığını söylemek mümkündür. Anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise anlaşma öncesinde olduğu gibi artan bir eğilim söz konusudur. Kısacası anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ithalinin arttığını söylemek mümkün olduğu gibi mal ihracının çok düşük seviyede artan bir eğilim izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 27 (mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar) ilk sırada yer almaktadır. Fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) ve fasıl 88 (hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında fasıl 84 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 85 (elektrikli makina ve

cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) ve fasıl 87 (motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında ise; fasıl 30 (eczacılık ürünleri) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 27 ve 84 takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatında ise; fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) ilk sırada yer almaktadır. Bunu ana fasıl 84 ve fasıl 39 (plastikler ve mamulleri) takip etmektedir.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlar çerçevesince anlaşma sonrası iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında, anlaşma sonrası Türkiye-Güney Kore arasında anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde özellikle anlaşmaya konu olan malların ithalat hacmi artmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacminin arttığını söylemek mümkündür. Anlaşmaya konu olan mal ihracının toplam ihracat içindeki payında ise; anlaşma öncesiyle kıyaslandığında değişim yaşanmadığı söylenebilir. Bunların neticesinde dış ticaret dengesinin Türkiye'nin aleyhine gerçekleşmesi Türkiye-Güney Kore dış ticaretinin, ödemeler dengesini negatif etkilediği ortadadır. Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde ithalatının daha çok artması aynı zamanda toplam ithalat içerisindeki payının da artmasıyla, Güney Kore'nin pazar payının artmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Güney Kore-Türkiye dış ticaretinde anlaşma sonrası, anlaşmaya konu olan mal ihracının düşük seviyede, özellikle mal ithalinin artması, ülkeyle gerçekleştirilen toplam dış ticaret hacminin Güney Kore lehine artması da anlaşmanın daha çok Güney Kore ekonomisi ve dış ticaretini pozitif etkilediği söylenebilir. Türkiye'nin Güney Kore'ye ihracatına konu olan mallar arasında makine ve cihazlar, elektrikli makine ve cihazlar ve eczacılık ürünleri gibi imalat sanayi, kimyasal ve teknoloji yoğun mallardır. Bu mallar Türkiye'nin iç dinamikleriyle

üretemeyip, ara malı ithalatına bağlı ya da nihai mal olarak ithal edip üzerinde küçük değişiklikler sonucunda ülke GSYH'ne düşük katma değer sağlayacak şekilde üretip ihraç ettiği mallardır diyebiliriz. Türkiye'nin Güney Kore'den ithal ettiği mallar arasında Güney Kore'nin iç kaynaklarıyla üretebildiği, elektrikli makine ve cihazlar, makine ve cihazlar, plastik ve plastikten mamul eşya, motorlu kara taşıtları ve demir çelik gibi ülke GSYİH katma değeri yüksek ürünler yer almaktadır. Bu mallara anlaşma sonrası gümrük indirimleri uygulanmasına rağmen Güney Kore-Türkiye dış ticaretinde, Türkiye'nin dış ticaret açığı vermeye devam ettiği görülmektedir.

III.4.17.Türkiye-Mauritius Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

2013 yılında yürürlüğe giren anlaşma kapsamında, Türkiye-Mauritius arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan anlaşma metninde 25-97 fasılları ve alt fasıllarda yer alan sanayi mallarında (26/ 36/ 77/ 86/ 95 fasıllarında ve alt gruplarında yer alan sanayi malları hariç) 25-97 arasındaki geri kalan fasıllara taviz uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarı, inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri bulunmaktadır. Ayrıca el ve makina yazısı metinler ve planlar, örme eşya, plastikler ve mamulleri, emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, örme giyim eşyası ve aksesuarı taviz uygulanan ürünler arasındadır. Bunlara ilaveten vatka, keçe ve

dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya, kibritler, ateş alıcı maddeler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, sanat eserleri, koleksiyon eşyası ve antikalar, mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb., prefabrik yapılar, saatler ve bunların aksam ve parçaları ve diğerleri yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasında anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret verileri incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Mauritius dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.33: Anlaşma Öncesi Türkiye-Mauritius Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2012, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam İhracat	3581	1064	2401	1707	1490	1409	1398	2197	4166
Toplam İthalat	238	0	453	1062	0	624	1354	2301	8525
Dış Ticaret Dengesi	3343	1064	1948	645	1490	785	44	-104	-4359
STA K.K.O.T.M.İH	3419	875	2041	1406	1189	1103	1048	1929	3611
STA K.K.O.T.M.İT	215	0	61	1057	0	616	1354	2301	8524
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,954	0,822	0,850	0,823	0,797	0,782	0,749	0,878	0,866
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,903	0	0,134	0,995	0	0,987	1	1	0,999

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam İhracat	5996	8147	22719	30665	18510	22496	44543	35550
Toplam İthalat	9670	5920	8734	10982	6799	6574	7015	6167
Dış Ticaret Dengesi	-3674	2227	13985	19683	11711	15922	37528	29383
STA K.K.O.T.M.İH	5255	7368	10364	26349	16281	18950	31740	31787
STA K.K.O.T.M.İT	9668	5914	8709	10839	6694	6488	4138	5764
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,876	0,904	0,456	0,859	0,879	0,842	0,712	0,894
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,999	0,998	0,997	0,986	0,984	0,986	0,589	0,934

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Mauritius arasındaki dış ticaret verilerindeki değişimler tablo 3.33'te incelendiğinde; 1996 yılında 3 milyar dolar olan toplam ihracat 2012 yılında 35 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ihracatta anlaşma öncesi istikrarsız da olsa artan bir trend söz konusudur. Ancak toplam ihracatta 1997, 1999, 2000, 2002, 2008 ve 2012 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ithalat ise; 1996 yılında 238 milyon dolar iken 2012 yılına gelindiğinde 6 milyar dolara yükselmiş ve istikrarsız bir trend görülmektedir. 1997 ve 2000 yıllarının verilerine ulaşılamamış olup 2006, 2009, 2010 ve 2012'de toplam ithalatta

gerilemeler yaşanmıştır. Toplam dış ticarette bazı dönemlerde gerileme yaşanmasına dünya ticaretinde daralmaya neden olan 1997 Asya Krizi, Türkiye'de 1999 Marmara depreminin makroekonomik gelişmeleri olumsuz etkilemesi neden olmuştur. Ayrıca Türkiye' de siyasi gerginlik sonucu gecelik faiz oranının dört haneye yükseldiği, borsanın düştüğü, 2000 ve 2001 arasında yurtiçi sermaye çıkışının yaşandığı ve şirketlerin battığı 2000-2001'de Türkiye'de ekonomik krizin yaşanması dış ticarette gerilemeye neden olmuştur. Ayrıca 2008 Küresel krizinin ülke ekonomilerini doğrudan veya dış ticaret aracılığıyla olumsuz etkilemesi, ardından Türkiye'de yaşanan 2009 ile 2012 Ulusal Krizleri de ekonomik gelişmeyi ve dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir.

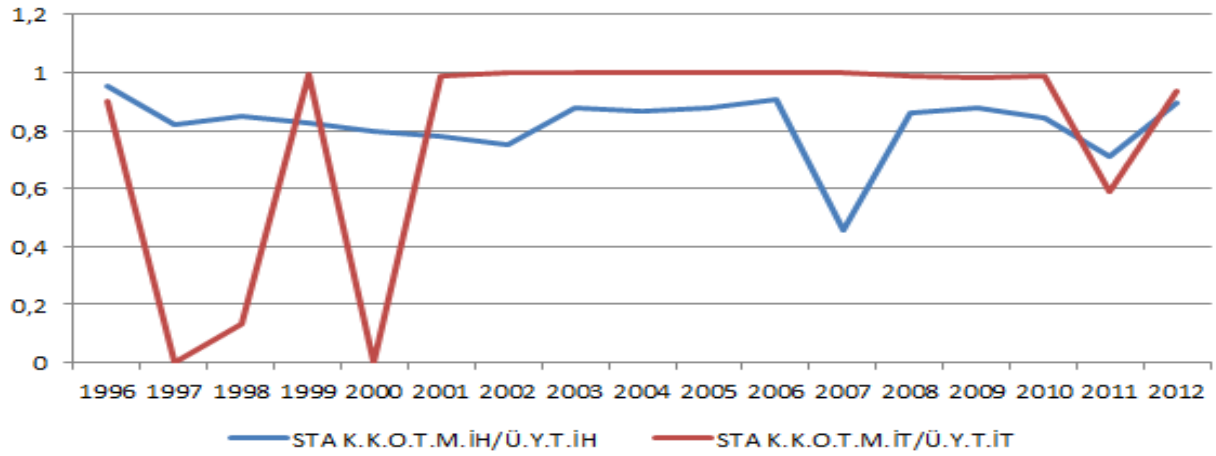

Şekil 3.49: Anlaşma Öncesi Türkiye-Mauritius Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2012)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticareti tablo 3.33'de görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan malların ihracat 1996 yılında 3 milyar dolar iken 2012 yılına gelindiğinde 31 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı 1996 yılında 215 milyon dolar iken 2012 yılına gelindiğinde 5,8 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Ayrıca anlaşmaya konu olan mal ithalatının artış hızı, anlaşmaya konu olan toplam mal ihracatının artış hızından daha yüksek olduğu görülmektedir. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.49'da görüldüğü gibi;

ihracat oranı 1996 yılına kıyasla diğer yıllarda azalarak artan bir trend göstermiştir. ithalat oranında ise; 2000 yılına kadar istikrarsız bir eğilim söz konusu iken 2011 yılına kadar istikrarlı bir trend görülmektedir. Bu durum 2000 yılından sonraki dönemde toplam ithalattaki artışın büyük çoğunluğunun anlaşmaya konu olan malların ithalatındaki artışlarla sağlandığını göstermektedir.

Tablo 3.34: Anlaşma Sonrası Türkiye-Mauritius Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2013-2016, Milyon $)

	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	40347	37802	34295	35521
Toplam İthalat	7784	7939	6672	5000
Dış Ticaret Dengesi	32563	29863	27623	30521
STA K.K.O.T.M.İH	34152	33641	29585	30514
STA K.K.O.T.M.İT	6846	7669	6398	4681
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,846	0,889	0,862	0,859
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,879	0,965	0,958	0,936

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Mauritius arasındaki dış ticarette tablo 3.34'deki değişimler dikkate alındığında; toplam ihracat 2013 yılında 40 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 35 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ihracatta azalan bir trend söz konusu olup 2014 ve 2015 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat ise; 2013 yılında 7,8 milyar dolar iken 2016 yılında 5 milyar dolara gerilemiştir. Ayrıca toplam ithalatta genel eğilim azalış yönünde olup 2014, 2015 ve 2016 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır.2014 yılında toplam ithalatın gerilemesinin temel nedeni ise; Türkiye'ye sürekli sıcak para girişi ve çıkışlarının yaşanması iç tüketim, ithalatla ve dış kaynaklara bağlı büyüyen ülkede, global eko-politik ilkimden dolayı kurların yükselmesi, faizin artması ve iç talebin azalması neden olmuştur (Mutlu, 2014). Ayrıca 2015 yılında iki kez genel seçimin yapılması, enflasyonun, işsizliğin, üretici fiyat endeksinin yükselmesi ve büyüme oranının düşmesi gibi makroekonomik göstergelerdeki ve politik olumsuz gelişmeler dış ticarette gerilemelere neden olmuştur. 2016 yılının Mayıs ayındaki hükümet değişikliğinin ardından 15 Temmuz'da darbe girişimi gibi ülkedeki siyasi belirsizlikler, yüksek enflasyon, cari açık, yabancı sermayeye olan bağımlılık, ülkede kredi

büyümesinin artması gibi gelişmeler ekonomik gelişmeleri ve dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Bunların neticesinde; iki ülke arasında anlaşma sonrası gerçekleşen dış ticaret dengesinin Türkiye lehine bir trend izlediğini söylemek mümkündür.

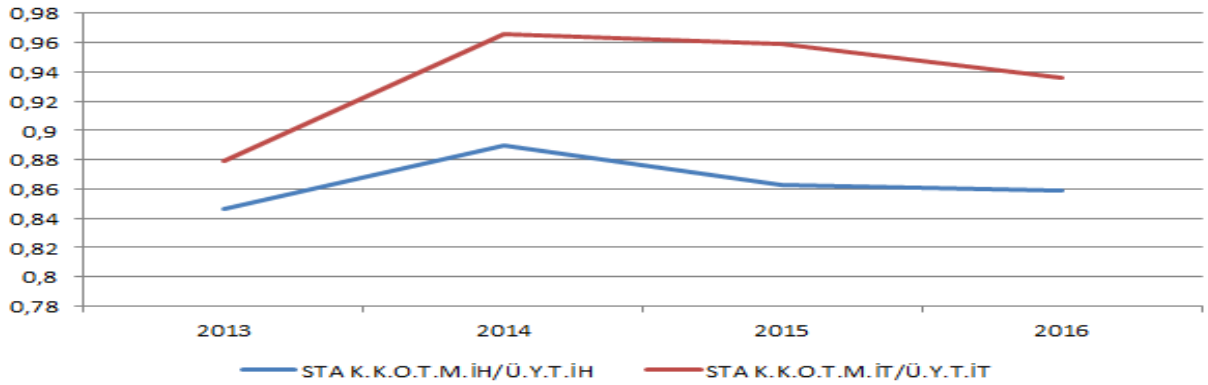

Şekil 3.50: Anlaşma Sonrası Türkiye-Mauritius Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2013-2016)

Anlaşmaya konu olan malların tablo 3.34'de dış ticaretindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların ihracatı 2013 yılında 34 milyar dolardan 2016 yılında 30 milyar dolara gerilemiştir. Anlaşmaya konu olan malların toplam ihracatında azalan eğilim durumu görülmektedir. Anlaşma konu olan mal ithalatı ise; 2013 yılında 6 milyar dolar şeklinde gerçekleşirken 2016 yılına gelindiğinde 4 milyar dolara gerilemiştir. Buna ilaveten anlaşma kapsamına konu olan malların toplam ithalatında azalan bir trend söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.50'de ihracat ve ithalat oranında; 2014 yılından itibaren oranlarda gerileme yaşanmıştır. Bu durum toplam ihracat ve ithalattaki artışın bir kısmının anlaşmaya konu olmayan mal ihracatı ve mal ithalatındaki artışlardan kaynaklandığını göstermektedir.

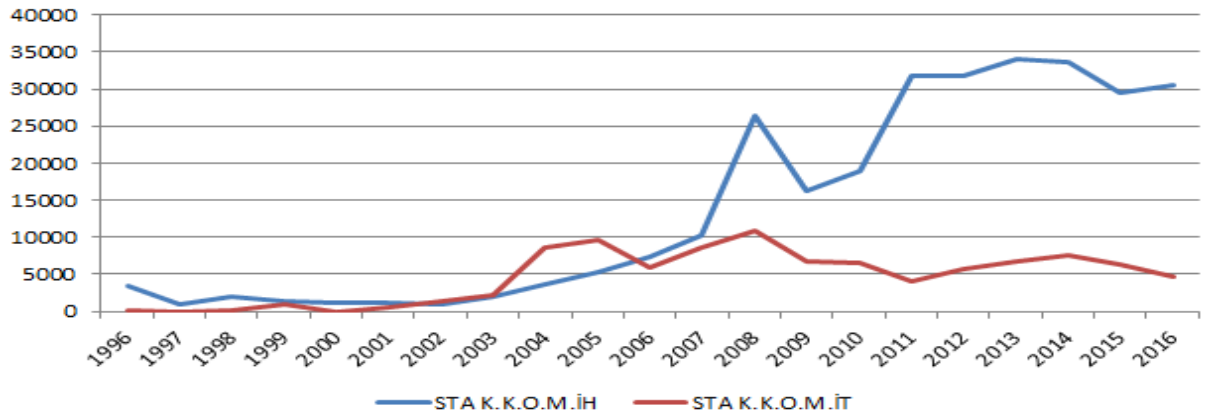

Şekil 2.51: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacmindeki değişimler şekil 3.51'de görüldüğü gibi; anlaşma öncesi 1996-2012 aralığı özellikle 2002 yılından sonra, anlaşamaya konu olan malların dış ticaretinde artan bir eğilim durumu görülmektedir. Ancak istikrarsız da olsa anlaşmaya konu olan mal ihracatındaki artış daha yüksektir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise; istikrarsız ve 2008 yılından sonra azalan bir eğilim görülmektedir. Anlaşma sonrası 2013-2016 aralığında anlaşmaya konu olan mal ihracatında gerileme yaşanmıştır. Mal ithalatında da 2014 yılından itibaren azalan bir eğilim durumu görülmektedir. Kısacası, anlaşma sonrası dönemde anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde istikrarsız ancak artış eğilimi yaşandığını söylemek mümkündür.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında ana fasıl 72 (demir ve çelik) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) ve fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında ise; fasıl 52 (pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat) ilk sırada yer alırken, fasıl 61 (örme giyim eşyası ve aksesuarı) ve fasıl 62 (örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı) bu sırayı takip

etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 72 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) ve 84 takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise; fasıl 52 ilk sırada yer alırken fasıl 62 ve 61bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlar çerçevesince anlaşma sonrası Türkiye-Mauritius arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde 2013'te artış yaşanırken, 2014-2016 aralığı gerilemiştir. Ayrıca anlaşma sonrası toplam dış ticaret hacminde de gerileme yaşandığı görülmüştür. Buna ilaveten anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaret içindeki payında da 2014 yılından itibaren azalan bir eğilim durumu söz konusudur. Kısacası Türkiye-Mauritius serbest ticaret anlaşması sonrası, toplam dış ticaret hacminin, anlaşmaya konu olan mal ticaretinin gerilemesi ve anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaret içindeki payın düşmesi, anlaşmanın üye ülkelerin dış ticaret gelişimini çok fazla etkilemediğini söyleyebiliriz. Anlaşma sonrası ülke dış ticaret gelişimlerinde çok fazla değişim olmamasına rağmen, Türkiye'nin 2015'de ithalatının % 57'sinin pamuk, % 32'sinin konfeksiyon ürünlerinden oluşması ve bu mallara anlaşma kapsamında indirim uygulanması Türkiye-Mauritius serbest ticaret anlaşmasının imzalanma sebeplerinden biri olabilir.

III.4.18.Türkiye-Malezya Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Anlaşma 2014 yılında imzalanmış ve 2015 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki dış ticarette imtiyaza tabi olan anlaşma metninde 25-97 ana fasılları ve alt fasıllardaki sanayi mallarından (77 ana fasılı ve alt gruplarındaki sanayi malları hariç) 25-97 arasındaki geri kalan fasıllara anlaşma kapsamında taviz uygulanmıştır.

Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar arasında motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı, inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri, plastikler ve mamulleri bulunmaktadır. Bunlara ilaveten, dokunabilir maddelerden teknik eşya, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, örme giyim eşyası ve aksesuarı, barut ve patlayıcı maddeler de anlaşma kapsamında indirim uygulanan mallar arasındadır. Ayrıca kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, kibritler, ateş alıcı maddeler, nükleer reaktörler, sanat eserleri, koleksiyon eşyası ve antikalar, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, mobilyalar, yatak takımları ve diğerleri anlaşma kapsamında yer almaktadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından toplanarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasındaki anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaretteki değişimleri incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Malezya dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.35: Anlaşma Öncesi Türkiye-Malezya Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2014, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Toplam İhracat	133782	134417	41884	36523	39359	35281
Toplam İthalat	236561	283224	284683	218851	268640	239370
Dış Ticaret Dengesi	-102779	-148807	-242799	-182328	-229281	-204089
STA K.K.O.T.M.İH	64652	62231	30668	21147	25432	22103
STA K.K.O.T.M.İT	101671	127920	152983	139276	193887	194233
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,483	0,462	0,732	0,579	0,646	0,626
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,429	0,451	0,537	0,636	0,721	0,811

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Toplam İhracat	152298	227270	52453	57250	59929	82810
Toplam İthalat	244941	390654	646747	785562	934227	1253030
Dış Ticaret Dengesi	-92643	-163384	-594294	-728312	-874298	-1170220
STA K.K.O.T.M.İH	142536	217244	39733	45736	48379	68167
STA K.K.O.T.M.İT	201056	292591	493960	608891	792976	1087524
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,935	0,955	0,757	0,798	0,807	0,823
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,82	0,748	0,763	0,775	0,848	0,867

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Toplam İhracat	98224	139110	224843	182587	165474	272073	315024
Toplam İthalat	1512361	960938	1124036	1567503	1278247	1230783	1160993
Dış Ticaret Dengesi	-1414137	-821828	-899193	-1384916	-1112773	-958710	-845969
STA K.K.O.T.M.İH	81037	81116	188760	137039	116502	212072	260040
STA K.K.O.T.M.İT	1046778	697611	826036	1063826	947638	949143	881268
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,825	0,583	0,839	0,75	0,704	0,779	0,825
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,692	0,725	0,734	0,678	0,741	0,771	0,759

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Malezya arasındaki dış ticaretteki değişimler tablo 3.35'te incelendiğinde; toplam ihracatın genel seyrinde 1996-2014 yılları arasında artış eğilimi yaşanmış, 1996 yılında 133 milyar dolardan 2014 yılında 315 milyar dolara yükselmiştir. Ancak toplam ihracatta 1998, 2001 ve 2004 yıllarında gerilemeler görülmektedir. Anlaşma öncesi toplam ithalat ise; 1999 yılında 236 milyar dolar, 2014'te 1 trilyon doların üzerinde gerçekleşmiştir. Toplam ithalatta da 1999, 2001, 2009 ve 2012 yıllarında gerilemeler yaşandığı görülmektedir. 1997'deki Asya mali krizinden sonra para akışını hızlandırmak isteyen, Rus borsasına fazla yatırım yapmış olan Kore bankalarının satışa geçmesiyle, Rus borsasında % 27'lik düşüş yaşanmış ve 1998 yılında bu düşüşlerin % 10 ve 14 şeklinde devam etmesi, Rusya'da mali krizin yaşanmasına neden olmuştur (Bedirhanoğlu, 1999). Ayrıca Asya krizinden etkilenen ülkelerin krizi atlatmak için paralarını devalüe etmeleri ürünlerinin rekabet gücünü arttırmış ancak Türkiye'nin ticaret yaptığı Asya ülkeleriyle ortak pazarlara ticaret yapan Rusya, pazar

payını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bunlar 1998'de dünya ticaretini etkileyen Rusya krizin patlak vermesine neden olmuştur. Ayrıca 1999 yılında yaşanan Marmara depremi de dış kaynak yetersizliğinden makroekonomik göstergelerde olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Türkiye'de yaşanan Kara Çarşamba adıyla da bilinen 2000-2001ulusal krizi ile 2009 ve 2012 ulusal krizi de ekonomide küçülmeye, dış ticaret hacminin gerilemesine neden olmuştur. Bunların neticesinde anlaşma öncesinde Türkiye-Malezya arasındaki dış ticaret dengesinin 1996-2014 yılları arasında negatif trendde artmasının yıllar itibariyle ülke aleyhine bir durum yarattığı görülmektedir.

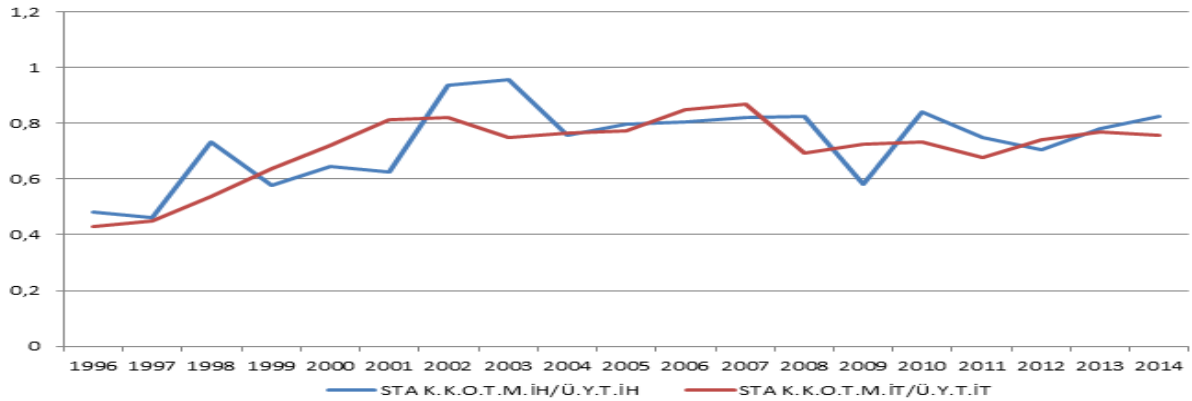

Şekil 3.52: Anlaşma Öncesi Türkiye-Malezya Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2004)

Anlaşmaya konu olan malların tablo 3.35'de dış ticaretindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan mal ihracatı trendinde 1996-2014 yılları arası bir artış söz konusudur. Anlaşmaya konu olan malların ihracatı 1996 yılında 65 milyar dolar iken 2014 yılında 260 milyar dolara yükselmiştir. Ancak anlaşamaya konu olan mal ihracatında 1998, 1999, 2001, 2012 yıllarında gerilemeler yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise; artan bir eğilim durumu görülmektedir. Fakat anlaşmaya konu olan mal ithalatında 1999, 2008, 2009, 2012 ve 2014 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan mal ihracında ve mal ithali trendlerinde yaşanan gerilemelere; 1998 Rusya Krizi,

Türkiye'de yaşanan 2000-2001 Ulusal kriz, 2008 Küresel Krizi ve Türkiye'de yaşanan 2009 ve 2012 ulusal krizleri dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir. 2014 yılında ise gerileme temel nedeni ise; iç tüketim, ithalatla ve dış kaynaklara bağlı büyüyen ülkede, sürekli sıcak para girişi ve çıkışlarının yaşanmasına bağlı olarak global eko-politik ilkimden dolayı kurların yükselmesi, faizin artması ve iç talebin azalmasına neden olmasıdır. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.52'de ihracat oranında azalarak artan eğilim ve oranda istikrarsız bir durum söz konusudur. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı oranı trendinde ise; 1996-2002 yılları arasında artış yaşanırken 2002'den sonra azalarak artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Kısacası anlaşmaya konu olan mal ihracatı ve ithalatı oranlarında; istikrarsız bir yapı söz konusu iken, 2002 yılından sonra oranların azalması, toplam dış ticaretteki artışlarda anlaşmaya konu olmayan malların payının arttığını göstermektedir.

Tablo 3.36: Anlaşma Sonrası Türkiye-Malezya Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (2015-2016, Milyon $)

	2015	2016
Toplam İhracat	357083	321562
Toplam İthalat	1339168	1996877
Dış Ticaret Dengesi	-982085	-1675315
STA K.K.O.T.M.İH	299279	251875
STA K.K.O.T.M.İT	887253	1439819
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,838	0,783
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,662	0,721

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Malezya'nın tablo 3.36'da dış ticaretindeki değişimler dikkate alındığında; toplam ihracat 2015 yılında 357 milyar dolardan 2016 yılına gelindiğinde 321 milyar dolara gerilemiştir. Toplam ithalat ise 2015 yılında 1,3 trilyon dolar iken 2016 yılında yaklaşık 2 trilyon dolara yükselmiş, artan bir trend söz konusudur. Bunun neticesinde dış ticaret dengesinin, 2015 yılında -982 milyar dolardan 2016 yılında 1 trilyon doların üzerinde gerçekleşmesi, ülke aleyhine artan bir trend yaşandığını göstermektedir.

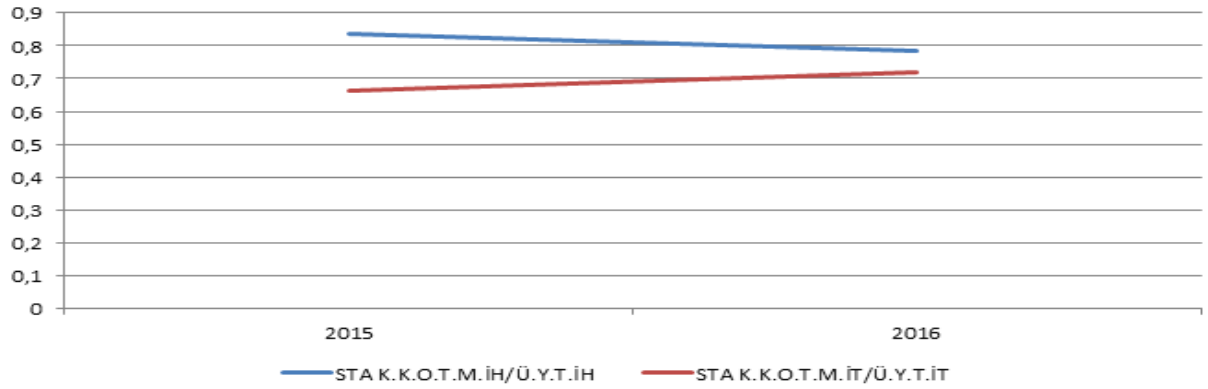

Şekil 3.53: Anlaşma Sonrası Türkiye-Malezya Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (2015-2016)

Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretindeki değişimler tablo 3.36'da görüldüğü gibi; anlaşmaya konu olan mal ihracı anlaşma sonrasında, 299 milyar dolardan 251 milyar dolara gerilerken, anlaşmaya konu olan mal ithali 887 milyar dolardan 1 trilyonun üzerinde gerçekleşmiştir. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.53'deki ihracat oranında bir düşüş söz konusu iken ithalat oranında artış yaşanmıştır. Kısacası toplam dış ticaret içinde anlaşmaya konu olan mal ithalinin payı artarken, mal ihracı payının azaldığını söylemek mümkündür.

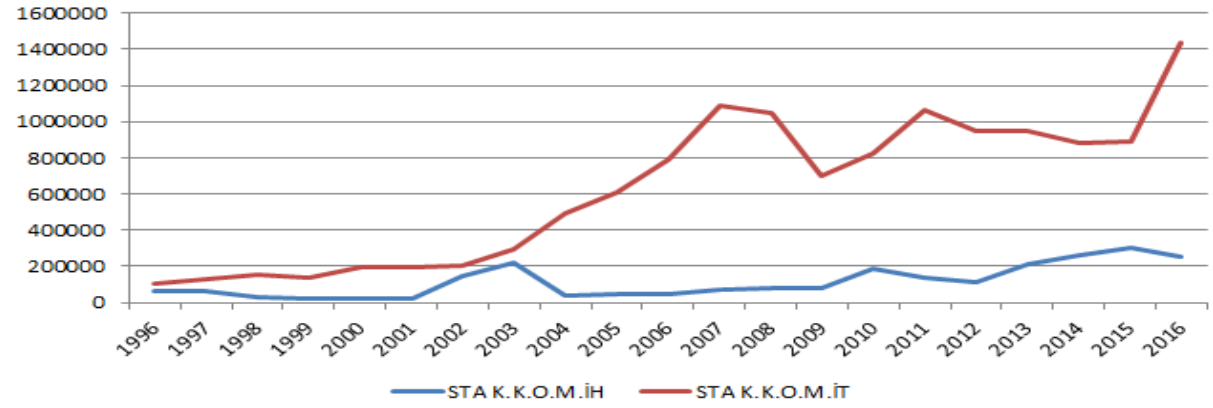

Şekil 3.54: Anlaşma öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Şekil 3.54'de görüldüğü gibi anlaşma öncesi 1996-2014 aralığında; anlaşmaya konu olan malların ihracatında 2006'dan sonra istikrarsız bir eğilimde olsa düşük oranlarda artış yaşanmıştır. Ancak anlaşmaya konu olan mal ithalatında ciddi bir artış yaşandığı görülmektedir. Anlaşma sonrası 2015-2016 aralığında ise; anlaşmaya konu olan malların

ihracatında 2015'te bir artış eğilimi yaşanırken, 2016 yılında gerileme yaşanmıştır. Anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise; 2016 yılında ciddi bir artış eğilimi söz konusudur. Kısacası anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ithalinin arttığını söylemek mümkün olduğu gibi mal ihracının çok düşük seviyede artan bir eğilim izlediğini söylemekte yanlış olmayacaktır.

Anlaşama öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 87 (motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 27(mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar) ve fasıl 28(inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri) takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında ise; fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) ve fasıl 40 (kauçuk ve kauçuktan eşya) takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 87 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 27ve 84 takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ithalatında ise; fasıl 85 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 76 (alüminyum ve alüminyumdan eşya) ve 40 takip etmektedir.

Anlaşma metnindeki amaçlar çerçevesince anlaşma sonrası iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; anlaşma sonrası Türkiye-Malezya arasında anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde özellikle ithalatında artış yaşanmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacminin arttığını söylemekte mümkündür. Anlaşmaya konu olan malların toplam dış ticaret içindeki payında mal ithalinin payı artarken mal ihracının payında düşükte olsa artış yaşanmış ancak oranların anlaşma öncesiyle nerdeyse

aynı olduğunu söyleyebiliriz. Bunların neticesinde dış ticaret dengesinin anlaşma sonrasında Türkiye aleyhine gerçekleşmesi, Türkiye-Malezya arasındaki dış ticaretin ödemeler dengesini negatif etkilediğini göstermektedir. Anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, ithalatın daha çok artması aynı zamanda ülkeden yapılan toplam ithalat içerisindeki payının da artması, daha çok Malezya'nın ihracatında pazar çeşitliliğinin ve pazar payının artmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Anlaşmanın ülke ekonomileri ve dış ticaret gelişimlerine, anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların özellikle ithalatında dış ticaretin artması, ülkeyle gerçekleştirilen toplam dış ticaret hacminin artması da katkı sağladığını gösterebilir. Ancak anlaşmaya konu olan mal ihracının, toplam ihracat içindeki payının anlaşma öncesiyle neredeyse aynı seviyede kalması, ayrıca gerçekleştirilen dış ticaretin ülke ödemeler dengesini olumsuz etkilemesiyle, anlaşma Türkiye'nin dış ticaret gelişimini negatif etkilemiş olabilir. Dünya da palm yağı üretiminde ikinci sırada olan Malezya'dan, 2015 yılı ekonomi bakanlığı verilerine göre Türkiye'nin %25 oranında palm yağı, kauçuk üretim merkezlerinden biri olan ülkeden %7 oranında kauçuk ve kauçuktan eşya, elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçalarının ithal edilmesi Türkiye'nin dış ticaret açığı vermesine neden olmuş olabilir. Palm yağının Türkiye'nin ithalatından % 25 oranında pay alması, serbest ticaret anlaşması sonrası gümrük vergisinin sıfırlanması anlaşmanın bu mala özel yapıldığını gösterebilir.

III.4.19. Türkiye-Moldova Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

2016 tarihinde yürürlüğe giren anlaşma kapsamında, Türkiye-Moldova arasındaki dış ticarette 25-97 ana ve alt fasıllardaki sanayi malları arasından 25/ 39/ 57/ 61/ 62/ 63/ 64/ 70/

94 ana fasıllarında ve alt gruplarındaki sanayi mallarında taviz uygulanmıştır. Anlaşma kapsamında taviz uygulanan mallar; tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, plastikler ve mamulleri, halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları, örme giyim eşyası ve aksesuarı, örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı yer almaktadır. Ayrıca dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar, ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı, mobilyalar, yatak takımları, cam ve cam eşya, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar ve benzeri, prefabrik yapılar da taviz uygulanan mallar arasındadır.

Anlaşma kapsamına konu olan ve imtiyaz sağlanan fasılların veri setleri TUİK veri tabanından alınarak aşağıda oluşturulan tablo ve şekil yardımıyla iki ülke arasındaki dış ticaret anlaşma öncesi ve sonrası incelenmiştir. Anlaşmanın Türkiye-Moldova dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.37: Anlaşma Öncesi Türkiye-Moldova Arasındaki Dış Ticaret İlişkisi (1996-2016, Milyon $)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam İhracat	14397	21334	27663	20646	26232	24816	39991
Toplam İthalat	14468	15077	11799	10863	7047	2592	4646
Dış Ticaret Dengesi	-71	6257	15864	9783	19185	22224	35345
STA K.K.O.T.M.İH	2790	3566	2950	6471	5489	3286	5664
STA K.K.O.T.M.İT	190	390	359	302	384	687	322
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,193	0,167	0,106	0,313	0,209	0,132	0,141
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,013	0,0258	0,03	0,027	0,054	0,265	0,069

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam İhracat	46794	66352	81108	107377	145752	198468	118090
Toplam İthalat	10606	27131	31447	31410	52879	69527	86520
Dış Ticaret Dengesi	36188	39221	49661	75967	92873	128941	31570
STA K.K.O.T.M.İH	6346	10463	13058	18077	25405	35665	22309
STA K.K.O.T.M.İT	284	431	3303	6897	7425	19943	20922
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,135	0,157	0,16	0,168	0,174	0,179	0,188
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,026	0,015	0,105	0,219	0,14	0,286	0,241

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	148209	208885	224464	275971	286741	201607	262387
Toplam İthalat	110732	244482	135053	260974	246928	216926	147737
Dış Ticaret Dengesi	37477	-35597	89411	14997	39813	-15319	114650
STA K.K.O.T.M.İH	25597	31621	43787	60491	49989	37843	43319
STA K.K.O.T.M.İT	21931	18575	17018	32813	33241	16934	17515
STA K.K.O.T.M.İH/Ü.Y.T.İH	0,172	0,151	0,195	0,219	0,174	0,187	0,165
STA K.K.O.T.M.İT/Ü.Y.T.İT	0,198	0,075	0,126	0,125	0,134	0,078	0,118

Kaynak: (TUİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Türkiye-Moldova dış ticaretinde değişimler tablo 3.37'de dikkate alındığında; toplam ihracat 1996 yılında 14 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 262 milyar dolara yükselmiş ve anlaşma öncesi artan bir eğilim durumu yaşanmıştır. Ancak toplam ihracatta 1999, 2001, 2009 ve 2015 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Toplam ithalat ise; 1996 yılında 14 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 147 milyar dolara yükselmiş ve toplam ithalat artan bir trend izlemiştir. Ancak toplam ithalatta da 1998, 1999, 2000, 2001, 2006, 2012, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Anlaşma öncesi iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacminde gerilemelerin yaşanmasına dünya ticaretini olumsuz etkileyen 1998 Rusya Krizi, Türkiye'de Marmara depreminin yaşandığı 1999'da ekonominin daralması neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'de yaşanan 2000-2001 ile 2009 ve 2012 Ulusal Krizleri de ülke ekonomisini ve dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. 2014 yılında ise; ülkede sürekli sıcak para giriş ve çıkışının yaşanması kurların yükselmesine, faiz oranın artmasına ve iç talebin azalması gibi tüketime bağlı büyüyen ülke ekonomisindeki istikrarsızlıklar, dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilemiştir. 2015 yılında ise; ülkede bir yıl boyunca siyasi gerginliğin devam etmesi, iki kez genel seçimin yapılması, düşük büyüme oranının, yüksek enflasyon ve işsizliğin yaşanması ülke ekonomisini ve dış ticaret gelişimini olumsuz etkilemiştir. Darbe girişiminin yaşandığı, OHAL kapsamında birçok kurum ve kuruluşların kapatıldığı, terör olaylarının devam ettiği 2016 yılında ülke ekonomisinin daralması toplam ithalatın gerilemesinde etkili olmuştur. Bunların neticesinde; iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret dengesi 1996, 2011 ve 2015 yıllarında ülke aleyhine gerçekleşirken diğer yıllarda ülke lehine bir trend izlediği görülmektedir.

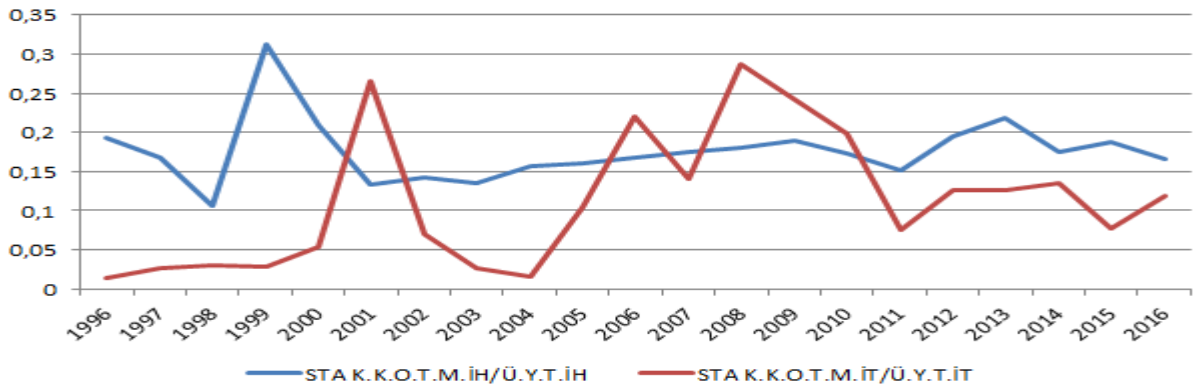

Şekil 3.55: AnlaşmaÖncesi Türkiye-Moldova Arasında Gerçekleşen Dış Ticarette STA Konu Olan Mal İhracatının Toplam İhracata, Mal İthalatının Toplam İthalata Oranı (1996-2016)

Anlaşmaya konu olan malların tablo 3.37'de dış ticaretteki değişimleri dikkate alındığında; anlaşmaya konu olan mal ihracatı 1996 yılında 2 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 43 milyar dolara yükselmiş ve 2001 yılından sonra istikrarsız ancak artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Anlaşmaya konu olan mal ithalatı ise; 1996 yılında 190 milyon dolardan 2016 yılına gelindiğinde 17 milyon dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan malların şekil 3.55'te ithalat oranında istikrarsız bir trend söz konusudur. Ayrıca ithalat oranında 2004'ten sonra bir sıçrama yaşansa da 2009 yılından sonra azalarak artmıştır. İhracat oranının artış hızı şekilde görüldüğü gibi ithalat oranının artış hızından daha yüksek olmasına rağmen oranda istikrarsız bir trend yaşandığı görülmektedir. Bunlara ilaveten, oranların azaldığı dönemlerde toplam dış ticaretteki artışların anlaşmaya konu olamayan malların ihracat ve ithalatındaki artıştan kaynaklandığını göstermektedir. Anlaşma 2016 yılında yürürlüğe girdiği için anlaşma öncesi ve sonrası dış ticaret ilişkileri kıyaslanamadığından Moldova ile imzalan serbest ticaret anlaşmasının, ilerleyen yıllarda tekrar analiz edilmesi daha doğru sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

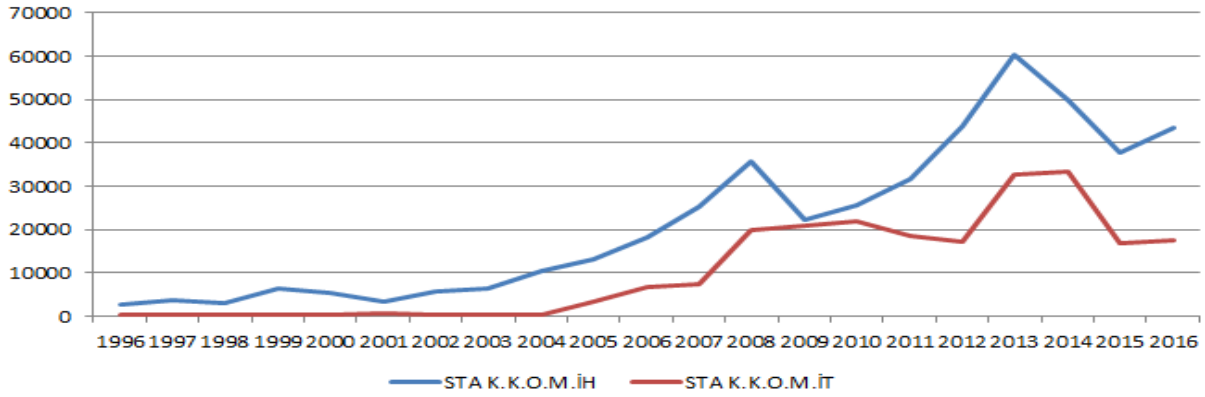

Şekil 3.56: Anlaşma Öncesi ve Sonrası Anlaşmaya Konu Olan Mal İhracatı ve İthalatının Eğilimi (1996-2016, Milyon $)

Anlaşma öncesinde anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinde, şekil 3.56'da görüldüğü gibi mal ihracında özellikle 2003 yılından itibaren artarak artan bir eğilim görülmektedir. Ancak mal ithalinde 2004 yılına kadar neredeyse sabit bir eğilim söz konusudur. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2016 yılına kadar anlaşmaya konu olan malların dış ticaret hacminin arttığını söylemek mümkündür. Anlaşma yeni yürürlüğe girdiği için anlaşma öncesi ve sonrası anlaşmaya konu olan malların dış ticareti kıyaslanamadığından, Moldova ile imzalan serbest ticaret anlaşmasının ilerleyen yıllarda tekrar analiz edilmesi daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 39 (plastikler ve mamulleri) ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 63 (dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar) ve fasıl 94 (mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar ve benzeri prefabrik yapılar) takip etmektedir. Anlaşma öncesi anlaşmaya konu olan malların ithalatında ise; ana fasıl 61(örme giyim eşyası ve aksesuarı) yer alırken fasıl 70 (cam ve cam eşya) ve fasıl 62 (örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı) bu sırayı takip etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 39 ilk sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 63 ve 62 takip

etmektedir. Anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan malların ithalatında ise; fasıl 61 (örme giyim eşyası ve aksesuarı) ilk sırada yer alırken fasıl 70 ve 62 bu sırayı takip etmektedir.

Anlaşma metinleri kapsamındaki amaçlar çerçevesinde anlaşma öncesi Türkiye-Moldova arasındaki dış ticaret hacmindeki değişimler dikkate alındığında; dış ticaret dengesinin anlaşma öncesinde Türkiye lehine gerçekleşmesi ödemeler dengesine katkı sağlamıştır. Anlaşma kapsamına konu olan malların dış ticaretinin artması aynı zamanda toplam dış ticaret içindeki paylarının da artması ülkelerin pazar paylarının artmasına olanak sağlamıştır diyebiliriz. Ancak anlaşma 2016 yılında yürürlüğe girdiği için Türkiye-Moldova STA'sının ülkeler üzerinde beklenen pozitif etkilerinin, yerine getirilip getirilmediğini anlamak için ilerleyen dönemlerde analiz edilmesiyle daha sağlıklı sonuçlar elde edilecektir. Bunun yanı sıra 2015'de Türkiye'nin ithalatında yağlı tohum ve meyveleri, tıpta ve sanayide kullanılan bitkiler, saman ve kaba yemin %8 2 oranında pay alması ancak bu ürünlerin anlaşma metnindeki listelerde yer almaması da, anlaşmaların amacına uygun olmayan bir durum olduğu söylenebilir.

III.5.GENEL DEĞERLENDİRME

Bu bölümde ise; önceki bölümlerde analiz ettiğimiz 19 ülke ile 1996-2016 yılları arasındaki toplam dış ticaretin, ülke toplam dış ticareti içindeki payı hesaplanarak, anlaşmaların Türkiye'nin dış ticaretindeki yeri anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca anlaşma kapsamına konu olan toplam mal ihracatının Türkiye'nin toplam ihracatına oranı, anlaşma kapsamına konu olan toplam mal ithalatının Türkiye'nin toplam ithalatına oranı ile de dış ticaret hacmindeki artışların anlaşmaya konu olan malların dış ticaretindeki artışlardan kaynaklanıp kaynaklanmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak da anlaşmaya konu olan malların ve 19 ülkeyle dış ticaret dengesinin Türkiye'nin, toplam dış ticaret açığına ve cari açığına oranını, tablo ve şekil yardımıyla yapılan anlaşmaların toplam dış ticaret hacminin, toplam dış ticaret dengesinin ve cari açığının içindeki paylarının ülke dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.38: 19 STA' sının Toplam İhracatının ve İthalatının Toplam İhracat ve İthalat İçindeki Payı (1996-2006)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam İhracat	23224	26261	26973	26587	27774	31334	36059
Toplam İthalat	43626	48558	45921	40671	54502	41399	51553
Dış Ticaret Dengesi	-20402	-22297	-18948	-14084	-26728	-10065	-15494
19 Ü. T. İH	2080	2291	2769	2672	2610	4293	3084
19 Ü. T. İT	3165	4083	3881	3076	4351	3925	5063
19 Ü.T.İH/T.İH	0,089	0,087	0,102	0,100	0,093	0,137	0,085
19 Ü.T.İT/T.İT	0,072	0,084	0,084	0,075	0,079	0,094	0,098

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam İhracat	47252	63167	73476	85534	107271	132027	102142
Toplam İthalat	69339	97539	116774	139576	170062	201963	140928
Dış Ticaret Dengesi	-22087	-34372	-43298	-54042	-62791	-69936	-38786
19 Ü. T.İH	4109	4935	6028	7141	8946	13383	14034
19 Ü.T. İT	6743	9334	11148	11710	14889	16314	10025
19 Ü.T.İH/T.İH	0,086	0,078	0,082	0,083	0,083	0,101	0,137
19 Ü.T.İT/T.İT	0,097	0,095	0,095	0,083	0,087	0,080	0,071

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	113883	134906	152461	151802	157610	143838	142529
Toplam İthalat	185544	240841	236545	251661	242177	207234	198618
Dış Ticaret Dengesi	-71661	-105935	-84084	-99859	-84567	-63396	-56089
19 Ü.T.İH	13152	14334	15326	15259	19446	20514	17620
19 Ü.T.İT	14396	19800	21537	24464	21301	16815	16976
19 Ü.T.İH/T.İH	0,115	0,106	0,100	0,100	0,123	0,142	0,123
19 Ü.T.İT/T.İT	0,077	0,082	0,091	0,097	0,087	0,081	0,085

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Tablo 3.38'de yer alan Türkiye'nin toplam ihracatı 1996 yılında 23 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 142 milyar dolara yükselmiş ve 1996-2016 yılları arasında toplam ihracatta artan bir trend söz konusudur. Fakat toplam ihracatta 1999, 2009, 2013, 2015 ve 2016 yıllarında gerileme yaşanmıştır. Toplam ithalat ise 1996 yılında 43 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 198 milyar dolara yükselmiş ve toplam ithalatta artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Buna rağmen 1998, 1999, 2001, 2009, 2012, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında toplam ithalatta gerilemeler yaşanmıştır. Ayrıca 2002-2006 döneminde toplam ithalatta artan bir trendin yaşanmasında bu dönemde Makedonya, Bosna Hersek, Filistin, Tunus ve Fas serbest ticaret anlaşmalarının yürürlüğe girmesi etkili olmuş olabilir.

Yine tablo da görülebileceği gibi 19 ülkenin toplam ihracatı 1996 yılında 2 milyon dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 17 milyon dolara yükselmiş ve toplam ihracatta artan bir trend yaşandığı gözlemlenirken, 1999, 2000, 2002, 2010 ve 2016'da gerileme yaşanmıştır. 19 ülkenin toplam ithalatı1996 yılında 3 milyon dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 16 milyon dolara yükselmiş ve toplam ithalatta artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Fakat toplam ithalatta 1998, 1999, 2001, 2009, 2014 ve 2015 yıllarında gerileme yaşanmıştır.

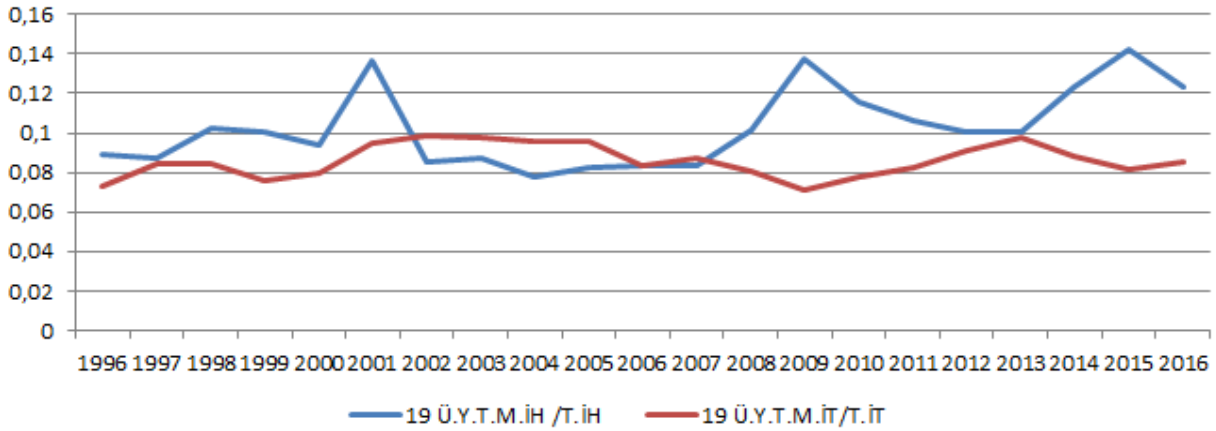

Şekil 3.57:19 STA' sının Toplam İhracatının ve İthalatının Toplam İhracat ve İthalat İçindeki Payı (1996-2006)

Şekil 3.57'da verilen 19 Ü.T.İH/T.İH ve 19 Ü.T.İT/T.İT oranları incelendiğinde; 19 ülkeye yaptığımız toplam ihracatın, Türkiye'nin 1996-2016 yılları arasında yapmış olduğu toplam ihracata oranında istikrarsız bir trend gözlemlenmektedir. Ancak oranda yıllar itibariyle artış yaşandığı görülmektedir. 19 Ü.T.İH/T.İH oranı 1996 yılında %8 iken bu oran 2016 yılına gelindiğinde %12,3'e yükselmiştir. Fakat 19 Ü.T.İT/T.İT oranında istikrarsız bir trend görülmekle birlikte oran %7 ile %9 arasında bir trend izlemiştir. 19 ülkeyle gerçekleştirilen ihracatın toplam ihracat içerisindeki payının artış hızının 19 ülkeden gerçekleştirilen toplam ithalatın Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payının artış hızından daha yüksek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca 19 Ü.T.İH/T.İH oranında yaşanan artış Türkiye'nin ihraç pazarının ve payının küçükte olsa bir kısmının serbest ticaret anlaşması imzaladığı 19 ülkeye kaydığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca anlaşma öncesi 19 ülkeyle dış ticarette; anlaşmaya konu olan malların ihracatında fasıl 84 (kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları), fasıl 72 (demir ve çelik) ilk ikide yer almaktadır. Bunları ise fasıl 87 (motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı) takip etmektedir. Anlaşma sonrasında ise; 19 ülkeyle dış ticarette; anlaşmaya konu olan malların ihracatında da fasıl 84(kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları) 39 (plastikler ve mamulleri) ve 72 ikinci sırada yer almaktadır. Bunu fasıl 27 (mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar) takip etmektedir. Anlaşma öncesi 19 ülkeyle dış ticarette; anlaşmaya konu olan malların ithalatında fasıl 85 (elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı) ve 72 ilk sırada yer almaktadır. Bu sırayı fasıl 25 (tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento), 27, 28 (inorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element,

metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri) ve 41(Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler) takip etmektedir. Anlaşma sonrası ise; 19 ülkeyle dış ticarette; anlaşmaya konu olan malların ithalatında fasıl 85 ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise; fasıl 72, fasıl 52 (pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat), 28 ve fasıl 27 yer almaktadır. Fasıl 25 ve 62 (örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı) de üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 3.39: 19 STA' da Anlaşmaya Konu Olan Malların İhracat ve İthalatlarının Toplam İhracat ve Toplam İthalata Oranı (1996-2016)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam İhracat	23224	26261	26973	26587	27774	31334	36059
Toplam İthalat	43626	48558	45921	40671	54502	41399	51553
Dış Ticaret Dengesi	-20402	-22297	-18947	-14084	-26727	-10064	-15494
19Ü.STA.K.O.T.M.İH	1076	1028	1134	1161	1249	1242	1544
19Ü.STA.K.O.T.M.İT	1566	2126	2061	1626	2954	1735	1805
19Ü.STA.K.O.T.M.İH/T.İH	0,046	0,039	0,042	0,043	0,044	0,039	0,042
19Ü.STA.K.O.T.M.İT/T.İT	0,035	0,043	0,044	0,039	0,054	0,041	0,035

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam İhracat	47252	63167	73476	85534	107271	132027	102142
Toplam İthalat	69339	97539	116774	139576	170062	201963	140928
Dış Ticaret Dengesi	-22086	-34372	-43297	-54041	-62790	-69936	-38785
19Ü.STA.K.O.T.M.İH	2110	2460	3884	4658	6373	10131	11107
19Ü.STA.K.O.T.M.İT	2621	4279	9681	10166	12959	13851	8242
19Ü.STA.K.O.T.M.İH/T.İH	0,044	0,038	0,052	0,054	0,059	0,076	0,108
19Ü.STA.K.O.T.M.İT/T.İT	0,037	0,043	0,082	0,072	0,076	0,068	0,058

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam İhracat	113883	134906	152461	151802	157610	143838	142529
Toplam İthalat	185544	240841	236545	251661	242177	207234	198618
Dış Ticaret Dengesi	-71661	-105934	-84083	-99858	-84566	-63395	-56088
19Ü.STAK.O.T.M.İH	9774	10539	11559	10542	13956	15720	12213
19Ü.STA.K.O.T.M.İT	12019	16298	14483	20845	17171	13622	13921
19Ü.STA.K.O.T.M.İH/T.İH	0,085	0,078	0,075	0,069	0,088	0,109	0,085
19Ü.STA.K.O.TM.İT/T.İT	0,064	0,067	0,061	0,082	0,07	0,065	0,07

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Tablo 3.39'da yer alan Türkiye'nin toplam ihracatı 1996 yılında 23 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 142 milyar dolara yükselmiş ve 1996-2016 yılları arasında toplam ihracatında artan bir trend söz konusudur. Fakat toplam ihracatta 1999, 2009, 2013, 2015 ve 2016 yıllarında gerileme yaşandığı görülmektedir. Toplam ithalat ise 1996 yılında 43 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 198 milyar dolara yükselmiş ve toplam ithalatta artan bir trend yaşandığı görülmektedir. Fakat 1998, 1999, 2001, 2009, 2012, 2014, 2015 ve 2016

yıllarında toplam ithalatta gerilemeler yaşanmıştır. Bunun neticesinde Türkiye'nin dış ticaret dengesinin 1996-2016 yılları arasında negatif yönde artan bir seyir izlediği görülmektedir.

Tablo 3.39'da yer alan 19 ülkeyle serbest ticaret anlaşmasına konu olan malların toplam ihracatı,1996 yılında 1 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 12 milyar dolara yükselmiştir. Anlaşmaya konu olan malların toplam ihracatında 1997, 2001, 2010, 2013 ve 2016 yılları hariç artış trendi yaşandığı görülmektedir. 19 ülkeyle anlaşmaya konu olan toplam mal ithalinin, 1996 yılında 1,5 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğine 13,9milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Ayrıca anlaşmaya konu olan malların toplam ithalatında 1998, 1999, 2001, 2009, 2012, 2014 ve 2015 yılları hariç artış trendi söz konusudur.

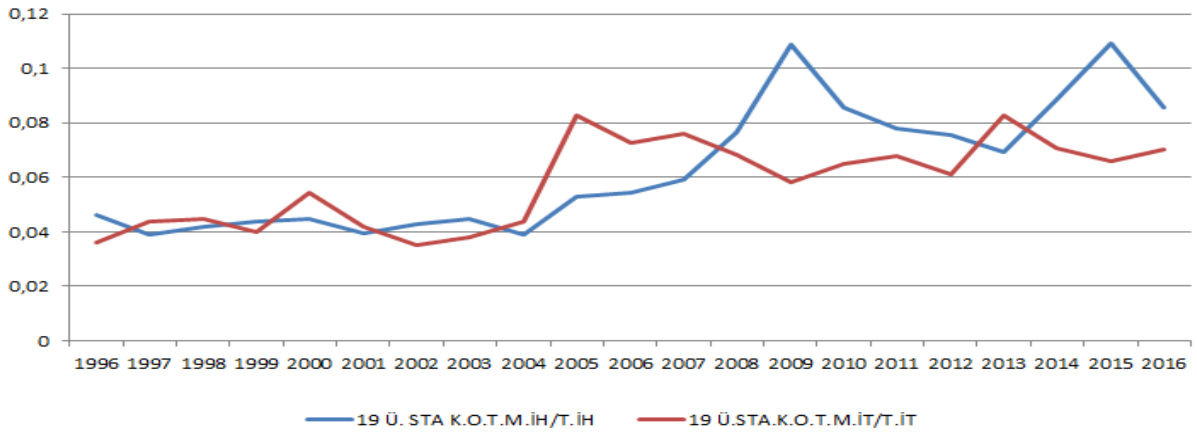

Şekil 3.58: 19 STA' da Anlaşmaya Konu Olan Malların İhracat ve İthalatlarının Toplam İhracat ve Toplam İthalata Oranı (1996-2016)

Şekil 3.58'de verilen 19 Ü.STA.K.O.T.M.İH/T.İH ve 19 Ü.STA.K.O.T.M.İT/T.İT oranları incelendiğinde; 19 ülkeyle dış ticarette, anlaşmaya konu olan malların toplam ihracatının toplam ihracata oranında istikrarsız bir trend gözlemlenmesine rağmen oranda yıllar itibariyle artış yaşandığı görülmektedir. 19 Ü.STA.K.O.T.M.İH/T.İH oranı 1996 yılında %4 iken bu oran 2016 yılına gelindiğinde % 8'e yükselmiştir. Fakat 19 Ü.STA.K.O.T.M.İT/T.İT oranında istikrarsız bir trend söz konusudur. 19 Ü.STA.K.O.T.M.İT/T.İT oranı 1996 yılında %3 iken 2016 yılına gelindiğinde %7' ye

yükselmiş fakat 2005 yılından itibaren oranda azalan bir trend yaşandığı görülmektedir. Ayrıca 19 ülkeyle dış ticarette, anlaşmaya konu olan mal ihracının, toplam ihracat içindeki payının artış hızının özellikle 2005 'ten sonra, anlaşmaya konu olan toplam mal ithalatının Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payının artış hızından daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Bu oranlardaki trend dikkate alınarak Türkiye'nin toplam ihracatı ve toplam ithalatındaki artışın daha çok serbest ticaret anlaşması olan 19 ülke(EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna, Filistin, Tunus, Fas, Mısır, Suriye, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Güney Kore, Mauritius, Malezya ve Moldova) dışında kalan ülke veya ülke gruplarıyla yaptığı dış ticaret hacmindeki artıştan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ayrıca 19Ü.STA.K.O.T.M.İH/T.İH ve 19 Ü.STA.K.O.T.M.İT/T.İT oranlarında yaşanan artış, Türkiye'nin ihracat ve ithalat pazarının ve payının küçükte olsa bir kısmının anlaşma imzalanan 19 ülkeye kaydığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 3.40: 19 STA' sının Toplam Dış Ticaret Dengesinin Dış ticaret Açığına ve Cari Açığa Oranı (1996-2016)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam Dış Ticaret Dengesi	-10264	-15048	-13927	-9667	-21959	-3282	-6404
Cari Açık	-2437	-2638	2000	-925	-9920	3760	-626
19 Ü.T.D.T.D	-1077	-1807	-1266	-438	-1792	-438	-2090
19 Ü.T.DT.D/D.T.A	0,104	0,120	0,090	0,045	0,081	0,133	0,326
19 Ü.T.DT.D/C.A	0,441	0,684	-0,633	0,473	0,180	-0,116	3,338

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Dış Ticaret Dengesi	-13411	-22438	-32936	-40894	-46831	-52917	-24762
Cari Açık	-7554	-14198	-20980	-31168	-36949	-39425	-11358
19 Ü.T.D.T.D	-2789	-4523	-5280	-4805	-5942	-2931	4009
19 Ü.T.DT.D/D.T.A	0,207	0,201	0,160	0,117	0,126	0,055	-0,161
19 Ü.T.DT.D/C.A	0,369	0,318	0,251	0,154	0,160	0,074	-0,352

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam Dış Ticaret Dengesi	-56325	-89160	-65367	-79917	-63597	-48114	-40842
Cari Açık	-44616	-74402	-47962	-63621	-43597	-32118	-32615
19 Ü.T.D.T.D	-1243	-5466	-6210	-9185	-1854	3698	644
19 Ü.T.DT.D /D.T.A	0,022	0,061	0,095	0,114	0,029	-0,076	-0,015
19 Ü.T.DT.D/C.A	0,027	0,073	0,129	0,144	0,042	-0,115	-0,019

Kaynak: (TÜİK, 2017) veri tabanından veri setleri alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Tablo 3.40'da verilen 19 STA' nın dış ticaret dengesinin toplam dış ticaret dengesine oranı ve 19 anlaşmanın dış ticaret dengesinin cari açığa oranı incelendiğinde; toplam dış ticaret dengesi 1996 yılında -10 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde -40 milyar dolara yükselmiştir. Toplam dış ticaret dengesi 1996-2016 yılları arasında negatif artan bir trend izlemiştir. Toplam dış ticaret dengesinde 1998, 1999, 2001, 2009, 2012, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında pozitif yönde bir gerileme yaşanmıştır. Cari açık 1996 yılında -2 milyar dolar iken 2016 yılına gelindiğinde 32 milyar dolara yükselmiştir. cari açıkta 1996-2016 döneminde negatif yönde artan bir trend söz konusudur. Fakat 1998, 1999, 2001, 2002, 2009, 2010, 2012, 2014 ve 2015 yıllarında pozitif yönde gerileme mevcuttur. 19 ülke ile gerçekleşen dış ticaret neticesinde dış ticaret dengesi 1996 yılında -1 milyar iken 2016 yılına gelindiğinde 644 milyon dolara yükselmiştir. 19 ülkenin toplam dış ticaret dengesi 2009, 2015 ve 2016 yıllarında pozitif gerçekleşmiş fakat diğer yıllarda negatif bir trend söz konusudur. 2009 yılında Türkiye ekonomisinde ulusal krizin yaşanması ithalatı azaltıcı ihracatı arttırıcı politikalar izlenmesine neden olduğundan 19 ülke ile gerçekleşen dış ticaret dengesinin pozitif gerçekleşmesine neden olmuş olabilir. Ayrıca 19 ülkenin Türkiye ile gerçekleştirdiği dış ticaret neticesindeki dış ticaret dengesinde 1998, 1999, 2001, 2006, 2008, 2010, 2014 ve 2016 yıllarında gerilemeler yaşanmıştır. Ancak 19 ülkenin dış ticaret dengesi negatif trend seyrettiği için bu gerilemeler dış ticaret açığını azaltıcı yönde katkı sağlamaktadır. Genel itibariyle toplam dış ticaret açığı, cari açık ve 19 ülkenin dış ticaret açığı yukarıdaki veri setlerinden de görülebileceği gibi; toplam dış ticaret dengesinde yıllar itibariyle negatif artan bir trend söz konusudur. Cari açıkta da 1996-2016 aralığında negatif artan bir eğilim görülmüştür. Buna ilaveten 19 ülkenin dış ticaret açığında istikrarsız fakat genel olarak negatif bir trend söz konusudur.

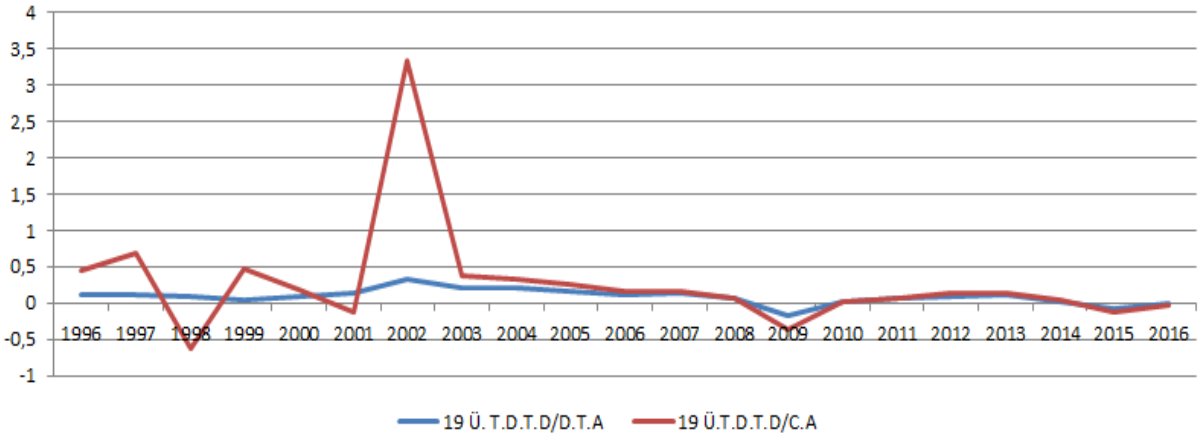

Şekil 3.59: 19 STA' sının Toplam Dış Ticaret Dengesinin Dış ticaret Açığına ve Cari Açığa Oranı (1996-2016)

Şekil 3.59' da yer alan 19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi/Dış Ticaret Açığı 19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi/Cari Açık göstergeleri incelendiğinde; 19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi/Dış Ticaret Açığı 1996 yılında % 10 iken 2016 yılına gelindiğinde % 1'e gerilemiştir. Oranda bazı yıllarda artış yaşansa da azalan bir trend söz konusudur. 2002 yılında % 32, 2003'de % 20, 2010 yılında % 2,2 ve 2013 yılında % 11 şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun neticesinde, serbest ticaret anlaşmalarının yıllar itibariyle toplam dış ticaret açığına negatif yönde yaptığı etkinin artmadığını aksine artarak azaldığını söyleyebiliriz. Bu durum toplam dış ticaret açığının daha çok anlaşmaya konu olmayan malların dış ticaret açığındaki artışlardan kaynaklandığını gösterebilir.

19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi/Cari Açık 1996 yılında %44 iken 2016 yılına gelindiğinde %1'e gerilemiştir. Oranda 1996-2016 döneminde artarak azalan bir trend söz konusudur. Oranda sadece 2002 yılında %333 gibi bir sıçrama görülmektedir. Bu durum 2002 yılında cari açığın tamamen anlaşmaya konu olan malların dış ticaret açığından kaynaklandığını göstermektedir diyebiliriz. Fakat 2002 dışındaki diğer yıllarda 19 ülkenin dış ticaret dengesinin cari açığı negatif veya pozitif yönde çok küçük oranlarda etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 3.41: Anlaşma sonrası Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarının Analiz Sonucu

	Toplam Dış Ticaret Hacmi	**STA'ya Konu Olan Mal İhracı**	**STA'ya Konu Olan Mal İhracı/Toplam İhracat**	**Ödemeler Dengesine Etkisi**
AVRUPA				
EFTA (1992)	+	+	Benzer trend aralığı	-
Makedonya (2000)	+	+	Benzer trend aralığı	+
Bosna Hersek (2003)	+	+	+	+
Arnavutluk (2008)	+	-	Benzer trend aralığı	+
Gürcistan (2008)	+	+	+	+
Sırbistan (2010)	+	+	+	+
Karadağ (2010)	-	-	+	+
Moldova (2016)	+	+	+	+
ORTA DOĞU				
İsrail (1997)	+	+	+	+
Filistin (2005)	+	+	+	+
Suriye (2007)	+	+	-	+
Ürdün (2011)	+	+	+	+
AFRİKA				
Tunus (2005)	+	+	Benzer trend aralığı	+
Fas (2006)	+	+	+	+
Mısır (2007)	+	+	+	+
Morityus (2013)	-	-	-	+
UZAK DOĞU				
Güney Kore (2013)	+	+	Benzer trend aralığı	-
Malezya (2015)	+	-	Benzer trend aralığı	-
LATİN AMERİKA				
Şili (2011)	+	+	Benzer trend aralığı	-

Kaynak: Üçüncü Bölümdeki Türkiye ile 19 Serbest Ticaret Anlaşmasının analizi sonucu tarafımca oluşturulmuştur.

Avrupa kıtasındaki EFTA, Makedonya, Bosna Hersek, Arnavutluk, Gürcistan, Sırbistan, Karadağ ve Moldova ile imzalan serbest ticaret anlaşmalarının, anlaşma sonrası Türkiye ekonomisi ve dış ticareti üzerindeki etkilerinin tablo 3.41'de görülebileceği gibi genel itibariyle pozitif olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda Orta Doğu'daki İsrail, Filistin, Suriye ve Ürdün ülkeleriyle imzalanan serbest ticaret anlaşmalarının da, genel itibariyle Türkiye'nin dış ticaret gelişimine katkı sağladıkları ifade edilebilir. Bunlara ilaveten Afrika kıtasındaki Tunus, Fas ve Mısır ülkeleri ile imzalanan serbest ticaret anlaşmaları sonrası pozitif etkiler genel itibariyle gerçekleşmiştir. Ancak coğrafi olarak bu ülkeler yakın olmalarına rağmen anlaşmaya konu olan malların toplam ihracat içindeki payında EFTA, Makedonya, Arnavutluk, Tunus ve Suriye ülkelerinde, oranda anlaşma öncesine benzer trend aralığı

yaşandığı söylenebilir. Afrika ülkelerinden Hint Okyanusunda ada devleti olan Mauritius, Uzak Doğu ülkeleri Güney Kore ve Malezya, Latin Amerika ülkesi Şili ile imzalanan serbest ticaret anlaşması sonrası göstergelerin Türkiye'nin dış ticaret gelişimini negatif etkilediği veya göstergelerin anlaşma öncesiyle benzer trend aralığında kaldığı söylenebilir. Bu durum ise Morityus, Güney Kore, Malezya ve Şili'nin, Türkiye'ye coğrafi olarak çok uzak olmalarından kaynaklanabilir. Çünkü entegrasyonun başarı koşullarından biri olan coğrafi yakınlık ulaştırma maliyetlerini azaltarak entegrasyona taraf ülkeler arasındaki dış ticaret hacminin artmasını sağlayabilir. Coğrafi olarak Türkiye'ye yakın olan Avrupa kıtasındaki, Orta Doğu'daki ülkeler ve Afrika Kıtasındaki Tunus, Fas ve Mısır ile ulaşım maliyetleri daha düşüktür. Bu nedenle Avrupa kıtasındaki, Orta Doğu'daki ve Afrika Kıtasındaki Tunus, Fas ve Mısır ülkeleri ile imzalanan serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin anlaşma sonrası dış ticaret gelişimine katkı sağladığı söylenebilir. Ayrıca ekonomik entegrasyona katılların üye ülkelerin benzer kalkınma düzeyine sahip olması entegrasyonun başarı koşullarından biridir. Ancak 19 ülkenin kalkınma düzeyinin Türkiye ile aynı olmadığını söyleyebiliriz. Bu durum farklı kalkınma düzeyine sahip ülkelerin, başka bir ifadeyle verimli kaynakların gelişmiş ülkelerde toplanması, verimsiz kaynakların ise gelişme düzeyi Türkiye'den düşük ülkelerde toplanması kutuplaşma teorisinin gerçekleşmesine neden olmuş olabilir. Kaynak kullanımında etkinlik sağlanamaması, Türkiye'nin ve bazı serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkelerin milli gelirlerini arttırmamış olabilir. Bunun neticesinde entegrasyonun, dinamik etkilerinden taraf ülkelerde milli gelirin fonksiyonu olan tasarruf ve yatırımları özendirmede yetersiz kaldığı söylenebilir. Bunlara ilaveten serbest ticaret anlaşmaları neticesinde, üye ülkeler arasında engel ve kısıtlamaların kaldırılması dış rekabeti arttırmış olabilir. Hatta artan üretim hacmine bağlı olarak ülkelerde uzmanlaşma, iş bölümü entegrasyonunun dinamik etkilerinden ölçek ekonomileri sağlamış olabilir. Ancak dinamik etkilerden teknolojik ilerlemeden

bahsedebilmek için Türkiye'de AR-GE harcamalarının üretken sektörlere aktarılması gerekmektedir. Türkiye'nin kendi iç dinamikleriyle teknoloji üretememesi ve teknoloji de ithalata bağımlı olması bu etkinin gerçekleşmediğini gösterebilir.

SONUÇ

Dünya ticaretinin en ilkel ticaret yöntemi olan takasla başladığını, sanayi devriminin gerçekleşmesinin hız kazandırdığını söyleyebiliriz. Ayrıca serbest piyasa ekonomisine geçiş, yaşanan teknolojik ilerlemeler, mal ticaretinin önemli seviyelere ulaşmasına katkı sağlamıştır. Fakat 1914-1945'de dünya savaşlarının, 1929-1930 Büyük Buhranın, 1989'da Berlin duvarının yıkılması, 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla çift kutuplu dünya düzeninden ABD merkezli tek kutuplu dünya düzenine geçilmesi gibi olaylar dünya ticaretinin gerilemesine neden olmuştur. Dünya ticaretindeki bu daralmayı ortadan kaldırmak ve üretimin, finansal hareketlerin, uluslararası ticaretin dünya çapında serbestleşmesi için 1944 yılında BrettonWoods konferansında IMF ve IBRD kurulmuş. Yine uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak amacıyla 1948 yılında GATT ve hizmet ticaretini de kapsayan 1995'te DTÖ uluslararası ticaretin serbestleşmesinde atılan önemli adımlardan birkaçıdır. 19 yy sadece ticarette değil sermaye de globalleşme, sermaye ihracı da önem kazanmıştır. Fakat 1970-1980 döneminde Avrupa da hammadde fiyatlarının yükselmesine bağlı olarak petrol şoklarının yaşanması dünya ticaretinin gerilemesine neden olmuştur. Ayrıca 1971 yılında BrettonWoods'un çökmesiyle sabit kur sistemini terkedilmiş ve liberalleşme yönünde politikalar önem kazanmıştır. Globalleşme sürecinde temelleri atılan entegrasyonun tercihli ticaret anlaşması, serbest ticaret sahası, gümrük birliği, ortak pazar, parasal birlik ve siyasi birlik olmak üzere aşamaları vardır. Bu aşamaların ilki tercihli ticaret anlaşması olmak üzere, tercihli ticaret anlaşması ikili anlaşmalar ve çok taraflı anlaşmalardan oluşmaktadır. Dünya da ikili anlaşmalara 2009'da yürürlüğe giren AB-Papua Yeni Gine STA'sı, 2004'de yürürlüğe giren AB-Mısır STA' sı, 2014'de yürürlüğe giren AB-Ukrayna serbest ticaret anlaşması örnek teşkil etmektedir. Ayrıca anlaşmalar bünyesinde taraf ülkelerin dış ticaret hacmini arttırmak, ödemeler dengesine katkı sağlamak, pazar çeşitliliği sağlamak, pazar paylarını arttırmak ve

ürün yelpazesini genişletmek gibi amaçlar vardır. Türkiye'nin 19 ülkeyle serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır. Bunlardan 2014'de yürürlüğe giren Türkiye-Mauritius, 1992'de yürürlüğe giren Türkiye-EFTA ve 1997'de yürürlüğe giren Türkiye-İsrail serbest ticaret anlaşması örnek teşkil edebilir. Çok taraflı anlaşmalara birçok örnek verilebileceği gibi Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı(OECD) ve Dünya Ticaret Örgütü(DTÖ) örnek verilebilir.

Yedi Avrupa ülkesi(İngiltere, Avusturya, Danimarka, İsveç, İsviçre, Norveç ve Portekiz)'nin 1960 yılında bir araya gelerek oluşturduğu serbest ticaret sahası EFTA entegrasyonun ikinci aşamasıdır. Amaç bölge içinde mallara uygulanan gümrük vergilerinin ve kotaların kaldırılarak serbest bir şekilde mal dolaşımını sağlamaktır. Fakat serbest ticaret sahasında üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı mümkün değildir. Ayrıca taraf ülkeler serbest ticaret sahası dışında kalan üçüncü ülkelere karşı dış ticarette uygulayacakları indirim veya kotalarda bağımsız hareket edebilmektedirler. Fakat entegrasyonun üçüncü aşaması olan gümrük birliğinde ise üçüncü ülkelere karşı ortak bir dış ticaret politikası uygulanmaktadır. Uluslararası piyasada AET ile temelleri atılan ve gümrük birliğinin en başarılı örneği AB'dir. Gümrük birliklerinde taraf ülkeler kendi aralarındaki dış ticareti serbestleştirip üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygularken, ortak pazar olan entegrasyonun dördüncü aşamasında sermaye ve emek gibi üretim faktörlerinin de bölge içerisinde serbest dolaşımı sağlanmakta ve AB ortak pazara örnek teşkil edebilir. Entegrasyonun beşinci aşaması olan parasal birlikte, taraflar ulusal paralar yerine ikame edilen tek bir ortak para kullanımına geçer ve bu aşamanın başarılı örneği 1979 yılında Avrupa'da verilen Avrupa Para Sistemidir. Entegrasyonun son aşaması olan siyasi birliğin oluşabilmesi için ortak bir anayasanın oluşturulması, kararların tek bir merkezden çıkması ve bölgesel entegrasyona üye olan bütün ülkelerin bunu kabul etmesi ve uyması gerekmektedir. Avrupa Birliğinde ortak bir anayasa

oluşturulmaya çalışılmış fakat bazı üye ülkelerin bunu kabul etmemesinden dolayı siyasi birlik başarısız olmuştur.

Sonuç olarak çalışmada Türkiye'nin yürürlükte olan 19 ülke ile imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının üye ülkeler üzerindeki muhtemel pozitif etkileri doğrultusunda analiz sonucunda; anlaşma sonrası EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna-Hersek, Fas, Filistin, Tunus, Mısır, Suriye, Gürcistan, Sırbistan, Şili, Ürdün ile anlaşmaya konu olan mal ihracında artış yaşanmıştır. Ancak Arnavutluk-Türkiye, Karadağ-Türkiye ve Türkiye-Mauritius dış ticaretinde serbest ticaret anlaşmasına konu olan mal ihracında gerileme yaşandığı tespit edilmiştir. 2013 yılında yürürlüğe giren Güney Kore-Türkiye dış ticaretinde serbest ticaret anlaşmasına konu olan mal ihracında çok düşük bir artış yaşandığı görülmüştür. Anlaşmaya konu olan mal ihracının ülkelerle yapılan toplam ihracata oranında ise; EFTA, Tunus, Güney Kore, Şili, Malezya, Arnavutluk, Makedonya, Gürcistan, Suriye ve Mauritius anlaşmaları sonrası anlaşma öncesiyle neredeyse aynı seviyede gerçekleşerek artış yaşanmadığı söylenebilir. Ancak İsrail, Bosna Hersek, Filistin, Fas, Mısır, Karadağ, Sırbistan ve Ürdün serbest ticaret anlaşması sonrası anlaşmaya konu olan mal ihracının toplam mal ihracı içindeki payında artış yaşandığı söylenebilir. Serbest ticaret anlaşması imzalanan 19 ülkenin toplam dış ticaret hacminde ise; EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna-Hersek, Fas, Filistin, Tunus, Mısır, Suriye, Arnavutluk, Gürcistan, Sırbistan, Şili, Ürdün ve Güney Kore ile artış yaşandığı tespit edilirken, Karadağ ve Mauritius toplam dış ticaret hacminde gerileme yaşanmıştır. Son olarak ise; anlaşma sonrası Türkiye'nin EFTA, Güney Kore, Şili ve Malezya ile dış ticareti, Türkiye'nin ödemeler dengesini negatif yönde etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak anlaşma sonrası, serbest ticaret anlaşması imzalanan 15 ülke ile dış ticaretin, konjonktürlerin yaşandığı yıllar hariç Türkiye'nin ödemeler dengesine katkı sağladığı görülmüştür.

19 ülke ile anlaşma sonrası anlaşmaya konu olan mal ihracının artması, toplam ihracat içindeki payının artması, ülkelerle yapılan toplam dış ticaret hacminin artması ve 15 ülkeyle yapılan dış ticaretin ödemeler dengesine katkı sağlaması anlaşmaların ülke üzerinde muhtemel pozitif etkilerin önemli bir kısmının gerçekleştiğini gösterebilir. Buna ilaveten serbest ticaret anlaşması imzalanan ülkelerle olan dış ticaret hacminin artması, anlaşmaya konu olan mal ihracının ve toplam ihracat içindeki payının artmasına bağlı olarak Türkiye'nin pazar payının ve çeşitliliğinin arttığını söylemek mümkün olmaktadır. Ancak genel değerlendirmeden de görüldüğü gibi, anlaşmaya konu olan malların dış ticaretinin Türkiye'nin toplam payı ile anlaşmaya konu olan mal ithalinin toplam ithalat içindeki payında 1996-2016 döneminde çok fazla artış yaşanmadığı görülmektedir. Ayrıca 19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi/Dış Ticaret Açığı 19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi/Cari Açık göstergeleri incelendiğinde; 19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi/Dış Ticaret Açığı 1996 yılında %10 iken 2016 yılına gelindiğinde %1'e gerilemiştir.19 Ülkenin Toplam Dış Ticaret Dengesi/Cari Açık 1996 yılında %44 iken 2016 yılına gelindiğinde %1'e gerilemiştir. Bu durum 19 ülkeyle imzaladığımız serbest ticaret anlaşması gerçekleştirilen dış ticaretin Türkiye toplam dış ticaretini çok düşük oranlarda etkilediğini göstermektedir.

Kısacası serbest ticaret anlaşmalarının çoğunun anlaşma sonrası Türkiye'nin dış ticaret hacminin artması, ödemeler dengesine katkı sağlaması, pazar çeşitliliğinin sağlanması gibi beklenen pozitif etkilerden bir kısmını yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Fakat anlaşma metinlerinde ülkelerin birbirlerine genellikle 25-97 fasılları arasında yer alan sanayi ürünlerine yüksek indirim oranları sağlamalarına rağmen anlaşma sonrası 19 ülke ile gerçekleştirilen dış ticaret hacminin düşük seviyede arttığı görülmektedir. Hatta hem 19 ülkeye yapılan toplam ihracat hem de anlaşmaya konu olan mal ihracatındaki artış, 19 ülkeden gerçekleştirilen toplam ithalat ve anlaşmaya konu olan mal ithalatından daha yüksektir. Bu durumdan

hareketle, dış ticaretin özellikle ihracatta ilk sırada yer alan ticaret ortağı AB'den, anlaşma imzalanan 19 ülke pazarına küçük oranda dahi olsa kaydığını söyleyebiliriz. Ayrıca 19 ülke dış ticaret dengesinin, hem dış ticaret açığını hem de cari açığı azalmasında veya artmasında düşük düzeyde etkilediğini söyleyebiliriz. Bunlara ilaveten serbest ticaret anlaşmalarının, üye ülkeler arasında dış ticaret önündeki engel ve kısıtlamaların kaldırılması sonucu dış rekabeti arttırması, artan üretim hacminin iş bölümü ve uzmanlaşmayı arttırmasına bağlı olarak ülkelere ölçek ekonomileri sağlaması entegrasyonun dinamik etkilerinden bazılarının gerçekleştiğini gösterebilir. Ayrıca serbest ticaret anlaşmaları Türkiye'nin 19 ülke ile siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerinin gelişmesine ve güçlenmesine katkı sağlamış olabilir. Ancak Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı 19 ülkenin, kalkınma düzeylerinin farklılığına bağlı olarak kaynak etkinliğinin sağlanamaması ve kutuplaşmaya neden olması, ekonomik entegrasyonların ülkelerin refahını arttırmadığını gösterebilir. Ayrıca dinamik etkilerden teknolojik ilerlemeden bahsedebilmek için Türkiye'de AR-GE harcamalarının üretken sektörlere aktarılması gerekmektedir. Türkiye'nin kendi iç dinamikleriyle teknoloji üretememesi ve teknoloji de ithalata bağımlı olması da bu etkinin gerçekleşmesine engel teşkil edebilir. Ayrıca Türkiye'nin 19 ülke ile imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarında ithalatının bazı ürünlerde yoğunlaştığı da tespit edilmiştir. EFTA üyesi İsviçre'den altın, Norveç'ten petrol gazlarının ithalatından yüksek oranda pay almıştır. Makedonya'dan demir çelik, pamuk, Bosna'dan etler ve yenilen sakatat, Filistin'den hurma, incir ve avokado, Tunus'tan kimyasal gübreler, Fas'tan binek otomobilleri, Mısır'dan polimerler, Suriye'den pamuk, Arnavutluk'tan demir-çelik, Gürcistan'dan örülmemiş hazır giyim, Karadağ'dan demir çelik, Mauritius'dan pamuk, Sırbistan'dan demir çelik ve Malezya'dan da palm yağında daha çok ithalat yapıldığı görülmüştür. Bu durum çalışmaya konu olan anlaşmaların özellikle bazı malların dış ticaretini kolaylaştırmak için yapılmış olduğuna işaret edebilir. Buradaki malların genelinin hammadde

ve ara malı olması, bu ürünlerin nihai mallara kıyasla daha düşük katma değere sahip olduğunu gösterebilir. Yapılan anlaşmalar her ne kadar dış ticarette düşük düzeyde iyileşmeler sağlamış olsa da alternatif bir pazar görünümünden uzak kalmaktadır. Yapılan anlaşmaların Türkiye açısından dış ticarette pazar ve ürün farklılaşması oluşturabilmesi için, yeni strateji ve politikaların belirlenmesi gerekmektedir. Özellikle bu stratejiler içerisinde yeni yapılacak anlaşmaların bu stratejilere uygun büyük ölçekli ekonomiye sahip ülkelerle yapılması alternatif bir seçim olacaktır. Bu şekilde pazar ve ürün çeşitlenmesinin daha hızlı ve kolay bir şekilde arttırılması ihtimal dahilinde gözükmektedir. Ayrıca coğrafi olarak yakın ülkelerle gerçekleştirilen serbest ticaret anlaşmalarının üye ülkeler arasındaki dış ticaret hacmini daha fazla arttırabilir. Bu stratejik anlayış aynı zamanda dış denge gelişimini de pozitif yönde etkileyecektir. Eğer ki bu stratejik anlayış tesis edilemezse, yapılan anlaşmalar ekonomik amaçlardan ziyade, sosyal, kültürel, ülkenin uluslararası arenada tanıtılmak istenmesi, ikili siyasi ilişkilerin geliştirilmesine daha fazla katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, M., (2013),

*Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri***.**, Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı:35, s.1-20

Akbaş, Z. (2012),

Ürdün, Düzce Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, s.1-21

Akpınar, T. A. (2009),

Türkiye'de Ekonomik Krizler-1994, 1998-1999 ve 2001 Krizleri, https://sinestezi.wordpress.com/2009/04/04/turkiye-de-ekonomik-krizler-1994-1998-1999-ve-2001-krizleri/, (Erişim Tarihi: 17.04.2017)

Aktel, M.,(2001),

*Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları***.**, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt:6, Sayı:2, s.193-202

Al Jazeera ve Ajanslar(2012),

Ülke Profili: Arnavutluk, http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profili/ulke-profili-arnavutluk,(Erişim Tarihi:09.12.2017)

Alagöz, M. (1996),

1980 Sonrası Türkiye-IMF İlişkisi: Bazı İstikrar Programlarının Türk Ekonomisine Etkisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Alagöz, M. (2015),

Büyüme Ve Kalkınma İktisadı., Hizmet İçi Eğitim

Alagöz, M.,(2016),

Büyüme ve Kalkınma İktisadı, Hizmet İçi Eğitim

Alpar, C., (1980),

*Çok Uluslu Şirketler Ve Ekonomik Kalkınma***.**, Turhan Kitapevi, 3.Baskı, Ankara

Ardıç, H. (2004),

1994 ve 2001 Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara

Arnavutluk Ülke Raporu(2012),

http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Arnavutluk.pdf, s.2-68

Ataman, M., (2007),

*Küresel Güç Ve Refah(Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri Ve Alanları***.**, Işık, N., *Çok-Uluslu Şirketler ve Uluslararası Ekonomi Politik***.**,Alagöz, M., *Dış Ticaret Teorileri ve Uluslararası Politik***.**, Nobel Basımevi, 1.Basım, Ankara

Ateşağaoğlu, Ü.(2013),

Filistin Ülke Raporu, s.2-24

Aydemir, M., (1998),

Küreselleşme, Rekabet ve Sınır-Ötesi Birleşmeler: Daimler-Benz ve Chrysler Örneği., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:3, s. 45-54

Aydeniz, N., Silinir, M., Karhan, G., (2012),

Küreselleşme Olgusuna Temel Yaklaşımlar., Journal of Life Sciences, Cilt:1, Sayı:1, s.1012-1023

Aydın, A., (2016),

Orta Asya'daki Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Şangay İşbirliği Örgütü'nün Etkinliği, International PeriodicalfortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic, Volume 11/1 ,Winter 2016, s.145-160

Aydoğan, E. (2004),

1980'den Günümüze Türkiye'de Enflasyon Serüveni, Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim ve Ekonomi, Cilt:11, Sayı:1, s.92-110

Aydos, V., Duran, M. (2000),

Suriye Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:30, s:15-162, İSTANBUL

Bakan, S., Tuncel, G., (2012),

*Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi***.,** Birey ve Toplum Bahar Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, s.51-65

Balay, R. (2004),

*Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim***.**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt:37, Sayı:2, s.61-82

Batmaz, N.,, Tunca, H., (2005),

*Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Türkiye(1923-2003)***.**, Beta Basım, 1.Baskı, İstanbul

Bavlı, S., Köksal, M.Z., Atıl, A., (2013),

2007-2012 Dönemi Küresel Ve Ulusal Dış Ticaret Gelişmeleri., Ankara

Baytar, O.,(2011),

*Küreselleşmenin Dinamiklerinin Medya Sektörüne Etkileri***.**, Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, Yıl:1, Sayı:1, s.46-66

Bayraktutan, Y. (2010),

Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Globalleşme, Nobel Yayın Dağıtım, 6.Baskı, ANKARA

Bedirhanoğlu,P. (1999),

Asya Krizinden Rusya'ya,http://www.birikimdergisi.com/-yazı/3249/asya-krizinden-rusya-ya, Sayı:119, (Erişim Tarihi:14.12.2017)

Bektaş, B.(2011),

Sırbistan Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, s.2-35

BüyükTaşkın, Ş.(2014),

Dünya Ticaret Sistemi (GATT, Dünya Ticaret Örgütü ve Türkiye), http://www.senerbuyuktaskin.com/dunya-ticaret-sistemi-gatt-dunya-ticaret-orgutu-ve-turkiye/, ErişimTarihi: 11.07.2016

Cebeci, İ.,(2011),

*Küreselleşme Yaklaşımları KAPSAMINDA Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirmesi***.**, İstanbul Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı:43, s.360-385

Ceylan, C., Çağlar, Ü., Hızıroğlu, M., Zengin, H., Hızıroğlu, K., Gürsoy, B., Yiğit, S., (2011),

Küreselleşmenin Sektörel Etkileri, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2010-98, İstanbul

Ceylan, O. (2015),

Dünya Ticaretinde Tarife Dışı Engeller: Türkiye-Avrupa Birliği Ticaretinden Örnekler, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman

Çalışkan, Ö. (2011),

Eski Ve Yeni Bölgeselleşme Olguları: Karşılaştırmalı Bir Analiz., Ankara Üniversitesi, Sunum Metni, s.1-9

Çam, E., (1987),

Çok Uluslu Şirketler Ve Gelişen Ülkeler., Dergi Park, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:45, Sayı:1-4, s.94-120

Çelik, K.,(2008),

Uluslararası İktisat., Murathan Yayınevi, 4.Baskı, Trabzon

Çeştepe, H.,Mıstaçoğlu, T.(2010),

Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan YabancıYatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon:ASEAN ve MERCOSUR Örneği, Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi, Cilt:17, Sayı:2, s.94-106

Demirel, O.,(2006),

Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyümeye Etkileri Ve Türkiye Uygulaması, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2015 Eylül), Dış Ticaret, Şirket Ve Esnaf Geçici İdari Verileri

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu(2016),

Maurıtıus Ticaret Heyeti Sonuç Raporu, https://www.deik.org.tr/uploads/morityus-ticaret-heyeti-sonuc-raporu-16-23-agustos-2016.pdf, s. 2-13

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2012), *Moldova Ülke Bülteni*,

https://www.deik.org.tr/uploads/moldova-ulke-bulteni.pdf, s.2-9

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2014),

Tunus Ülke Bülteni, https://www.deik.org.tr/uploads/tunus-2014-ulke-bulteni.pdfs, s. 1-28

Doğanay, M., Barak, O.(2012),

Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Türkiye'nin İhracatı ve Kazakistan'daki Türk Yatırımcılar Üzerine Etkisi, International Conference On EurasıanEconomıes, s.268-275

Dulupçu, A. M.,(2001),

*Küresel Rekabet Gücü***.**, Nobel Yayın Dağıtım, 1.Basım, Ankara

Eğilmez, M. (2015),

2015 Türkiye ve Dünya Ekonomisi Açısından Nasıl Geçti?,http://t24.com.tr/haber/2015-turkiye-ve-dunya-ekonomisi-acisindan-nasil-gecti,322108,(Erişim Tarihi: 07.12.2017)

Eren, M. F.(2010),

Ekonomik Krizler Ve Kriz Göstergeleri: 1990 Sonrası Dünyada Yaşanan Krizler ve Türkiye Karşılaştırması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim Organizasyon Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya

Eroğlu, B. (2016),

Bir Avuç Ülke: Lihtenştayn ve Ekonomisi, https://ekonomist.co/ekonomist/ekonomi/lihtenstayn-ve-ekonomisi-9665/, (Erişim Tarihi: 26.06.2017)

Ersungur, Ş.M., Ekinci, E.D. (2015),

Türkiye Ve Doğu Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri: Girdi-Çıktı Yöntemi İle Bir Analiz, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:29, Sayı:4, s.721-748

Evlimoğlu, U., Yenipazarlı, A. (2015),

Dünyada Yaşanan Son Ekonomik Krizlerin Ortak Paydası: Yayılma Etkisi ve Belirleyicileri Üzerine Bir Değerlendirme, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜ İİBF Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 10, s.91-112

Ganiev, J., (2014),

Küreselleşme Finansal Piyasalar ve Kriz, İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, s.117-129

Gelir İdaresi Başkanlığı (2009),

GATT Bilgilendirme Rehberi, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, GATT Müdürlüğü, Yayın No: 95, s.2-22, Ankara

Genç, M.C., Berber, M. (2011), *Bölgeselleşme ve Ticaret Akımları: Literatür İncelemesi,* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, Sayı:22, s.84-110

Gündüz, O., Esengün, K. (2007), *Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) ile Dış Ticareti Üzerine Etkileri,* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:24, Sayı:1, s.43-49

Güran, N., Aktürk, İ., (2001),

Uluslararası İktisadi Kuruluşlar., Beşinci Baskı, Tuğra Ofset, Isparta

Hayaloğlu, P., Kalaycı, C., Artan, S., (2015),

Küreselleşme Farklı Gelir Grubundaki Ülkelerde Ekonomik Büyümeyi Nasıl Etkilemektedir?., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi, Cilt:10, Sayı:1, s.119- 152

Hepaktan, C. E., Çınar, S., (2011),

Globalleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerine Etkileri., Internatıonal Conference On Eurasıan Economıes, Uluslararası Ticaret, s.68-77

Hirst, P., Thompson, G., (2007),

Küreselleşme Sorgulanıyor.,(Ç. Erdem, E. Yücel, Çev.), Dost Kitabevi Yayınları, 4.Baskı, Ankara

Hoshiro, H., (2013),

Reginalization and Regionalism in East Asia., Discussion Paper Series F-162/2013, s.1-20

İncekara, A., (1995),

Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Nafta ve Etkileri, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:14

İsayev, E., (2013*),*

Bölgesel Entegrasyonların Başarı Durumu Yönünden AB'nin Değerlendirmesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, Sayı:2, Cilt:2, s.193-222

İstanbul Ticaret Odası (2013),

Tunus Ülke Raporu, Avrupa Birliği ve Uluslararası İşbirliği Şubesi,s.2-11

İzmir Ticaret Odası (2016),

Gürcistan Ülke Raporu, Uluslararası İlişkiler Müdürlüğü, s.2-5

İzmir Ticaret Odası (2016),

İsrail Devleti Ülke Raporu, Uluslararası İlişkiler Müdürlüğü, s.1-4

İzmir Ticaret Odası (2017),

Karadağ Ülke Raporu, s.2-6

İzmir Ticaret Odası (2016),

Makedonya Ülke Raporu, Uluslararası İlişkiler Müdürlüğü, s.2-8

Kacowicz, A.M., (1998),

Regionalization, Globalization and Nationalism, Convergent, Divergentor Overlapping?, Kellogg Instıtute, Working Paper-262, s.1-47

Karabıçak, M. (2000),

Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C.5, S.2, s.49-65

Karabıçak, M. (2002),

Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim Ve Tepkiler., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt:7, Sayı:1, s.115-131

Karagül, M. (2010),

Tehdit Ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi., Nobel Yayınları, 1.Baskı, Ankara

Karluk, R. (2009),

Uluslararası Ekonomi, Beta Basım Yayın, 9.Baskı, İstanbul

Kaya, M. (2009),

Küreselleşme Yaklaşımları., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:13, s.1-16

Kazan, H., Uygun, M. (2002),

Kobilerin Üretim Sorunlarının Tespiti ve Rekabet Güçlerinin Arttırılmasında Teknoloji Faktörü; Konya Örneği, Verimlilik Dergisi, MPM Yayınları, Cilt:2, s.1-24

Kemahlı, E. Ç. (2017),

Lihtenştayn Prensliği Ülke Profili, Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, s.2-7

Kıvılcım, F. (2013),

Küreselleşme Olgusu Ve Çokuluslu Şirketlerin Küreselleşme Süreci Üzerindeki Rolü., , İstanbul Kültür Üniversitesi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt:5, Say:2, s.1-16

Küçükahmetoğlu, O., Çeştepe, H., Tüylüoğlu, Ş. (2005),

"Ekonomik Entegrasyonlar Küresel Ve Bölgesel Yaklaşım., Aslan, N.*, Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme*, Küçükahmetoğlu, O., *Reel Entegrasyon Teorisi*., Özdemir, K., Öksüzler, O., *Amerika Kıtasındaki Entegrasyonlar: Analiz ve Değerlendirme.*,Bekmez, S., *Karataş, M., Avrupa Birliğinin Gelişim Süreci*., Kargı, N.,Karayılmazlar, E., *Asya-Pasifik'te Bölgeselleşme Hareketleri: ABD ve Japonya'nın Bölgedeki Rolü ve Etkileri*, Ekin Yayıncılık, 1.Baskı,Bursa

Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme Başkanlığı (2004),

Dünya Ekonomisi Tarihi Gelişimi., Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara,s.2-32

Koç, A. (2014),

Malezya Ülke Raporu, T.C. Karacadağ Kalkınma Ajansı, Dış İlişkiler ve Fonlar Birimi, s.1-16

Kobal, M. (2014),

Devrimin Ardından Mısır Ekonomisi, http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/devrimin-ardindan-misir-ekonomisi, (Erişim Tarihi: 08.12.2017)

Koç, H. (2015),

Türkiye-Fas STA ve Etkileri,https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20

Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Fas%20STA%20Analiz.pdf?lve, s.1-13

Köksal, M.Z., Narin, E.İ. (2015),

2012-2013 Döneminde Dış Ticaret., Ankara

Köse, Ö. (2003),

Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal Ve İşlevsel Dönüşümü,, Sayıştay Dergisi, Sayı:49, s.3-46

Kuyumcu, O. (2011),

"Suriye Ülke Raporu", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi(İGEME), s.2-50, Ankara

Küçükahmetoğlu, O.,Çeştepe, H. ve Tüylüoğlu, Ş. (2005),

"Ekonomik Entegrasyonlar Küresel Ve Bölgesel Yaklaşım., Aslan, N., *Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Globalleşme.*,Küçükahmetoğlu, O., *Reel Entegrasyon Teorisi*., Özdemir, K., Öksüzler, O., *Amerika Kıtasındaki Entegrasyonlar: Analiz ve Değerlendirme.,*Bekmez, S., *Karataş, M., Avrupa Birliğinin Gelişim Süreci*., Kargı, N.,Karayılmazlar, E., *Asya-Pasifik'te Bölgeselleşme Hareketleri: ABD ve Japonya'nın Bölgedeki Rolü ve Etkileri*, Ekin Yayıncılık, 1.Baskı,Bursa

Magel, H. (2011),

GovernanceandRegionalization:NewParadigmsforTransparentPoliticsandAccountableCivicEngagement, FIG Working Week Marrakech, Bridging the Gap between Cultures Marrakech, Morocco,18-22 May 2011, s.1-17

Makedonya Ülke Raporu (2012),

http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Makedonya.pdf, s.2-5,

Makedonya Türkiye Ticaret Odası (2016),

Matto Makedonya Raporu, s.1-17

Memiş, H. (2014),

Küreselleşme ve Yoksulluk İlişkisi., Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Bahar Dönemi, Cilt:5, Sayı:1, s.144-161

Mısır Ülke Raporu (2012),

http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Misir.pdf, s.2-97

Mutlu, Z. (2014),

2014 Yılında Ekonomide Neler Oldu?, https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/zekeriya_mutlu/2014/12/18/2014-yilinda-ekonomide-neler-oldu, (Erişim Trihi:12.12.22017)

Nart, E. Ç. (2010),

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi, Journal Of Yaşar University, Cilt:17, Sayı:5, s.2874-2885

Noyan, S. (2015),

*Ekonomik Entegrasyon Ve Büyüme: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülke Grupları Açısından Çekim Modeli Analizi,*Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın

Nuroğlu, E., Nuroğlu, H.H. (2016),

Balkanlarda Almanya Ve Türkiye İhracat Ve Yatırımlar, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı(SETA), 1.Baskı, s.7-63

Ocak, A. (2012),

Moldova Ülke Raporu,https://www.slideshare.net/UlkeRaporlari2013/moldovya-ulke-raporu2013, s.2-27

Özdemir, K., Delice, G. (2012),

Uluslararası Ekonomik İlişkiler I-II., Lisans Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul

Özel, A. (2011),

İktisadi Perspektiften Küreselleşme Kavramı Ve Gelişimi., Sosyal Bilimler Dergisi 2011, (2), s.91-98

Özdoğan, M. (2016),

Küreselleşmenin İstihbarat, Güvenlik ve Terör Boyutu., Adalet Yayınevi, 1.Baskı, Ankara

Özkıvrak, Ö., Dileyici, D. (2001),

Globalleşme, Bölgeselleşme, Mega Rekabet ve Türkiye, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:20, s.134-162

Öztürk, N. (2008),

İsrail'in Temel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye-İsrail Dış Ticareti, İzmir Ticaret Odası, s.2-12

Öztürk, Z.,Akses, S. (2013),

2013 Yılında Türkiye'de Neler Yaşandı, İKV Değerlendirme Notu, İktisadi Kalkınma Vakfı, s.1-16

Pazarcık, F.S. (2010),

Beyin Göçü Olgusu Ve Amerika Birleşik Devletleri Üniversitelerinde Çalışan Türk Sosyal Bilimciler Üzerine Bir Araştırma., Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale

Sandalcılar, R. A. (2012),

Türkiye'de Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdama Etkisi: Zaman Serisi Analizi., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 3-4, s.273-285

Sarı, A. (2005),

Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye'nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt:10, Sayı:1, s.117-130

Sarısaçlı, İ. E. (2011),

Bosna Hersek Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, s.2-39

Saray Bosna Ticaret Müşavirliği (2015),

Bosna Hersek Ülke Raporu, http://menemento.org.tr/wpcontent/uploads/2016/07/Bosna_Hersek_%C3%9Clke_Raporu_Temmuz_2015.pdf, s.1-67

Seyidoğulu, H. (2001),

Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları, 14.Baskı, İstanbul

Seyidoğlu, H. (2009),

Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 17.Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul

Seyidoğlu, H. (2013),

Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama., Atik, H., *Uluslararası Ekonomik İlişkiler.*, Beta Yayıncılık, Geliştirilmiş 18.Baskı, İstanbul

Seyidoğlu, H. (2015),

Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 20.Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul

Seymen, Aytemiz, O., Bolat, T. (2005),

Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara

Sobutay, T., Roca, Bertran, D. (1S997),

Fas Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 50, s.11-154

Söke Ticaret Odası (2016),

Güney Kore Ülke Raporu, s.2-14

Subaşı, E. (2011),

Fas Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, s.2-36

Suriye Ülke Raporu (2012), http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Suriye.pdf,

s.2-67

Şahin, A. (1989),

Dünya Ekonomisinde Küreselleşme Ve Bölgesel Entegrasyonlar., İstanbul Üniversitesi iktisat Fakültesi, İktisat Fakültesi Mecmuası 26 Aralık 2015, 323-330

Şanlı, B. F.,(2004), *Küreselleşme Ve Ekonomik Entegrasyonlar.*,İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Politikası A.B.D- İSTANBUL, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, s.160-166

Şaylan, G. (2003),

Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi,, İmge Kitabevi Yayınlar, 2.Baskı, Ankara

Şentürk, C. (2007*),*

Dış Ticaret -Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi.,Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Taban, S., Kar, M. (2004),

Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular., Ekin Kitapevi, Bursa

Taban, S., Kar, M. (2015),

Kalkınma Ekonomisi., Ekin Kitapevi, 2.Baskı, Bursa

Taşkın, C. (2016),

Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları, http://www.mahrecler.com/2016/03/serbest-ticaret-bolgesi-serbest-ticaret.html,(Erişim Tarihi:16.12.2017)

Taşçıoğlu, H. (2011),

Arnavutluk Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, s.2-48

T.C. Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (2016),

Şili Cumhuriyeti Ülke Raporu, s.2-18

T.C. Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2017),

Bosna Hersek Ülke Raporu, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-209620, s.1-66

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (1995a),

Dünyada Globalleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler., Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: 2375, ÖİK: 440, ANKARA

T.C Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2016),

Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, *Dünya Ticaret Örgütü,* https://www.tarim.gov.tr/ABDGM/Menu/18/Dunya-Ticaret-Orgutu,(Erişim Tarihi: 18.08.2016)

T.C. Kuala Lumpur Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2017), *Malezya Yıllık Raporu*, s.3-49,

T.C. Oslo Büyükelçiliği Müşavirliği (2015), *Norveç Raporu(2014),*FrıdtjofNansens 9 Pasta, 0160 Oslo, s.1-23

T.C. Merkez Bankası (2000), *Küreselleşme ve Uluslararası Finansal Gelişmeler,* 17. Asya Bakanlar Birliği Genel Kurulu, İstanbul

Toksöz, G. (2006), *Uluslararası Emek Göçü.*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul

Tuğrul, N. (2013), *Norveç Ülke Raporu*, s.2-23

Tunus Ülke Raporu (2012), http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Tunus.pdf, s.2-56, (Erişim Tarihi: 15.07.2017)

Türkcan, K., Pişkin, E. (2014), *Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin İhracat Dinamiğine Etkisi:Yaygın ve Yoğun Ticaret,* No:10, DiscussionPaper, Turkish Economic Association, s.2-37

Yağış, M.M. (2010), *İsrail Ülke Raporu*, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, s.2-36

Yazgan, Ş. (2011),

Ekonomik Entegrasyon, Uzmanlaşma ve Endüstrilerin Konumlanması, Çankaya University Journal Of Humanities and Social Sciences, Cilt:8, Sayı:1, s.57-80

Yazıcı, N. (2012),

Suriye Siyasi Tarihi, http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi, (Erişim Tarihi:19.12.2017)

Yesevi, Ç.G. (2013),

Avrasya'da Güvenliğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü, Global PoliticalTrends Center, Policy Update, Sayı:5, s.1-12

Yılmaz, M. (2012),

Arnavutluk Ülke Raporu, s.2-38

Yüksel, M. (2000),

Globalleşme Ve Bölgesel Entegrasyon Sürecinde Ulusal Hukuk., Ankara Barosu Dergisi(2000)-4, s.77-90

ASEAN Economic Communıty (2016),

Chartbook,http://www.aseanstats.org/wp-content/uploads/2016/11/AEC-Chartbook-2016-1.pdf, The ASEAN Secretariat Jakarta, s.1-50

Asean.org (2016),

http://asean.org/asean/about-asean/, Erişim Tarihi: (10.03.2016)

ASEAN Statistical Yearbook 2003, ASEAN Statistical Yearbook 2004, ASEAN Statistical Yearbook 2015, (Erişim Tarihi: 08.02.2017)

European Union, http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and regions/regions/asean/ Erişim Tarihi (12.01.2017)

European Union, https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en, (01.01.2017)

European Commission, http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/asean/, (Erişim Tarihi: 12.01.2017)

Eurostat (2017), http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Development_of_international_trade_in_goods_with_ASEAN,_EU28,_2005%E2%80%932015_(billion_EUR)_ASEAN17.png, (Erişim Tarihi: 02.01.2017)

Eurostat (2017), http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Main_exports_by_product,_EU28,_2011_and_2016_(%25_share_of_extra_EU28_exports)_YB17.png, (Erişim Tarihi: 05.01.2017)

Eurostat (2017), http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Main_imports_by_product,_EU28,_2011_and_2016_(%25_share_of_extra_EU28_imports)_YB17.png, (Erişim Tarihi: 05.01.2017)

unctadstat.unctad.org

www.ekonomi.gov.tr

www.tüik.gov.tr

World IntegratedTrade Solution(WITS), 2017

World Trade Organization, (2016), https://www.wto.org/, (Erişim Tarihi:11.09.2016)

rtais.wto.org (2018) , http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx, (Erişim Tarihi: 23.01.2018)

The World Bank (2016),

https://data.worldbank.org/indicator/BX.PEF.TOTL.CD.WD, Erişim Tarihi: 10.09.2016)

The World Bank (2016), https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD, (Erişim Tarihi: 10.09.2016)

The World Bank (2016), https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS, (Erişim Tarihi: 15.09.2016)

The World Bank (2016), https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD, (Erişim Tarihi: 23.09.2016)

The World Bank (2016), https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS, (Erişim Tarihi: 25.09.2016)

The World Bank (2016), https://data.worldbank.org/topic/science-and-technology?locations=AD-UG-RW-PL-IE-IS-CH-FI, (Erişim Tarihi: 25.09.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015a), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/EFTA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi:10.06.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015b),

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Israil%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 12.06.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2014c), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Makedonya%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 28.06.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015d), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Bosna%20Hersek%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 05.07.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015e), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Filistin%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 10.07.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2014f),

http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Tunus%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 28.01.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2014g), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Fas%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 13.07.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015h), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Misir%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 20.07.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2014ı), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Suriye%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 25.07.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015i),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Arnavutluk%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 05.08.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015j), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Arnavutluk%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 28.07.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015k), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Gurcistan%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 08.08.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015l), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar, (Erişim Tarihi: 12.08.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015m), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%2

0Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Sirbistan%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 20.08.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015n), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Sili%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 29.08.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015o), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Urdun%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 05.09.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015ö), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Kore%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 19.09.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2015p), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%2

0Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/T%C3%BCrkiye%20Morityus%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 25.09.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016r), http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Malezya%20WEB%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 24.09.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016a), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Norve%C3%A7/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160694&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13641824993358839&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=gfqc0yo0g&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_479#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dgfqc0yo0g%26_afrLoop%3D13641824993358839%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160694%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_483, (Erişim Tarihi: 11.10.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016b), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C4%B0svi%C3%A7re/html-viewerulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160064&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13642240820273940&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=13fuwbdair&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_632#!%40%40%3F_afrWindowId%3D13fuwbdair%26_afrLoop%3D1364224082027394

0%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160064%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_636,(Erişim Tarihi: 15.10.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016c), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C4%B0zlanda/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160264&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13642559096496276&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=12chdd1h0l&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_753#!%40%40%3F_afrWindowId%3D12chdd1h0l%26_afrLoop%3D13642559096496276%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160264%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_757, (Erişim Tarihi: 24.10.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016d), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Norve%C3%A7/html-viewer ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160700&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13643255729474890&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=173gnjjonv&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_1101#!%40%40%3F_afrWindowId%3D173gnjjonv%26_afrLoop%3D13643255729474890%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160700%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_1105, (Erişim Tarihi: 02.11.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016e),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C4%B0svi%C3%A7re/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160071&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13643599881692552&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=nb8dxj6mv&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_1149#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnb8dxj6mv%26_afrLoop%3D13643599881692552%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160071%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_1153, Erişim Tarihi: 10.11.2016)

Ekonomi Bakanlığı(2016f),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C4%B0zlanda/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160263&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13643777570820279&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=62khgjt0&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_1197#!%40%40%3F_afrWindowId%3D62khgjt0%26_afrLoop%3D13643777570820279%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160263%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_1201, (Erişim Tarihi:14.11.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016g),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C4%B0srail/html-viewerulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160221&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13648032667565371&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=1amuhtsjpt&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2035#!%40%40%3F_afrWindowId%3D1amuhtsjpt%26_afrLoop%3D136480326675653

71%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160221%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_2039, (Erişim Tarihi: 15.09.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016h), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C4%B0srail/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160220&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13648339910938514&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=1amuhtsjpt&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2056#!%40%40%3F_afrWindowId%3D1amuhtsjpt%26_afrLoop%3D13648339910938514%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160220%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_2060, (Erişim Tarihi: 28.10.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016ı), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Makedonya/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160527&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13648548973348187&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=wyjwgcl4y&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2217#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dwyjwgcl4y%26_afrLoop%3D13648548973348187%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160527%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_2221, (Erişim Tarihi: 05.11.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016i), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Makedonya/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK

160526&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13648756914326134&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=wyjwgcl4y&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2238#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dwyjwgcl4y%26_afrLoop%3D13648756914326134%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160526%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_2242, (Erişim Tarihi: 10.11.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016j), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Bosna%20Hersek/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159865&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13649008056316184&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=e2s5py33f&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2403#!%40%40%3F_afrWindowId%3De2s5py33f%26_afrLoop%3D13649008056316184%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK159865%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_2407, (Erişim Tarihi: 15.11.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016k), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Bosna%20Hersek/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159864&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13649172990771581&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=e2s5py33f&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2424#!%40%40%3F_afrWindowId%3De2s5py33f%26_afrLoop%3D13649172990771581%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK159864%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_2428, (Erişim Tarihi: 21.11.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016l),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Filistin/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160050&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13649371775328040&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=11d3tf3zlq&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2569#!%40%40%3F_afrWindowId%3D11d3tf3zlq%26_afrLoop%3D13649371775328040%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160050%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_2573, (Erişim Tarihi: 29.11.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016m),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Filistin/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160049&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13649575206053115&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=11d3tf3zlq&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2590#!%40%40%3F_afrWindowId%3D11d3tf3zlq%26_afrLoop%3D13649575206053115%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160049%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_2594, (Erişim Tarihi: 09.12.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016n),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Tunus/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160941&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13649767957401541&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=su7612z0j&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2751#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dsu7

612z0j%26_afrLoop%3D13649767957401541%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160941%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_2755, (Erişim Tarihi: 14.12.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016o),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Tunus/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160948&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13649953457651927&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=su7612z0j&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2772#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dsu7612z0j%26_afrLoop%3D13649953457651927%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160948%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_2776, (Erişim Tarihi: 19.12.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016p),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Fas/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160017&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13650118662587848&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=h41fczn2h&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_2929#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dh41fczn2h%26_afrLoop%3D13650118662587848%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160017%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_2933, Erişim Tarihi: (25.12.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016s),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/M%C4%B1s%C4%B1r/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-

160597&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13650354437499111&_afr
WindowMode=0&_afrWindowId=8zs5rk8x9&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_3082#!%
40%40%3F_afrWindowId%3D8zs5rk8x9%26_afrLoop%3D13650354437499111
%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160597%26contentTitle%3
DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-
state%3Dlvt8ksksm_3086, (Erişim Tarihi: 02.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016ş),
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/M%C
4%B1s%C4%B1r/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-
160596&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13650490058
446262&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=8zs5rk8x9&_adf.ctrlstate=lvt8ksk
sm_3103#!%40%40%3F_afrWindowId%3D8zs5rk8x9%26_afrLoop%3D1365049
0058446262%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160596%26cont
entTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_a
df.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_3107, (Erişim Tarihi: 09.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016t),
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-
detay/Suriye/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-
160877&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13650675640457412&_afr
WindowMode=0&_afrWindowId=16uh0v7ojg&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_3264#!
%40%40%3F_afrWindowId%3D16uh0v7ojg%26_afrLoop%3D13650675640457
412%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160877%26contentTitle

%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_3268,(Erişim Tarihi: 15.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016u), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Suriye/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160876&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13650864039522744&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=91ohop99e&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_3312#!%40%40%3F_afrWindowId%3D91ohop99e%26_afrLoop%3D13650864039522744%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160876%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_3316, (Erişim Tarihi: 21.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016ü), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Arnavutluk/htmlviewerulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK159483&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13651132383540878&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=f24yzxljk&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_3473#!%40%40%3F_afrWindowId%3Df24yzxljk%26_afrLoop%3D13651132383540878%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK159483%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_3477, (Erişim Tarihi: 27.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016v), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Arnavutluk/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK159482&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13651369409

926557&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=f24yzxljk&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_3494#!%40%40%3F_afrWindowId%3Df24yzxljk%26_afrLoop%3D13651369409926557%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK159482%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_3498, (Erişim Tarihi: 05.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016y), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/G%C3%BCrcistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160116&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13651576828965148&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=zv1s4x7p9&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_3651#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dzv1s4x7p9%26_afrLoop%3D13651576828965148%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160116%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_3655, (Erişim Tarihi: 10.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016z), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/G%C3%BCrcistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160123&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13651807543581197&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=zv1s4x7p9&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_3672#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dzv1s4x7p9%26_afrLoop%3D13651807543581197%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160123%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_3676, (Erişim Tarihi: 14.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016w),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Karada%C4%9F/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160309&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13652151815987966&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=11kcs5aayq&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_3825#!%40%40%3F_afrWindowId%3D11kcs5aayq%26_afrLoop%3D13652151815987966%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160309%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_3829, (Erişim Tarihi: 18.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016x),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/S%C4%B1rbistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160834&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13652469568930781&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=3dee76itm&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_4043#!%40%40%3F_afrWindowId%3D3dee76itm%26_afrLoop%3D13652469568930781%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160834%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_4047, (Erişim Tarihi: 24.01.2016)

Ekonomi Bakanlığı (2016ab),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/S%C4%B1rbistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160840&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13652728486548851&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=3dee76itm&_adf.ctrlstate=lvt8ksk

sm_4064#!%40%40%3F_afrWindowId%3D3dee76itm%26_afrLoop%3D136527
28486548851%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160840%26co
ntentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26
_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_4068, (Erişim Tarihi: 30.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016ac),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C5
%9Eili/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-
160894&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13652952506788532&_afr
WindowMode=0&_afrWindowId=6lt84x6tu&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_4221#!%4
0%40%3F_afrWindowId%3D6lt84x6tu%26_afrLoop%3D13652952506788532%
26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160894%26contentTitle%3D
Genel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-
state%3Dlvt8ksksm_4225, (Erişim Tarihi: 05.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016ad),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C5
%9Eili/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK
160901&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13653215824
087442&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=6lt84x6tu&_adf.ctrlstate=lvt8ksks
m_4242#!%40%40%3F_afrWindowId%3D6lt84x6tu%26_afrLoop%3D13653215
824087442%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160901%26conte
ntTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_ad
f.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_4246, (Erişim Tarihi: 09.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016ae),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C3%9Crd%C3%BCn/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160995&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13653399609762759&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=gxtfn9mv7&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_4407#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dgxtfn9mv7%26_afrLoop%3D13653399609762759%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160995%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_4411, Erişim Tarihi: 14.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016af),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C3%9Crd%C3%BCn/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-161002&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13653745892909902&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=gxtfn9mv7&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_4428#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dgxtfn9mv7%26_afrLoop%3D13653745892909902%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK161002%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_4432, (Erişim Tarihi: 18.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016ag),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/G%C3%BCney%20Kore%20Cumhuriyeti/htmlviewerulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160115&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13654064818470601&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=1449wsuv67&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_4585#!%40%40%3F_afrWindowId%3D1449wsuv67%26_afrLoop%3D13654064818470601%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160115%2

6contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_4589, (Erişim Tarihi: 23.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016ah), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/G%C3%BCney%20Kore%20Cumhuriyeti/html-viewer ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160114&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13654300379524629&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=1449wsuv67&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_4606#!%40%40%3F_afrWindowId%3D1449wsuv67%26_afrLoop%3D13654300379524629%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160114%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_4610, Erişim Tarihi: 27.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016aı), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Mauritius/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160580&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13654552016535472&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=1aajftwwvq&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_4723#!%40%40%3F_afrWindowId%3D1aajftwwvq%26_afrLoop%3D13654552016535472%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160580%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_4727, (Erişim Tarihi: 03.03.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016ai), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Mauritius/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-

160579&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13654816890576022&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=1aajftwwvq&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_4744#!%40%40%3F_afrWindowId%3D1aajftwwvq%26_afrLoop%3D13654816890576022%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160579%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_474, (Erişim Tarihi: 08.03.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016aj), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Malezya/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK160550&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afrLoop=13655203365156224&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=95dc4pkci&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_4905#!%40%40%3F_afrWindowId%3D95dc4pkci%26_afrLoop%3D13655203365156224%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160550%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Dlvt8ksksm_4909, (Erişim Tarihi: 14.03.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2016ak), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/Moldova/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160616&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afrLoop=13655514294203541&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=dbcvbvycm&_adf.ctrlstate=lvt8ksksm_5062#!%40%40%3F_afrWindowId%3Ddbcvbvycm%26_afrLoop%3D13655514294203541%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK160616%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dlvt8ksksm_5066, (Erişim Tarihi: 19.03.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016aa),
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/EFTA%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, Erişim Tarihi: 15.10.2016)
Ekonomi Bakanlığı(2016bb),
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Israil%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 26.10.2016)
Ekonomi Bakanlığı(2016cc),
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Israil%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, Erişim Tarihi: 05.11.2016)
Ekonomi Bakanlığı(2016dd),
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Bosna%20Hersek%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 16.11.2016.)

Ekonomi Bakanlığı(2016ee),
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Filistin%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 25.11.2016)
Ekonomi Bakanlığı(2016ff),
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Tunus%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 10.12.2016)
Ekonomi Bakanlığı(2016gg),
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Fas%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, Erişim Tarihi: 17.12.2016)
Ekonomi Bakanlığı(2016hh),
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/M%C4%B1s%C4%B1r%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 24.12.2016)

Ekonomi Bakanlığı(2016ıı),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Suriye%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 01.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016ii),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Arnavutluk%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 10.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016JJ),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/G%C3%BCrcistan%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 19.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016kk),

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulun

an%20STAlar/ekler/Karada%C4%9F%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 24.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016ll), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Karada%C4%9F%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 30.12.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016mm), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/%C5%9Eili%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 08.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016nn), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/%C3%9Crd%C3%BCn%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 15.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016oo), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulun

an%20STAlar/ekler/G%C3%BCney%20Kore%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve ,(Erişim Tarihi: 20.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016öö), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Morityus%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 29.01.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016pp), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Malezya%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 05.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı(2016rr), https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Moldova%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 13.02.2017)

Ekonomi Bakanlığı (2017), *Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi*, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/ekler/%C3%9Clkemizin%20STA%20politikas%

C4%B1na%20ili%C5%9Fkin%20detayl%C4%B1%20bilgi.pdf?lve, (Erişim Tarihi: 15.01.2017)